

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1933

Magy. i. III

1602/XL III.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Brisits Frigyes</i> : Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka	59
<i>Horváth Cyrill</i> : A verses Katalin legenda, a szabadgondolkodás és a neoplatonizmus.....	193
<i>Solt (Speneder) Andor</i> : Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig.....	30, 230
<i>Viszota Gyula</i> : Gr. Széchenyi István elmeállapota és halála.....	1, 199
<i>Waldapfel József</i> : Katona első történeti drámái.....	75, 243

ADATTÁR.

Amade két ismeretlen latin verse. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	291
Amade László «Nőtelen és házaselet»-éhez. <i>U. az</i>	149
Ámor és a' Halál. <i>Waldapfel József</i>	301
Arany János az utolsó Himfy-utánzóról. <i>Angyal Dávid</i>	109
A «Bánkban-regény»-hez. <i>Waldapfel József</i>	152
Bessenyei György báró Orczy Lászlóhoz. <i>Belohorszky Ferenc</i>	151
Két Bessenyei-dokumentum. Közli: <i>Halász Gábor</i>	296
Bessenyei György Rómának viselt dolgai c. kézirat művének előszava. <i>Belohorszky Ferenc</i>	145
Egressy Gábor szobra. <i>Timár Kálmán</i>	314
Egy régi pesti címár színész- és drámatörténeti adatai. <i>Waldapfel József</i>	298
Egy XVI. századi magyar költemény nyoma az olasz irodalomban. <i>Szabolcsi Bence</i>	134
Ál-Fazekas-versek forrásai. <i>Gálos Rezső</i>	132
Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához. <i>Szabó T. Attila</i>	141
Gyulai Pál gyermekkori verse. Közli: <i>Halász Gábor</i>	295
Horváth József Elek és az erdélyi drámapályázat. <i>Waldapfel József</i> ..	154
Írói tiszteletdíjak a Nemzeti Színházban. (1858—1860.) Közli: <i>Rexa Dezső</i>	264
Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. Közli: <i>Gálos Magda</i>	317
Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvművelőkhöz. Közli: <i>Waldapfel József</i>	137
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei Szentmiklóssy Alajoshoz. Közli: <i>Gulyás József</i>	269
Mikszáth és a Gesta Romanorum. <i>Rempert Elek</i>	121
Adatok a magyar műdal kialakulásához és forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i> ..	93
Báró Orczy Lőrinc kiadatlan levelei. Közli: <i>U. az</i>	292
Petelei István levelei Gyulai Pálhoz. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	305
Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése. (1849—1851.) <i>Gerő József</i> ..	126
Szabó Károly — Horváth Döméhez. Közli: <i>Váczy József</i>	136
Szántó István Granada-fordítása. <i>Timár Kálmán</i>	141
Szemere Miklós drámái paskillusa. Közli: <i>Perényi József</i>	109
Szentjóni Szabó László A megváltozott Dóris c. költeményének forrása. <i>Gálos Rezső</i>	134
A mondseei Szent László-legenda és a Szent Lászlóról való ének. <i>Skala István</i>	147

	Lap
Gróf Teleki József legelső kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	316
Tompa Mihály egy ismeretlen levele. Közli: <i>Kerekes Emil</i>	322
Török Károly levele Gyulai Pálhoz az 1874-es (Greguss-Gyulai-féle) Petőfi-kiadás ügyében. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	308
Versegly Búcsúzásának keletkezése. <i>Gálos Rezső</i>	150
Versegly Ferenc ismeretlen drámatöredéke. Közli: <i>U. az</i>	286
Vörösmarty egy német mintája? <i>Honti János</i>	146

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Barcsay Ábrahám költeményei. <i>Szabó Dávid</i>	340
Bartos Imre: A hazai latinnyelvű irodalom Bessenyei és Kazinczy korában. <i>Kerekes Emil</i>	334
Dedinszky Gizella: Petőfi és Burns. <i>Szinnyei Ferenc</i>	156
Dobó Sándor: Czuczor Gergely népies lírája. <i>Kerekes Emil</i>	160
Doktori értekezések 1931—32-ben. I. közl. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Doktori értekezések 1931—32-ben. II. közl. <i>Kerekes Emil</i>	334
Dombi Béla: A drámaírás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	337
Gálos, Magda: Sigismond Justh et Paris. <i>Lám Frigyes</i>	342
Gombos Andor: A magyar népszínmű története. <i>Zádor Imre</i>	341
Hajdu János: Eötvös első minisztersége. <i>U. az</i>	343
Horváth Richárd: Laskai Oszvát. <i>Kerekes Emil</i>	334
Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. <i>U. az</i>	157
Litványi László: Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	335
Molnár Pál: Berezik Árpád a drámaíró. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	159
Nagy József: Tóth Béla élete és munkássága. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Négyesy László: Kazinczy pályája. <i>Császár Ernő</i>	158
Osváth Ferenc: Mentovich Ferenc. <i>Kozocsa Sándor</i>	160
Riedl Frigyes egyetemi előadásai. 1. Vajda, Reviczky, Komjáthy. — 2. Madách. <i>Hegedűs Zoltán</i>	339
Skala István: Gr. Széchenyi István és a magyar romanticizmus. <i>Kerekes Emil</i>	336
Török Erzsébet: Benedek Aladár. <i>Szinnyei Ferenc</i>	155
Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. <i>Solt (Speneder) Andor</i>	336
Vas Margit: Ráday Gedeon élete és munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	335

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1932. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	161, 344
A Petőfi-centenáriumi irodalmához <i>H. Fekete Péter</i>	188
Hibaigazítás	154

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Abafi Lajos.....	259
Aischylos.....	286
Albach páter.....	210, 213
Albumázár.....	194, 198
Alciatus 302—305; — <i>De morte et amore</i>	301
Alszegehy Zsolt 100, 337; — <i>Magyar drámai emlékek</i>	337
Amade László 149, 150, 291, 292, 335	
Anakreon.....	93, 97
Andrád Elek 41—42, 45, 47; — <i>Mátyás és a kolozsvári bíró</i> . 155	
Andrássy György gróf.....	206
angol romanticizmus.....	240
Angyal Dávid.....	200—201, 219
Ányos Pál.....	329, 341
Aquinói Szent Tamás.....	193
Aranka György.....	137
Arany János 92, 157, 160, 308, 332; — <i>Az elveszett alkotmány</i> 157; — <i>Bolond Istók</i> 157; — <i>Irányok</i> 109; — <i>Katalin</i> 157; — <i>Murány ostroma</i>	157
Aristoteles.....	195—198
Asbóth Vilmos.....	29, 214
<i>Aurora</i>	318, 323
Babo.....	36, 50
Babotsai István.....	39—41, 45
Bajza József.....	59—60, 237
Balassa Bálint.....	142, 335
<i>Balassa-komédia</i>	338
Balog István 232, 234—235, 266; — <i>Angyal Bandi</i> 47; — <i>Ludas Matyi</i>	232, 235
Balogh Pál 16, 199, 201—202, 229	
Balogh Péter.....	282
Bánóczy József.....	241
Bárany Boldizsár 299—301; — <i>Árpádi ház</i> 301; — <i>Dévényi Cecília</i> 301; — <i>Hárfa-Sziget</i> 301; — <i>Jazid Ilderum</i> 301; — <i>Magyarok kiindulása</i> 300; — <i>Rásdi</i> 301; — <i>Rosta</i> 44, 300; <i>Rübezál</i> 300; — <i>Saidár és Rurik</i> 300—301; — <i>Somosváriak</i> 300; — <i>Velencei Péter</i> 301	

	Lap
Barclaius.....	254
Barcsay Ábrahám.....	340
Baróti Szabó Dávid 100, 279, 301, 304	
Bárótzsi Sándor.....	271, 281
Bartai Endre, <i>Csel</i>	264
Bartakovics egri érsek.....	335
Bártfai Szabó László.....	200
Bartók Béla.....	134
Bartos Imre.....	334—335
Báthory István.....	257
Batsányi János 269, 272, 317—319, 328	
Bäuerle.....	231
Bayer József 44, 46, 78, 86, 232, 236—237, 257, 337; — <i>A magyar dráma története</i>	337
<i>Bécsi képes krónika</i>	148
Bellarmin.....	254
Benedek Aladár.....	155—156
Benkő Kálmán.....	265
Berczik Árpád 159; — <i>Himfy dalai</i> 159; — <i>Igmándi kispap</i> — <i>Nézd meg az anyját</i>	159
Beregszászi Nagy Pál.....	283
Berzsenyi Dániel.. 30, 38, 240—241	
Bessenyei György 145—146, 151—152, 154, 282, 296, 341; — <i>Rómának viselt dolgai</i> ... 145	
Bihari Ákos.....	263
Bite János.....	291
Blumauer.....	97
Boér Sándor, <i>Negyedik László</i> . 39	
Bogáti Fazekas Miklós.....	142
Bolyai, <i>Mahomet</i>	45
Bors Sámuel.....	47
Boucherius.....	254
Bourget.....	342—343
Brezanóczi Ádám.....	253—255
Bugát Pál.....	72
Bulwer 157; — <i>Rienzi</i>	57
Burns.....	156—157
Byron.....	157
Castiglione.....	303
Catullus.....	93
<i>Certaman poetae</i>	303
Collin.....	154, 272
Coppée.....	343

	Lap		Lap
Cornides Dániel	335	Erkel Ferenc 265—266; — <i>Hu-</i>	
<i>Credulus és Julia</i>	338	<i>nyadi László</i> 265; — tisztelet-	
		díjai	268—269
Császár Elemér 99—101, 105, 150,		Eschenburg	107
301—302, 304; — <i>A magyar</i>		<i>Ezeregyéjszaka</i>	59—74
<i>regény</i> 338; — <i>Orczy Lőrinc</i>			
292; — <i>Verseghy Ferenc</i> ...	286	Fabchich József	95
Császár Ferenc	335—336	Falk Miksa 3, 28, 211—212,	
Császár György	265—266	217—218, 222, 224	
Csengeri Antal	130	Faludi Ferenc	98, 325, 335
Cserei Mihály	136	Fáncsy-szinlapgyűjtemény	300
Cserey Miklós	136	Fáy András 33, 300; — <i>Két</i>	
Csikó Gergely	159	<i>Báthory</i>	47
Csokonai 103, 105, 150, 280; —		Fazekas Mihály 132—133; —	
<i>Hány a grácia?</i>	98	<i>Ludas Matyi</i>	280
Czakó Zsigmond	131	Fegyverneki Vida László	41
Czinke Ferenc	272, 275	Fejér György 271—272, 317, 319,	325
Czuczor Gergely 160; — <i>Falusi</i>		Fekete János gr.	282
<i>kislány</i>	97	Felvinczi György 141—145; —	
		<i>Ritkán kellő, híves szellő</i> ...	141
Dactius (Dazzi) András ...	304—305	Felvinczi-kódex	142
Dávid Ferenc	141	Fenyéri Gyula ...	65—66, 328, 330
Dayka Gábor 150—151, 271, 280—281		Ferenc József király 219—220,	222
Deák Ferenc	214	Ferecny Jakab	70
Dedinszky Gizella	156	Fogarasi Nagy Pál	48
Degré Alajos 265; — <i>Két hata-</i>		Fontenelle, Bernard de	98
<i>lom</i>	264	Forinyák Géza	226
Demény Mária	341	France, Anatole	343
<i>Der Tod des Grafen Stephan</i>		Friedländer	100
<i>Széchenyi in der Irrenanstalt</i>		Friedreich István	200
<i>zu Döbling bei Wien</i>	1		
Dessewffy József	273, 279	Gaal Ferdinánd	12
Dobó Sándor	160	Gaal József 232, 234; — <i>A peles-</i>	
Dobsa Lajos	266	<i>kei nótárius</i>	232, 238
Dókus Sámuel	283	Gál Jenő	200
Dombi Béla	338	Galamb Sándor	341
Doppler Ferenc	265—266, 300	Gálos Magda	342—343
Döbrentei Gábor 54, 271, 273,		Gálos Rezső	287, 301—303
283, 318, 328—329		Garay János 58; — <i>Árboc</i> ...	57
Döme Gergely, <i>A köcsmei sárkány</i>	232	Gerstenberg	30
Döme Károly	317, 330	<i>Gesta Romanorum</i>	121—126
Dugonics András 38, 40, 238, 335;		Girzik, X. Ferenc ...	259, 261—263
— <i>Báthory Mária</i> 38; — <i>Kun</i>		Gleich 76, 231, 246, 251; — <i>Albert</i>	
<i>László</i> 38; — <i>Toldi Miklós</i> .	41	<i>der Bär</i> 247, 251; — <i>Wendelin</i>	
Dukai Takács Judit	154	<i>von Höllenstein</i>	299
Dumas Sándor	53	Gleim 98; — <i>Der Traum</i> ...	107
D'Ussieux	80—81, 83, 85, 152	Goethe 30, 32—35, 49, 56, 84,	
		103, 282; — <i>Götz von Berli-</i>	
Egressy Gábor	314—316	<i>chingen</i> 34—36, 246, 262; —	
Életképek	310—311	<i>Iphigenia</i>	283
Emich Gusztáv	129	Goldberg Fülöp 14—17, 19, 21,	
Endlicher	147	25, 28—29, 216—219, 221,	
Eötvös József br. 56, 343; —		226—228	
<i>Nővérek</i>	343	Gombos Andor	341
Erdélyi Magyar Nyelvművelő Tár-		Gombos Imre 51, 55, 299; —	
saság	137	<i>Az esküvés</i> 58, 219; — <i>Elek</i>	
Erdélyi Múzeum	272, 312, 320	<i>és Polixena</i>	299

Lap	Lap
Görgei Gusztáv 2, 4—9, 13—15, 21—23, 25—29, 203—209, 211—213, 216—217, 219, 221— 225, 228	Horatius .... 93, 276—277, 279, 325
Görög Demeter 319	Hormayr 274
Götz 104—106; — <i>Der verlorene</i> <i>Amor</i> 99	Horvát István... 278, 319, 325—326
Granada, L. de 141; — <i>Hiszekegy</i> 141	Horváth Ádám 280, 282
Greguss Agost ..... 308—312	Horváth Cyrill 147
Grillparzer 34, 47	Horváth Döme 136
Grusz Antal 299—301; — <i>Erbia</i> 301	Horváth Endre 277, 281, 318, 325, 328—329
Grünwald Béla 200, 210	Horváth János 160, 334; — <i>A</i> <i>magyar irodalmi műveltség</i> <i>kezdetei</i> 338
Guislain 17	Horváth József Elek 154
Gutzkow 237	Horváth Richárd 334
Guzmits Izidor 326, 329	Hugó Károly 56, 241, 266
Gvadányi József.. 31, 232, 234, 279	Hugo, Victor ..... 53—54, 240
Gyarmati Gábor 248	Hölty 133
Gyöngyösi István 326	Humboldt 21
Gyöngyösi-kódex 147	Huysmans 343
Gyulai Pál 28, 43, 53, 85, 121, 160, 218, 227, 259, 295, 305— 309, 314	Iffland 96
Gyurmán Adolf 58	Ihász, <i>Magyar nyelvtan</i> 318
Gyürki Antal 218	Imre Sándor ..... 156—157
Hafner, Pikkó herceg és Juttká Perzsi 231	Jakobi 134
Hagedorn 93, 97, 108; — <i>Die</i> <i>Wunder der Liebe</i> 97	Jókai Mór 160, 264, 266, 377; — <i>Egy az Isten</i> 337
Hahn 246	Jónás Károly 308
Hajnik János 213	Jósika Miklós 15, 29, 232, 337; — <i>Zrinyi, a költő</i> 337
Haller, Albrecht 102, 104	Jósika Samu br. 3, 5, 9—11, 21, 29, 226
Haller János, <i>Hármas história</i> Haydn 105, 107, 128	József császár, II. .... 37, 251—252
Haynald biboros ..... 314—316	Juranits Antal 319
Hazai Tudósítások 37	Juranits László ..... 317—334
Hazucha Ferenc, <i>Halley üstökös</i> . 232	Justh Zsigmond 342—343; — <i>A</i> <i>pusztá könyve</i> 342
Hebbel 237	Kacs Kovics Lajos 199, 201
Heckenast Gusztáv 61, 232	Kacziány Géza 1
Hegedüs Lajos 266	Káldi György 320
Heinrich Gusztáv 78, 86, 88, 153, 259, 262	Kant 20
Helmezi Mihály 72, 273, 275, 306	Kántorné 233, 300
Heltai Gáspár 338	Kármán József 137—138, 140; — <i>A nemzet csinosodása</i> 137; — <i>Fejvesztesség</i> 39; — <i>Mária,</i> <i>magyarok királynéja</i> 39
Henschler 246	Karner László 151
Herder 33	Károlyi Árpád 200; — <i>Döblingi</i> <i>irodalmi hagyatéka</i> 200
Herczeg Ferenc 159	Katalin-legenda ..... 193—198
Hermes Trismegistus ..... 197—198	Katona József 42—43, 75—92, 243—263, 299, 335; — <i>Aubigny</i> <i>Clementia</i> 78—92, 247, 250— 251, 253, 255—256; — <i>Bánk</i> <i>bán</i> 42, 44, 77—79, 87—88, 90, 92, 154, 238, 252—253, 262, 300, 314; — <i>Borzasztó torony</i> 43, 45; — <i>II. István</i> 77—78,
Heszi Sándor, <i>A hadifogoly</i> ... 157	
Hirst 214	
<i>Historische Erzählungen</i> 85	
Hobbes 252	
Hoffmann von Fallersleben 100	
Holéczi Mihály 65	
Hollán Ernő 222	
Homerós 195	
Honnművész 258, 300	

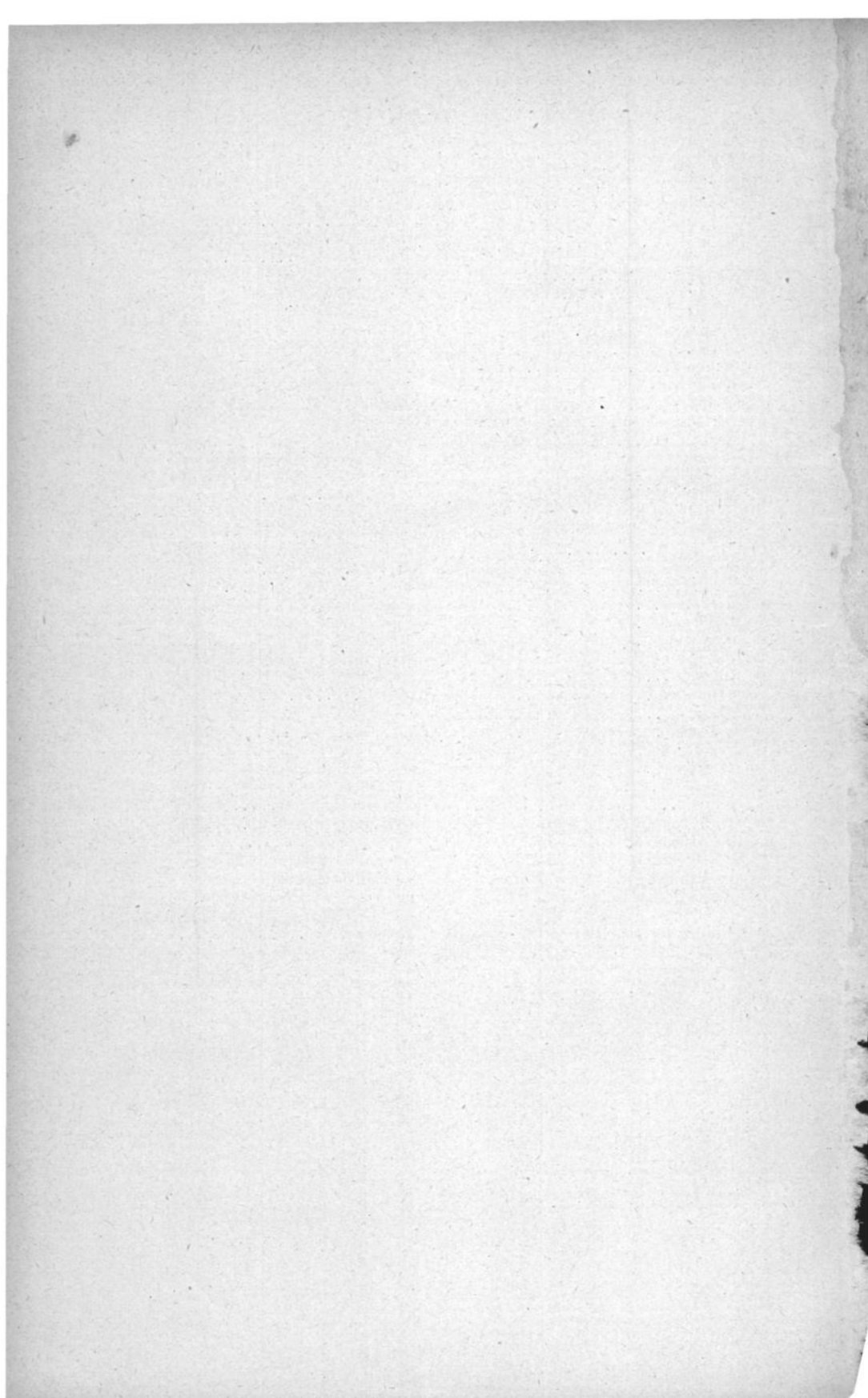
	Lap		Lap
89, 259; — <i>Jeruzsálem pusztulása</i> 44—45, 78, 238, 255, 299; — <i>Lutza széke</i> 43, 77; — <i>Mombelli grófok</i> 45, 75, 259; — <i>Ziska</i> ..... 43—44, 238		Kőmives Kolos 154	
Kautz Gyula 202		Körner, <i>Zrinyi</i> 46	
Kávéforrás 159		Köszegi Alajos 299; — <i>Pokolkői Vendel</i> 294	
Kazinczy Ferenc 59—60, 65, 136, 150, 158, 269—286, 318, 320, 325, 328, 335, 340		Kövendi János <i>Zsoltáros könyve</i> 142, 144—145	
Kecskeméti Aurél 22, 25, 29, 215, 218, 222—224, 227; — <i>Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála</i> 1, 28		Kövér Lajos 266	
Kelemen László ... 31, 36—37, 237		Kulcsár István 37, 271, 275, 277, 298, 301, 325—326; — <i>Haza-fiúi javallás</i> 299	
Kemény Zsigmond 54, 199, 208, 337; — <i>Gyulai Pál</i> 337		Kürenberg, Ferdinand 214	
Kemény Zsigmond Társaság ... 307		Lafontaine 100, 300	
Kempen, Johann 222		Landerer 151	
Kerecsényi Dezső 244		Láng Ádám János 233	
Kis János 274, 277, 279, 300		La Rochefoucauld 19	
Kis Márton ..... 3, 16, 23—24, 29		Laskai Oszvát 334	
Kis Sámuel 270		László Irma 157	
Kisfaludy Károly 31, 40—41, 45—46, 159, 234, 236, 238, 329, 337; — <i>Stibor vajda</i> 45; — <i>Tatárok Magyarországon</i> 45		Laube 237	
Kisfaludy Sándor 46, 240—241, 272—273, 277, 317—318, 322—324, 327—332, 337; — <i>Dárdai ház</i> 321; — <i>Dobozi</i> 319, 323; — <i>Gyula szerelme</i> 319, 322, 327; — <i>Himfy</i> 109, 272, 274—275; — <i>Kun László</i> 321; — <i>Lelkes magyar leány</i> 321		Lemaire, Jean 301	
Kisfaludy-Társaság ... 59, 158, 307, 214, 221—224		Lencsés L. József 88	
Kleist 32, 34, 97, 250; — <i>Amynt</i> 95, 104		Lendvay Márton 266	
Klestinszky László 48, 52		Lenz 246	
Klinger 246		Lessing 35, 87, 258; — <i>Emilia Galotti</i> 247	
Kodály Zoltán 134		Litványi László ..... 335—336	
Kollár Ádám ..... 296—298		Locke 257	
Koller József 319, 322		Longfellow, <i>Morituri salutamus</i> 307	
Komlóssy Ferenc 47, 52		Lonovich József 213	
Kossuth Lajos 126, 199, 201—202, 210—215, 336		lovagdrámák 238	
Kotzebue 36, 44, 237, 246, 258, 282, 286; — <i>Adelheid von Wulfinen</i> 35; — <i>A szegény lantos</i> 75; — <i>Johanna von Montfaucon</i> 247		Lunkányi... 202—203, 205, 208, 211	
Kovács Lajos 199		Luther 273	
Kozma Magda 155		<i>Lyrische Blumenlese</i> 100	
Kozocsa Sándor 292, 339		Madách 339; — <i>A civilizátor</i> 339; — <i>Az ember tragédiája</i> 339; — <i>Mózes</i> 339; — <i>Tündéralom</i> 339	
Kölcsey Ferenc 236, 239—240, 274, 283, 330, 337		Madarász Flóris 150	
Költők és írók 158		Magyar Irodalmi Ritkaságok 339—340	
		Magyar Museum 335	
		Maizeroy 343	
		Majláth János, gróf 275	
		Major Ervin 100, 105, 107	
		Malatides Dániel 46	
		Mária Terézia ..... 32, 296—298	
		Markovics Pál 242	
		Márton István 280	
		Marton Sándor 255	
		Mártonfalvy Elek 149	
		Mátray Lajos 132	
		Matthiason, <i>Der Abend</i> 133	
		Mentovics Ferenc 160	
		Mészáros Károly 45	
		Metastasio 99	
		Metternich 32	
		Miksa, II. 257	
		Mikszáth Kálmán 121—126; — <i>A becsületes Gyuri</i> 122; —	

	Lap		Lap
<i>A király ruhái</i> 121; — <i>A romlott férfiak országa</i> 123; — <i>A tizennégyéves senator</i> 122; — <i>Egy fiúnak a fele</i> 121; — <i>Galamb a kalitkában</i> 121; — <i>Hogy lettem én tró</i> 125; — <i>Még egy megyei történet</i> 125; — <i>Tavaszi rügyek</i> 124, 126		Pekhátá Károly 234; — <i>Uj Theseusok</i>	232
Milton	157	Péry Ignác	41
Minerva	193—195, 197	Pesti Divatlap	310
Mirabeau	275	Petelei István 305—308; — <i>Jetta</i>	306
Molière	342	Péterfy Jenő	200
Molnár János	303	Petőfi 126—132, 156—157, 201, 209, 211, 308—312; — szülei 127; — <i>A helység kalapácsa</i> 309, 313; — <i>Alku</i> 314; — <i>A magyar nemzet</i> 310; — <i>Apostol</i> 311; — <i>Beforultam a konyhára</i> 313; — <i>Bolond Istók</i> 313; — <i>Cipruslombok</i> 312; — <i>Felhők</i> 310, 312; — <i>Lehel vezér</i> 310; — <i>Szerelem gyöngyei</i> 312; — <i>Újesztendő napján</i> 311; — <i>Vándorélet</i> ..	313
Molnár Pál	159	Petrik Géza	317
Moór Anna	38	Philisthio	195
Munkácsy János 232, 314; — <i>Garabonciás diák</i> 232; — <i>Tündér Ilona</i>	232—234	Pius pápa, VII.	219
Müller János	153	Platon	195—197
Müller, K. W.	105	Podhorszky Lajos	203, 205
Nagy Frigyes	291	Ponori Thewrewk József	41
Nagy Ignác 234—235; — <i>Argirus királyfi</i> 232; — <i>Soroksári János és Rontó Pál</i>	332	Pray György	335
Nagy József	145	Pulszky Ferenc	214
Négyesy László	92, 149, 158	Puskin, <i>Anyegin</i>	306
Némethy József	300	Ráday Gedeon	31, 335
Nemzeti Színház 31, 60, 132, 231, 237, 264, 300, 314		Radenits, <i>Statisztika-elmélete</i> ..	318
Nestroy 230, 232; — <i>Lumpaci-vagabundus</i>	234	Raimund Ferdinánd 230—231, 233, 236, 241	
Nicolini Eugénia	236	Rajnis József	305, 319, 325
Nunkovits György	320—323	Rajzolatok	232
Obernyik Károly	266	Ramler	98, 100, 105—106
Opitz, Theodor	311	Révai Miklós 93, 97—100, 329, 335, 341, 362; — forrásai 96—100; — kiadatlan versei 93—96	
Orczy Istvánné	292	Reviczky Gyula	340
Orczy László	151	Riedl Frigyes	53, 339—340
Orczy Lőrinc	292—294	Rochlitz Frigyes	84
Orczy Lőrincné	292	Rokatinszki	11
Orpheus	335	Rousseau	19, 30, 252
Ossian	30, 72, 157, 329	Rubinyi Mózes	121
Osváth Ferenc	160	Rudics József, <i>Hervatag füzér</i> ..	109
Overbeck	134	Rumi Károly	281
Ovidius	325	Ruszek József	285
Paintner Mihály	335	<i>Rückblick</i>	214, 221
Pajor István	138, 140	Sághy Ferenc	317, 324—325
Pákth Albert	129, 131	Sainte Beuve	342
Pálffy János	275	Salamon Ferenc	160
Pálffy Sámuel	301	Salgó Jakab	200
Palmerston lord	224	Sammlung deutscher Lieder 95, 102, 105, 107	
Pálóczi Horváth Adám, <i>Fogoly Hunyadi</i>	38	Sándor István, <i>Sokféle</i>	148
Pápay Sámuel	278	Sannazar	305
Peer-kódex	147	Saphir, <i>Magyar vagyok</i>	207

	Lap	Lap	
Sautel 302—304; — <i>Lusus poetici allegorici</i>	302	Szentmihály Alajos 282; — <i>Hunyadi László</i> 47, 270, 282—283, 286	
Schaffner Károly	200	Szent Tamás	194
Schedius Lajos	137	Szigeti József 265—266; — tiszteletdíjai	268
Schikaneder, <i>Csörgő sapka</i> 231; — <i>Lantosok</i>	231	Szigetvári Iván	121
Schiller 32, 34, 36, 44, 51, 58, 92; — <i>Räuber</i>	47	Szigligeti Ede 58, 159, 232, 265—266; — <i>Al Endre</i> 337; — <i>Árgyil és Tündér Ilona</i> 236; — <i>Dienes</i> 58; — <i>Gritti</i> 237; — <i>Lidércsek</i> 232; — <i>Zách unokái</i> 337; — tiszteletdíjai	267—268
Schlegel testvérek	241	Sziklay Ferenc	299
Schulze, Ernst	146	Szilády Áron	147
Schüdekopf, Carl	100	Szinnyei József, id. 70, 299, 308, 317	
Sebestyén Gyula	132	Szira Béla	340—341
Secundus, Joannes	301	Szirmai Antal	149
Seraphino dell'Aquila	301	Szommer József	46
Shakespeare 33, 57, 72, 87, 157, 237, 246, 248, 250, 342; — <i>Hamlet</i> 246; — <i>Szentivánéji álom</i>	73	Szögyény László 214—215, 221—222, 224, 226; — <i>Emlékiratai</i> 220	
Simor János	316	Taine	339, 342—343
Skala István	336	Takáts József	317, 322
Soden, <i>Ignéz de Castro</i> ...	36, 38	Tasner Antal 202—203, 206—207, 209, 212—213	
Sonnenfels	96	Tasso	285
Spiess	36	Teleki Domokos	316
Steffan	95, 102—105, 107	Teleki József gr. 316—318, 326, 328; — <i>Hunyadiak kora</i> ...	317
Stettner György	328	Teleki László gr.	39
Strada	101, 303	Telepy György, <i>Borsszem Jankó</i> 232	
Sully Prudhomme	343	Temesváry Pelbárt 198; — <i>Pomerium</i> 194; — <i>Rosarium</i> 334; — <i>Stellarium</i>	198
Szabó Dávid	68	Terstyánszky Károly	13
Szabó Károly	136	Terzky.. 13, 15—16, 21, 26, 28—29	
Szalay László	65, 68	Teslér László	54
Szalkai-krónika	334	Thaumaszière, Thaumás de ...	81
Szász Béla	307	Theokritos	326
Szász Károly	160	Thierry, Adolf 12, 22, 221, 223, 225, 227	
Széchenyi Béla gr. 16, 25—26, 201, 203, 213—216, 225, 229		Thorday János	142
Széchenyi Imre gr.	226	Tibullus	270
Széchenyi István gr. 1—29, 199—229, 336; — <i>Blick</i> 12, 26, 214—215, 221—223; — <i>Döblingi iratok</i> 219; — <i>Önismertet</i> 214, 219, 221, 224; — <i>Emlény</i>	12	Timár Kálmán	334
Széchenyi grófné 18—19, 25, 202—205, 207—208, 211, 213, 215, 218, 222—223, 225—226, 229		Toldy Ferenc 56, 59, 64—65, 69—70, 137, 303, 328, 330; — <i>Handbuch der ung. Poesie</i> ..	328
Széchenyi Lajos gr.	213, 218	Tomatino, Bernardino	134
Széchenyi Ödön gr. 26, 222, 224—225		Tomory Anasztáz	160
Szemere Miklós 109, 121, 271—272		Tomba Mihály	160, 332—333
Szemere Pál 133; — <i>Hűség</i> ...	132	Tóth Béla 155; — <i>Magyar anekdoták</i> 155; — <i>Magyar ritkaságok</i> 155; — <i>Mende-mondák</i> 155; — <i>Szájról-szájra</i>	155
Szemere-Tár	269	Tóth Dénes	341
Szenczi Molnár Albert	142	Tóth József	266
Szendrey Júlia	126—132		
Szentjóni Szabó László 103, 134; — <i>Egy megvetettnék keserve</i> 132; — <i>Mátyás király</i>	38		
Szent Katalin	194—197		
Szent László-ének ...	147, 269—272		

	Lap		Lap
Tóth Kálmán	264—265	Virág Benedek 270, 276—277,	
Tóth Lajos	341	283, 319, 326; — <i>Magyar</i>	
Tóth Lőrinc 58; — <i>Atyátlan</i> 58,		<i>Századok</i>	270
337; — <i>Az átok</i> 56; — <i>Eke-</i>		Vitkovics Mihály	271—272, 330
<i>bontó Borbála</i> 57; — <i>Vata</i> ..	57	Voinovich Géza	157
Török Erzsébet	155	Voltaire 255—258; — <i>Henriade</i>	
Török János	8	255, 319	
Török Károly	308, 314	Vörösmarty Mihály 30—32, 46,	
Töring 34, 36, 50, 86, 89, 243, 246		48, 53—54, 59—74, 146, 235—	
Trattner	319—320, 325	237, 319, 328, 330, 336; —	
Treitszke	42	<i>Bujdosók</i> 47; — <i>Csongor és</i>	
Tudományos Gyűjtemény 42, 60,		<i>Tünde</i> 73, 235—236, 238; —	
62—63, 65, 70, 273—280, 283—		<i>Hábador</i> 54; — <i>Kincskeresők</i>	
284, 318—320, 322—323, 326, 328		48—49, 238; — <i>Marót bán</i>	
tündérbohózat	230—240	56; — <i>Rom</i> 73; — <i>Salamon</i>	
		62; — <i>Szép Ilonka</i> 146; —	
Uránia	137—140	<i>Vérnász</i> 54—55, 238; — <i>Za-</i>	
Uz 97; — <i>Die Geliebte</i>	98	<i>lán futása</i>	62
Váczy János	136, 335	Wagner Richárd	237
Vahot Imre 266; — <i>Bánya-</i>		Wándza Mihály 47; — <i>Zöld</i>	
<i>rém</i>	236	<i>Marci</i>	47
Vajda János	340	Wappen, J. August	104
Vajthó László	340	Weidmann, F. K.	78, 85
Vándor Gyula	336—337	Weisse, Chr. F. 101—102, 105—	
Várady Gábor	314—316	106; — <i>Preis der Lieder</i> ...	97
Varnhagen	21	Weissenthurn-Franul, Johanna	
Vas Gereben	318	75, 259	
Vas Margit	335	Wieland	277—279
Vass József	137		
Vedres István	39—42	Zádor György	62, 69—72
végzetdráma	238	Zichy Antal ...	12, 200
Veith páter	206, 208	Zichy Géza gr. 2—3, 15, 21, 24,	
Vergilius	195—196, 326	214, 222, 224	
Verseghy Ferenc 39, 93, 100—103,		Zichy Henrik gr.	226—227
105—106, 150—151, 286—287,		Zichy Mária grófnő	206—207
302—304, 317, 319—320, 323—		Zichy Rezső gr.	26, 224
326, 335; — <i>Ámor és a' Halál</i>		Ziegler 36, 246, 248, 251, 259;	
301; — <i>Az essőből a' csurgó</i>		— <i>Barberey und Grösse</i> 247,	
<i>alá</i> 286; — <i>Bucsuzás</i> 150; —		291; — <i>Fürstengrösse</i> 251;	
dalainak forrásai 100—108; —		— <i>Das Inkognito</i> 251; —	
<i>Szécsi Mária</i> 286; — <i>Szerel-</i>		<i>Repressalia</i>	248
<i>mes üzenet</i> 234; — <i>Zotmund</i> 286			
Vértessy Jenő	49, 53, 251	Zsedényi Ede	5, 15, 21, 228
		Zschokke	47

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN ELMEÁLLAPOTA ÉS HALÁLA.

(Első közlemény.)

E tanulmány keletkezésére magyarázatul a következőket kell előrebocsátanom. Néhány éve többen, köztük Kacziány Géza, buzdítottak, kutassam fel a Széchenyi halálára vonatkozó bírósági eljárás iratait, amelyek közt bizonyára ott lesz a boncolásról felvett jegyzőkönyv: a Széchenyi halála módját hivatalosan és kétségtelenül bizonyító okirat. Sajnos, akkor nem voltam abban a helyzetben, hogy e kutatást elvégezhessem. Újabban azonban kissé ráterelődött a figyelem e kérdésre, és minthogy Széchenyi elmeállapotáról is zavarosak és ellentétesek a felfogások, akár csak annak idején, amikor a szomorú esemény megtörtént: szükségesnek véltem e kérdések tisztázását. Döblingben, az esemény színhelyén kezdettem munkához. Az itteni bíróságnál nem maradt semmi nyom. Ezután a bécsi Landesgerichthez kellett fordulnom. Sajnos, itt sem vezetett eredményre a kutatás, csak az derült ki, hogy körülbelül négy évvel ezelőtt nemcsak a régibb (beleértve az 1860–64-re vonatkozó) iratokat, de még a névsoros mutatókat (indexeket) is kiselejtezték; csak néhány gyilkosság és a Richter hitelintézeti igazgató ellen lefolytatott pör iratait őrizték meg — ezekről új tartalommutatót készítve. A többi, összesen kb. 11 vagonra terjedő iratot — az esetleges visszaélés elkerülésére — teljesen szétszórták és eladták. Ezt a tömeget a vevők nyilván új papír gyártására használták fel.

Mindenesetre kár, hogy a bíróság eredeti iratai így eltűntek, de még sem pusztultak el nyomtalanul. Vagy tíz éve birtokomba került ugyanis egy nyomtatásban megjelent könyvnek töredéke, amely a pör vádanyagát, a legtöbb tanú vallomását majdnem egész terjedelmében, szó szerinti szövegezésben megőrizte. Ennek a könyvrészletnek a címe: *Der Tod des Grafen Stephan Széchenyi in der Irrenanstalt zu Döbling bei Wien*. A terjedelmes cikk eredetét kutatva, csakhamar rájöttem, hogy ezt annak idején felhasználta Kecskeméthy Aurél *Gr. Széchenyi István utolsó évei* c. művében, és hogy az említett cikk eredetileg a bécsi *Die Glocke* című napilapban látott napvilágot. Ez az anyag ezentúl teljesen feledésbe merült és a magyar irodalom és történelem részére szinte hozzáférhetetlen lett.

*

Széchenyi elmeállapota és halála szoros összefüggésben van egymással, mert egyedül elmeállapota magyarázza meg, hogy hosszú és kínos lelkitusa után végül fegyverrel vetett véget az önmérsztő kínlódásnak. Milyen volt Széchenyi elmeállapota 1848—1860 közt, és hogyan halt meg? Erre a két nagy kérdésre keresek feleletet. Három irányban gyűjtöttem az adatokat és így is adom elő e tanulmányomban. A haláleset a kiindulópont. Ennek megfelelően:

I. felsorolom azokat az adatokat, amelyeket az egykori kül- és belföldi hírlapok őriztek meg számunkra;

II. ismertetem a bécsi bíróságnak a halálesetből kifolyóan dr. Görgen Gusztáv, a döblingi magántébolyda igazgatója ellen a felelősségre nézve emelt vád legfontosabb iratait;

III. vizsgálat tárgyává teszem Széchenyinek 1848—1860 közt megjelent mindennemű írását (leveleit, műveit, naplófeljegyzéseit), úgyszintén a kortanuk feljegyzéseit, szigorúan egybevetve az I. és II. pont alatt nyert eredménnyel.

I. A hírlapok tudósításai.

A rövid tényállás az, hogy Széchenyt 1860. ápr. 8-án, husvétvasárnapja reggelén a döblingi magántébolydában két szolgálja és az előhívott alorvos szétrombolt aggyal találta hálósobájában. Görgen azonnal jelentést tett az esetről a döblingi rendőrségen (Polizei-Commissariat), ez viszont a bécsi törvényszéken (Landesgericht für Strafsachen); itt vegyes bizottságot küldöttek ki a helyszíni szemle megtartására és a tetem felboncolására, hogy a halál módja és az eseményért való felelősség megállapíttassék. A szemlét és a boncolást a hatóság husvéthétfőjén (április 9-én) d. u. 3 órakor tartotta meg.

Maga a tény nagy feltűnést keltett nemcsak a Bécsben élő és tartózkodó magyarok, hanem a bécsiek közt is, a husvét-i ünnepek miatt azonban csak az ápr. 10-én, kedden megjelenő lapok adtak az eseményről tudósítást.

Az Ost-Deutsche Post (1860. ápr. 10.) *Graf Stefan Széchenyi* című cikke szerint az öngyilkosság okai eddig senki előtt sem világosak, Széchenyi elmeállapotáról pedig ellenmondóak az adatok. Tény, hogy Széchenyi naponta számos látogatót fogadott, nagy levelezést folytatott, politikai irodalommal foglalkozott és barátai szerint, némi exaltatiót nem tekintve — de ez többé-kevésbé egész életében tapasztalható volt rajta — az elmezavarból teljesen kigyógyult és a tébolydában csak szeszélyből, önféjűségből és politikából lakott, mint Shakespeare Lear királyának bolondja. Öngyilkossága mégis alaposan gyaníttatja, hogy exaltációja komor pillanatokban erősebb volt, amint az egészséges elménél lehetséges. Mostoha fia, gr. Zichy Géza még szombaton este nála volt, nem vett észre rajta sem-

mit, ami a sötét elhatározásra mutatott volna; mégis husvét vasárnapján reggel komornyikja a hálósobában halva találta; éjjel lőtte agyon magát, a lövést a házban senki sem hallotta; a pisztoly vízzel volt töltve.

A magyarbarát Wanderer (ebbe dolgozott Falk Miksa) szintén *Graf Stefan Széchenyi* címen közli a szomorú hírt (1860. ápr. 10.) Tudósítása szerint Széchenyin már egy hét óta észrevehetőek voltak a búskomorság nyomai, mert keveset beszélt, még legjobb barátait sem látszott szívesen fogadni, komorságában még a jövőt is sötét színben látta. Jósika Samu barátjának halála (közvetlen megbetegedése előtt nála ebédelt), egészen megtörte. Őt nap óta alig evett, kedves óráit, galambjait elhanyagolta. Mostohafia, gr. Zichy Géza szombaton szerfelett nyomott hangulatban találta. (Ezek eltérőek az Ost-Deutsche Post tudósításától.) Feleségének két nappal halála előtt azt mondta, hogy napjai megvannak számlálva. Ápolói előtt gyakran beszélt az öngyilkosság módjairól, de e kijelentéseit, mint roncsolt kedélyének megnyilvánulásait, nem igen vették figyelembe. Szombaton este fél 11-ig még sakkozott titkárával, Kiss Mártonnal, és minden játszmát megnyert; megkérdezte tőle, hogy másnap megérkezik-e Béla fia. Kiss eltávozása után ápolói elmentek — Széchenyi csodálatos módon egyedül aludt őt szobás lakásában. 12 óráig hallották fel-alá járkálni, de ezután minden elcsendesedett. Vasárnap reggel az ápolók majd félóráig kopogtattak ajtaján, és mikor szokása ellenére nem nyitotta ki az ajtót, az orvosért futottak. Ajtaját kinyitva, a harmadik szobában zsöllyeszkékében ülve és felöltözve, szétzúzott koponyával találták. Tettét rövidcsövű, erős kaliberű, vízzel töltött pisztollyal követte el. Két ápolóját, noha a hó végén kapták fizetésüket, Széchenyi már előbb kifizette — csodálatos, hogy ez senkinek sem tűnt fel. Közli ezenfelül, hogy a boncolás már hétfőn megtörtént, és hogy a szerdára kitűzött beszentelést a kormány intézkedésére már kedden kellett megtartani a döblingi templomban, s hogy innen azonnal Cenkre vitték a tetemét. Azt, hogy a kormány a temetés idejét önkényesen megváltoztatta, úgy hogy idején nem is lehetett az érdeklődőket értesíteni, a Wanderer április 11-iki számában ismételten szemrehányólag szóvátette.

A Die Presse (1860. ápr. 10.) *Kleine Chronik* c. rovatában emlékszik meg az esetről. Eltérő a rövid életrajzzal megtöltött tudósításban, hogy Széchenyi az öngyilkosságot vasárnap d. e. 10 órakor követte el a félreeső helyen.

Erélyesebb hangú a Morgen-Post (1860. ápr. 10.) közlése. A tény rövid közlése után megemlíti, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásához feltevések és gyanúsítások fűződnek; hogy a közvélemény kapott e híreken és következetesen megmaradt a mellett, hogy Széchenyi már régen nem elmebeteg, és

önkéntes döblingi tartózkodása mélyebb okokon alapszik; hogy a márc. 3-án nála tartott házkutatás ezeknek az ingatag feltevéseknek új támpontot nyújtott. Nehéz lesz most már kipuhatolni, vajon a megrázó eset valóban egy örült tette volt-e, aki több-kevesebb világos pillanat után ismét visszaesett örülségébe — majd kiderül, ha megtudják, hogyan jutott kezébe a fegyver az örültek házában, az elmebajosok közt, noha kétségkívül alá volt vetve az intézet szabályainak. Egyébként az időpontot e lap is délelőtt 10 órára, a színhelyet pedig szintén a félreeső helyre teszi.

Két hirlap: Der Fortschritt és az Oesterreichische Zeitung 1860. ápr. 11-én közli az eseményt. Ez utóbbi a hírek közt épen csak megemlíti; az előbbi pedig a tárcában közli az eseményt. A fenti lapoktól abban tér el, hogy szerinte az öngyilkosság csak vasárnap reggel felé történhetett, mert a pisztoly még Széchenyi kezében volt, és így a halálmerevség nem állott be, pedig az két óra múlva megtörténik; megemlíti azt is, hogy a pisztoly vízzel és dupla fojtással volt töltve; továbbá Görgen védelmére felhossa, hogy a beteget általában gyógyultnak tekintették, a hatóság is beszámíthatónak tartotta, mert a nagyeceni templomra adott ajándékát jóváhagyta.

Amint látjuk, a hirlapok adatai az eseményről több tekintetben eltérőek voltak.

Ezeket az Oesterreichische Zeitung ápr. 12-iki száma helyesbítette a hírek között, minden bizonnyal a tébolydában kapott felvilágosítások alapján. E szerint a pisztoly nem vízzel, hanem *söréttel* volt töltve; nem díszruhájában, hanem rendes *szürke háziruhájában* találták a tetemet ülőhelyzetben; két ápolóját nem fizette ki előre — ezek az intézettől kapták fizetésüket. Közölte a lap azt is, hogy Széchenyi a 12 év alatt még a kertbe sem ment ki; az intézet részéről figyelmeztették a családot Széchenyi búskomor hangulatára, de az csatlakozott Széchenyi határozott kívánságához, hogy a felügyeletől kiméeljék meg. Ezt a helyesbítést a többi lap is közölte.

Görgen a hirlapok rejtett és a Morgen-Post nyílt támadására sietve beküldötte ez utóbbi hirlapnak védekezését.

Ezt a Morgen-Post ápr. 12-iki (csütörtöki) száma közölte *Bemerkungen über das tragische Ende des Grafen Stefan Széchenyi* címen.

Görgen védekezésében abból indul ki, hogy Széchenyi elmeállapotáról az utolsó években sok téves és ellenmondó nézet terjedt el. Némely bel- és külföldi napilap teljesen gyógyultnak mondta, sőt az Augsburger Allgemeine Zeitung «állítólagos örülségről» beszélt; helyel-közzel oly gyanúsítást is hangoztattak, mintha Széchenyi kezdettől fogva azért választotta volna az intézetet tartózkodási helyéül, hogy ott nyugodtan és zavartalanul folytathassa politikai működését. Görgen kijelenti, hogy hivatalos úton is többször megtette és most is a leg-határozottabban kimondja, hogy Széchenyi az intézetébe való megérkezése pillanatától kezdve haláláig elmebeteg (geistes-

krank) és a társalgásban való szeretetreméltósága ellenére, fényes társalgó tehetsége mellett is nagymértékben örült (irrsinnig) és beszámíthatatlan volt; hogy gyógyíthatatlan öngyilkossági mániában szenvedett — ez 12 évi intézeti tartózkodása alatt sohasem hagyta el, a legvidámabb tréfák mellett, leg gondatlanabb vidám beszélgetés közt is mindig előtört. Ennek a 12 évi tartós hangulatnak bizonyítására közölte egyúttal (némi elhagyással) Széchenyinek az ő (Görgen) feleségéhez intézett három levelét.

Az 1858 nov. 5-iki levélben megemlíti Széchenyi, hogy nem tudja ugyan meddig él és meddig marad az intézetben, de érzi, hogy már nem tarthat soká. Addig szeretné szerencsétlen helyzetét elviselhetőbbé tenni, és ezt Görgenné tudná előmozdítani. Itt barátságos fogadásban részesült akkor, amikor életét elviselni képtelen volt. Ha nem volna nagy a családja, már régen végét vetette volna gyűlölt, vigasztalan életének — *ezt szilárd akarattal az élet minden helyzetében meg lehet tenni*; eddig azért nem tette, mert itt kíméletesen, emberileg és szeretettel fogadták, amit élte utolsó lehelletéig nem fog elfeledni.

1859. ápr. 19-iki levelében teát kér és ezzel kapcsolatban panaszkodik, hogy rosszul érzi magát, feje kívül csiklandik, belül fáj. Jobb volna, ha mielőbb vége volna; talán *okosabb volna, ha ebben magának segítségére volna*. Reméli, hogy nem-sokára búcsút vehet tőle, hogy *hosszú, nagyon hosszú álmat aludjék*; emlékül levelét a Lánchíd képével (allegorikus képmásával) ellátott levélpapíron küldi.

1859. nov. 17-én ismét rosszzullétről panaszkodik: hogy ütőere gyakran elakad, mintha közel volna az utolsó dobbanáshoz. *Bárcsak egészen megállana már*, mert utálja létét; ezt utóiratban is megismétli.

Igy ment ez, folytatja a levelek után Görgen, a végtelenségig, halálfenyegetések és tréfák között egyaránt. Valóban, úgy van, amint Széchenyi az első levélben írja, hogy jó bánásmóddal, szokott foglalatosságának meghagyásával lehetett egyedül Széchenyinek az életét kedvessé tenni, így lehetett csak a 12 év alatt öngyilkossági mániáját biztosan elhárítani. Utóbbi éveiben már jól élt, úgyhogy az egyszerű öngyilkossági eszközöket (kés, zsinór, kendő) nem használta fel, sőt fegyvereket vett fiai számára, a nélkül, hogy felhasználásukra gondolt volna. De a március 3-iki házkutatás, továbbá az utolsó hetekben barátjának, Jósika Samunak és br. Meskónénak halála, Zsedényi Ede elítélése mélyen meghatották és betegségének alap gondolatát újra elhatalmasították lelkében. Kedélye mélyen megrendült, és a 12 év alatt folyton emlegetett öngyilkossági eszme konkrét alakot nyert. Elérkezett tehát ideje annak, hogy kényszereszközöket alkalmazzanak vele

szemben és úgy bánjanak vele, mint más ily betegekkel. Ezzel szemben tény az, hogy meg volt engedve neki jószágainak igazgatása, a jóvelmével való szabad rendelkezés; tény, hogy a társaság és a hatóság beszámíthatónak tekintette, úgyhogy a kényszereljárás joga csak elméleti volt és az utolsó héten pusztán arra szorítkozhatott, hogy Széchenyi feleségét és fiait ismételten sürgetőleg kérte, ne adjanak a betegnek pénzt, távolítsák el köréből a veszélyes szereket, amelyekkel kárt tehetne magában, hogy így a család e gondoskodásával az intézet szigorú felügyeletét nélkülözhetővé tegye; de mielőtt erre nézve elhatározás történt volna, beállott a szerencsétlenség.

Ez mindenesetre erősen támadó védelem volt Görgen részéről, mert a felelősséget igyekezett a kormányra és a családra hárítani. Feltűnő, hogy a cenzúra megadta a közlésre való engedélyt. Minden igazsága mellett gyenge védelem volt ez mégis Görgen részéről, mert az kétségtelen, hogy az intézet tulajdonosának kellett volna első sorban intézkednie a baj elhárításáról, még a Görgen által részletezett kivételes helyzet ellenére is

Görgennek e védelmét a hírlapok mind átvették, de erősebb-gyengébb támadó megjegyzésekkel kísérték.

Rossz néven vették a bizalmas levelek közlését, sőt ez láthatólag fokozta a megbotránkozást; ezenkívül sürgették a felelősség kérdésének megállapítását is.

A Wanderer (ápr. 13.) több kérdezősködéssel közli hiteles helyről nyert azt az értesülését, hogy a vizsgálat ez ügyben folyamatban van; azért sajnálatos is, hogy ennek befejezte előtt Görgen gyengéd természetű leveleket tett közzé, amelyek tán annak ellenkezőjét bizonyítják, amit akart.

A Presse (ápr. 13.) erősen kikelt Görgen ellen: nyilatkozatával megerősítette az ellene emelt vádat; elismeri ugyanis, hogy Széchenyi 12 évig elmebeteg, nagymértékben elmebajos és beszámíthatatlan volt, mégis engedte, hogy észrevétlenül fegyverhez jusson, azt megtölthesse és agyonlője magát; képtelenség, hogy felügyelet nélkül hagyta elzárt szobáiban. Védekezése ezért teljesen tarthatatlan, úgyhogy a lap orvosi, gondozási és felügyeleti képességének megvizsgálására is célzott.

Az Oesterreichische Zeitung (ápr. 17-én, a hírek közt) azt jelenti, hogy Széchenyi halála még most is fájdalmas részvét tárgya; ezt az a kellemetlen vita még fokozza, hogy hogyan történhetett meg a sajnálatos eset. Közli egyúttal, hogy a hatóság vegyes bizottságot küldött ki, és ez vizsgálatot tartott annak felderítésére, hogy a haláleset mily közelebbi körülmények közt történt, és milyen volt Széchenyi egészségi állapota. A vizsgálat minden esetre fel fogja deríteni, vádolható-e Görgen elővigyázatlansággal vagy pedig hanyagsággal. Hozzáfűzi még, hogy a pisztolylővést az intézetben nem hallották, mert Széchenyi hálósobájába alatt (az emelet legvégső sarkán) süket beteg lakott; jobbra-balra a gróf szobáiban senki sem tartózkodott; továbbá hogy a Kahlenbergre néző ablakok befedése szintén Széchenyi komor kedélyhangulatát mutatta.

A legfontosabb és legkomolyabb volt mégis egy szaklapnak, a Wiener Medizinische Wochenschrift (április 15.) cikke, mert ez a boncolási jegyzőkönyv egy részét is közölte. A szaklap szerint a döblingi szerencsétlen eset joggal keltette a legnagyobb feltűnést. Széchenyi egy nemes nemzet disze, a búskomorság egyik pillanatában öngyilkosságra határozta el magát, és sajnos, ezt végre is hajtotta. A kivitel *lehetősége* elég okot nyújt a legkomolyabb gondolkodásra. Valószínű, hogy ez esetben különös körülmények is lehettek; nem akar a lap egy 40 éves jóhírű intézet felett pálcát törni, de minden orvos előtt ismeretes dolog az, hogy öngyilkossági mániától megszállott betegen szigorúan őrködni kell, szükség esetén testileg korlátozni, sőt erővel etetni is. Elgondolható-e tehát, hogy dr. Görgen *könnyelműen* elhanyagolta a nemes aggastyánt, aki utolsó évében kétségtelen bizonyítékot adott arról, hogy csak az intézet 11 évi szeretetteljes gondoskodása tartotta vissza az öngyilkosságtól?

A tényállás mégis más, és a különös, kivételes körülményeknek tán még soha nem tapasztalt összejátszását nyújtja. Most mindenesetre világos, hogy Széchenyi elmebeteg (geisteskrank) volt, de haláláig senki sem akarta elhinni, sőt megvolt a hajlandóság arra, hogy Széchenyinek az intézetben való tartózkodását színlelésnek (Komödienspiel) tartsák. Valóban sohasem helyezték gondnokság alá, szabadon rendelkezett minden felett; a közönség és a hatóság is beszámítható embernek tekintette. De az elmeorvosnak a maga meggyőződésére többet kell adni, mint a laikusok véleményére, annál inkább, mert az utolsó napokban a mánia fenyegetőleg rosszabbodott, és a 11 év óta jó és elégséges lelki hatás eredménytelen volt. Egyelőre nem kíván a lap ítélkezni a tekintetben, hogy a szerencsétlenség emberi számításán belül vagy kívül esett-e, hogy a jószándékú késlekedés időszerűtlen és a helyes pillanat megválasztása a kényszerű beavatkozásra ez esetben lehetséges volt-e; erre a lefolytatott hatósági megállapítás ad majd felvilágosítást, hogy azután az eredményt le lehessen vonni. Ezután közli a lap a következő boncolási leletet: *«A lövés a jobb szem belső szögletében történt és a koponyatető teljes szétzúzását okozta bal felé le a felső állkapocsig; a koponya roncsai szerteszét feküdtek a szobában, az agyvelő-állomány részben a balarcon, részben a falakon és bútorokon odaragadva találtatott; az agyvelőben lőanyagként serétek voltak; mindkét szemgolyó kimeredt üregéből; a tüdők bővérűek és vizenyősek voltak; a szív petyhüdt és puha; a gyomorszáj alatt a gyomor nyálkahártyáján egy cseresnye nagyságú rostos daganat volt; a jobb vese lényegesen nagyobb volt, alsórésze számos dió-, sőt tojásnagyságú (!) cystával volt tele; végül a kétoldali szabad lágyéksérven kívül nem volt semmi rendellenes a tetemen; a balkéz puskaportól fekete volt.»*

Érdekes körülmény, hogy a Gürgen által a kormány ellen felhozott vádra (hogy Széchenyit beszámíthatónak tekintette, a házkutatással őt felizgatta) az Oesterreichische Zeitungon kívül a Prager Zeitung válaszolt részletesebben. Az előbbi a kormány humánusságát emlegette, és hogy a döblingi intézetbe való vonulásból még a közönség sem következett Széchenyi tébolyodottságát, mert az 1848-as események a döblingi menhely választását Széchenyre nézve több okból indokoltta és eszélyessé tették; továbbá, hogy Gürgennek Széchenyit lelkibetegnek kellett kijelentenie, mert szabadalma szerint egészséges embert nem vehetett fel. A Prager Zeitung viszont kiemeli, hogy Széchenyi sötét elhatározásának okai még teljesen homályban vannak, csak az bizonyos, hogy előtte való nap szokott módon viselkedett; külső izgatottság nem érte. A március 3-iki házkutatás óta már öt hét telt el, azóta a kormány Széchenyit korára és a helyre való tekintettel nem háborgatta, bár a lefoglalt iratokban elég ok volt legalább is a kihallgatásra; de ez nem történt meg, így tehát semmi nyomás sem történt; nem tehető fel, hogy gyors elhatározására a házkutatás készítette.

Gürgen a súlyos támadásokra végül rövid nyilatkozattal felelt. Kijelentette, hogy legkisebb oka sincs félnie a nyilvánosságtól, de csak a vizsgálat befejezte után, ha majd a keze közt lévő adatokat közölheti, fogja a közönséget a való tényállásról felvilágosítani.

Ezzel a bécsi lapok — körülbelül egy hétig foglalkoztak az ügygel — napirendre tértek az eseten és csak szórványosan adtak hírt a magyarországi gyászünnepekről.

A magyar lapok (Pesti Hirnök, Pesti Napló, Pester Zeitung, Vasárnapi Ujság) teljesen a bécsi lapok nyomán röviden-hosszabban közölték a híreket. Elüljárt ebben a Pesti Hirnök, amelybe Török János írta és összegezte a Széchenyi öngyilkosságára vonatkozó híreket. A külföldi lapok közül kétségtelenül a legalaposabban az Augsburger Allgemeine Zeitung tájékoztatta közönségét Széchenyi haláláról.

Már márc. 10. számában foglalkozik a Széchenyinél tartott márc 3-iki házkutatással. Röviden rámutat a tudósítás arra a tényre, hogy Széchenyi kb. 10 év előtt visszavonult a döblingi tébolydába, mert az 1848/49-es események a nélkül is izgatott kedélyét annyira megtámadták, hogy szükségnek tartotta a nyugalmat és elkülönítést. E körülmény miatt az 1848/49-es eseményekben való részvételéért nem is lehetett felelősségre vonni. Széchenyi megszerette döblingi tartózkodó helyét és most is ott van, bár szelleme kétségtelenül kigyógyult. Ez kitűnik abból, hogy tevékenyen közreműködött mindazon kérdésekben, amelyek az utóbbi időkben Magyarországot kétségtelen izgalomba hozták. Közreműködését mutatja az a körülmény, hogy a tébolydában sem zárta el magát, sőt ez inkább központtá vált. Családján kívül ugyanis sokszor fogadta itt elvbarátait és mágnástársait. Ezt nem lehetett tartósan eltűnni. Ha elzárkózásra van szüksége, zárja magát valóban el; ha nincs szüksége, lépjen ki az életbe és legyen a törvény előtt felelős úgy, mint más. Kíméletesen jártak el ellene, mert a kutatáskor felvett jegyzőkönyvben elismerte a rendőrség humánus eljárását; ezt annál inkább hang-

súlyozni kell, mert a magyar hazugsági gyár (!) nem fogja elmulasztani, hogy ez alkalomból ne hangoztassa a vele való rossz bánásmódot, durvaságot stb.

Széchenyi halálát a lap az ápr. 11. számban jelzi, a 12-iki szám mellékletében pedig ismerteti, hogy pisztollyal agyonlőtte magát; az okok ismeretlenek, de talán irataiból ki fog derülni; hogy tébolydai szobáiból nem ment ki attól való félelmében, hogy a guta üti, ha a levegőre megy; hogy az utóbbi években eléggé normális volt, sokan látogatták, nagy levelezést folytatott; hogy a házkutatás óta nem háborgatták, bár kiderült ellenzéki viselkedése — ezért felelősségre vonhatták volna, mert kétségtelenül beszámítható volt, de úgylátszik, a tartózkodási helyre és korára való tekintettel a kormány kímélte.

Az ápr. 14. számban újra foglalkozott az esettel az Ost-Deutsche Post hiradása nyomán és megemlíti a temetés idejének 24 órával előbbre tételét. Ápr. 15-én közölte a lap Görgen nyilatkozatát a Morgen-Post után.

Ugyane számban olvashatjuk azt a hírt is, hogy Pesten a halálesetet a legkülönbözőbb módon mesélik, sőt gyakran a legsztelenebb magyarázatokkal kísérik. (Ez az első nyom arra nézve, hogy az országban az öngyilkosságot nem akarták elhinni, és sokan azt terjesztették, hogy meggyilkolták.) Közli azt a véleményt is, hogy br. Jósika Samu halála bizonyára hatott Széchenyi exaltált kedélyére, ismét búskomorságba süllyesztette és a kétségbeesítő lépésre bírta.

Az ápr. 20-iki számban hosszabb cikk foglalkozik a halálesettel a Görgen elleni támadással kapcsolatban. Azzal kezd, hogy Széchenyi igazán nagy magyar volt és hazájáért vert szíve. Pártatlanul tekintve életét, feltűnik azonban, mily nagyon hangoztatták a kormány iránti loyálisát, az uralkodóház iránti hűségét és most mindenképen politikai mártírnak akarják feltüntetni, akit a házkutatás vitt a szomorú elhatározásba.

A házkutatás tulajdonképeni oka szerinte ismeretlen, de indokolta azt az a körülmény, hogy az utóbbi években Széchenyi sokat foglalkozott politikával, 1848-as politikusokkal érintkezett, egy osztrákellenes röpiratot adott ki külföldön; a külföldi lapokba írt. Ezen meggondolandó viselkedés miatt a kormány köteles volt közbelépni, tekintet nélkül arra, beszámítható-e Széchenyi vagy nem. Ennek megállapítására csak akkor kerül a sor, ha a bírói beavatkozás mellett döntenek. Így tehát a házkutatás és a halál nincs összefüggésben.

Közölte a lap a dr. Görgen elleni támadásokat és itt kitért a Magyarországon elterjedt «nevetséges gyanúsításra», hogy Széchenyi nem maga ölte meg magát, mert a lövés oly erővel vetette szét a velőt, hogy minden életnek azonnal meg kellett volna szűnnie, s így Széchenyi nem lett volna képes a pisztolyt ellődtetni. Részletesen kitér a Görgen ellen hangoztatott kötelességmulasztás vádjára, hogy a kétségtelen öngyilkossági mánia ellenére sem volt kellően elővigyázatos. A haláleset szerinte valóban feltűnő, de nem veszik figyelembe a körülményeket, amelyek közt Széchenyi élt. Görgen minden jelentésében Széchenyit örültnek jelezte, de a hatóság nem győződött meg erről, nem helyezte gondnokság alá. Így keletkezett a ferde helyzet, hogy Széchenyi a tébolydában maradt, innen maga intézkedett vagyonáról, módja volt a szolgálakat megfizetni, minden felügyeletet ellensúlyozni. Nem

lehet megítélni, hogyan volt ez összeegyeztethető a törvényekkel — így csodálatos a beállott eset. Egyébként, mint Eynatten tábornok esete mutatja, nehéz az öngyilkosságot megakadályozni, az örültek pedig makacsok is.

Ezzel be is fejeződött volna az eset ismertetése. A magyarság elkeseredett részét azonban nem győzték meg e híradások. A szájról-szájra adott hírek mind változatosabbak lettek, végül is sokan hittek abban, hogy Széchenyi nem lett öngyilkos, hanem, hogy a kormány eltétette az útból; e hírek, úgy látszik, a külföldi lapokba is utat találtak.

Ezeknek a híreknek ellensúlyozására jelent meg az Allgemeine Zeitung 1860. május 10-iki számában *Noch ein Wort in Sachen Stefan Széchenyis* című (Bécs, máj. 2-iki keletű) cikk, amely utal a protestáns pápens kiadása alkalmából az angol és kisméret lapokban megjelent támadásokra, de kitér és részletesen foglalkozik a Széchenyi halála alkalmából terjedő híresztelésekre. (A cikk a kormány védelmére jelent meg, adatait a hiteles hivatalos iratokból meríti.)

A tragikus eset, írja a cikk, általános részvétet keltett. A bécsi sajtó, bár a magyar izgatás ellen határozottan állást foglalt, Széchenyi nagy képességeit, tevékeny hazafiságát és jelentős szolgálatait elismeréssel méltatta. Aggályos körülménnyel tekintéssel mindent elkerült, csak hogy «a legnagyobb magyar» jogos gyászába zavaros hang ne kerüljön. A tapasztalatok után mégis el kellett készülni arra, hogy a halálesetet Magyarországon tüntetésekre és izgatásokra fogják kihasználni. Ez várokozáson felül beteljesedett. Alig lett ugyanis ismeretessé az öngyilkosság, máris a legkalandosabb hírek kerültek forgalomba a halálesetről, és ezeket a valószínűség lehető okaival támogatva, céltudatosan terjesztették. Az él először is a kormány ellen irányult, és hogy bizonyos tervszerűsége is legyen, kirángatták sírjából a március végén elhunyt br. Jósika Samut is. Neki kellett vádlóként szerepelnie a kormány ellen mérgezés címén, mert a hír szerint Jósika a megbetegedése előtti napon Széchenyinnél étkezett, ez alkalmával a Széchenyinek szánt mérget ő ette meg és ennek következtében halt meg. Majd egyenesen tagadták Széchenyi öngyilkosságának lehetőségét, és abból a körülményből kiindulva, hogy Széchenyi düblingi lakásán a főbejáraton kívül az orvosok és ápolók előtt ismert mellékbejárat is van, azt következtették, hogy «a kormánynak egyik eszköze» ezen a mellékbejáraton éjjel bement Széchenyihez, először megmérgezte, azután az öngyilkosság elhitéseére fejbe lötte. Ez volt az oka annak, hogy a kormány a hűséges szolgákat Széchenyi közeléből eltávolítani és helyükbe céljának megfelelőket állítani igyekezett. Nem kevésbé súlyos az a körülmény is, hogy a kormány oly nagyon siettette a temetést, mert állítólag félt, hogy a Széchenyihez húzó orvosok a holttesten

a kormányra kedvezőtlen megállapításokat tehetnének. Olyan hirt is terjesztettek, hogy a kormány küldöttei behatoltak Széchenyihez, az intézet alkalmazottait halálfenyegetéssel hallgatásra kényszerítették, ezután, mint valami vészbiróság, felolvasták Széchenyi előtt a halálos ítéletet; kényszerítették, hogy karosszékekbe üljön, ezután egy lövéssel fejét szétzúzták; de az igazi tényállást Széchenyi barátja, az angol követ megjelentette Angliába, itt feljegyezték azt a két könyvbe, hogy a világ az osztrák gonosztettet annak idején megtudja. Mind e hírek csak hozzátvetőleges vázlatai a felháborító gyanúsításoknak, írja a cikk, amelyekre a magyar izgatás Jósika és Széchenyi halálát felhasználta. Ezzel szemben a cikkíró előtt van a Jósika és Széchenyi holttestének felboncolásáról felvett jegyzőkönyv.

Mindkét jegyzőkönyv Rokitsky törvényszéki orvostól ered. Széchenyié a bécsi törvényszék ügyirata; mint jelenlevők a következők írták alá: a törvényszéki orvos, az államügyész, a jegyző, a kerületi segéd, a vizsgálóbíró, a (döblingi) plébános, a községi tanácsos és a községi megbízott.

A boncolásból kiderült, hogy Jósika a patkóbél átllyukadása és az epehólyag sorvadása miatt halt meg. A tetemben egy csomó epekövet találtak, köztük egy hengeralakú $2\frac{1}{2}$ hüvelyk hosszú, egy hüvelyk vastagot.

Így teljesen világos a halál oka és megérthető, miért léptek fel megbetegedésekor tifuszos jelenségek. Semmi más haláloknak jele nem volt megállapítható.

A Széchenyi holttestéről felvett boncolási leletből csak azt közli, hogy *testét egy karosszékekben ülve, jobbra dőlve, két karját a comb felső részén nyugodva találták. A jobb alkar a szék karfájára támaszkodott. A pisztoly keresztben feküdt a jobb combon és a bal kézen. Tehát téves az a hír, hogy a pisztolyt a szoba közepén fekvé találták. A töltés a jobb szem és orr közt felfelé hatolt be; a koponyacsontok köröskörül a belső szélén a puska-portól meg voltak perzselődve; a balkéz a puska-portól befekettítve. A lelet többi adata nem tartozik az ügyre, folytatja a cikkíró, de a hivatalos szakembereknek abból merített jelentéséből a következőket emeli ki: *a halotti látleletben említett szabálytalan állapotok részben olyanok, amelyeket az elhunyt előrehaladt kora értet meg, részben olyanok, amelyek minden életkorban beteges állapotot jeleznek. Sem az egyik, sem a másik nem jogosít az elmezavar megállapítására. Az agyvelő mibenlétét viszont az agy teljes szétroncsolása miatt nem lehetett megállapítani, de a gróf több fájdalmas testi bajban szenvedett, amelyek a kishitűség rohamában rábírhatták az öngyilkosságra. A szakértők a felvetett egyenes kérdésre teljes biztossággal kijelentik, hogy gr. Széchenyi a lövést saját kezével ejtette magán.**

Ezután rátér arra a vádra, hogy a márc. 3-iki házkutatás érlelte meg Széchenyiben az öngyilkossági gondolatot.

Ezzel szemben állítja, hogy a kormány feltételelezhette, hogy a tébolyda gondoskodott az arra szolgáló alkalom elhárításáról. Egyébként Széchenyi lakása már régóta bizonyos körök gyűlöhelye volt (valóságos szerkesztőség, ahol 3—4 írnok dolgozott egyszerre) és ez újságcikkeket, röpiratokat adott ki, amelyek tartalmára világot vet a *Blick*. A kormány gyanúja teljesen meg volt okolva. Széchenyi maga kijelentette, hogy a házkutatást humanusan hajtották végre. Nem aggódhatott semmiképen, hogy a házkutatás reá nézve káros következményű lesz; Széchenyi tudta, hogy nem gondoltak további intézkedések foganatosítására. Az is valótlan, hogy ijesztgetéssel akartak kedélyére hatni. Szóba hozták Thierry rendőrigazgató levelét, ezt teljes szövegében idézi annak bizonyítására, hogy abban semmi aggodalmat keltő okot nem találhatott (!). A jóakaratot mutatja egyébként az is, hogy 12 évig nem történt intézkedés a gondnokság alá helyezésre nézve; a kormány ennél gyengédebben nem mutathatta meg, hogy nem akar Széchenyi elhatározásába zavarólag befolyni. Arra nézve, hogy a kormány a temetés kitűzött idejét 24 órával előbbre helyezte, az a magyarázat, hogy minden tüntetésnek és izgalomnak elejét akarta venni. A döblingiek így is zúgolódtak, hogy öngyilkos olyan pompás, különleges temetésben részesül. Egyébként is a törvényes 36 óra a halál beállta óta e határidővel is eltelt, az pedig, hogy a nagycenki temetés is egy nappal előbb történt, teljesen a család elhatározásából történt, a kormány abba nem folyt be.

Amint látjuk, a bécsi és külföldi hírlapok sok ellentétes hír mellett több igen becses adatot őriztek meg számunkra.

Ezek közül ki kell emelni a Magyarországbán elterjedt hitet, hogy Széchenyi nem önkéntől esett el. Ezt sokan hitték akkor, amint ezt a Széchenyi-Múzeumban levő és 1861-ben a *Széchenyi-emplényben* kiadni szándékolt 8-r. alakú vízfestmény is kétségtelenül bizonyítja. A rajzot Gaal Ferdinánd készítette. Széchenyi ismert karosszékében diszmagyarban ül, az elsülő pisztoly baloldaltól irányul feléje a levegőben; a kép alá e sorok vannak írva: «A kézt nem látni, mint Brutus, vagy mint Caesar vesztette az éltet? A történet kétes Széchenyi István legnagyobb Magyar felett! 1861. Szerdahel Somogy m.»

A holttest állapotára és a halálos lövés módjára a Wiener Medicinal Zeitung, még pontosabban az Augsburger Allgemeine Zeitung által közölt boncolási látletet ad biztos felvilágosítást.

A Wiener Medicinal Zeitungban közölt boncolási leletet felhasználta ugyan Zichy Antal Széchenyiről írt életrajzában, de fordításának egy-két szavában («jobb szem bal sarkába irányult a lövés») kissé elhomályosult az igazi jelentés és félreértésre adhatott okot.

Az Augsburger Allgemeine Zeitungban közölt boncolási lelet azonban még a saját korában sem lett ismeretessé, azóta pedig teljesen a feledésbe merült, senki sem használta fel e döntő jelentőségű adatokat.

II. A bécsi bíróság által dr. Görgen Gusztáv ellen indított pör iratai.

A fentemlített lapoknak dr. Görgen elleni támadásai sikerrel jártak, mert a helyszíni szemle és a holttest felboncolása után hivatalos vizsgálat indult meg dr. Görgen ellen, a bíróság ennek következtében Görgent vád alá helyezte az «élet biztonsága» elleni vétség címén. Az előzetes vizsgálatot az első bíróság (Landesgericht für Strafsachen) lefolytatta, de a vádhatározatot már nem lehetett Görgennek kézbesíteni, mert közvetlenül a kézbesítés előtt meghalt. Özvegye férje becsülete védelmében a vádhatározat ellen fellebbezett a felsőbb bírósághoz (Ober Landesgericht). Ez létárgyalta a fellebbezést és az alsóbíróság határozatát 1863-ban helybenhagyta.

A per anyagának egy része még ebben az évben megjelent egy bécsi néplapban, a hánytvetett életű Terstyánsky Károly, írói néven Terzky, Die Glocke c. lapjában. A pör anyagából maga a szerkesztő, Terzky, válogatta ki a szerinte szükséges anyagot és névtelenül közölte lapjának május 17-től-30-ig (13 napon át) terjedő számának tárcájában, de azután más műveivel együtt külön is kiadta. A cikk címe: *Der Tod des Grafen Stefan Szechenyi in der Irren-Anstalt zu Döbling bei Wien.*

A cikket azzal vezeti be, hogy a halálesethez az egyes pártok a legkülönbözőbb magyarázatokat és feltevéseket fűzték álláspontjuk kívánsága szerint, ami a bécsi hatóságot arra bírta, hogy pontosan megállapítsa: valóban és mily körülmények közt történt az öngyilkosság, s ha öngyilkosság történt, akkor dr. Görgen intézettulajdonos felelősségre vonandó. A vizsgálatot Frühwald törvényszéki tanácsos vezette, és ennek eredményeként Görgen vád alá helyeztetett.

Ezután előadja a tényállást.

1860. ápr. 9-én (téves 8-ika helyett) reggel a döblingi rendőrbiztosságon bejelentették, hogy gr. Széchenyi István az elmúlt éjjelen valószínűleg víztöltéssel ellátott pisztollyal fejbe lőtte magát és meghalt. A bécsi büntető törvényszék erről értesülve, azonnal bizottságot küldött ki, amely d. u. 3 órakor (ez tényleg 9-én történt) megjelent a helyszínén és a következőket állapította meg:

A gróf testét karosszékben ülve találták. Két keze a combon nyugodott, az alkar a szék támláján. A pisztoly (Mord-instrument) keresztben feküdt a combon és a balkezen. A fej baloldala teljesen szét volt roncsolva, a koponya 4—5 lábnyi távolságban a földön volt, az agyvelő a falakon és a mennyezeten szétloccsantva. Lőanyagként egy lögyapot-fojtás találtatott és az

agyvelőben (*Gehirnmasse*) szétszórva több madársörét. Dr. Goldberg Fülöp intézeti orvos a grófnak az intézetben töltött életére vonatkozó felvilágosításra felszólítva, minthogy csak egy év óta (téves $1\frac{1}{2}$ helyett) tartózkodott az intézetben, csak annyit tudott mondani, hogy gr. Széchenyi 1848. szeptemberétől van az intézetben; akkor a Magyarországon kitört politikai zavarok miatt állítólag megőrült. *O az elhúnytat legjobb tudása és lelkiismerete szerint állandóan elmebetegnek tartotta.* Közben a gróf, mikor ő (Goldberg) az intézetbe került orvosnak, 1859. jan. 1. körül nem tartozott a veszélyes és ártalmas örültek közé, ezért oly szabadságot élvezett, amelyet különben egyik betegnek sem engedtek meg. A grófnak az intézetben saját lakása volt elkülönített bejárattal és két megbízható szolgálta volt melléje rendelve, de ezek tulajdonképpen csak kiszolgálták, és nem volt az a különös kötelességük, hogy a grófot szigorúan ellenőrizzék, mint valami örültet, azért nem is aludtak uruk szobájában — az különben lakásában senkit sem tűrt meg maga mellett.

Bichlernek, az egyik szolgának ágya a szomszédos folyosón volt, ahová a gróf hálószobájából csengő vezetett. «Nekem, (mondja Goldberg) az volt a kötelességem, hogy a grófot naponként meglátogassam, kérdezősködjem hogyléte után, és ha szükséges volt, orvosi rendelést tegyek. A gróf egyébként magánéletében teljesen korlátlan volt. Levelezett, rendelkezett jövedelméről, látogatásokat és társaságot fogadott. Szabadon kimehetett az intézetből, amikor és ahová akart, de e szabadsággal sohasem élt (t. i. amíg Goldberg ott volt), és csak ritkán történt, hogy egy látogatót a lépcsőn lekísért, vagy valakit ott fogadott. Különösege volt, hogy sohasem ment le a kertbe. Többször úgy nyilatkozott, hogy a természet (Creation) nagyon szép volna számára.»

A bizottságnak arra a kérdésére, hogy a grófon közvetlenül a halála előtt mit tapasztalt, dr. Goldberg fontos vallomása így hangzik: «Márc. 3-ika óta, amely napon Széchenyi lakásában a rendőrség Széchenyi személyének lehető kimélésével házkutatást tartott, Széchenyi beteges állapotában teljes fordulat állott be, mert előbbi beteges pajzánsága és jókedve napról-napra látszólag fokozódó búskomorságnak adott helyet, s ezt sem beszélgetésekkel, sem észokokkal nem lehetett ellensúlyozni. Nyolc vagy tíz nappal halála előtt azt kérdezte, hogy az öngyilkosság erkölcsileg igazolható-e, továbbá a lélek halhatatlanságáról beszélt. Ezt a feltűnő jelenséget közöltem dr. Görgennel, aki a gróf családjával értekezett és elhatározták, hogy a grófot ezentúl úgy kell kezelni, mint minden más elmebeteg. Nemsokára ezután értesítettem dr. Görgent, hogy a gróf egyik fia előtt azt mondta, hogy *napjai meg vannak számlálva.* Ennek ellenére előttem ismeretlen okokból

a gróf kezelése ugyanaz maradt. Ha ezután öngyilkossági gondolatok fogták el, zokogás, jajgatás és nyöszörgés közt így kiáltott: Nem tudok már élni! Meg kell halnom! Búskomorságát táplálta br. Meskóné, továbbá br. Jósika halála és Zsedényi údvari tanácsos elítélése. Nehány nap múlva rá akartam beszélni a gróft, engedje meg, hogy valaki lakásában aludjak; jó volna előrelátásból arra az esetre, ha valami baja történne. Erre azt válaszolta, hogy azt kívánja, maradjon minden úgy, amint van. Minderről értesítettem dr. Görgent, de a dolgok mégis változatlanul maradtak. Az ápr. 7-iki reggeli látogatásnál ajánlottam a grófnak, kocsizzék ki; de ezt az ajánlatomat felháborodva visszautasította. Ettől a pillanattól nem láttam többé. Különben örülségének jelei közé tartozott, hogy az egész orvosi személyzetet a kormány kémeinek tartotta.»

Arra a kérdésre, honnan szerezhette Széchenyi a pisztolyt, dr. Goldberg így válaszolt: «Csak a gróf halála után tudtam meg, hogy lő- és másnemű fegyverei vannak. De ez a feltűnő tény megmagyarázható, ha az ember tudja, hogy a gróf helyzete és kezelése az intézetben egészen kivételes volt és hogy a (külvilággal való) teljesen szabad közlekedhetése mellett fegyvereket hozhattak be neki.»

Ezután a bizottság a törvényszéki orvosokhoz azt a kérdést intézte, hogy a boncolásnál vettek-e észre olyan jelenségeket, amelyekből bizonyosan vagy valószínűséggel «tébolyra» vagy «elki zavarra» lehetne következtetni.

Erre ezek így feleltek: «A holttesten megállapított szervi változások részben olyanok, amelyeket az előrehaladott kor megmagyaráz; részben olyanok, melyek minden életkorban mint betegség előfordulhatnak; ilyenek: a rostos daganat a gyomor kötőszövetében, a vese felületének szemcsés volta, a vesecysták végül a két lágyék-sérv. Egyik tünet sem jogosít arra a következtetésre, hogy a megvizsgált elmebajos lett volna, annál kevésbbé, mert az agyvelő állapotáról annak a lövéstől való teljes szétrombolása miatt semmit sem lehetett kinyomozni. Ellenben kétségtelen, hogy a megvizsgált több fájdalmas bajban szenvedett: ezek rábírhatták, hogy az így előidézett kishitűség rohamában magát megölje.»

A látleletből egyébként *kitűnik, hogy a megvizsgált az agynak és az agyvelőnek lövéssel történt szétrombolásából eredő erőszakos halállal múlt ki, és hogy a lövést önmaga követte el.*

Terzky ezután a döblingi temetéshez közvetlenül fűződő eseményeket választotta ki a pör anyagából. Megtudjuk ebből, hogy gr. Zichy Géza, Széchenyi mostohafia vállalta a templomi beszentelésre vonatkozó előkészületek elrendezését, továbbá, hogy Zichy Géza még ápr. 7-én d. e. 10 órától d. u. 3 óráig sakkozott Széchenyivel. Széchenyi akkor lehangolt volt, keveset beszélt és gyakran sóhajtozott ugyan, de nem árulta el, hogy öngyilkossági

szándéka van. Ugyanezen este Széchenyi Kiss Márton titkárával is sakkozott, minden játékot megnyert, kikérdezte Kisst az angol beszédgyakorlatokból és meghagyta neki, hogy másnap 10 órakor jelentkezze nála; de ez ekkor már csak ura elcsonkult holttestét láthatta. Széchenyi tragikus halála annyira hatott Kissre és annyira felízgatta, hogy a rákövetkező éjjelen nem tudott nyugodni és ápr. 15-én (egy héttel a haláleset után) dühöngeni kezdett, úgyhogy a bécsi kóztébolydába kellett szállítani. Azt képzelte, hogy rablók és gyilkosok környezik és életét veszélyeztetik; elzárkózott szobájában és senkit sem engedett magához. Széchenyi Béla sürgetésére mégis kinyitotta az ajtót, de rögtön bezárta, nehogy ellenségei bejöhessenek. Széchenyi Béla azonban nem tudta megnyugtatni, sőt csakhamar őt is ellenségnek nézte és oly izgatott lett, hogy a gróf alig tudott ajtót nyitni és segítséget hozni. Kiss ez éjjel után még nyugtalanabb lett a tébolydában, annyira tombolt, hogy kényszerzubbonyt adtak rá; erre megnyugodott. A következő napon nem tudta megérteni, hogy egy álom mikép tudta ily cselekedetekre vinni. Az orvosok szerint Kiss epilepsziában szenvedett, és ez búskomor tébollyá fejlődött.

Majd közli Terzky Széchenyi rövid életrajzát és munkásságát. Az 1848. márciusi mozgalmas napok után Széchenyi látta, hogy a forradalom előidézte az Ausztriától való elszakadást, Magyarország fenyegető jövője megtörte szívét, mire orvosa, Balogh Pál «a szegény tébolyodottat» (Irrsinnigen) Döblingbe kísérté és ott egy orvosi nyilatkozattal (ezt már más helyütt közöltem) az intézetnek átadta.

Ezután dr. Goldberg intézeti alorvosnak 1859. jan. 1-étől 1860. áprilisáig terjedő igen fontos feljegyzései következnek.

Amikor dr. Goldberg az intézet szolgálatába lépett, Széchenyi már több mint 10 éve volt ott, de betegségéről semmiféle följegyzést sem talált. Goldberg feljegyzései részben Széchenyi testi állapotára, részben szellemi életére vonatkoznak.

Megtudjuk ezekből, hogy Széchenyi arcán 3 hüvelyk hosszú forradás volt, ezt kardpárbajban kapta. Ennek következtében jobb szeme (itt lőtt magára) állandóan könnyezett. Utolsó éveiben néhány gyökér kivételével teljesen fogatlan volt, s így mivel az evés nehezére esett, gyakran voltak emésztési zavarai. Ejtszaka sokszor volt szíve körül félelmi és szorongási érzése, ilyenkor érverése még reggelre is rendetlen volt; t. i. néha minden kilencedik vagy tizenhatodik érverés kimaradt. A gróf legnagyobb baja azonban a tartós székrekedés volt, mely mint maga mondta, egyszer Konstantinápolyban 40 napig tartott. Kétoldalú szabad lágyéksérve volt; a boncolásnál szívének petyhüdségét és több dió- és tyúktójas-nagyságú cystával degenerált jobb veséjét is megfigyelték.

Szellemi tulajdonságaira térve Goldberg először azt a sok szellemi értéket emelte ki, amelyek arra az általánosan elterjedt téves véleményre vezettek, hogy Széchenyi lelki működése ép. A gróf nemcsak beszélgetni és társalogni tudott, hanem abban az időben, amikor megismerte (1859), betegsége ellenére, még teljesen egészséges egyéneknél is ritka szellemi képesség birtokában volt, úgyhogy okosabbnak

látszott, mint más egészséges, akikkel, ha akarta, társaságát vonzóvá és lebilincselővé tudta tenni. Kellemes történetecskék gazdag anyagát kecses és finom kifejezésekkel, majdnem mindig találó tréfával, bőséges emberismerettel, az ítélet gyakran meglepő gyorsaságával, a példálódzó beszéd mód gyakorlottságával és gyengédségével, gyakran szellemesen rapszodikus előadó formában, nagyon élethű mimikával fűszerezte; e mellett gyakran a jóakarát, emberszeretet és az önmegtagadás kifejezésével is, mely különösen első alkalommal annyira varázsolólag hatott, hogy illeté reá Guislain¹ állítása: «Vannak elmebetegek, akiknél az okosság és őrültség közti határvonalat nehéz megvonni.»

Ezután áttért Goldberg Széchenyi lelki rendellenességeinek ismertetésére. Széchenyi ebben a javulási időszakban (1859—1860) is bizonyos *általános exaltációban* élt, amely rangjával, állásával és korával, de államférfiú voltával is ellentétben állott. Ezt az állapotot, mint sok elmebetegnél, a *sajátos bőbeszédűség* jellemezte. Sokszor órákig beszélt vonzó és szellemes részletekről, is nélkül, hogy mást szóhoz engedett volna jutni, de a *vezető gondolat* hiányzott: egyik fogalomról a másikra ugrott, mondatokat befejezetlenül hagyott. Gyakran el kellett szenvedni, hogy ugyanazon anekdotákat, tréfákat, megjegyzéseket, következtetéseket elmesélje és ebben nem tűrt megzavarást vagy ellenmondást. Néha *felolvasó düh* fogta el, és mindent, pl. a napilap vezércikkét, újdonságait, a kinevezéseket, hirdetéseket, árveréseket, az utolsó sorig felolvasta az elmebeteg jellemző egyhangú kerepelő hangon, és nem volt tekintettel arra, hogy a hallgatóját az érdekl-e vagy sem. Goldberg a napi egy vagy két órai reggeli látogatása befejeztével a köteles figyelem és azon hiábavaló fáradozás miatt, hogy a vezető gondolatot megtartsa, úgy érezte magát, mintha szellemileg kerékbe törték volna. Ezenfelül mint az sok elmebetegnél előfordul, *írásdüh* is jellemezte. Végtelen sokat írt; csak akkor érezte jól magát, ha korán reggeltől körülbelül d. e. 10 óráig írt. Írt leveleket kicsinységekről, amit sokkal rövidebben szóval is elintézhett volna. Teleírt, összefirkált, széljegyzetekkel ellátott minden könyvet, amelyet neki az ember kölcsön adott. Írásai eredeti, közben-közben pompás gondolatokat és tréfás megjegyzéseket tartalmaztak ugyan, de hemzsegték az ismétlésektől; e mellett panaszkodott, hogy gyakran és hirtelen elhagyja emlékezete. Néha kicsapongó vidámság fogta el, amely határos volt a gyermekességgel és sem korával, sem állásával, rangjával nem volt összhangban. Ily pillanatban a belépőt lármával, néma jelekkel és groteszk taglejtésekkel fogadta, pajkos lett, sőt csintalan,

¹ Guislain József G. genti egyetemi tanár, híres elmeorvos (1797—1860), a genti elmeógyógyintézet igazgatója.

vagy pedig dévajkodva a mágnesi tekintélyt is kigúnyolta. Ez a kicsapongó vidámság azonban gyakran búskomorsággá változott. És ebben a kétféle egymással homlokegyenestellenkező állapotban állott épen a betegesség. A gyermekességhez közelálló vidámság idején mindenféle játékkal, bohósággal, pajkos kis alakokkal mulatozott, és ha valaki ilyféle dolgokat hozott neki, túlboldoggá tette.

Szelleme áhitotta a változatosságot, érzékei az állandó ingert, azért lehető nagy számban ríktó színekkel és tárgyakkal vette körül magát. Bizonyítják ezt a legkülönbözöb alakú butorai, órái, dobozai, sakfigurái, karrikaturái, tintatartói, sipkái stb. A legjobban szerette a vörös szalmából font és az általa elnevezett bolondsipkákat. Beteges tevékenységvágya, a mohóság, mellyel érzékeit foglalkoztatni akarta, a lárma és zaj utáni szükségérzete mindenféle különsegekre vitte. Így pl. késő éjjelig sakkozott, de egyúttal furoláján ugyanazon dallamot végtelen sokszor fújta szünet nélkül. 10—12 órája volt, köztük öt ütőóra, ezeket szándékosan úgy igazította, hogy egymás után üssenek, mert éjjel hallani akarta — állítása szerint, hogy „elkábitsam magamat, mert szívem beteg». De ez idegességével volt összefüggésben. Keveset aludt, gyakran teljes álmatlanságban szenvedett és ilyenkor reggelig nyugtalanul fel és alá járkált. Minden kicsiség megijesztette és kihozta sodrából.

Egy este kilépett előszobájába és úgy megijedt, amikor ott nem vélt ápolóját látta a pamlagról felállani, hogy a földre esett és a segítségére siető szolgát megrugdalta; másnap reggel, amikor elmesélte az esetet, ezt jegyezte meg: «Lássa, mily beteg vagyok én! Hogy mehetnék tehát ki a világba!» Ha a sakkjátékban vesztett egy sakfigurát, néha durva és vad lett, de másnap megható hangon így szólt: «Tegnap ismét illetlen voltam önnel szemben. Oh, én nagyon beteg vagyok.»

Jó kedvében mindenkivel valóban megható, jóságos, szíves és kedves volt, máskor viszont ugyanazokkal a kedves embe-reivel napokon át bámulatosan haragos, kínzó és sértő volt. Ilyenkor azt mondta: «Szeretek kinezni, kell, hogy legyen valaki, akivel ezt merem tenni.» Ilyen hangulatában a sértő szavakat, a súlyos erkölcsi bántalmakat gúnyos, utánzó tag-lejtésekkel kísérte, és ez a beteges túlizgatott hangulata legtöbbször néhány óráig vagy napig tartott.

Képzelete nagy mértékben izgatott volt és szívesen csapott át komor, borzalmas képekbe. Így egyszer neje és nővére előtt a holttetemek elenyésztését oly erős kifejezésekkel jellemezte, hogy a nők elborzadtak. Ezzel a borzalmassági mániájával összefüggött hajlama a rajongásra. Ez kitűnt a karthausiak életéről és a sirok díszítéséről tett nyilatkozataiból. Néha elhívatott egy hangszerkészítőt és ezzel kedves dalait elfuroláz-tatta; ilyenkor láthatólag lelki gyönyör fogta el, tekintetét felfelé irányította, két keze önkénytelenül felfelé mozgott.

Ezek után dr. Goldberg Széchenyi számtalan különtségére néhány példát hoz fel.

Egyszer elhatározta, hogy nagyszerű borüzletet szervez; egy jónevelű, de ehhez nem értő fiatalemberrel bort vétetett Magyarországon, de azután fel volt háborodva, amikor az nem jól és drágán vásárolt. Egy másik fiatalembert meg akart menteni a tüdővészről és nem akarta elhinni az orvosnak, hogy a fiatalember nem beteg. Amikor aztán ez az életbiztosítótársaság részéről kiállított egészségi bizonyítvánnyal igazolta egészségét, Széchenyi ezen az eljáráson nagyon felizgult és az életbiztosító tönkrejutását jósolta. Egy angol nyelvmester rábeszélésére elfogadta annak csakis rozslisztkenyérből álló étrendszerét; csak ily kenyeret evett és e különös kúrában annyira ment, hogy néhány hétig rendes étele mellett este a sakkzásznál két font ily nehéz kenyeret evett, amíg azután beteg nem lett és rögtön rájött, hogy a nyelvmester is rossz színben van és abbahagyta a kenyérkárát. Egy más alkalommal az intézet kutyáját ki akarván gyógyítani, mindenféle módon gyógyíttatta és naponként jelentést tett az eredményről, amíg a kutya, csakhamar, ki nem múlt.

Szellemében, kedélyében, érzésvilágában a legnagyobb ellentétek jelentkeztek. Azokat kinozta leginkább, akiket a legjobban szeretett, de a legbarbárabb módon önmagát. Egy személyben nagy emberbarát és nagy embergyűlölő volt, időnként Rousseau-hoz hasonlóan az emberben csak az erkölcsi ideált látta; máskor viszont csak az emberiség gyengeségei és árnyoldalai iránt volt érzéke, és az emberben, mint La Rochefoucauld, csak a javíthatatlan anyagi önzöt látta.

Félt a haláltól és gyűlölte az életét. Aggodalmasan védte egészségét, védekezett a hülés ellen, mindenféle étrendet kigondolt, folyton ismételte az okokat, melyek szerint családja és hazája érdekében kívánatos, hogy hosszú életű legyen — ennek ellenére lelke mélyében öngyilkossági gondolat lakozott, és ugyanazzal az érzéssel, mellyel élete fenntartását kívánta, titkon és régóta előkészült annak önkezelével való elpusztítására.

Öntudatában feltűnő zavarosság is mutatkozott. Egyszer betegsége tudatában fájdalmasan így beszélt: «Csak lucidum intervallumaim vannak», és ezzel bizonyította, hogy a tébolydában kell laknia; máskor kedvetlenségében sértegetés után így szólt: «Hisz bolond vagyok!» Ismét máskor panaszkodott, hogy úgy beszélnek vele, mintha igazán bolond volna; és valóban mindent elkövetett, hogy az intézet szabályai alól kivonja magát, nehogy a világ bolondnak tekintse.

A legjobban szerette minden ember között feleségét. Ha meglátogatta, legszebb ruháját vette fel, örömtől sugározva eléje sietett a lépcső bejáratig, kimeríthetetlenül figyelmes volt iránta, áradózó kifejezésekkel beszélt róla; búskomorságának egy pillanatában, ennek ellenére úgy nyilatkozott, hogy nem szereti, sohasem szerette, iránta való szerelme csak önzés volt.

Mint sok elmebajos, üldözési mániában is szevedett, amelyre mindig visszatért, és ez ellen minden intézkedés hiábavaló volt. Így pl. félt, hogy mégis akad egy orvos, aki 20.000 forintért mérget kever ételébe; ismételten kérdezősködött, hogy szobájából nem vezet-e titkos kijárat Görgeihez.

Ezenkívül félt, hogy a guta üti; szívszorulásai is voltak, amelyeket néha Alpnak (lidérc) nevezett. (Ezt Flemming praecordialis félelemnek nevezi és a búskomorságnál gyakori tünetnek tartja.) Ily állapotában szívesen beszélt bizonyos és hamaros haláláról, viszont gyakran és határozottan kijelentette, hogy az intézetből nem megy el soha, csak holttemét viszik el innen; Nagycenkre nem megy többé, csak a kriptájába. Az erkölcsi önjáték és a szigorú önmegítélés, ami az első időben annyira foglalkoztatta, kedélybajainak állandó forrása volt. Erre az időre bevált Kant kijelentése, hogy az önfelügyelés könnyen rajongásra és örületre vezet. Az önvádak és az előző életével való elégedetlenség, vagy mint végrendeletében mondja, az erény útjáról való kicsapongásai után a bánatra és a belső kínokra került a sor. Ilyenkor mély testi fájdalom jelent meg arcán, meghatott lett a hangja; utána pedig a legtúlzottabb panaszok következtek önmaga ellen, továbbá ifjúkori hibáiért való szemrehányások, mindenféle aszketikus beszéd, sőt még saját erkölcsi egyéniségének becsmérlése is. Ezzel az önkínzással összefüggött életunalma és életgyűlölete, ami már 1841-iki pótvégrendeletében is megnyilvánul, amikor azt kívánja, hogy feje törzsétől elválasztassék, nehogy még egyszer, hacsak egy pillantra is, életre ébredjen, mert gyűlöli létét. Ily komor órákban csak a közhasznú munkáira való visszaemlékezés vagy családtagjainak, barátainak látogatása, foglalkozása és a jobb időkre való remény nyújtott neki erkölcsi támpontot. Öngyilkossági gondolatait időszakonként Görgennéhez írt leveleiben nyilvánította (s itt idézi a közölt levelek helyeit), szóban pedig csak utolsó napjaiban. A visszaesés időszaka 1860. márc. 3-án kezdődik. 17-éig még eléggé nyugodt volt viselkedése, bár általában véve kedélyhangulata megváltozott, vidámsága eltűnt, helyet adott a komolyságnak. A házkutatás után kérte Felsenthal munkáját (*Aus der Praxis eines oesterreichischen Polizeibeamten*), és ez kinos hatással volt rá.

Különösen foglalkoztatta az a részlet, amely egy bankóhamisító bűnének elővigyázatos és észrevétlen, de mégis biztos módszerrel való bebizonyításáról szól. Erről azután sokat beszélt és bizalmatlansága környezete iránt láthatólag növekedett.

Márc. 17. és 18-án Felsenthal látogatása után állapota csak rosszabbodott. E látogatásban, visszaemlékezve az említett könyvben olvasott hasonló rendőri látogatásra, borzasztó

analógiát látott. Nyugtalan-sága mindig hevesebb lett, üldözési mániája új táplálékot nyert. Ehhez járult, hogy a Times egyik párizsi levele egy borzalmas összeesküvéstről szólt, amelynek iratait a nála tartott házkutatásnál állítólag megtalálták; továbbá a szerencsétlen Eynatten öngyilkossága, Richter hitelintézeti igazgató elfogatása. E hírek szellemének betegességét táplálták. Szerencsétlenségre ezeket az eseményeket köztették vele, nem sejtve, hogy ezzel lelki betegségének tápot nyújtanak. Br. Meskóné, br. Jósika Samu barátjának halála is ez időre esik, és ez utóbbi halálában bajt látott Magyarországra nézve. De mindennekfelett megrendítette, hogy a legfelsőbb bíróság Zsedényi elítélését megerősítette. Ettől az időtől (körülbelül ápr. 1-e óta) egész lénye teljesen megváltozott. Elhanyagolta sok kis foglalatosságát és saját személyét. Reggel már nem volt íróasztala mellett, hanem vagy apatikusan, csüggetegen, szófukaran, elzárkózottan vagy pedig nyugtalanul fel és alá járkált, önvádakban és életgyűlölő nyilatkozatokban törve ki. Ezeket különös, görcsös, úgyszólván üvöltő hangon adta elő, ilyeneket is kijelentve: «Nem tudok tovább élni! — Ennek véget kell vetni stb.» Mindennek ellenére még elolvasta — kijelentése szerint érdeklődéssel — az olasz hadjárat történetét és Humboldt levelezését Varnhagennel. Ezen napokban azt kívánta Goldbergtől, beszéljen szülési műtéteiről és ezeket érdeklődéssel hallgatta. Két nappal halála előtt Goldberg véleményét kérte az öngyilkosságról és a lélek halhatatlanságáról; de Goldberg megnyugtatta, úgyhogy ezen a napon délelőtt sakkozott gr. Zichy Gézával. Álmatlansága folyton rosszabbodott, étvágya kevesbedett, arczsine nagy mértékben szenvedésre mutatott, azért arra kérte Goldberg, hogy tűrje meg magánál éjjelre egyik ápolóját, de erre azt válaszolta: «Legjobban szeretnék a statusquo-nál maradni.» Utoljára ápr. 7-én reggel 10 órakor látta. Széchenyi halála jóval később, éjfél után állhatott be.

Goldbergnek szakszerű feljegyzése után dr. Görgennek előadása következik Széchenyi betegségéről, amelyet Krankengeschichte-nek nevezett el, de Terzky az eredeti vallomásból egyes részleteket elhagyott. Sikerült Görgennek teljes nyilatkozatát megszerezni, és ebből kiderül, hogy Terzky a hatóságra vagy a családra áthárító részleteket elhagyta, bizonyára azért, hogy a cenzúra ne gördítsen nehézséget a kinyomatás elé. Fontos ez az eredeti nyilatkozat azért is, mert igazolja a Terzky által közölt anyag teljes hitelességét. Minthogy Görgen vallomásának egy részét már egy másik e tárgyra vonatkozó értekezésemben felhasználtam, itt e részletet csak főbb vonásaiban ismételtem.

Görgen nyilatkozatát Széchenyi életének és működésének rövid vázolásával kezdi meg. Adatait Széchenyi közléseiből merítette, ezt különösen a

gyermekkorára vonatkozó rész mutatja, amelyre nézve Széchenyinek sajátkezü feljegyzése állott rendelkezésére. Ezt is sikerült megszereznem.

Az életrajzi bevezetés után arra az időszakra tér, amikor intézetébe felvette. Szerinte megkötözve hozták az intézetbe, itt dühöngött, úgyhogy az ágyhoz kellett kötni. Folyton önmagát vádolta a magyarországi eseményekért. Senkit sem fogadott, sokat beszélt, folyton fel-alá járt szobájában. Ezután apatikus lett, de beszédeiben senkit sem engedve szóhoz, folytonosan bűneiről beszélt, amelyekkel ő idézte elő a magyarság bukását. Ehhez járult, hogy a külsejét teljesen elhanyagolta. Lassanként mégis foglalkozni kezdett, s ez abból állott, hogy ápolóival a legközönségesebb ostáblajátékokat játszott. 1852 után lassanként elmúlt leküzdhetetlen ellenszenve a látogatások iránt; magához bocsátotta családja tagjait, barátait és gazdasági tisztviselőit; ruházatára is több gondot fordított. 1855-től kezdve már törődni kezdett pénzügyeivel, feleségével, pénzt hozatott és bevásárlásokat tett, előbbi kétségbeesett, búskomor és önvádló beszédei el-eltűnedezésével pedig vidámabb lett.

Görgen szerint ez az állapot volt a későbbi bajnak előidézője.

Amikor a hatóságnak tudomására jutott, hogy sokan látogatják Széchenyit, a döblingi rendőrhatalóság utasította a látogatók naponkénti feljegyzésére, amit meg is tett. Ezek után többször eljárt Czapka udvari tanácsoshoz, sőt az alsóausztriai helytartóhoz is és kérte, ha Széchenyinek viselkedését rendőrileg ellenőrizni kell, kellemesebb számára, ha más intézetbe szállítják, még akkor is, ha Széchenyit akarata ellenére viszik el — azt t. i. ismételtlen kijelentette, hogy önként az intézetet el nem hagyja.

Különböző látogatói (az öt látogató írókat és Kecskeméthyt érti) félrevezették Széchenyit, akinek ekkor az írás volt szórakozása. Mindent leírt, ami eszébe ötlött. Így készült *Blick* c. műve, amelyet sajnos, saját fia nyomtatott ki Angliában; azt hiszi, hogy nagy részét nem Széchenyi írta, hanem az öt környező írók. A helytartó és Czapka, továbbá más hatósági személyek figyelmeztették, hogy Széchenyit már régen nem tartják elmebetegnek és szükség esetén tetteiért felelősségre fogják vonni.

Ezt közölte a családdal, de az rosszakaratot látott e lépésben: felizgatja vele Széchenyit és ijesztgetéseivel előbbi búskomor állapotába fogja visszacsúszesztani. A *Blick*ben való minden részvételt a család felháborodva visszautasította, még annak gondolatát is rossz néven vették, hogy a dinasztiahoz hűséges családra ily felségsértést ráfog.

Márc. 3-án a rendőrminisztérium házkutatást rendelt el. Ez hatott Széchenyire, de nem olyképen, mint várni lehetett volna. Csak az ebből eredt levelezés Thierry rendőrminiszterrel idézett elő Széchenyinnél rossz hangulatot — különösen Thierrynek az a kijelentése, hogy a választott asylum már régen

megszűnt számára annak lenni. Nem csoda, hogy a 30 éve, de különösen 1848 óta öngyilkossággal foglalkozó, hypochondrikus és vallásfilozófiai vonatkozásban gyenge ember elhatározását megvalósította.

Széchenyi nagy vagyon fölött rendelkezett. Szigorú ellenőrzésről nem lehetett szó, mert őt már jó ideje nemcsak a hatóság, hanem családja is szellemileg teljesen egészségesnek tekintette. Fiai minden parancsát teljesítették, így mindenféle tárgyat, vadászfegyvereket, pisztolyokat is hoztak neki ajándékba. A házkutatás után ismételt kérdésére fiai biztosították, hogy minden fegyvert eltávolítottak köréből. Az ápolók ugyan az intézet szolgálatában állottak, de Széchenyi parancsolt nekik és parancsait feltétlenül teljesítették: ily körülmények között (hogy Széchenyihez fiai pisztolyt vittek és nem ellenőrizték, a szolgák neki engedelmeskedtek) nem lehet csodálni, hogy Széchenyi egy beteg kutya gyógyítására puskaport is tudott szerezni, a sörét viszont íróttollai tisztítására rendelkezésére állott.

Az, hogy a szolgák kötelességüket feledve, eltávoztak az utolsó éjjelen, szintén a pénz hatalmával magyarázható. Egyébként kijelenti Görgen, hogy Széchenyi az első erélyes nyilatkozatra, hogy az intézetből elviszik, a kezénél tartott pisztollyal azonnal agyonlőtte volna magát; viszont az intézetben való további nyugodt megmaradását csak a gondnokság alá vétellel lehetett volna biztosítani. Az Augsburger Allgemeine Zeitung egy ápr. cikkének írója a kormányt védve a híresztelés ellen, hogy a házkutatás volt Széchenyi öngyilkosságának oka, arra utalt, hogy Széchenyt csak felsőbb emberességi szempontból nem helyezték bíróilag gondnokság alá. Ez a védekezés érthetetlen, mert a gondnokság alá vételt a rendezett jogi állapot megkívánja. Görgen szerint 1857 vagy 1858-ban szigorú, de pártatlan orvosi tanács véleményét kellett volna meghallgatni és ennek alapján Széchenyt vagy gondnokság alá kellett volna helyezni, vagy pedig szükség esetén hatóságilag el kellett volna távolítani a dőblingi intézetből.

Ezután visszatérve Széchenyi utolsó napjára, Görgen közli, hogy Széchenyi nagyszombatról husvétvasárnapjára való este $1\frac{1}{2}$ 11-ig Kiss titkárával (aki egy ízben már elmebeteg volt és Széchenyi halála után ismét visszaesett betegségébe) sakkozott. Még virágvasárnap és a nagyhét első napjaiban az a hír terjedt el Bécsben, hogy magas állású magyarokat (köztük Széchenyt is) husvét után a kormány le fog tartóztatni és egy messze szétágazó összeesküvésben való részvétel címén bíróság elé állítja őket. Ezt és talán honfitársaitól hallott és a betegségében magnagyított más híreket valószínűleg ezen az estén közölte Széchenyivel és ezzel hozzájárulhatott, hogy Széchenyi a rég táplált öngyilkossági gondolatot végrehajtotta.

A közlemény ezután a két ápolónak: a cseh-német Brach Jakabnak és a felsőausztriai Bichler Sebestyénnek vallomását közli.

A szolgák kötelessége az volt, hogy Széchenyt kiszolgálják és a betegre vonatkozó minden feltűnő észleletüket az orvosnak jelentsek. Az ápolók kijelentése szerint Széchenyi az első időben (tehát 1848 után) nagyon

sokszor volt dühöngő állapotban, ilyenkor az ágyhoz kötözték és éjjel felváltva őrködtek ágya előtt, mert az volt a szokása, hogy fejével nekiment a falnak. Későbbben teljesen megnyugodott; ekkor került abba a lakásba, amelyben magát megülte. Itt körülbelül két évig már csak félig nyitott ajtajú, állandóan megvilágított hálószoba előtt őrködtek. Széchenyit nagyon szerették, mert ha nem volt fájdalma, nagyon jó volt. Később Széchenyi kérésére, mivel szereti a magányosságot, a szolgák jelenléte pedig zavarja, a lépcső melletti előszobában aludtak, de a közbüleső szobák ajtaja nyitva maradt. Néhány hónap múlva ez is megváltozott, Széchenyinek ez is terhes volt, mert ekkor kezdődött az a szaka, amikor szobájából nem mozdult ki és nem tűrte sem a madarak énekét, sem a harangok hangját, sem a kutyák ugatását, míg azelőtt sokszor ment le a kertbe. 1852-től az igazgató parancsára a szobában való őrködés megszűnt, és nekik felváltva a szobák mellett végighúzódo folyosón kellett aludniok, amelyből *egy* ajtón át be lehetett menni Széchenyi egyik szobájába. 1853-tól Széchenyi már fogadta családját és rokonait. Eleinte a látogatásokat bejelentették az igazgatónak, később azonban a gróf kulcsot kapott a földszinti bejárat ajtajához, és ez idő óta a nap és az éjjel minden órájában fogadott látogatásokat. A távozt az egyik szolgának ki kellett bocsátania a bejárat ajtón és a kulcsot vissza kellett vinnie a grófhhoz. Ez a nyugodt állapot a házkutatásig tartott. A házkutatástól kezdve teljesen megváltozott, keveset evett és nagyon szomorú volt. Márc. 17-től, Felsenthal rendőrségi tanácsos látogatása óta már alig evett.

Ezután a vallomás Brach Jakab szavaival így folytatódik: «Ápr. 5. vagy 6-án lehetett, hogy részvétellel kérdeztem (Széchenyitől), hogy talán májbeteg-e, mert semmit sem eszik. Ekkor a gróf a szíve tájára tette kezét és panaszosan így szólt: 'Itt van a fájdalmam' és egy pillanattal később homlokán végighúzva kezét, így szólt: 'Szellemem beteg.' Ezen napok egyikén (nagycsütörtökön) maga mellé ültetett az asztalhoz és társamnak kellett felszolgálni. A következő éjjel nyugtalanul aludhatott, mert ágya nagyon rendetlen volt; a szombati éjjelen valószínűleg semmit sem alhatott, mert ágyában nem volt mélyedés, csak a lepedő volt kihúzva. Szombaton semmit sem beszélt, csak néhány kanál levest evett; délelőtt gr. Zichy Gézával sakkozott, délután velem és estefelé társammal ostáblázott, 7 órától $\frac{3}{4}$ 10-ig Kiss titkárral ismét sakkozott, aki távoztakor azt mondta, hogy a gróf mesterien játszott.

Ezután kivittem a lámpást az előszobába, társam pedig kibocsátván Kisst, visszahozta a kulcsot. Majd a gróf szokása szerint jóéjtszakát kívánt nekünk. Erre kívülről bezárva az előszoba ajtaját, a kulcsot magamhoz vettem és hálószobánkba mentünk. Lármát vagy lövést az éjjel sem mi nem hallottunk, sem más az intézetben, csak a közvetlen hálószobája alatt levő egyik beteg nyilatkozott olyképen, hogy az éjjel felette egy szék felborulhatott.

Amikor husvétvasárnap reggel 7 órakor a lakásba akartunk menni, (ezt úgy kell érteni, hogy az előszobából a lakásba) de sok kopogás után semmi neszt nem hallottunk, tár-

sam dr. Goldberget szaladt, és akkor beléptünk a hálósobába, ahol borzasztó látvány tárult elénk. A gróf felöltözve szétzúzott fejjel a székhén ült, jobb kezében volt még a pisztoly, amellyel magára lőtt. Az egyetlen szabad bejárat (az előszobán kívül) a második szobából a folyosóra nyílt. Ezt rendesen maga a gróf zárta el, s íme, most is a zárban van a kulcsa. Lehetetlen volt tehát, hogy azon az éjjelen idegen kívülről a házba hatolhatott volna.

A gróft egyébként az intézet minden lakója szerette és tisztelte, mert oly órákban, amikor szelleme szabad volt, maga a jóság volt. Épen azért gonosz vagy nagyon ostoba dolog az, ha vitatni akarják annak lehetőségét, hogy a gróf nem maga ölte meg magát. Sajnos, nagyon is igaz, hogy a legsötétebb búskomorság rohamában maga oltotta ki életét. Azt, hogy hogyan jutott a pisztolyhoz, nem tudom megmondani; de, ha az ember tudja, hogy évek óta volt lakásában pisztoly, vadászfegyver, amit igazgatónk is tudott, nem kell az embernek tovább töprengenie.»

Nyilvánvaló, s ezt Kecskeméthy is megerősíti, hogy a bíróság kihallgatta gr. Széchenyiné, fiait és Kecskeméthyt is. A család vallomása jelentős adatokat és felvilágosításokat tartalmazhatott. Ezt bizonyítják a bécsi bíróságnak reánk maradt kérdései. A család ugyanis Széchenyi halála után felhagyta bécsi lakását és Cenkre ment lakni, ezért a bécsi bíróság 1860. máj. 23-án felhívta a soproni országos bíróságot (Landesgericht), hogy egyelőre eskü kivétele nélkül hallgassa ki Széchenyi grófnét és gr. Széchenyi Bélát a következőkre nézve:¹

1. Mikor és kinek a rendelkezésére került az elhunyt gr. Széchenyi az oberdöblingi tébolydába?

2. Milyen volt a felvétel idején szellemi állapota; az intézetben tartózkodása alatt valóban észleltek-e állapotában változást, ebből gyógyulás várható volt-e; állapota az utolsó időben, különösen márc. 3-ika óta hogyan alakult?

3. Mily körülmények közt élt az intézetben; a többi elmebeteghez hasonlóan gondos felügyelet alatt állott-e és a dr. Görgen által elrendelt felügyeletet Széchenyi állapotára való tekintettel mindig megfelelően megtartották-e?

4. Megengedték-e és mikor a vagyona felett való rendelkezést, miképen élt evvel Széchenyi és ez mily alapon történhetett meg?

5. Milyen volt a két szolga (Brach Jakab és Bichler Sebestyén) viszonya a grófhhoz, milyen teendőket rendelt el számukra dr. Görgen, vagy maga a grófi család Széchenyi személyének felügyeletére; a gróf halála miatt lehet-e őket valami vétséggel illetni?

6. Mi a nézete a grófnénak és Béla grófnak a férj, illetőleg atyja gyorsan bekövetkezett halála okáról; a halált esetleg idegen kéz idézhette-e elő,

¹ A bécsi bíróság iratának egykorú másolata megmaradt a Széchenyi-család levéltárában. Felhasználta ez adatokat B. Szabó László *Gr. Széchenyi István temetése* c. értekezésében. (Napkelet, 1931.)

ellenkező esetben mily okok szólnak az öngyilkosság mellett, és mily események hathattak erre?

7. Fegyvert, puskaport és ólmot vihettek-e és ki hozhatott az elhunyt grófnak az intézetbe, és hogyan történhetett ez dr. Görgennek a megfelelő felügyeleire való kötelezettsége ellen?

8. Széchenynek a halála után talált két pisztolyt gr. Zichy Rezső hozta-e és mikor; hogyan volt az lehetséges, hogy ezek Széchenyi birtokában maradhattak?

9. Igaz-e dr. Görgen állítása, hogy ismételtlen figyelmeztette a grófnét és a grófi család tagjait a szigorúbb felügyelet szükségességére? Vajon ez a figyelmeztetés különösen a szerencsétlen esemény előtti napokban történt? Miben állottak dr. Görgennek erre vonatkozó javaslatai, és mért nem engedelmeskedett ezeknek a grófi család?

10. A fenti kérdésekből kifolyólag lehet-e dr. Görgent Széchenyi halála miatt váddal terhelni, esetleg mely körülmények igazolják e vádat?

11. Különösképen ki kell hallgatni a grófnét, hogy mint elmebeteg férjének gondnoka, hogyan intézkedett, különösen mit közölt vele dr. Görgen férje életének utolsó hetében, milyen óvintézkedéseket javasolt; a grófné ezekből mit helyeselt és egyáltalán férje biztonságáról hogyan intézkedett; és mivel az ügyészség javaslata szerint az elhunyt gróf elmeállapotának megítélésére fontos, hogy Széchenyi milyen vonatkozásban van a mellékelt iratokkal a szerzőséget illetőleg, azért az 1860 márc. 4-iki a rendőrminiszterhez intézett levelének fogalmazványa, gr. Széchenyi Istvánnak a Magyar Akadémiában 1858. dec. 20-iki nyomtatott irata, *Kleine Beiträge zur grossen Frage in Österreich, Zur Rettung Österreichs, Sustine et abstine* című röpiratok azzal közöltetnek, hogy a grófnét, gr. Széchenyi Bélát és Ödönt az elhunyt grófnak különösen ez iratok szerzőségére, épúgy az *Ein Blick auf den anonymen Rückblick* című ismert sárga könyv szerzőségére nézve hallgassa ki és az eredményt az iratok visszacsatolásával közölje.

Sajnos, ezeket a vallomásokat Terzky közleménye mellőzte. Terzky tudósítása szerint a bécsi Landesgericht a hivatalos jelentések és vallomások alapján megállapította, hogy dr. Görgen Gusztáv édesatyja halála után az atyjának adott szabadságban megállapított feltételek mellett vette át az intézetet. A feltételek egyike egészen az intézet vezetőjét teszi felelőssé mindazon cselekményekért, amelyeket valamely örült *magán* vagy máson elkövet. Ezen az alapon dr. Görgent Széchenynek a bíróság által megállapított öngyilkossága miatt felelősségre vonta. Dr. Görgen a bíróság végzése szerint nem tagadta, hogy Széchenyit az intézetbe való belépésétől fogva haláláig elmebajosnak tartotta.

Görgen különös kezelési módját azzal akarta igazolni, hogy az öngyilkossági mániában szenvedőket csak a leggyengédebb kezeléssel lehet téveszméjüktől eltéríteni. Széchenyinél is ez volt az eset, és ha nem jutott volna pisztolyhoz, akkor is véget vethetett volna életének, mert csak fel kellett volna szakítania a kétoldali lágyéksérven alkalmazott kötést. Úgy akarta őt eszméjétől eltéríteni, hogy mindenben teljesítette óhaját. Ezenfelül

a családra is tekintettel kellett lennie, mert ez sohasem akart hallani a Széchenyi ellen megindítandó törvényszéki orvosi vizsgálatról, hanem állandóan azt kívánta, hogy a beteg az intézetben maradjon. Figyelembe kellett vennie Széchenyinek többszöri kijelentését is, hogy önként sohasem fogja az intézetet elhagyni.

Szóban ismételten kérte a családtól a beteg elmeállapotának törvényszéki orvosi megvizsgálását, de kéréseit egyes pontjaiban egyáltalán nem vették figyelembe, a sürgősség hangsúlyozását pedig nem fogadták el. S minthogy az osztrák polgári jog ellenére Széchenyit nem helyezték gondnokság alá, a városi orvos pedig negyedévi felülvizsgálatai alkalmával úgy nyilatkozott, hogy nincs utasítása Széchenyi megvizsgálására, teljesen megerősödött benne a vélemény, hogy Bécs hatóságai a beteget szellemileg egészségesnek tekintik. Ezt a véleményét kétségtelenné tette a márc. 3-iki hatósági házkutatás, mert az jogi lehetetlenség, hogy örült ellen (Wahnsinnig) felségsértés miatt vizsgálatot indítsanak. Ezen eljárás után nem tartotta magát hivatottnak, hogy Széchenyi szellemi állapotáról más véleménye legyen, mint az, amelyet a hatóság közölt. Épen azért, amikor Széchenyi állapota az utolsó hetekben láthatólag és jelentékenyen rosszabbá vált, semmit sem változtatott életkörülményein, még akkor is azt vélte, hogy az öngyilkosságot jóssággal inkább meg lehet akadályozni, mint a világ előtt nem igazolható szigorral.

A bíróság első bírása a vád alá helyezési irat szerint Görgen ellen azzal érvelt, hogy Görgen Széchenyi öngyilkosságát ügyesen és éles elmével az események következményének és hatásának tulajdonítja, s ezt a beteg az orvos tudta és befolyása nélkül követte el. Eleinte elismeri, hogy Széchenyi az intézetbe lépéstől haláláig elmebeteg volt; később mégis azt állítja, hogy e nézetét a hatóság nézetének alá kellett rendelnie és e gondolkozása következményeképen megengedte, hogy a folyton rosszabbodó, öngyilkossági mániában szenvedő azt tegye, amit akart. Azt állítja, hogy nem akarta a beteget izgatni, mert ezt az eljárását a világ elítélte volna. Ezzel szemben mint elmeorvosnak rendelkezésére állottak fel nem tűnő módok a beteg megfigyelésére; eltávolíthatta, vagy legalább használatlaná tette volna a beteg fegyverét és lőszerét. Görgennek az az állítása sem helytálló, hogy a házkutatást azért kellett megtartani, mert Széchenyi kompromittálva volt; sokkal inkább valószínű, hogy az más oly személyek ellen irányult, akik Széchenyi elmebetegségét és asylumát perfid módon kihasználták. Az elmebetegnek elismert Széchenyivel szemben addig, amíg Döblingben volt, Görgennek mint elmeorvosnak kötelességét minden körülmény közt teljesítenie kellett volna. Széchenyi őrizetlen pillanatban a mindenki előtt ismertté vált örütség áldozata lett: haláláért az intézetet engedélyező irat értelmében egyedül Görgen a felelős.

A vád rámutatott egyúttal a tényekben és a felelősségben mutatkozó többféle ellentétre. Így pl. az elmebeteg Széchenyi különös helyzetére az ápolókkal szemben: ezek, bár Széchenyi fizette őket, az intézetnek voltak szolgálói — mégis, Görgen szerint engedelmeskedniük kellett Széchenyinek, mert szerették és félték állásuk elvesztésétől. Görgennek azon állításával szemben, hogy a Széchenyire való felügyelet tudta és akarata nélkül szűnt meg, a bíróság megállapította, hogy Széchenyi 1853-ig senkit sem akart látni, de ezután fogadta családját és barátait (bejelentés mellett); 1857 óta azonban a földszinti bejáratához kulcsot kapott, hogy bárkit fogad hasson: ez időben Széchenyi barátai pénzt és fegyvert hoztak neki, ezóta intézkedett vagyonai viszonyaiban, és ugyanakkor történt meg az, hogy a neki ajándékozott fegyvereket fiainak adta és korlátozás nélkül levelezett a külvilággal. Ilyen előzmények után nem volt nehéz, hogy Széchenyi a belsejében régóta táplált gondolatot végrehajtsa. E mellett mellékes az, hogy a gróf előbb vagy utóbb jutott fegyverhez; hogy a löport a beteg házikutya gyógyítására szerezte-e; hogy a sörétek valóban íróollai tisztítására szolgáltak-e; a tény az, hogy Széchenyi véget vetett életének és a tébolydai felügyelet felelőtlenségül hiányos volt.

A Terzky által közölt nagy anyagot részletesebben, fontosságához képest, néhol szószerint kellett előadnom. Az anyag felhasználásánál azonban mindenesetre óvatosan kell eljárni. Görgei előadásánál pl. tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy mint érdekelt fél védekezett a vád ellen, feltette intézetét, biztos jövedelmét, azért mindenképen arra törekedett, hogy a vádat másra (a kormányra és a családra) hárítsa; érdeke kívánta azt is, hogy Széchenyi állandó örült voltát bizonyítsa, mert különben az intézetben való tartózkodás létalapja hiányzott. Dr. Goldberg orvos kétségtelenül igen fontos közlésénél pedig figyelembe kell venni azt, amit Falk Miksa állít róla, hogy neki is beteg volt a kedélye, a keserű élettapasztalatoktól komorrá vált és sötétben látott.

A Terzky által közölt anyagot egyébként közvetlenül csak ketten használták forrásként: Kecskeméthy Aurél *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála* c. művében (1866) és Falk Miksa a Széchenyiről írt életrajzában. Kecskeméthy ugyan bőven kiaknázta forrását, de önkényesen és irányzatosan használta fel az anyagot. Már Gyulai Pál is rámutatott bizonyos ellenmondásokra.¹

Hozzá kell még tennem, hogy Kecskeméthynek egyik tévedése támpontot nyújtott azoknak, akik Széchenyi meggyilkoltatásában hittek és hisznek.² Kecskeméthy ugyanis a Terzky közleményében közölt boncolási lelet e részletét: »das Mordinstrument lag quer auf dem Oberschenkel und der linken Hand«, így fordította le: »a baloldali combon feküdt a kilőtt pisztoly«. Ezt a rossz fordítást megerősítette azzal a további nyilatkozatával, hogy »a koponyacsontok vizsgálatából kitűnt, hogy a pisztolynak jól számítva a leggyengébb csontra, valószínűleg rászorítva kell vala irányzottnak lenni,

¹ *Gr. Széchenyi István utolsó évei*. Bpesti Szemle, IV. k. (1866).

² Ezt vallja már régebb idő óta, de legújában is dr. Kacziány Géza *Széchenyi meggyilkoltatása 1860. ápr. 8-án* c. röpiratában.

sőt arra valószínűleg közvetlen rászorítva lévén, a lövés nagy durranást nem is tehetett. Mindezzel Kecskeméthy arra akar utalni, hogy Széchenyi nem a maga kezétől halt meg.

Az így támasztott kételyeknek újabb tápot nyújtott később művének az a része, amelyben azt fejtegeti, hogy a Széchenyivel való érintkezés többekre végzetes volt: első sakkjátszó társa, (Asbóth Vilmos) megőrült s ugyancsak megőrült Széchenyi halála után másodnapra titkára Kiss Márton, továbbá néhány hét múlva Grosz nevű öreg komornyikja; meghalt néhány heti betegség után dr. Görgen Gusztáv, és szélhűdéshen, rögtön a temetés után, Brach nevű ápolója; dr. Goldberg orvos pedig agyonlőtte magát. Ehhez még hozzávették br. Jósika Samu és gr. Festetics Taszilo «mérgezési esetét» annak bizonyítására, hogy a kormány először méreggel akarta elpusztítani Széchenyit, és csak mikor ez nem sikerült, került a sor a pisztolyra.

Ezzel szemben az Augsburger Allgemeine Zeitungban, a Wiener Medicinal Zeitungban és Terzky tudósításában közölt hiteles és egymással több tekintetben megegyező boncolási adatok szerint a törvényszéki orvosok kétségtelenül megállapították, hogy Széchenyi maga lötte magát agyon; karszékebe ült, jobb kezével a jobb szemgödörben felfelé tartott pisztollyal lött és így érthető, hogy a lövés után jobb keze jobb combjára esett le, a pisztoly pedig (miután balkeze eredetileg is a combon volt) a balkézre esett, és ezt a pisztoly füstölgő puskapora befeketítette. A töltés lögyapot volt puskaporral, söréttel vegyítve és oly erős, hogy a fej balrészét teljesen szétvetette a velővel együtt.

Ami a mérgezési eseteket illeti, Széchenyinél ezidőtájt úgyszólván minden nap volt az étkezésnél vendég; családjának egyes tagjai, vagy barátai, ismerősei. Görgenné gondoskodott az ételmezésről, és így ha többen étkeztek, lehetetlen volt, hogy csak az egyik vegyen be mérgezett ételt. Igaz ugyan, hogy előbb Festetics gróf, majd Jósika az ebéd után akkor tifuszos tünetek közt beteg lett, de amint az Augsburger Allgemeine Zeitungban közölt boncolási jegyzőkönyv igazolja, súlyos epekőbántalmak okozták betegségét és halálát. Ami a Széchenyi halála után bekövetkezett haláleseteket illeti, a következő tények állapíthatók meg: Asbóth Vilmos csak 1863-ban halt meg; Kiss Mártont Széchenyi halála után egy hét múlva az örültek házába kellett szállítani, de már előbb is volt elmebaj miatt gyógykezelés alatt; Grosz Széchenyinek Pesten volt komornyikja, ő nem volt Döblingben; Brach ápoló a döblingi plébánia halotti könyve szerint 1860. április 28-án (tehát 20 nap múlva) halt meg 55 éves korában gutaütésben (Lungenlähmung); dr. Görgen Gusztáv 1860. október 6-án (tehát félév múlva) halt meg has-
hártyagyulladásban; dr. Goldberg Fülöp orvos pedig 1862. júniusában lötte magát agyon Brühlben.

Íme, ez az igazság abból az állításból, hogy a felsorolt egyéneket a kormány tétette el láb alól, nehogy oly szemtanú maradjon, aki Széchenyi meggyilkoltatásáról tud.

VISZOTA GYULA.

DRÁMAIRODALMUNK NÉMET KAPCSOLATAI 1792-TŐL 1837-IG.

(Első közlemény.)

1.

A felújulás kora irodalmunk legmozgalmasabb fejezete. A XVIII. század három utolsó és a XIX. század három első évtizede a magyarság szellemi újjászületésének, modern nemzeti műveltségünk kialakulásának sorsdöntő ideje. A haza- és nemzetvédelem véremésztő munkáját követő természetes kimerültség és az új erőgyűjtés évei után lassanként ismét bekapcsolódunk a nyugati kultúrközösségbe.

A magyarság európaiasodása az irodalom közvetítésével indul meg. A kor írói és költői nemcsak gyönyörködtetni, hanem művelni is akarnak, s akárhány közülük jelentősebb kultúrpolitikus, mint művész. A Bessenyeitől Vörösmartyig felépő írói nemzedék a nyugati szellem legbuzgóbb terjesztője: az ő írásaikon keresztül jutnak el hozzánk a felvilágosodás, szentimentalizmus, ossianizmus, végül az európai értelemben vett romanticizmus hullámai.

Az itt felsorolt áramlatok a korabeli európai művelt nemzetek közös kultúrkincsei. A felvilágosodás a francia és német bölcselkedés együttes terméke; az érzelmesség mint irodalmi áramlat Angliából indul ki, és Rousseau-n keresztül az ifjú Goetheben éri el klasszikus csúcspontját; Ossián ködös-homályos stílusát az első bárd-költő, a német Gerstenberg példáján felbuzdulva elsősorban a délnémet és osztrák lírikusok utánozzák; a romanticizmus pedig szinte egyidejűleg jelentkezik az európai nemzetek költészetében — fogas kérdés, melyiket illeti a kezdeményező elsőség dicsősége.

A mi íróink, mikor nyugatra fordultak, elsősorban a német irodalomból merítettek. Évszázados politikai, gazdasági és egyéb kultúrkapcsolatok egymásba fonódó szövedékének következménye volt, hogy legtöbben épen a német szellem megnyilatkozásaitól várták a nemzet újjáéledését. Az ú. n. németes írók mind számra, mind jelentőségre a legtekintélyesebbek, de a francia, angol és olasz költők ismeretét is a legtöbb esetben németnyelvű fordítások közvetítették. Shakespeare-t például kizárólag német átdolgozásokból ismerték: 1821-ben jelent meg az első angolból fordított részlet (Hamlet monológja), de eredeti szövegből fordított teljes drámát csak 1834-ben adnak

elő. Még a hazai hagyományokat folytató Gvadányi és Dugonics is sokkal adós a lajtántúli irodalomnak. Egy pillanatig valóban úgy látszott, mintha egész irodalmunk német igába kerülne — a magyar felújulás egyúttal a német költészet hatásának virágkora.

Ezt a hatást legmélyebben és legmaradandóbban dráma-irodalmunk érezte meg. A XVIII. század kilencvenes éveiben megnyíló magyar színpad műsorának $\frac{9}{10}$ része német vagy németre fordított idegen dráma¹, s még jó pár esztendőnek kell elmúlnia, míg ez az arányszám az eredeti magyar alkotások javára megváltozik. Személyi és tárgyi okok körforgásaként a német izlés érvényesülésének feltételei lényegesen kedvezőbbek voltak drámairodalmunk számára, mint a líra vagy epika számára. 1825 a magyar dráma fejlődésében nem korhatár — Kelemen Lászlóék szervezkedése és a pesti Nemzeti Színház megnyitása közé eső ötödfél évtized a német kapcsolat szempontjából egységes korszak. Kisfaludy Károly eredetibb és színszerűbb darabokat ír elődeinél, Vörösmarty Mihály költőivé teszi a dráma nyelvét, de egyikük sem tudja színiirodalmunkat minden ízében megmagyarosítani. A német befolyás csökken, irányt változtat, de nem szűnik meg. Íróinkat nemes és önzetlen buzgóság hevítette, de a többség tanács-talanul állt a dráma csodás és bonyolult belső formájával szemben, s legtöbbször még a színpad sajátos élettörvényeit is csak fogyatékosan ismerte. A drámairás tudatos irodalmi célkitűzés, nem belső sugallat kényszerítő ihlete volt.

A dráma minden nép művelődésében a fejlődés utolsó állomása, s a XVIII. század magyarsága még nem állott azon a fokon, hogy a színház széles rétegek szellemi szükségletét jelentette volna; egyelőre csak kiváltságos társadalmi osztályok szórakozása volt. Ha az Esterházyak Kismartonban és Eszterházában, az Erdődyek Pozsonyban, a Rádayak Pécelen, a Károlyiak Megyeren idegenből hozott művészi személyezettel színelőadásokat rendeztek, úgy ezeknek irodalmi célzata és értéke eltörpült a főcél: a nagyúri élet barokkos reprezentációja mellett. A papság, egyébként irodalmunk legbuzgóbb támogatója és lelkes munkatársa, a világi dráma iránt kevésbé érdeklődik — részint erkölcsi elfogultságból, részint mert saját kis világának drámája: az elsősorban nevelő célzatú iskoladráma művelésére fordítja erejét. A magyar társadalom zöme, a birtokos középosztály, elszórtan él falusi kúriáján, s így már földrajzi elhelyezkedésénél fogva sem támogathatta színésztünket oly mértékben, mint egyéb kultúrintézményünket. Színi élet virágzásának feltétele a városi élet — városaink azon-

¹ Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* 1913. 86. l.

ban túlnyomóan német ajkúak lévén, elsősorban a hazai német színészetet pártolták. Német volt a kialakult színpadi hagyomány, németes volt a közönség ízlése, s Thália német nyelvű csarnokainak táplálékára volt utalva a művészetért lelkesülni tudó ifjabb nemzedék.

Így meginduló és gyökértelen színészetünk és drámairodalmunk, ha nyelvben nem is, de szellemben és szokásban az uralkodó német viszonyokhoz alkalmazkodik. A megélhetésért folyó versengés következtében ezt követelte már a józanul számító üzleti okosság is. Az eredetiség amúgy sem volt elsőrendűen fontos. Színészetünk kezdetben hazafiás és nem esztétikai célokat követett — döntő a nyelvi szempont volt. Végül pedig épen a dráma az a műfaj, amelynél a technikai fogások ezer csínja-binja legjobban megköti és utalja általános érvényű szabályokra a szerzőt. «A lángésznek szinte táplálatot kell vennie a kivüle álló dolgokból, kora, nemzete, köre szelleméből, ízléséből, divatjából s írott, nem írott, de fennálló szabályaiból azon műágnak, melyben dolgozik» — mondja Vörösmarty a *Dramaturgiai lapok* bevezetésében.

Színi viszonyaink következménye az is, hogy ha német kapcsolatról beszélünk, akkor elsősorban mindig Bécsre kell gondolnunk. Sokszor elmondták már, hogy a nyugati ízlés az osztrák császárváros szellemi szűrőjén keresztül jutott el hozzánk. Ha Metternich szerint Ázsia Pozsonynál kezdődött, akkor Európa első állomása nekünk mindig Bécs volt, különösen Mária Terézia öntudatosan németesítő kultúrpolitikája óta. Ez a tétel minden irodalmi jelenségre érvényes, elsősorban a drámára. A magyarországi német színészet Bécsből rajzott ki, s a bécsi ízlést terjesztette. De a politikai viszonyok is a császárvárosra utalták magyar nyelvű színpadainkat: a cenzúra csak olyan német drámának fordítását engedélyezte, melyet Bécs egyik színházában már előadtak; az önálló alkotások megbírálásában pedig a monarchia egész területén a bécsi rendőrség szempontjait alkalmazták egységes zsínórmértékül. Így a magyar irodalom nem a klasszikus német drámával érintkezett, hanem az osztrák színészcsapatok átlag-műsorával; kevésbbé jelentős szerzők darabjaival, melyeknek sikere és népszerűsége többnyire fordított arányban állt a művészi értékkel. De ez csak a műbírálok gondja volt, s nem a mindennapi életé — Németországban vagy Bécsben sem Goethe, Schiller vagy Kleist uralkodott, s a mi íróink sem hozzájuk, hanem a divattól kiformált és a közönség tetszésétől szentesített hagyományokhoz igazodtak.

Mindez a két nemzet irodalmi kapcsolatát lényegesen módosította. A német dráma terjedésének útja nem a szokásos irodalmi volt. Ritka az az eset, hogy a német írótól magyar szerzőhöz áramló szellemi befolyást könyv közvetítene — német

részen a színpad, magyar részén a közönség iktatódott be továbbító közegként. A német dráma terjedési sugarának ilyen kettős törése következtében az idegen elemek nem filológiaiilag lemérhető szilárd anyagként kerültek át hozzánk. Színi viszonyaink kezdetleges állapotának kora ez. Drámán a szó ősi értelmében vett műfajt kell értenünk: időben lefolyó egyszeri cselekvényt, melyet a nyomtatott szöveg csak kivételesen rögzített meg változatlan, időtlen eggyeddé. Mintegy az irodalom kezdetleges formáira emlékeztetve, szöveg és előadás még egységes komplexum.¹ S a két alkotóelem közül a szöveg az alárendeltebb. Az író munkája még nem él önálló életet — nyers anyag, szerep-vázlat, emlékeztető támpont rendezők, rögtönző színészek kezében. A szerzői jog kialakulásának kezdetleges fokán a szöveg mai fogalmak szerint szinte elképzelhetetlen és ki nem nyomozható változatokon megy át. A drámák kéziratban terjednek el, egyik sugópéldányt a másikról másolják, sokszor pusztán emlékezetből tákolnak össze egy-egy darabot. Megegyik, hogy mire a szerző nyomtatásban is közrebocsátja művét, annak már több változata, számos más idegen munkából kölcsönzött elemmel, olykor szétválaszthatatlan szövedékben, valamelyik merészebb átdolgozó neve alatt mint önálló alkotás szerepel.

A drámák költői és színpadi része közül tehát kétségtelenül az utóbbi volt irodalmi szempontból is a döntő. Az állandó elem: a külső forma, a játéktípus hatott. Ez ragadta meg az egykorú nézőt, s ezeket a kliséket igyekeztek első világi drámaíróink magyar tartalommal kitölteni. Erre a körülményre célzott már Fáy András is, mikor 1824-ben keserűen panaszolja, hogy a pesti színpad «Bécsből varr hímest»: ² íróink az eredeti anyagot bécsi módra diszítve és elkészítve találják fel. A magyar és német dráma közt így elsősorban műfaji a kapcsolat. Bécsben lovagdráma, végzettragédia és tündérbohózat járt. A hazai német színészet közvetítésével ennek a három drámatípusnak jellegzetes műfaji sajátosságai szívódtak fel a magyar irodalomba s szabtak irányt fejlődésnek induló drámaköltésünknek. Nézzük őket egyenként.

2.

A lovagdráma története Goethevel kezdődik. A fiatal költő 1770-ben mint strassburgi egyetemi hallgató megismerkedik Herderrel, s kettőjük találkozása fordulópont nemcsak a német, hanem az egyetemes európai irodalomban. Herder felhívja ifjú barátjának figyelmét a népköltészetre, Shakespeare-re, a közép-

¹ Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. 1930. 16. l.

² Idézi Bayer József: *A magyar játékszín története*. 1887. I. köt. 484. l.

korra, s Goethe fiatalságának egész hevével kap az új eszméken. Tanulmányozza a brit szellemóriás műveit, belemélyed a mult bűvárlatába, szeme megakad a strassburgi dóm gótikus tornyán. Új világ tárul eléje — költészetében szakít a parókás rokokó parfömös modorosságával, majd Shakespeare nyomán drámát ír, olyat, melyre német nyelven még nem volt példa. Munkája 1773-ban jelenik meg nyomtatásban, *Götz von Berlichingen* címmel.

A drámának rendkívüli hatása volt — hatalmas, forradalmi jellegű szellemi mozgalom támadt nyomában: a Sturm und Drang. Goethe kezdeményezésére az ifjú írók elfordulnak a felvilágosodás merev szabályaitól, a francia izlés klasszicisztikus dramaturgiájától. A *Götz* iskolát csinál — utánozzák, másolják, továbbfejlesztik. Elsőnek a bajor Törriing próbálkozik meg az újfajta drámával: sikerei egyre több és több író t csábítanak erre a területre. Lassanként kialakul az új műfaj: a lovagdráma, s hatása olyan széleskörű, hogy még egy Schiller, Kleist és Grillparzer művészetére is rányomja bélyegét.

A lovagdráma közel félszázadig uralkodott a német színpadon. Goethe világnézete régesrég az antik világ klasszikus magaslataira emelkedett, amikor a közönség még mindig változatlan lelkesedéssel tapsolt a *Götz* nyomában elszaporodott lovagdrámáknak; nem únta meg őket, csakúgy, ahogy ma sem unja meg az egy-kaptafára készült bohózatokat meg zenés és zenétlen, olcsó élceken legördülő vígjátékokat.

A lovagdrámák népszerűségét az Európa-szerte csirázó romantikus mozgalmon kívül rokon műfajok — katonadrámák, lovagregények, lovagballadák — is előmozdították. Különösen a lovagregények és lovagdrámák közt volt élénk kölcsönhatás; a legtöbb kedvelt lovagregénynek akadt színpadi változata.¹ A lovagvilág tehát egyidejűleg több oldalról ostromolta a közönség kegyét — a lovagdráma közkedveltségének főoka mégis elsősorban magukban a darabokban rejtett. Bennük megtalálta a néző azt, amit a színpadtól várt: érdekes, izgató cselekvényt látványos kiállításban. A lovagdrámák alkotó elemei különösen alkalmasak voltak arra, hogy a felvilágosodás morális vízenyőitől szürkére unalmasított korban az emberek képzeletét izgassák, érdeklődését felcsigázzák. Az eddig ismeretlen lovagkor tárult ezekben a rémes és valószínűtlen történetekben a néző szeme elé, s hatásuk oly váratlanul lebilincselő volt, hogy egy csapásra meghódította a közönség tetszését. Otto Brahm

¹ Még magmüveletlen terület a magyar lovaghistóriáknak és rémregényeknek drámairodalmunkhoz való kapcsolata. Egyik-másiknak már a címéből is sejthetjük, hogy drámaíróinknak forrásul szolgált. V. ö. Ludwig Györzy: *Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur*. Ungarische Jahrbücher, VIII. 52. s. k. l.

összeállításában a lovagdráma indítékai a következők: 1. titkos törvényszék, 2. börtön, 3. eskü, 4. várostrom, 5. színfal mögött lepergő események megfigyelése, 6. útszéli csapszék, 7. gyermekek, 8. zivatar, 9. remete, 10. ellenséges családok gyermekeinek szerelme, 11. két férfi küzdelme ugyanazért a hölgyért, 12. kedves élet veszedelemben, 13. hamis barát, 14. költött halálhír, 15. nőrablás, 16. szénégető, 17. földalatti folyosó, 18. szellem, 19. búcsúzás, 20. megbecstelenítés, 21. istenítélet, 22. zarándok, 23. kényszerített házasság.¹ Visszatérők bizonyos nevek, különösen a nőké, így: Adelheid, Mathilda, Kunigunda — a férfiaknál Albert és Wolf. Ideszámíthatjuk a darabok címét is: ez csekély kivétellel a főhős előkelő származását, valamely jellegzetes testi vagy lelki tulajdonságát feltüntető tulajdonnév. (*Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand*, *Otto der Schütz*, stb.) Gyakori egy-egy hangzatos, a drámára utaló alcím, pl. *Bihar von Banko*, oder *Ungarns erster Kreuzfahrer*, *Arnulph der Schwarze*, oder *Verbrechen und Busse*, stb. Ez azonban a lovagdrámában csak a fejlődés későbbi fokán lett divatos.

A lovagdráma fejlődésében ugyanis két korszakot különböztethetünk meg. Az első az esztétikai becsvággyal készült, műfaji értelemben klasszikusnak nevezhető lovagdráma kora. Ez körülbelül 1790-ig tart, addig, míg Kotzebue első lovagdrámája, *Adelheid von Wulfingen* meg nem jelenik. Ez az élelmes drámagyáros felismerte a lovagdrámában rejlő lehetőségeket, s a maga módja szerint kiaknázza őket. A kilencvenes évek vége felé éri el a lovagdráma számbeli magaslátát, de ezzel együttjárt az értékszínvonal süllyedése. A későbbi szerzők mindjobban eltávolodnak Goethetől — mint minden utánzásnál, most is az történt, hogy a követők az eredetit fokozni és nagyítani akarván, elrontják és meghamisítják a mintát. A *Götz* eredetileg könnyvdrámának készült, súlypontja a korrajzon volt. Az első lovagdrámák szerzői is ehhez igazodtak: műveikben a korfestésre fordították főgondjukat, a cselekvény inkább párbeszédes krónika. Kotzebue fellépése épen ebből a szempontból fordulat — a súlypont lassanként áttolódott a mesére, s a lovagkor abban a mértékben süllyedt sablonos és meghamisított keretté, amint az érdeklődés gyújtópontjába a mese került. A drámák vonzóerejének ébrentartására ezt idővel felfrissíteni, tarkítani, fokozni kellett, s így lassanként megkezdődött az idegen drámai műfajok indítékainak átszivárgása. Elsőnek a Lessing-féle polgári drámából került át az

¹ Otto Brahm: *Das deutsche Ritterdrama des 18. Jahrhunderts*. Strassburg, 1880. Egyik-másik indíték persze nemcsak a lovagdrámára jellemző. Különösen a szerelmi bonyodalom egyik-másik fordulata az egyetemes drámairodalom őseredetű közös kincse.

intrika, később a Schiller nyomán elburjánzott haramiadrámák és az ú. n. államcselekvények vegyültek össze a lovagdrámával. A századforduló után mindjobban meglazulnak a határfalak, s a legtarkább összevisszaságban keveredik minden egybe. Spiess közeledik az érzékeny drámákhoz, a sorstragédiákból bevonul a végzet indítéka, Bécsben kísérőzenét szereznek a lovagdrámákhoz — így lesz a *Götz*-ből is könnyebb súlyú daljáték. Végül, a műfaj haldoklásának biztos jeléül, ugyancsak Bécsben, megszületik a karikatúra is: az énekes lovagi bohózat. A keretek teljes felbomlásával módosul a lovagdráma műfaji elnevezésének értelme is. 1810-től lovagdrámán általában olyan áltörténeti rémdrámát kell értenünk, mely már csak a konvencionális külsőségekben rokona Goethe és Törning drámáinak.

A magyar drámatörténet szempontjából rendkívül fontos az a tény, hogy nálunk a lovagdrámák második, Kotzebue-féle típusa terjedt el. A *Götz* előadásának a XVIII. században sehol sincs nyoma, Törning és Babo drámáit is csak később és szórványosan adták a Magyarországon átvonuló német társulatok¹ — valószínűleg az egyhangivá vált műsor felfrissítésére nyúltak vissza a lovagdrámák komolyabb termékeihez. Ellenben Kotzebue, Ziegler és Spiess drámái elkerültek hozzánk, mielőtt még nyomtatásban megjelentek; 1790 táján már mindenütt bemutatták őket, ahol csak német színészek megfordultak. Mikor Kelemen Lászlók megkezdik működésüket, a német lovagdrámák részint fordítás, részint átdolgozás útján átkerültek a magyar műsorba, s ezzel megkezdődött a műfaj önálló magyar fejlődése.

Fordított német lovagdráma csak kevés volt. Egykorú forrás kettőről tesz említést: a Magyar Hirmondó egy meglehetősen ellenőrizhetetlen hitelességű jelentése szerint Erdélyben 1793-ban Soden *Ignaz de Castro* és Spiess *Olara von Hohen-eichen* c. drámájának akadt volna egy-egy ismeretlen fordítója.² Az adatok szegénysége ellenére is feltehetjük ugyan, hogy több fordítás is készült — színészek, sűgők munkája, kiket a szükség vitt rá, hogy műsortöltelékről gondoskadjanak — de számuk nem lehetett nagy. Amíg ugyanis a vígjátékokat, tragédiákat és érzékeny színműveket buzgón fordítják, addig a lovagdrámákat magyarosítják, nemzetiesítik.³

¹ V. ö. Benyovszky Károly, Flórián Kata, Kádár Jolán és Vatter Ilonának a pozsonyi, kassai, pesti és soproni német színházra vonatkozó dolgozatát.

² Bayer József: *A magyar drámairodalom története*. 1897. I. köt. 149. és 150. l.

³ Gross *Zondi* és Werthesz *Zrini in Sziget* c. vitézi drámáknak Péczerli György, illetőleg Cséppán Istvántól készített és Méreytől lajstromozott fordításai nem adat a kor fordítókészségéhez. Itt nem volt választás fordítás és átdolgozás közt — mindkét dráma magyar tárgyú, s így szükségtelennek látszott a nemzetiesítés.

A magyarosítás az átdolgozásnak egyik sajátos, a felújulás korában gyakori módja. Szövegű fordítás helyett az eredeti munkát mintegy kiemelték német talajából s magyar környezetbe ültették át. A neveket lefordítják, vagy ha erre alkalmatlanok, felcserélik magyaros hangzásúakra. Még kedveltebb fogás, hogy a német hősokeket magyar történeti személyekkel helyettesítik. Az idegen fejedelmeket magyar királyokkal, pogánykori vezérekkel, a keresztény lovagokat árpádkori főurakkal, a német várkisasszonyokat deli magyar szűzekkel cserélik fel. A személycserének megfelelően megváltoztatják a kort és környezetet is: a cselekvény magyar földön, magyar multban, gyakran még őstörténeti környezetben pereg le. Lehet, hogy ez sokszor csak színpadtechnikai fogás volt. A kezdetleges és szegényes magyar színpad nem rendelkezett minden darabnak megfelelő kiállítással, s így kénytelenek voltak az idegen drámákat «magyar ruhába öltöztetni» és «a hazai történetekhez alkalmazni», ahogy Kelemen Lászlóék egykorú színlapja ezt az eljárást nevezi. A magyarosítás azonban legtöbbször több volt pusztán esetlegességnél. A honosítás nemcsak a drámában, és ott sem egyedül a lovagdrámában divott. Irodalmunk vezérszempontja a magyarnyelvűség volt, nem az eredetiség. II. József halálát követő években, a nemzeti felbuzdulás sodrában, a magyarosítás írók, színészek és a közönség egyértelmű óhaja. A hazafias érzésen kívül a magyarosításban nyilvánkozott meg a nemzet őstörténete iránt ébredő, az ú. n. Árpádiász-mozgalommal kapcsolatos érdeklődés is. A lovagdrámák honosításának technikájára pedig jó útmutatásul szolgálhattak a magyar tárgyú német drámák. A hazai német színészcsapatok műsorában sűrűn szerepeltek olyan lovagdrámák, melyeknek főhőse valamelyik kiváló magyar király vagy nemzeti hősként tisztelt hadvezér volt. Szerzőik többnyire magyarországi német színészek voltak, akik a német városok magyar ajkú és magyar érzelmű közönségének rokonszenvét akarták ezekkel a darabokkal megnyerni. Ezek a drámák német nyelvű nemzetiesítések: sablonos lovagdrámáknak magyar viszonyokkal számoló változatai, s ez hasonló eljárásra csábíthatta a mi átdolgozóinkat is, persze magyar nyelven.

A magyarosítás divatja meglehetősen sokáig tartott — Kulcsár István lapja, a Hazai Tudósítások még 1807-ben is arra buzdít, hogy alkalmazzák az idegen drámákat a nemzeti szokásokhoz. A kor ízlése nem érezte meg azt a végzetes ellentmondást, amely az erőszakosan megváltoztatott külső és az érintetlenül hagyott idegen szellemű szöveg közt tátongott és elnyeléssel fenyegetett minden komolyabb művészi hatást.

Ezek a magyarosítások elvesztek. Nem jelentek meg nyomtatásban, mert nem irodalmi céllal készültek: a színészet

napi szükségleteit akarták velük fedezni. A kéziratos sűgő-példányok pedig elkallódtak abban a mértékben, ahogy a drámák letűntek a világot jelentő deszkákról. Hírüket csak egykori színlapok és színházi lajstromok őrzik. Egyedüli kivétel Dugonics András két «jeles története», a *Bátori Mária* (1794) és a *Kun László* (1795); ezek őrizték meg számunkra a kilencvenes évek németből magyarított lovagdrámáinak típusát. Az első a korszak legnépszerűbb munkájának, Soden *Igne de Castro*jának nemzetiesítése. Dugonics még ingadozott elbeszélés és dráma közt, úgyhogy a regényszerű *Bátori Máriát* Rehákné Moor Anna rendezésében adták. Igen nagy sikere volt, s még a múlt század hatvanas éveiben is színre került, Erkel Ferenc pedig operát írt belőle.

Fejlődéstörténeti szempontból mégis a *Kun László* érdekesebb, Bertuch *Elfride* c. drámájának magyarított változata. Ebben a munkában ugyanis Dugonics nemcsak nemzetiesít, hanem «lovagiasít» is: az eredetileg nem lovagdrámának készült szöveget a ritterdrámák indítékainak felhasználásával variálja. Bertuchnál Odgar mint koldus, Dugonicsnál Berényi mint zarándok keresi fel leányát; Edgar egyszerűen leszúrja vetélytársát, Athelwodot – Kun László lovagi párbajban végez Tétényivel; a darab végén pedig a színpal mögött lepergő tömegjelenetek egyik kedvenc fajtájáról, a lázadásról legalább is hallunk.

Dugonics jelentéktelennek látszó kezdeményezése az első jele annak, hogy a német lovagdrámák indítékainak színpadi használhatóságát a mi íróink is felismerték. Öntudatlanul, a kor divatjának hódolva módosította Dugonics Bertuch drámáját, s ezzel botorkálva bár, de rálépett arra az ösvényre, mely a magyar történeti dráma és a német lovagdráma keveredéséhez vezetett. Dugonics egyelőre idegen anyagon kísérletezett, ez már azonban csak fokozatilag különbözött attól, hogy valaki eredeti magyar történetet formáljon drámává a vitézi játékok receptje szerint.

A magyar tartalom és idegen forma találkozásának jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy sem Bessenyei és követőinek bölcselkedő könyvdrámái, sem az iskolai ünnepi játékok nem voltak tovább fejleszthetők. Amazok csak formailag nevezhetők drámának, ezek mint alkalmi darabok nem számíthattak állandó és általános érdeklődésre. Az 1792. esztendő drámatermése: Szentjóni Szabó László *Mátyás királya* és Pálóczi Horváth Ádám *Fogoly Hunyadija* az egy pontban való meddő megkötöttség iskolapéldái, a zsákutcába került ünnepi dráma és a párbeszédbe tördelt epika jellegzetes termékei. Drámaíróink még akkor sem tudtak megbirkózni a drámai műfaj külső és belső követelményeivel, ha egyébként világi színpadra szánták is műveiket. Elszomorí-

tóan ügyetlen és kezdetleges kísérlet például K. Boér Sándor 1793-ban megjelent drámája, a *Negyedik László* — életképes és a tragikus összeütközést szinte magától kináló helyzetei ellenére is alig nevezhető drámának, még a kor viszonyaihoz mérten sem. A német színpad formáit terjesztő magyarított lovagdrámáknak kellett olyan mértékben ismertté válniok, hogy a művészi törekvésű magyar szerzők elsajátíthassák a színpadi hatás titkát, a drámai felépítés mesteriségét. A magyar történeti dráma abban a pillanatban született, amikor a hazai mult eseményeit a német lovagdrámák színpadilag hagyományozott szokásmintái szerint dramatizálták.

Sajnos, drámai emlékek hiányában épen azt az író nem ismerjük, aki ezzel az elhatározó lépéssel előrevitte a magyar történeti drámát. Szerencsés véletlen talán még napvilágra hozza drámairodalmunk középkorának egy-egy még lappangó kéziratát — sok remény erre nincs. Pusztá címekre vagyunk utalva, de ezekből még találgatni is merészség. Talán Kármán József *Mária, magyarok királynéja* c. drámája volt az első életképes történeti magyar dráma — a *Fejvesztesség* címen töredékesen ránkmaradt «hazai dramatizált történet» bizonyítja, hogy a nemzet csinosodásának szószólója jól ismerte a lovagdrámák fogásait. Hamis barát, nőrablás, lovagi viadal azok az indítékok, amelyek a történet kiinduló pontjául szolgálnak, a háttérben «azon időkkal, hol fegyver csattogott minden vidékein hazánknak.» De épen úgy lehet, hogy a Verseghy Ferenctől öt felvonásos vitézi játékká dramatizált murányi kaland, vagy gr. Teleki Lászlónak az ugyancsak népszerű Hunyadi László esetét tárgyaló drámájában kellene üdvözlönnünk a színszerű és eredeti magyar történeti dráma első fecskéjét. De mindez, ismételjük, feltevés, amelyet még megokolni sem tudunk — ez a probléma is egyike a magyar irodalom egyelőre megfejtethetlen kérdéseinek.

Annyi azonban legalább is valószínű, hogy ez a jelentős fordulat még a pesti szintársulat feloszlása előtt, tehát a kilencvenes évek közepén megtörtént. 1796 után a magyar íróvilág jelentős és kezdeményező tagjai elidegenedtek a színpadtól. Ezzel szemben a századforduló után már nyomtatásban is megjelent két olyan dráma, amely a fejlődésnek ezt a következő fokát képviseli a nélkül, hogy az egyébként teljesen jelentéktelen szerzőkről feltehetnők, hogy az újítás saját leleményük. E két dráma: *Vígkedvű Mihály* (1806) Babótsai Istvántól és *A haza szeretete vagy nemes Szeged városának a törököktől való elvétele* (1809) Vedres Istvántól.

Az első Nagyvárad, a másik Szeged tegyverzajos multjából dramatizál egy-egy epizódot. A mese tehát nem magyarított idegen történet, hanem eredeti lelemény; a szerzők szűkebb hazájuk történetét használták forrásul. Ezzel szemben

a kidolgozásban mind Babótsai, mind Vedres felhasználja a német és a németből magyarított lovagdrámák közkedvelt indítékait. Harc és háború áll az események központjában, börtönnel, összeesküvéssel, leányrablással és várostrommal tarkítva — tehát vitézi dráma mindkét munka. Mig azonban a kilencvenes években még valamely német ritterdráma Prokusztesz ágyába gyömöszölték be a tetszés szerint, minden történeti érzék nélkül kiválasztott hazai eseményt, most az eredeti mesét és az idegen formát igyekeznek összeegyeztetni. Sőt a magyar elem mindinkább előtérbe kerül: a német lovagdrámák szokásjogon alapuló korlátlan tekintélye meghátrált a magyar tárgy asszimiláló hatása előtt. Dugonics külsőleges nemzetiségével szemben lassanként megmagyarosodott a belső tartalom is.

Ennek a folyamatnak első és legfontosabb eredménye a korszakok felcserélése volt. Az újabb magyar lovagdrámák már nem az őskorban vagy a korai középkorban, hanem a török-magyar háborúk regényes századaiban játszódnak: a német középkori lovagvilág pártoskodó belvillongását a XV. és XVI. századnak a köztudatban is mélyen bentgyökeredző nagy nemzeti küzdelmei váltják fel. Ennek az időbeli eltolódásnak megfelelően színeződik a többi indíték is. A várostrom valamelyik híres magyar erősség — Nándorfehérvár, Szigetvár, Drégely — birtokáért folyó küzdelem; a szerelmi bonyodalom (két férfi küzdelme ugyanazért a leányért) úgy alakul, hogy a török vezér beleszeret egy deli magyar szűzbe, azt egy hamis barát, itt renegát, segítségével elrabolja; de jó a vitéz magyar jegyes, és az utolsó pillanatban kiszabadítja a fogságban is állhatatos honleányt. *Végkedvű Mihály*ban már megtalálhatjuk a szerelmi háromszögnek azt a fajtáját, amelyet Kisfaludy Károly drámája nyomán Irene-motívumnak nevezhetünk: a basa szereti Krisztinát, a magyar leányt, s kedvéért kész megtagadni hitét is, ezért a többi török vezér összeesküvést sző ellene. A középkori titkos törvényszék (Vehme) ezekben a drámákban átalakul török divánná; végül a lovagi küzdelem helyett kisebb-nagyobb csatát kell elképzelnünk a magyarok és törökök közt.

A korszak-eltolódás nemcsak a drámai cselekvényt tette magyarabbá, hanem olyan légkört teremtett, amelyben bőven nyílt alkalom a drámák hazafias szellemének megnyilatkozására. Ezzel a magyar lovagdrámák még jobban eltértek a német mintáktól. A német ritterdrámák ugyan gyakran hivatkoznak a lovagi becsületre, de konkrét hazafias érzés csak egy aránylag kis csoportban, a bajor-osztrák lovagdrámákban nyilatkozik meg, ott is inkább a cselekvény szimbolizmusa, mint szavakban történő kijelentések által. Ezzel a hazafisággal a mi szerzőink nem elégedtek meg — megragadtak minden alkalmat, hogy a nemzeti fensőbbiséget kellően hangsúlyozzák. A magyar

hősök kezdettől fogva hajlamosak voltak a szavalásra — ne feledjük, hogy a retorikai patriotizmus korában élünk: a jó hazafi eszménye egybeesett az ősi jog és ősi dicsőség törhetetlen szónokának fogalmával. Azonkívül az első magyarosítók a barokk iskoladráma szellemében nevelkedtek. Ez pedig már pedagógiai célzatánál fogva is csak ritkán mulasztotta el, hogy a darab erkölcsi vonatkozásait fenséges lendületű szóáradatokban leszögezze. Jellemző Dugonics eljárása, aki *Toldi Miklós* c. drámáját «Legyen áldott a magyarok Istenének szent neve!» felkiáltással végzi — csattanósabb befejezést nem is tudott elképzelni. Az, hogy ennek semmi összefüggése sincs a cselekvénnyel, nem volt olyan hiba, mintha a darab végén nem történt volna valamilyen nemzeti vonatkozású hivatkozás. A táblabíró világ hazafias hangulata elengedhetetlennek tartotta az ilyen kiszólást, az ünnepélyes körmondatokban hömpölygő stílus tudatosan ápolt hagyomány volt. Most a török-magyar háborúk korába helyezett mese még bővebben nyitott alkalmat a magyar kard dicsőségének hangoztatására. Már mind Vedres, mind Babótsai darabja hemzseg az efféle kijelentésektől; Kisfaludy Károlytól találóan „haza-puffogatás“-nak jellemzett eljárás ekkor vált a színpadi hatás nélkülözhetetlen eszközévé. Számos egykorú adat bizonyítja, hogy egy-egy kirívóbb kitételnél a közönség szűnni nem akaró tetszésnyilvánítással fejezte ki lelkes rokonérzését. Különösen hatásos volt, ha az ellenség szájából hangzottak el olyan kijelentések, melyekből a magyar virtus kellően kiviláglott.

Török-magyar világban vitézi dráma sok hazafias szólammal — ez volt az a mintaszerű szabvány, amelyben a lovagdrámák formáiban megjelenő magyar történeti dráma tovább fejlődött. Ilyenek lehettek azok a drámák is, melyek elvesztek ugyan, de a ráncmaradt címből tartalmukra is következtethetünk. András Elek Zrínyiről írt drámát (1807), Péry Ignác Egerváry Balázs vitézségét örökitette meg (1808). A Hunyadiak történetét ketten is dramatizálták: Tanárky Pál (1809) és Fegyverneki Vida László (1809). Ide tartozik még Ernyi Mihály Attila-drámája is (1810).¹

A lovagdrámák külföldi elfajzásával párhuzamosan a XIX. század első évtizedében megjelenik nálunk is a lovagdrámának a rémdrámához közeledő továbbképzése. Ennek első ráncmaradt emléke András Elek *Hóra-világ* c. «érzékeny drámája». Szövegét ugyan csak Ponori Thewrewk József 1823-as «némely javításokkal közrebocsátott» kiadásából ismerjük, de a darabot 1808. március 8-án már előadták.²

Ez a dráma sajátos keveréke a hazafias és a haramia-drámának. A magyar vitézség dicsőítését itt is lépten-nyomon

¹ V. ö. Bayer József: *Drámatörténet*. I. köt. 240. l.

² Bayer József: *Drámatörténet*. I. 240. l.

megkapjuk — még az egyszerű Jákó őrmester is így végzi párszavas szerepét: «Az Honn', az édes Honn' neve bátorítson bennünket, s élessze tüzünket magosabb lángokkal égni!» — de a küzdelem itt nem a törökkel, hanem hitvány oláh haramiákkal, Hóra és Kloska vezérlete alatt felzendült bocskorosokkal folyik. A drámai történet lényege persze itt is ugyanaz, mint pl. Vedres drámájában. A magyar hősnő, Krisztina nevű leánya Hóra fogságába kerülnek — annak életét, ennek ártatlanságát védi meg az utolsó pillanatban segítségükre siető Kenderessy úrfi, Krisztina vőlegénye. A feldolgozás a változott környezetnek megfelelő; a szerző minden eszközt megragad, hogy a nézőket rémületbe ejtse, s különösen az akusztikai hatás terén remekel: lövöldözés, égháború, robbantás sűrűn váltják egymást. De amint a bécsi lovagdrámában, úgy már itt is megjelennek a kómikus és csodás elemek. Az egyik oláhnak, Kimpiánnak otromba halálfélelme a karzatot megkacagtató bohóckodás; Dévai, Balia szolgája, kéményseprőnek öltözik, s mint «Sámson hajjal, két foggal, tele szájjal, tátos szemmel, Nagypénteken született varázsférfi» szedi rá a babonás oláhokat.

Andrád Elek drámája világosan mutatja, hogy a magyar dráma nyomon követte a német lovagdráma minden változását. Ugyanakkor azonban állhatatosan kitartott az eredeti mag: a hazafias irányzatosság mellett. Drámaíróink keze a német minta után igazodott, de a hang öblös magyar torokból jött. Sajátságos ironiája a sorsnak, hogy kivétel csak egy akadt — az első igazi magyar drámaíró, Katona József. Az ő darabjai kívül állnak a magyar vitézi dráma fejlődésén; a német kapcsolatot szempontjából a tizes évek misztikumokkal telített lovagi borzalmaival rokonok, de eredetisége nem a hazafias szellemben nyilvánul.

Katona József megvetette kortársainak hazafiúsító irányzatosságát. A magábanvaló, különcködő jurátus a Tudományos Gyűjteményben ki is fejtette erre vonatkozó elméleti álláspontját. A magyar színpad és színészet hiánya után mindjárt a «nemzeti dicsekedést» említi a játékszíni mesterség akadályául. Ez az értekezés 1821-ből való, de ugyanez a felfogás jellemzi a 25 éves író is — nem Kisfaludy Károly «hazapuffogatásai» keltették benne ezt az ellenkezést, ezek csak kiváltották belőle a régen érlelt felfogást. A *Bánk bán* első kidolgozásában is megtalálhatjuk Biberach csalfa hízeltető szavait:

Hisz egy magyar csak egy bajussza' véggel
illy Németet Pokolba' űzhet el.

Ez az irónikus hang mutatja legjobban, hogy milyen távol állt Katona ízlésétől korának divatosan magyarkodó stílusa.

Messze elkalandoznánk tárgyunktól, ha Katona művészi eljárásának lelki gyökereit kutatnók. Itt csupán a tény fontos: becsvágya más célokra tört, képzeletét nem a drámai mese izgatta. (Mellékesen: ebben is Arany János és Kemény Zsigmond osztályosa!) Drámáinak anyagát vagy német ritterdrámákból kölcsönözte, vagy különböző történeti forrásmunkákból állította össze. Első esetben kész drámát fordít, az utóbbiban saját maga készít olyan drámát, melynek meséjét ugyan nem lovagdrámákból merítette, de a kidolgozásban azoknak tipikus felépítését követte. Így Katona drámái két csoportba oszthatók. Az egyikbe tartozik *Mombelli grófok*, *István*, *Lutza széke*, *Borzasztó torony*, *Monostori Veronka*, *Aubigny Clementia*. Ezek eredeti német lovagdrámák változatai. A kettős *Ziska*, *Jeruzsálem pusztulása* és a *Bánk bán* a másik csoport — Katona önálló alkotásai; a német lovagdrámák indítékai csak a kidolgozásban érvényesültek, a fejlődés sorrendjében egyre kevésbé.¹

Nem szorul bizonyításra, hogy az első csoportban említett hat dráma nem Katona képzeletének munkája. Nincs egyetlen olyan elemük sem, mely ne tartoznék a német lovagdráma sablonos indítékai közé. Várostrom, «kemény tusa», hamis barát, nőrablás, földalatti tömlőc, váratlan segítség, mérég, gyilkok, párviadal mindegyikben előfordul. A *Lutza széke*ben és a *Borzasztó torony*ban a misztikus elemnek egy-egy változatát is megtalálhatjuk. A drámáknak német eredetijét részben már ismerjük is, részben további szerencsétől függ felfedezésük. Vitás kérdés csupán az lehet, vajon Katona egy-egy ifjúkori drámáját több német színdarab felhasználásával állította-e össze, vagy pedig itt-ott lényegtelen szövegbeli eltérésekkel már kész német kompilációt fordított magyarra. Drámáinak németességektől hemzsegó nyelve ez utóbbi eljárást teszi valószínűvé.²

A lovagdrámák hatása Katona négy eredeti forrástanulmány alapján készült drámáján is meglátszik. Már Gyulai megfigyelte, hogy *Ziska* elgondolásban a *Wallenstein*re emlé-

¹ Ezt a csoportosítást egyéb tulajdonságok is indokolják. A négy eredeti drámához Katona gondos forrástanulmányt végzett, melyről jegyzetekben beszámol — a többieknél ilyenről nem tudunk; ott a jellemrajz a fontos — ezekben a minél tarkább eseményhalmaz; a nyelv darabos, de erőteljes és magyar — a párbeszéd gördülékeny, de németes; azok igazi történeti tragédiák — ezek sablonos lovagdrámák. Önkéntelenül is ott kísért a gondolat, hogy nem ugyanazon szerző művei.

² Waldapfel József minden kétséget kizáróan egyeztetette a *Borzasztó toronyt* egy ismeretlen szerzőjű német lovagregénnyel. (IK. 1931.) Azt azonban nem bizonyította be, hogy Katona ezt a forrást közvetlenül használta — még mindig föltehető, hogy ő ebből a regényből készült német lovagdrámát fordította, s a regény és Katona drámája közti eltérések épen erre az ismeretlen színpadi változatra vezethetők vissza.

keztet. A kidolgozás viszont jellegzetesen ritterdrámái — a nagyravágyás lélekrajza a harci dulakodás vad jeleneteivel keveredik, elannyira, hogy ez utóbbiak javára dől el a darab általános jellege. Schiller mellett Kotzebue szelleme állt őrt a *Ziska* bölcsőjénél, s ez az ellentét csak az első pillanatra meglepő. Tudjuk azt, hogy a későbbi német lovagdrámák egyrésze a schilleri örökség aprópénzre váltásából keletkezett; a nagy német drámaíró egyik-másik művéből a lovagdráma fogásai is elsajátíthatók¹. De még a *Jeruzsálem pusztulása* középpontjában is várostrom áll, ha mindjárt az ókorban is. Verekedés több ízben is van, részben a színen, részben a színpalak mögött. Titus a behálózott ellenséges fővezér, Berenice az önfeláldozó honleány, Florus a hamis barát — ilyenfajta háromszöggel magyar és német lovagdrámákban egyaránt találkozhatunk. Mathatias és felesége a ritterdrámákban elmaradhatatlan tömlöcben várják végpillanatukat; Mária örjöngései a rémdrámák borzalmaira emlékeztetnek, míg Simon utolsó jelenete a «Folyás, vulgo Schlauch» mögött a magyar lovagdrámákban egyébként ritka szellem-motivumnak torz és félreértettségében parodisztikus hatású emléke. A *Jeruzsálem pusztulása* már kevesebb lovagdrámái elemet tartalmaz, mint a *Ziska*, de viszont ami benne ritterdrámái, az tudatos — maga Katona is «vitézi szomorújáték»-nak határozta meg munkáját. Végül már Bayer is utalt arra, hogy a *Bánk bán* egyes jelenetein a leventá-drámák befolyása szembetűnően észrevehető². A cselekvénynek elsősorban az összeesküvéssel kapcsolatos fonaláról van szó: Petur és társainak szövetkezéséről, az éjjeli titkos ülésről, a zendülésről és annak véres leveréséről. Bárány Boldizsár is megrotta az első kidolgozás *Rostájában* a megcsonkított Petur «Räuberjátékba való» felléptetését az utolsó felvonásban. De a történet másik ága sem ment a németes ízléstől — a nőbecstelenítés (Ottó — Melinda), a hamis barát (Ottó — Biberach) indítéka mutatják, hogy bár Katona a jellemrajzban Shakespeare-hez járt iskolába és a drámák szellemében élesen szembe fordult a hazai divattal, a mesealkotásban nem tudott szabadulni korának idegen stílusától.

Katona munkássága nyomtalanul eltűnt korának irodalmi sodrában. Drámái minden egyéb korszerű stilizáltságuk ellenére is eleve kedvezőtlen fogadtatásra és gyors feledésre voltak kárhoztatva abban a világban, hol minden hatás a hazafias irányzatosságon múltott. Katona nemzedéke változatlanul kitarzott az előző század végéről hagyományozott ízlés mellett —

¹ Schiller ilyen irányú hatását vizsgálta Harmos Sándor *Katona József és Bánk bánja*. IK. 1910—1912.

² Katona József *Válogatott munkáihoz* írt előszavában. Remekírók Képes Könyvtára. é. n. XXIII. 1.

fejlődéstörténeti szempontból még Kisfaludy Károlynak 1820 körül keletkezett drámái is egy színvonalon állnak az elődök darabjaival. A *Tatárok Magyarországon* vagy az *Ilka* ugyanazon a mesevázon épül fel, mint a *Haza szeretete* és a *Hórvilág*, csak a környezet, a staffage más és más. Épigy lehetne az *Irenet* kapcsolatba hozni nemcsak *Jeruzsálem pusztulásával* és Bólyai Mahometjével, hanem *Vigkedvű Mihálylyal* is. Mindez azt mutatja, hogy a korszak divatos izlése Kisfaludy Károly képzeletét éppenúgy megkötötte és egy irányba terelte, mint Katonáét és a többi kortársét. Az egy *Stibor vajda* kivételével mindegyik komoly drámája a német ritterdrámák indítékaihoz szőtt vitézi dráma.¹ Sem a *Zách Klára*, sem a *Szécsi Mária* nem átvett tárgy: a kidolgozásban mégis sok a rokon vonás a *Monostori Veronikával* vagy a *Borzasztó toronynyal*.

A hazafias tendencia dolgában is a régi nyomon haladnak Kisfaludy Károly drámái — ezeknek a tengelyében is a «hazapuffogatás» áll. Kisfaludy Károly nem a drámái alkatrészek kiválogatásában, hanem összetételükben szárnyalta túl elődeit. Mint izzig-vérig színi tehetség páratlan érzékkel eltalálta a helyes közéletet a költészet és színszerűség közt. A németes és magyaros elemet egységgé tudta összeolvasztani; azt izléssel, ezt mértékkel alkalmazta. Kisfaludy sem a patétikus hazafiságot, sem a csőrömpölő ritterdrámái fogásokat nem túlozta a színszerűség rovására; viszont mindig gondoskodott róla, hogy az irodalmilag durvább fűszerű táplálékhoz szokott néző se unatkozzék. Eredetit és idegent igyekezett összhangba hozni. Választékosabb, mint András vagy a kezdő Katona, színszerűbb, mint Babótsai vagy Vedres. Az indítékok helyes vegyítésének eredményeként nála az idegen elemek szorosabban simulnak az eredetiekhez. A német lovagdráma elemei legelőször az ő darabjaiban jelennek meg úgy, hogy az idegen íz kevésbé feltűnően érzik meg rajtuk. Kisfaludy Károly a ritterdrámái indítékokat a költészet színvonalára tudta emelni — ezzel mintegy kiemelte őket az alacsonyabb izlésű vándorszínészet köréből, ahol 1796 óta a napi szükséglet kielégítésére használták, s átültette őket egy magasabbrendű irodalomba.

3.

Kisfaludy Károly első drámáinak zajos sikere nyomán a huszas évek drámaíróinak egy csoportja tovább művelte a *Tatárok Magyarországon*, *Ilka* és *Zách Klára* által képviselt típust. Ezzel újra megnyúlt a német lovagdráma indítékainak élettartama is. Mészáros Károly *Étesfalvy Kálmán halála* (1825)

¹ Ezt *Kisfaludy Károly* c. tanulmányomban (1930. 57—98 l.) részletesen kimutattam.

címen Bebek Zsigmond (*A tatárok Magyarországbán*) történetét másolta. Szabó Pál *A kenyérmezei diadal* (1825) c. drámájának már jellegzetes szereposztása is nyomban elárulja, miféle drámával van dolgunk: külön-külön csoportosítja a magyar- és a török-pártiakat, ez utóbbiakhoz tartozik Ilka, «magyar szűz, fogoly a török táborban.» Ilyen alkotás még az *Igaz magyar nemes* (1829) ismeretlen szerzőtől; a vitézi dráma ismeretes kereteiben a táblalabíróvilág hazafi-eszményét állítja elénk. Szommer József *Scander bégje* (1822) csak annyiban tér el az átlagtól, hogy tárgyát az albán történelemből meríti. Szommer másik darabja, *Zombory, avagy a titok* (1821) ugyan erkölcsi irányú darab — a hamis feleség és háladatlan fiú rovására az önzetlen barátságot dicsőíti — de a keret itt is a XVI. századbéli török-magyar világ. Végül Malatidesz Dániel *Édesi Gergely* (1824) c. hexameterben írt drámáját említhetjük — a játék veleje itt is fogságban sínylődő magyar szűz kiszabadítása, aljas török cselszövő veszte, rettenhetetlen magyar vitézek diadala.

Ilyen vitézi drámákkal még a harmincas években is találkozunk — Bayer József felsorolja őket drámatörténetében — újat azonban műfaji szempontból nem nyújtanak. A magyar vitézi dráma Kisfaludy Károly darabjaiban elérte a csúcspontot, azután rohamosan hanyatlásnak indult. Már az előző felsorolásból is kitűnik, hogy művelői teljesen jelentéktelen, sőt tehetségtelen, írónak alig nevezhető műkedvelők voltak, s darabjaik elsősorban vidéki színpadokon tarthatták magukat — a fővárosban csak addig, míg a komoly irodalmi kritika lehetetlenné nem tette őket. Maga Kisfaludy Károly is még a huszas évek elején búcsút mondott ennek a műfajnak; érezte, hogy a lehetőségeket már kimerítette. A kor jobb íróinak ízlése elítélte ezt a típust — Kisfaludy Károly önmagát ironizálta epigrammaiban, Vörösmarty Kisfaludy Sándor két elkészett drámájával kapcsolatosan (*Az emberszív örvényei*; *A Dárday-ház*) így nyilatkozik: «Mind a kettőben az igen messze vitt hazafiúskodás szinte nem jól esik a legbuzgóbb magyarnak is. Tudod, szent érzés az; de nem kell vásárra vinnünk, s úton-útfélen üvölnünk...»¹ S ugyanebben az évben elhangzik Kölcsey bírálata Körner *Zrinyijéről*: «... ostrom, férfiúi állhatatosság, hazaszeretet, vitéz ellentállás és bajnok halál magokban gondolatván ragyogó drámai situációkat nem hoznak fel.»²

A műfaj elsoványodásával elhanyaglottak jelentőségükben a ritterdrámák indítékai is. De nem veszték ki, csak szétszórtak. Egy részük besorolódott a magyar történeti dráma

¹ Levele Stettner Györgyhöz 1826. január 6-án. *Vörösmarty-émlékkönyv*. 213. l.

² Kölcsey Ferenc *Minden munkái*³, 1886. III. köt. 173. l.

állandó kellékei közé. Börtönrel, remetével, zivatarral, harccal és hasonló hatástvadászó látványossággal a művészből ízlésű írók darabjaiban nemcsak a huszas években, hanem később is találkozhatunk. Ilyenkor persze a német lovagdrámáknak már legfeljebb csak közvetett hatásáról lehet beszélni. Szentmiklóssy Alajos *Hunyadi Lászlója* (1820), Fáy András *Két Báthoryja* (1827) egy-egy jelenetükben még erősen emlékeztetnek a levantedrámákra, Vörösmarty ifjúkori drámájában, a *Bujdosókban* (1828) pl. remete, tömlőc, megbecstelenítés, búcsú, eskü szerepel. Az időbeli közelség szinte megkövetelné a német színpad hatásának feltevését, mégis óvatossá kell lennünk, s csupán annyit mondhatunk, hogy a német lovagdrámákból is átkerülhetett egy-egy indítékuk.

A fejlődés másik irányaként a ritterdrámai elemek más műfajba olvadtak be. Párhuzamosan a külföldi fejlődéssel megindul nálunk is a műfajkeveredés. Már Kisfaludy egyik-másik követője is ingadozik többféle irány közt. Így Komlóssy Ferenc *István király koporsója* (1823) egyrészt az *Ilka* folytatása, másrészt már a végzetdrámák befolyását mutatja. Ilyen vegyítéssel találkozunk később is. Kleinszky Lászlónak 1830-ban készült műve, *A rozgonyi csata*, azt mutatja, hogy a hazafias dráma elpusztíthatatlan volt ugyan, de gyöngébb, semhogy önmagában fennállhatott volna. Bors Sámuel viszont megkísérli bécsi mintára a vitézi drámát összepárosítani az énekes játékkal. A *kenyérmezei diadal* (1825) c. drámájában az elmaradhatatlan vitézi tusa «felette erős muzsika» kíséretében indul meg, s a nagy győzelem után a törökverő Kinizsi, fogában egy pogány tetemével, diadalmi táncra perdül.

A lovagdrámák indítékai legtovább az ú. n. rablódrámában maradtak együtt. Ezeknek a daraboknak közös őse Schiller *Räubere*. A banditák közkedvelt eszményképét, a ponyvaizlés elpusztíthatatlan hőseit: Rinaldo Rinaldinit egész drámaciklusokban vitték színpadra. A legnépszerűbb mégis Abellino volt, a 'nagy bandita', Zschokke közismert regényéből készült színpadi változatnak főhőse. Moor Károly másai általában hosszabb éltűek voltak, mint a Götz von Berlichingenéi — ez részben Grillparzer hatása: 1817-ben van az *Ahnfrau* bemutatója, s Jaromir, a haramiává züllött grófi sarj, még Moor Károlyt is felülmúlja a sikerben.

A haramiadrámák utánzatai nálunk a századforduló után tűnnek fel. Balog István elveszett *Angyal Bandijáról* (1812) az egykorú színlapok tudósítanak; András *Hóra-világa* is ebbe az irányba hajol el, s csak erős hazafias célzatossága miatt nem pusztán rablódráma. Rokonjellegű kísérlet Wándza Mihály betyárdramája, a *Zöld Marci* (1817). Címe népies hőst sejtet — a valóságban Zöld Marci se nem hős, se nem igazi gonosztevő, hanem siránkozó, moralizáló lótolvaj. Javulási szándékát egyre

hangoztatja, könnyekig elérzékenyül a pap prédikációján, közben azonban vígan szedi rá a lakosság minden rétegét: földesurat, zsidót, parasztot, utazó olaszt. Az első felvonás még bőven kiaknázza a rémdráma lehetőségeit, a továbbiakban azonban inkább vigjáték- és érzelmesjátékbeli elemekből szövődik a cselekvény. A huszas években azután egyre nagyobb számban tűnnek fel a rablódrámák, különösen, mikor a hazafias történeti drámák divatja alábbhagy; de népszerűségük kapcsolatos az ébredező betyárromantikával is.¹ Sz. Sebők József *A gyöngyösi menyasszonyban* (1828) megkísérli a történeti elemet összeolvasztani a rablóvilág rajzával. Hédervári Geisa és cinkosai: Cudar, Korhel, Tolvaj és Vadász² I. Béla korában garázdálkodnak, míg csak torkukra nem forr a kés. De a végzetdráma is megmozgathatta Sebők képzeletét: »Mi ezen vad szolgálatára a kényszerítő sorsiránytól vagyunk ki-jegyezve« — szavalja a latrok egyike. Végzetdrámát sejtet Fogarasi Nagy Pál *A mágnesálmjáró* (1829) c. drámája, holott a somnambulistikus hősnő szerepe egészen szenvedőleges, és ami még rosszabb: érdektelen. A cselekvény középpontjában Högyi, a haramia, áll, amint a rajta 15 év előtt esett sérelmet megbosszulja. Hasonló ok vezeti Kenderhegyit, Klestinszky László *Az igaz szerelem vagy a bosszúból lett haramia* (1833) hősét — ő leánya csábítóján és gyilkosán tölti ki bosszúját. Mindkét drámán erősen meglátszik a német hatás; Högyi és Kenderhegyi a jellemes rablónak első hazai képviselői, Moor Károly és Jaromir késő magyar utódai. Kevésbé érdekes, mert közönséges útonálló zsvány, Körmöndy — vele Aranyosy, az »árva pártfogója,« végez Csontos Imre ilyen című darabjában (1827).

A német földről importált rablódrámák fejlődésvonalaiba tartozik *A kincskeresők*, Vörösmartynak első, színpad számára készült munkája (1832). Az ifjú Vörösmarty drámái: *Salamon*, *Hábador*, *Bujdosók*, valamint a *Csongor és Tünde* könyvdrámák. A huszas évek Vörösmartyja lírai alaptermészetén kívül első-sorban epikus érdeklődésű volt. A színpadot nem ismerte; kitartó makacssággal küzdökül különféle drámatervekkel, a nélkül, hogy egyik is sikerülne neki. Érzi, hogy a kitűzött drámai feladatok meghaladják erejét. »Kontot már tisztítom. Nem tudom, hogy járok vele; de aligha sok bajba kerül; már csak által esem rajta, azután visszatérek eposzi pályámra« — írja 1827-ben.³ A kétség később is nyugtalanítja: »Kontot javítsam-e, vagy az új eposzt folytassam?«⁴ Mindez azt

¹ V. ö. Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. 1927. 248. l.

² Figyelemreméltók ezek az ú. n. beszélő tulajdonnevek; a német vigjátékok és tündérboházatok kedvelt fogásának benyomulását jelzik.

³ *Vörösmarty-emlékkönyv*. 219. l. — ⁴ U. o. 257. l.

bizonyítja, hogy Vörösmartynak a dráma ekkor még nem igazi élménye, legbensőbb szívügye. A fordulat a harmincas évek elejére esik. Egész egyénisége átalakul, s költészete is új irányt vesz. S csak természetes, hogy mikor az ábrándok világából földre száll és drámáival is kapcsolatot keres az élettel, a színházzal, akkor elsősorban a már meglévőhöz: a német-magyar színi hagyományhoz kapcsolódik.

Persze ne számítsunk Vörösmarty és a német rablódráma közt olyasféle kapcsolatra, mint amilyent a korszak tucatíróinál tapasztalhattunk. *A kincskeresők*ben több a bölcselkedés, mint a cselekvés — a *Hóra-világ* durva ríkoltozását, olesó borzadályát hiába keressük benne. De már Gyulai megjegyezte, hogy a kinczásó Zágony és Jolán rokon Raupach szívtelen molnárjával és leányával. (A sokat emlegetett és halottak napján még ma is játszott *Der Müller und sein Kind* már 1830 óta állandó műsordarabja volt a pesti német színháznak.) Ez azonban csak az egyik irányú német kapcsolat. A másik a haramiavilág a maga rémületes kellékeivel: sziklaüreggel, rablótanyával, éjfélle kísértettel, kettőséletű úri-zsivánnal, szegénylegénnyel. Ezek mind németté teszik a hangulatot. Maga a kincskeresés mint költői eszme is német — gondoljunk csak Goethe világhírű balladájára, a *Der Schatzgräber*re, és számos korabeli utánzatára. Mintha már Vörösmarty is érezte volna ezt az egyébként nagyon is korszerű idegen ízt — talán ezért erőszakolta be a darabba a magyar betyárok alakjait. Víg Bandi és társai a drámának szervesen figurái — fellépésük henye népieskedés, s minden jóízűségük ellenére csak még jobban kiemelik a darab többi szereplőjének nem-magyar jellegét.

Igaza van Vértessynek, hogy *A kincskeresők* Vörösmarty legnémetesebb darabja.¹ A költő első drámáiban teljesen kívül hagyta a színpad követelményeit; most, hogy először lépett rá a világot jelentő deszkákra, erősen meg kellett fogódznia az idegen támasztékokban. De még később is, mikor egyre jobban és szebben bontakozott ki drámáirói tehetsége, szívesen vette igénybe a bécsi színpad jól bevált hatástkeltő eszközeinek egyikét-másikát. A rablódrámának örökre búcsút mondott — ami idegen motívum *A kincskeresők*re következő darabjaiban akad, az a végzetdráma kelléktárába tartozik.

4.

A végzetdráma divatja Németországban már a XIX. század tizes éveiben kiszorította a népszerűség egyeduralmából a lovagdrámát. Az új műfaj is egyike a kora-romantikus izlés jelleg-

¹ Vértessy Jenő: *A magyar romantikus dráma*. 1913. 120. l.

zetes megnyilvánulásainak: a sokszor fékevesztetten csapongó képzelet a meglepő, bizarr, sőt szörnyűséges fordulatok hajszo-
lásában és halmozásában élte ki magát. Már a vitézi drámák-
ban is gyakran emlegették a könyörtelen sorsot, a mindent
elemésztő fátumot, s most, 1809-től kezdve, a drámáknak egész
sora keletkezett, melyekben az összeütközés az emberi életet
irányító felsőbb hatalom előre elhatározott s kinyilatkoztatott
rendeléséből következett. Ezek a sorstragédiák, épen úgy, mint
a lovagdrámák, egymással összefüggő, műfajilag zárt csoportot
alkotnak. Nemcsak azért, mert mindegyik középpontjában a
Végzet áll, hanem, mert ennek megfelelően felépítésük is
tipikus.¹ A darabot terjedelmes, bonyolult, többé-kevésbé rémes
előcselekvény előzi meg. Ennek lényege valamilyen bűn,
melyet szörnyű átok, a bűnnél is embertelenebb büntetés követ.
Maguk a drámák többnyire az események végső állomását,
a brutális könyörtelenséggel lesújtó katasztrófát adják.
A színhely rendszerint valamilyen vad vidék, sötét erdők
mélye, sírbolt vagy más kísérteties hely. Sokszor szerepel egy
bizonyos végzetes nap, még többször valamilyen végzetes
tárgy: tör, kard, kés, stb. A darabok hemzsegnak az apa- és
testvérgyilkosságtól, vérfertőzés napirenden van. A szereplők
jellemé vad, állatiasan érzéki, természetellenesen bosszúálló,
fanatikusan őriöngő. A földöntúli hatalom a végzetet álmokban,
jóslatokban, gyakran szellemek útján nyilatkoztatja ki.

Az első magyar végzetdrámát Gombos Imre írta *Az esküvés*
címen (1816). Gombos udvari kancelláriai tisztviselő volt Bécs-
ben, s így közvetlen érintkezésbe jutott a német drámairoda-
lommal.² Ez a ráhatás első, kéziratban ránkmaradt drámáin
erősen meg is látszik. A *Bavariai Albert* lovagdráma: az Agnes
Bernauerin történetének Törting és Babo nyomán készült
utánzata. *Tugut* és *A marseilli tusa* viszont már a végzet-
drámák irányában hajolnak el.³ Voltaképen *Az esküvés* sem
más, mint kísérlet ennek a kétféle elemnek egybeolvasztására —
lovagdrámába ojtott végzettragédia. Kétséges, hogy ez a kon-
tamináció Gombos eredeti ötlete-e — ne feledjük, hogy épen
a tizes években vonult be a végzet a bécsi ritterdrámába! —
de ha az, akkor Gombosnak egyetlen jelentős érdeme. Mert
a dráma egyébként négyféle irányból jövő hatás keveréke:
benne Lessing, Schiller, a ritterdráma és a végzetdráma
nyomaira bukkanhatunk.

A bonyodalom kiindulása az *Emilia Galottié*. Caesar herceg
elraboltatja Fontanelli tanácsos leányát, Juliát, épen az eskü-

¹ A jellegzetes motívumokat Heinrich Gusztáv állította össze *A német végzetdráma c. tanulmányában* (1917).

² V. ö. Gyulai Pál életrajzi bevezetését *Az esküvés* Olcsó Könyvtári kiadásához (1882).

³ V. ö. Novy Ferenc: *A végzet szerepe tragédiáinkban*. 1904.

vője előtt. A terv a herceg róka-jellemű titkosának, Orsininek műve. Julia jegyese, Corunna, megvív menyasszonyáért, de a párbajban a herceg leszúrja. A kapcsolat Lessing drámájával nyilvánvaló; már a nevek is: Angelo, Orsini előfordulnak az *Emilia Galottiban*.

Schiller végzetdrámájának, *A messinai arúnak* hatását kisebb részletek mutatják. Így elsősorban a kar szerepeltetése. A IV. felvonás 4. jelenetében a két pártra oszlott lakosság, a nemesek és polgárok nevében egy-egy karvezető felelget egymásnak, épen úgy, mint Schillernél Kajetán és Bohemund. A sűrűn használt stychomitia is Schillerre vall — a párbeszédnek ez a tömör és bölcselkedésre alkalmas formája a német drámaköltő kedvenc stílusa volt. A Caesar név is a *Braut von Messinából* kerülhetett át. S épen az a körülmény, hogy Gombos a modern drámában egyébként szokatlan kart végzetdrámában szerepelteti, arra mutat, hogy nemcsak a népszerű bécsi drámaírók műveit, hanem Schillert is ismerte és utánozta.

Lovagdrámai motivumok halmaza az utolsó felvonás. Ennek során Caesar nyilvános lovagi párviadalban megöli atyját, Ottaviót. Az, hogy Ottavio leeresztett sisakrostéllyal, mint 'ismeretlen' vitéz küzd, s így Caesar tudtán kívül tulajdon apját küldi a másvilágra — ez már vérbeli végzetdrámai fordulat. Tipikusan az az I. felvonás 1. jelenete: kint mennydörgés; Julia közli balsejtelmeit barátnőjével, ez igyekszik őt megnyugtatni; belép az apa, s tudatja velük, hogy a kiküldött szolgák még nem adtak hírt; végül hosszas és kínos várakozás után belép a rettegve óhajtott jegyes — ez olyan sablon, mely tíz sorstragédia közül kilencben megtalálható.¹

Gombos drámája egykorú színpadjaink kedvelt műsor-darabja volt; fejlődéstörténeti szempontból mégis elszigetelt jelenség. A talaj nálunk a végzetdráma számára még nem volt előkészítve; a kor követelése a vitézi dráma volt, s Gombos *Esküvése* is alighanem ritterdrámai elemeinek köszönhette sikerét.² A német végzetdráma irodalmunkra csak a huszas években kezd hatni, s akkor sem Gombos nyomán. Gombos előtt inkább a Schiller-féle elgondolás lebeghetett: a Végzet mint eszme szerepel, s ezzel kapcsolatban erős az etikai hangsúly. A mi drámaíróink inkább a színpad divatos mestereit: Müllnert, Houwaldot és Grillparzert utánozták. Így a végzetdrámának inkább a technikája, semmint eszmei magja hatott.

¹ Már Katona *Borzasztó torony* c. drámája is így kezdődik, anélkül azonban, hogy a cselekvény végzetdrámává fejlődne.

² Így maradt töredék Kisfaludy Károly *Gyilkosa*. A kezdetből ítélve végzetdráma lett volna; a hazafias drámák mellett azonban, úgy látszik, nem jutott sor ennek kidolgozására.

Különben a végzetről a bécsi drámaíróknak is meglehetősen tisztulatlan fogalmaik voltak, a mi szerzőinket ez azonban annál kevésbé zavarta, mivel igazi sorstragédiát az egy Fogarasi Nagy Pálon kívül egy magyar drámaíró sem akart írni. Munkája, *A véres örökség* (1827) azonban annyira jelentéktelen, hogy érthető, ha teljesen hatástalan maradt. A mi íróink a vitézi játékban és annak nemesített folytatásában, a történeti drámában, megtalálták azt a legalkalmasabb formát, mely mind egyéni törekvéseiknek, mind a közizlésnek legjobban megfelelt. A német végzetdráma így csak külső indítékait kölcsönözte az események tarkítására, s a hazai drámaírók legfőbb törekvése a kétféle elem összeolvasztása volt.

Komlós Ferenc már említett drámája, *István első királyunk koporsója*, világosan mutatja a német végzetdráma ilyenirányú beszűremlését. Mint színész legjobban tudta, milyen elemekből tevődik össze a színi hatás. Drámája a vitézi és a végzetdráma vegyüléke; nemzeti tárgygyal, az ünnepélyes pátozzsal eleget tesz a nézők hazafias kíváncsainak, viszont a sok várostromba belefáradt érdeklődést a történet szálainak végzetzerű szövése által akarja fokozni. Ugyanígy járt el Sz. Király Antal, azzal a különbséggel, hogy ő a nemzetközi rémdrámát keveri a végzetdrámával. Ebből a szempontból érdekes *Gróf Hard* c. színműve (1825). Első felvonása a legelső igazi német végzetdrámának, Werner Zacharias *Február 24-e* c. drámájának leplezetlen, de jó kimenetelű másolata, a cselekvény további része pedig Beethoven zenéje által halhatatlan Treitschke *Fidelio*jának emléke.¹ Sz. Király Antal másik drámája sem egészen érdektelen: az *Oltvány* az első magyar végzetoperett.² Mint végzetdráma az ismert sablonok egyike, csak a remete helyett «szarándokné»-t szerepeltet — persze a kellő pillanatban kiderül róla, hogy nem más, mint Kunegunda «markgrófné»: miután férje őt a Rajna-vidéken hűtlenül elhagyta, Magyarországra költözött, hogy a «megfoghatatlan örök végzés» rendeletéből az utolsó pillanatban megakadályozhassa férjének és fiának élet-halál harcát. De hazafias indítékkal még a harmincas években is találkozunk, így pl. Kleistinszky Lászlónak már említett *A rozgonyi csata* c. színdarabjában. Ugyancsak ő a szerzője *A kockavetés* c. végzetdrámának. (1828). Itt a kimenetel szerencsés. Egyébként a Schiller-féle *Bürgschaft*-indítékon épül fel, de Gombos *Esküvése*-nek nyomai is meglátszanak a darabon.

¹ Gróf Hard «gouverneur» Pizarro mása. Bosszúból egy borzasztó toronyba zárat egy fiatal tisztet, de onnan szerelmese férfi ruhában kiszabadítja. Végezetül a fejedelem megtudja Hard gonoszságát s megbünteti.

² Bayer szerint az alcím *vagy a véres találkozás*. (*Magyar dráma története*. I. köt. 399. l.) Ez elírás; a *viszonttalálkozás*ra kell kijavítani.

Amint látható, tiszta végzetdrámával irodalmunkban nem igen találkozunk. A sorstragédia hatása korántsem volt oly kizárólagos, mint a bajor-osztrák lovagdrámáé. Általában azt mondhatjuk, hogy a magyar szerzők 'technikai-végzetdrámát' írtak — a sors-gondolatot, mint vezérindítékot elhagyták, s csak a fogásokat vették át. Ezekkel azonban bőven éltek, s ilyen értelemben a harmincas évek legnagyobb drámaírója, Vörösmarty Mihály sem tudta magát hatásuk alól kivonni.

Már láttuk azt, hogy Vörösmarty *A kincskeresők*ben a német színpad világához közeledett. Ezt a tényt Gyulaiól kezdve minden kutató elismerte. Ezzel szemben Vörösmarty következő drámáit már a francia romanticizmussal szokás kapcsolatba hozni. Gyulai Pál ugyan még megjegyzi, hogy a *Vérnászban* és a *Marót bánban* «a sors játéka főbb szerepet játszik, mint a szabad akarat tévedése, a szenvedély erőszaka», de ezt Hugo Viktor és Dumas hatásának tulajdonítja, akiket «akkoriban kezdtek adni.» Vértesy még jobban kiélezi ezt a tételt: szerinte a *Vérnász* fordulópont Vörösmarty pályáján, vele belépett a francia romantika légkörébe, s Hugo Viktor igazi tanítványának mutatja magát.¹ Hasonló értelemben nyilatkozott egyetemi előadásában Riedl Frigyes, és Gyulai tekintélye előtt meghajolt Bayer József is.

Ez az állítása igazításra szorul.² Az ő korukban az európai szellemi mozgalmaknak Magyarországra való áramlását csak nagy körvonalaiban ismerték. Ma már tudjuk, hogy 1830 táján nálunk francia romanticizmus kultuszáról beszélni még korai. A pesti német színházban 1832. november 29-én adták először a *Hernanit*, s csak két év múlva a *Lucretia Borgiát*. 1835-ben volt az *Angelo*, 1840-ben a *Ruy Blas* bemutatója.³ 1835-ben került színre a budai magyar színházban a *Hernani*; ez volt az első magyar nyelvű Hugo-előadás.⁴ Viszont a francia mester drámái nyomtatásban először a *Szín-műtár* c. sorozatban jelentek meg — ez a vállalat 1839/40-ben indult meg. Dumas drámái még későbbben terjedtek el, akkor, mikor Hugo Viktor munkái az új ízlést már népszerűsítették.

Gyulai Pál szerint Vörösmarty a *Vérnászt* 1832-ben írta, 1833. március 24-én már beadta az Akadémia pályázatára.⁵

¹ Vértesy Jenő: *A magyar romantikus dráma*. 1913. 121. és 122. l.

² Megigazította már Császár Elemér egyetemi előadásában (*A magyar dráma fejlődése*, 1918). Megdöntötte a *Vérnász* fordulópont-jelentőségét és megcáfolta, hogy benne a francia romantika hatása érvényesül.

³ Kádár Jolán: *A pesti és a budai német színház története 1812—1847*. 1923.

⁴ V. ö. Kovács Albert kéziratot doktori értekezését: *Hugo Victor irodalmunkban a szabadságharcig*. (A bpesti egyetem M. Irod. Int.-ének könyvtárában.)

⁵ Vörösmarty Mihály *Összes munkái*. 1885. IV. köt. 447. l.

Minthogy a *Hernanit* november utolsóelőtti napján adták először, valószínű, hogy már a bemutató előtt hozzáfogott a kompozícióhoz. Eddig az időpontig csak könyvből tanulmányozhatta Vörösmarty Hugo Viktor munkáit. Erről nem maradt fenn adat, semmi okunk sincs azonban feltenni, hogy Vörösmarty ne olvasta volna az akkor divatos drámákat — németül. Kemény Zsigmond szerint ugyanis a francia irodalmat csak fordításokból ismerte.¹ Mindenesetre jellemző, hogy az 1831. május 2-án alakult akadémiai színi bizottság — tagjai Vörösmarty, Toldy és Döbrentei voltak — által fordításra ajánlott drámák közt sem Hugo Viktor, sem Dumas nem szerepel, Müllner, Raupach, Houwald ellenben igen.² Tehát minden adat a mellett szól, hogy Vörösmarty a modern német drámairodalmat legalább is olyan jól ismerte, mint az újabb franciát.

Erről egyébként adataink is vannak. Teslér Lászlónak Vörösmartyhoz írt leveléből kiderül, hogy a végzetdráma is szóba került köztük: itt 1821. okt. 15-én. említi Döbrenteinek *A vetek súlya* c. fordítását³ (a német eredeti Müllner *Die Schuld* c. drámája volt) s később a *Salamon* bírálatánál is hivatkozik erre a drámára.⁴ Nincs kizárva, hogy éppen Teslér biztatására olvasta Vörösmarty ezeket a drámákat, de épúgy ismerhette őket a színházból is — ezek akkor divatban voltak.

Mintha Vörösmarty ifjúkori drámáinak egyikében-másikában végzetdrámái reminiscenciák is megcsendülnének. Nem arra gondolok, hogy a szereplők alkalomadtán a sorsot emlegetik — ez önmagában még független lehet a végzetdrámáktól. Az előre elrendeltség klasszikus eposzi hagyomány, és a huszas évek epikus Vörösmartyjánál a végzetre való hivatkozás a szokott költői gyakorlat folyománya is lehet. Ugyanúgy a *Salamonban* szereplő jós Sorvatagról már a krónika is megemlékezik. Ellenben ugyanebben a drámában Opor-Jolán-Csatás háromszöge, Vörösmarty képzeletének legönállóbb, a krónikáktól teljesen független alkotása, erősen emlékeztet a végzetdrámák kedvelt borzalmára: a hozzátartozók egymást, vagy azt, ki kedvesükhöz legközelebb áll, gyilkolják le. Még több végzetdrámái motívum csillan meg az ossiános *Hábadorban*. Itt már találkozunk az előtörténettel is; azonkívül nagy szerep jut az álmoknak és a végzetes fegyvernek: Hábador nyílának. A *Bujdosók*, mint már láttuk, inkább ritterdrámái beszűrődésű — de Júlia balsejtelmű álma, valamint az a fordulat, hogy Korpádi éppen elhalt bátyja jegyesét szereti meg, ismét a sorstragédiákra emlékeztet.

¹ Kemény Zsigmond *Összes művei*. 1896—1908. XI. köt. 168. l.

² Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. 1887. II. köt. 42. és 43. l.

³ *Vörösmarty emlékkönyve*. 153. l.

⁴ U. o. 155. l.

Szemben áll tehát a német drámai irodalom a franciával — azt könyvből és színpadról kétségtelenül ismerte, elvéve már utánozta is, ezt olvashatta, (de tudomásunk nincs róla) előadva még nem láthatta. Mindezek alapján a francia irodalomnak Vörösmartyra gyakorolt befolyásáról szóló irodalomtörténeti tanítást legalább is túlzottnak kell minősítenünk.

Még az itt felsorolt közvetett bizonyítékokat is bátran mellőzhetjük, ha szemügyre vesszük Vörösmarty sorrendben következő tragédiáját, a *Vérnászt* (1833). Ez a dráma minden ízében elárulja, hogy Vörösmarty nemcsak jól ismerte, hanem fel is használta a német végzetdráma indítékait.¹ Az előttünk lepergő eseményt rémes előcselekvény előzi meg: Telegdi szerelemföltétele, szívtelen bosszúja, a gyermekek kitétele az erdőbe. A dráma ennek a bűnnek végzetes folytatása. Telegdi saját leányával esküszik meg, s fiának gyilkosa lesz — az előbbi a jellegzetes végzetdrámai Oedipus-indíték, s Vörösmarty az első magyar író, kinek bátorsága van ezt a kényes fogást alkalmazni, az utóbbi az apa-fia harc, már Gombos óta a magyar végzetdrámák motivumkincsének immanens része. A rejtélyes idegent, a szörnyű titok felderítőjét Tanár képviseli — a remete-köntös még lovagdrámai örökség. Kolta egy szabadsapat vezére, tehát martalóc; rabló nevelte azzá, akárcsak Jaromirt. Az utolsó kép: sírhalommal, szellemmel — ilyent a francia romantika nem ismer, ezzel a tipikusan német hangulattal már *A kincskeresőkben* is találkoztunk.

A *Vérnász* nem végzettragédia, nincs benne szó sorsról, átok, átkos eszköz nem szerepel benne. Egyébként azonban az összes jellegzetes végzetdrámai indítékokat megtalálhatjuk a darabban. Ha tehát arról van szó, hogy Vörösmarty a harmincas évek elején melyik európai szellemi áramlatra rezonált, úgy egész határozottan megállapíthatjuk, hogy a *Vérnász* a német végzetdrámák magyarországi fejlődésvonalaiba tartozik.

Már a *Marót bánról* (1838) ezt nem mondhatjuk — ez a dráma egész elgondolásában a francia izlés bofolyására vall. De vajon a háttérben nem működtek-e még mindig a német színpad erőforrásai? Épen a *Marót bánban* mintha újra felélednének a magyar-német vitézi játék hagyományai: végvári élet a XV. század végén, sűrű nyiltszíni harc, fogoly magyar vezér, buja török bég, magyar hölgy élete és becsülete kockán, hamis barát az ellenség szolgálatában. S *Az áldozatban* (1840) nem a *Salamonbeli*, tipikusan végzetdrámai katasztrófa ismét-

¹ Ezt elsőnek tudtommal Novy Ferenc állapította meg idézett dolgozatában, de nézetét nem vették figyelembe. A köztudatban meggyökeresedett felfogással ellentétben újabban (1917) egyedül Császár Elemér mutatott rá egyetemi előadásaiiban a *Vérnász* német kapcsolataira. V. ö. még *A XIX. század nagy magyar költői*. Cs. E. egyetemi előadásai. 1929. 71. l.

lődik-e meg, azzal a különbséggel, hogy itt a testvér öli meg húga kedvesét?

A német irodalom gyökerei sokkal mélyebben nyúltak szellemi életünk talajába, semhogy máról holnapra határozott irányváltozásról lehetett volna szó. Mint minden átmenetnél, kezdetben itt is egymás mellett élt az idejétmult tegnap a modern maival, a német a franciával. Sokan még a régít követték, de már hirdették az új jelszavakat, mások szembe helyezkedtek az új stílussal, s önkéntelenül is befolyása alá kerültek. Hugo Viktor első komoly magyar apostola a fiatal Eötvös József volt — vérbeli németes műveltségű egyéniség: néhány év előtt még a *Götz von Berlichingent* fordítja, s nem-sokára belekezd nagyszabású én-regényébe, a németes irányú szentimentális stílus utolsó európai színvonalú alkotásába. Tömjénezik az új francia drámát, s hadat üzennek a „rossz német”-nek — de most készülnek az irodalmi színvonalú Schiller fordítások. Vörösmarty egymás mellett említi a *Wallensteint*, *Don Carlost* és a *Hernanit*¹; Bajza József Lessing és a német klasszikusok művein csiszolja fényesre kritikai tehetségét, hogy játékszíni bírálataival diadalra vigye nálunk a francia dráma ügyét. Toldy minden ízében német képzettségű tudós, de az *Athenaeum* hasábjain ő is buzgón közreműködik, hogy a francia romanticizmus mindinkább háttérbe szorítsa a németet.

A végzetdrámái stílus népszerűségének szívósságát még jobban megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a francia romantikus iskola jórészt ugyanazokat az eszközöket használta, mint a német sorstragédia. A fegyverek a német színpad rak-tárából kerültek át, legfeljebb kifényesítették a rozsdamarta helyeket, újjal pótolták az elkopottakat. Hugo Viktor és társai dráma-elméletének megvalósítására, a meglepőnek, a rémüle-tesnek zsúfolására mi sem volt alkalmasabb, mint a végzet-dráma már ismert velőtrázó fogásainak halmozása.

A harmincas évek irodalmi irányjaiban tapasztalható zűr-zavar ellenére is egyik-másik drámáról megállapíthatjuk, hogy inkább német indítékok felhasználásával készült, semmint a francia példa nyomán. Kétségtelenül a németek tanítványa a kezdő Tóth Lőrinc. *Atok* (1835) c. drámájának mottóit Müllner műveiből válogatja össze, (kettőt az *Albaneserin*ből, egyet a *Schuld-*ból) világos tanújeleként, hogy kiket olvastak a modern ifjak a harmincas évek közepén. Következő drámájának, a *Vatának* (1836) egyik hőse, Viske, nem más mint a *Wilhelm Tell* Melchthalja.² De a kapcsolat a végzetdrámákkal egyébként is

¹ A *Haramiák* színibírálatában, a még lefordításra váró külföldi műremekekkel kapcsolatban. *Összes munkái*. 1885. VII. köt. 91. 1.

² Az I. felv. 4. jelenetében Viske monológja (*Szemét? Mindkét sze-mét?...*) a *Wilhelm Tell* egyik legismertebb részletének mása.

szembeötlő — az *Átok* csak két ponton tér el a már ismeretes sablontól. Először, hogy Tóth még a rémes előcselekvényt is külön előjátékban színrehozza, másodsor, hogy a befejezés megnyugtató: Szenderi Gyula megmenti a többszázéves átokkal terhelt Vidényi életét, s ezzel kiengeszteli a bosszúló őseit.¹

A *Vata* nem végzetdráma, de a kísértő mult itt is szerepel: a pogány magyar lázadó bosszújának egyik oka az, hogy neje megszökött egy német ritterrel. Még inkább németes az a fordulat, hogy Vata leánya, Emelka, páncélosan, sisakosan, mint férfi jelenik meg a harctéren, s apja kezétől esik el. *Ekebontó Borbála* (1837) női főhőse amolyan magyar Lucretia Borgia. Egyébként azonban a cselekvény a szokott végzetdrámái. Szerepel az Oedipus-indíték (Borbála ismeretlenül önönfiába lesz szerelmes),² a testvérgyilkosság (Imre leszúrja Dezsőt, mert vetélytársa), az ismeretlen felbukkanása (a kitett ikrek apja, Borbála elveszettnek hitt férje). Hasonlóan bonyolítja Tóth a Bulwer *Rienzi*jéből átgyúrt *Atyátlant* (1839). Az ismeretlen származású Angelo tulajdon apját juttatja vérpadra, később pedig a Rienzi köntösébe bujt mennyasszonyát szúrja le. Mindez Angelo nagyanyjának, Ursulának bosszúja; így fizet meg Montrealnak, mert az egykor elcsábította leányát s megölte férjét.

Garay János *Árboc*³ c. drámája (1837) Angyal Dávid megállapítása szerint⁴ Shakespeare Macbeth-motivuma után készült. Nem valószínű, hogy Garayt ilyen magas célok mozgatták volna — alighanem az ő képzeletét is a német drámák ingerelték. Az *Árboc* szerkezetileg olyan, mint Tóth *Átokja*; a cselekvény az előjátékban abból az átokból fejlődik, melyet egy oláh banya mond a kún főnemesre. Árboc hisz a sors parancsolta «isten-végzemény»-ben, küzd ellene, s ez lesz a veszte — tévedése egyik bűnből a másikban sodorja. Garaynak erkölcsi célja is volt drámájával: azt akarta megmutatni, hogy «mily rémes következtetésekbe döntheti a vakhit a túlfeszített

¹ Az *Átok* egyes részleteiben inkább operaszöveg, mint színdarab, s mint ilyen a kor kedvelt s máig is ismeretes zenedrámájára, C. M. Weber *Der Freischütz* c. dalművére emlékeztet. Itt is szerepel vadászkar, a vadászat színhelye egy szelídített kiállítású «Wolfsschlucht», s Vidényi, a «bősz vadász» rajzához Kaspar démoni alakja is szolgált egy-két vonással. A harmincas években már sűrűn adták nálunk is a kor kedvelt külföldi operáit, s ezek szövegeknyelveinek a magyar szellemi életre gyakorolt hatásával érdemes lenne mind művelődéstörténeti, mind irodalomtörténeti szempontból foglalkozni.

² Ez nem Hugo Viktor drámájának indítéka, mint ahogy azt Vértessy gondolja (id. m.), mert ott Lucretia tudja, hogy Gennaro a fia.

³ Eredeti címe *Csáb* volt. Már ez is emlékeztet a végzetdrámákra — ezek szívesen használtak ilyen sokat sejtető, lehetőleg minél rövidebb címet. Pl. *Der Wahn*, *Die Schuld*, *Die Tat* a németeknél; nálunk *Átok*, *Esküvés*, *Vérnázs*, *Bosszú*, *Váltság*, stb.

⁴ Garay János válogatott költeményei. Remekírók Képes Könyvtára. É. n. XVIII. l.

elméjű, fanatikus embert»¹; Garay előtt tehát ellen-végzet-dráma lebeghetett — technikailag azonban épenúgy nem tud szabadulni annak hatásától, mint ahogy művével nem vetett véget a sorsdráma divatjának.

Még a fiatal Szigligeti is a végzetdrámák jegyében kezdi meg pályafutását. A *Dienesben* (1836) megelőzte Tóth Lőrinc *Atyátlanját*: itt is fiú lesz apjának gyilkosa — ő is csak későn tudja meg, hogy tulajdon szülőjén töltötte ki szörnyű bosszúját. A bosszúoknál megtaláljuk a Vörösmarty nyomán közkedveletté vált Oedipus-indítéket. Dienes nádor elválasztja Dávidot feleségétől, mert megtudja, hogy ez Dávid húga — és egyúttal a saját leánya; eleinte maga Dienes kívánta meg Esztert, s csak egy remetének (Dienes neje egykori kedvesének) sikerül a szörnyű vérfertőzést megakadályozni. Hasonló természetellenességek halmozásán épül fel a *Gyászvitézek* (1838). Mint Schiller végzetdrámájában, itt is két testvér szeret bele hűgukba. Ennek tetejébe azonban az apa is — természetesen a nélkül, hogy sejtene a vérségi köteleket — vetélytársa lesz fiainak. Ép ily visszataszító a befejezés is: Csanád megöleti hitvány testvérét, Ákost — «A törvény szent!» mondja, akár-csak Gombos *Az esküvésének* Prologusa.

Gyurmán Adolf *Negyedik Lászlója* (1840) ugyanabból a tárgykörből való, mint Garay *Arboca*. Míg azonban Garay, Tóth és Szigligeti hősei csak emlegetik a végzetet, addig Gyurmán egyenesen megszemélyesíti. A holdténytől kísértetiesen megvilágított Fátumé az utolsó szó:

Így volt az kezdet óta	Ő nem kerüli el
S végig így leend.	A fátum vaskezét.
Hiába képzeli	Mert így országlanak
A pórnak gyermeke:	A mindenség örök
«En ezt vagy azt teendem.»	Szilárd törvényei!
Hiába hánykolódik	A sors bevégi
A bős habok között;	Naponta nagy művét
Hiába sír, nevet,	És így halad tovább
Könyörg, káromkodik:	Hatalmas utain.

Ezzel a hamisítatlan schilleri monológgal hangzik ki a a magyar végzetdráma — az a magyar végzetdráma, mely az ugyancsak schilleri *Esküvéssel* indult meg. A végzetdráma indítékai ugyan nem pusztulnak ki teljesen; homályos mult, átok, testvérgyilkosság épügy besorolódott a drámai gépezet kellékei közé, mint a ritterdrámák zivatarja és remetéje. De az idegen eredet teljesen elhomályosul. A német végzetdrámák a jobb külföldi színpadokról is lassanként eltűnnek, s így a német kapcsolatoknak ez a szála önmagától elsorvad.

SOLT (SPENEDER) ANDOR.

¹ *Összes munkái*, IV. köt. 1886. 347. l.

VÖRÖSMARTY ÉS AZ EZEREGYÉJSZAKA.

Az *Ezeregyéjszaka* fordításának kérdése Vörösmarty *literátori* munkásságának körébe tartozik. Ez a literátorság tipikusan magán hordozza mindazokat a vonásokat, amelyeket a kor literátor-fogalma és gyakorlata hozott meg s fejlesztett ki teljessé. Hogyan alakult ki a literátor alakja, mi tette létét szükségessé, mi volt a belső értelme, milyen irodalmi igények irányában nyilvánult meg s folyt le története — arról másutt esik majd szó. Itt legyen elég arra utalni, hogy Vörösmartyban szinte egyszerre, mondhatni egyidőben összegeződnek a literátori jegyek: költő, szerkesztő, szótáríró, nyelvész, kritikus, novella- és drámaíró, műfordító, dramaturg, újságíró — egymagában is egy darab miniatűr-irodalom, az irodalmi hivatás legteljesebb egysége. Kifelé nyilvánuló hatásban e szempontból őt csak az öregedő Kazinczy, korának nemzedékéből pedig Bajza és Toldy múlták felül. Ez a literátorság, így értelmezve és gyakorolva, bizonyos irodalmi encyclopaedismust jelentett — benne csak fogalmilag lehet szétválasztani egymástól az irodalomnak mint megszervezett nyelvügynek és mint önálló célú irodalom-esztétikai területnek egymásba olvadó határait. A literátorság gyakorlata az elsőt emelte ki. A grammatikai nyelv-ideál uralma az esztétikai ideál fölött — ez volt esztétikai programja. Esztétikai elvszerűsége alig volt. A műfaji elviség ezidőtájt még határozatlan, kifejtetlen. Csak a negyvenes években, kivált a Kisfaludy-Társaság megalakulása után, indul meg az esztétikai elmélet tudatosító munkája. A literátorságnak tulajdonképen az adott bizonyos helyzeti súlyt, s ezt növelte még a nemzeti nyelv szolgálatának erkölcsi jellege, hogy egyszerre, több oldalról dolgozhatott a szerinte egyetlen feladaton: a nyelv kifejlesztésén. Azonban épen ez magyarázza meg azt az összeütközést, amelyben a két fölliterátorral: Toldyval és Bajzával szembe kerültek «a literaturai új nemzedék»¹ tagjai: előttük a literátorság ezirányú egyoldalúsága szűk s ki nem elégítő felfogását és gyakorlatát jelentette az irodalomnak. Az az elvi harc, amely Petrichevich Horváth Lázár *Elbujdosott* c. regényének ismertetése nyomán Tornay (Szontagh Gusztáv) és Toldy Ferenc között a miatt

¹ Kúnos Endre használja a kifejezést először: *Rajzolatok*. 1837. 80., 83. sz.

tört ki, mi veszedelmesebb: a grammatikátlanság avagy az ideál-talanság¹, lényegében épen olyan érdekű, mint az, amely Bajza és Orosz József között folyt², vajon a Nemzeti Színházban mi legyen uralkodó, a színmű avagy az opera. Toldy azzal felelt Szontaghnak: «Íróra nézve grammatikánál, helyesírásnál, hibátlan nyelvnél *főbb* dolog van, de *elsőbb* bizonyosan nincs.»³ Bajza válasza Orosznak érdemileg ugyanez: «Élsőbb a nyelv és nemzetiség, aztán jön a művészet, elsőbb a színmű, aztán jó az opera.»⁴ Ugyanakkor azonban, hogy a literátorság mint irodalmi és hazafiúi szolgálat, milyen érték-tudatot is alakított ki a literátorokban, mutatja Schedel felelete, amellyel Tudományfynak a Századunk 1839. 70. számában ellene intézett támadására felel: «... miért nem mutatja meg jeles műveivel, hogyan kellene már egyszer a literatorkodást elkezdeni. Igazgasson színházat, olvasson egy sereg megbírálandó kéziratot, szerkesszen folyóiratot, titoknokoskodjék, üljön évekig szótárszerkesztő tanácskozásokban s azon felül írjon históriákat...»⁵

Ebben az irodalmi programm-keretben működött Vörösmarty, a literátor is. Munkásságából hiányzik az a szenvedélyeskedő harciaszkodás és az a személyeskedés, amely annyira egyénien felöltő vonása e téren mind Bajzának, mind pedig Toldynak. Vörösmarty ritkán vitatkozik, egyéni felfogását mindig személytelen tudomány-elvi állásponton közömbösíti. Ezért tűnik fel, literátor-társaihoz viszonyítva, mint másutt, itt is passzívnak. De gondolkozásának útja sokkal szabadabb és egyénibb volt, mint amazoké. Literátori szemlélet-módja már 1828-ban, mikor átveszi a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését, elhajol a literátorságnak attól az értelmezésétől, amely ebben — Kazinczy szellemi örökségeként — a *tudós nyelveszménység* gondolatát emelte ki: inkább az irodalomteremtés *szabad ihletét* hangsúlyozta. E felfogás, mely itt csak még alig észrevehető rést szakított közte és társai között, Vörösmarty lírájának egyetemességében bontakozik ki majd egészen.

Literátori programjának e tágabb célkitűzésére jellemzők szerkesztői bemutatkozásának szavai: «Nyelvünk ezalatt sokat nyert mind bőségre, mind csínosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által nyilvánbá tétetvén csak teremtő s munkás lelket kíván, melly bele a szépnek és valónak gondolatjait kölesönözni tudja...» A nyelvről pedig azt írja, hogy rajta... «akármelly nemben felszólalhatnak, ha nem a legtisztábban is, legalább nem olly tarkasággal,

¹ Figyelmező. 1837. I. 14. sz.

² Bajza: *Szózat a pesti magyar színház ügyében*: Orosz a Századunk c. folyóiratában.

³ Figyelmező. 1837. I. 14. sz.

⁴ Figyelmező. 1840. 9. sz.

⁵ Figyelmező. 1839. 39. sz.

melly az olvasástól eliszonyítana».¹ A literátorságnak nyelvészeti tevékenységét Vörösmarty sem szakította ki egészen annak területéből, de elvi alapvetése egyetemesebb volt. Ezt szolgálta az *Ezeregyéjszaka* fordítása is.

Vörösmarty az *Ezeregyéjszaka* könyvéhez kettős úton került. Az egyik útra a harmincas évek könyvkereskedőinek vállalkozó szelleme vezette. «Több okos, előrelátó s jó érzésű könyváros»² összeállt, hogy az irodalmat közelebb vigyék azokhoz a gyakorlati igényekhez, amelyek ezidőtájt már szorosan és különböző területekről jelentkeztek az irodalmi művelődés irányában. E célból folyóiratokat, almanachot, történelmi életrajzokat, közhasznú ismereteket terjesztő gyűjteményes *tárokat* adtak ki. Ezzel egyrészt — ha talán nem mindig a legmagasabb esztétikai fokon is — de mégis csak nevelték az irodalmi ízlés fogékonyságát, a könyv megbecsülését s tágitották az olvasó közönség körét. Az így alakult 'könyvárosi literatura' termékei voltak: Heckenast Gusztáv kiadásában: *Emlény*, almanach; Wigand Ottóéban *Garasos-tár*; Közhasznú ismeretek *tára*, *Nemzetek képtára*, Sas c. folyóirat; Károlyi Istvánéban *A két Napoleon életírása*; a kassai Wigand Ottóéban *Geographiai kézikönyv*; Werfer Károlyéban Raff *Természethistóriája*. S ennek köszönhető az *Ezeregyéjszaka* fordítása is, Trattner-Károlyi kiadásában.

Valószínű, hogy Károlyi maga adta a megbízást Vörösmartynak a *regék* fordítására. A munka 1825 óta már Európaszerte ismeretes volt s nagyhatású irodalmat teremtett. A szerint, amint újabb és újabb kéziratok kerültek elő, egymásután jelentek meg bővített kiadásai és fordításai majdnem minden európai nyelven. Antoine Galland vezeti be az európai irodalomba 1704—17-ben: szabad francia fordítását kiadja 12 kötetben. 1811-ben Scott lefordítja új részletekkel angol nyelvre, 1825-ben pedig Habicht, Hagen és Schall adják ki német fordításban, a közben felfedezett kéziratok nyújtotta bővítésekkel.³ Vörösmarty már 1826-ban tudomást szerezhetett a német fordítás megjelenéséről. A *Jahrbücher der Literatur* már 1826. XXXIII. évfoly. I. számában ismertette a Habicht—Hagen—Schall-féle fordítást. A nálunk is elterjedt folyóiratot Vörösmarty ismerte, olvasta is. Itt jelent meg Tieck dramaturgiai értekezése,⁴ amely később, e nemű tanulmányának fő

¹ Tudományos Gyűjtemény. 1828. 3—4. sz.

² D. Schedel Ferenc: *Visszatekintés literatúránkra 1830—6*. Figyelmező. 1837. I. 1. sz.

³ L. J. v. Hammer: *Tausend und eine Nacht*. *Jahrbücher der Literatur*. 1826. XXXIII. I. — Max Henning: *Tausend und eine Nacht*. Leipzig, 1845. I. 1—4. I. V. ö. Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*. 1931. 47—50. l.

⁴ 1826. XXXIV.

forrása lett. A fordításra való megbízást 1827-ben kaphatta. Vörösmarty akkor nagy felnevelői állásával s ekkor kezd a maga gazdája lenni.¹ De ugyancsak erre az évre esik kettős küzdelmének kezdete is, amely átnyúlt a következő esztendőre, addig, amíg mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője 800 váltó forint fizetésével könnyebb anyagi helyzetbe nem jutott. Ezidőtájt Vörösmarty nagy külső és belső válságok között vívódott. Egyrészt nyugtalanul keresi önmagát, nem tud igazi hivatására rátalálni. Két irány állott előtte: vagy ügyvéd vagy író lehetett.² Azonban egyik pálya sem biztathatta a sikeres élet legkisebb reményével sem. Az ügyvédi pályához hiányzott belőle valami belülről: a nyilvánossághoz szükséges eleven bátorság és aktív gyakorlatiasság. Az írói pályán pedig most érte az első csalódás: *Salamon* c. drámáját, melyet éppen a *Zalán futása* sikerétől indítva adott ki, hidegen fogadta a közönség.³ Ez a közömbösség súlyos anyagi válságba sodorta Vörösmartyt. S éppen ez az utóbbi helyzet nemcsak megbénította egy időre életpályát kereső képességét, hanem elapasztotta ihletének erejét is. «Barátom — mondta Sallay Imre barátjának — nem lehet az észnek működni, midőn a test szenved, a gyomor éhen korog, lebilincselve tartatik a szellem a gondok által, melyek a mindennapi szükségletek kielégítésére elfoglalják az elmét.»⁴ Vörösmarty nyomorgott. A mázsautcai Libasinszky-féle ház II. emeleti lakásán, egy bérelt szobában, az adósság nyugtalanító gondjaitól gyötörtén, télen hideg otthonában, köpenyébe burkolózva írt, ha ugyan volt hozzá kedve. Szenvedéseire fájdalmas világot vetnek Fábrián Gáborhoz 1827-ben írt humoros sorai:

«Az én műzsácskám nem igen pengeti a lantot, meghúzza magát a kályha megett téli bundájában, s a drága időt vagy elkáromkodja, vagy ásitoz, mint a nyárban legyet fogó kutya... Mit gondolsz, Gábor, micsoda paraszt ember lett volna belőlem? Ha a helyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kék kötényhez szegődtem volna, a helyett, hogy fejemet rövid, s hosszú szótagokon lörtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem, vagy a csáli hajszot ordítottam volna, talán most itt a Duna mellett csibéket árulnék... De ez magam előtt is igen sanyarú kép: jobb így, mint van, csak az esik sajnosan, hogy kedves felhőntüli világomban örömeim repdesnék, megkordul a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Marti?»⁵

Többször ingyen ebédel egy ügyvéd nagybátyjánál, vagy Zádor György vendége, aki sokszor megosztotta vele szállását

¹ Sallay Imre: *Igénytelen, rövid vázlatok Vörösmarty Mihál koszorús költőnek életéből*. 1865. A M. Tud. Akadémia kéziratára.

² Gyulai Pál: *Vörösmarty összes munkái*. 1884. I. köt. XXVII. l.

³ Sallay i. m.

⁴ Sallay: i. m.

⁵ Czapáry László: *Vörösmarty emlékkönyve*. 1900. 258. l.

és asztalát.¹ Nem is csoda, ha ilyen körülmények között alig dolgozott. 1827-ből mindössze pár költeményéről tudunk: *A magyar költőről*, *Hábadorról* és *Egerről*. Az elsőn, melyet egyéni ihletből írt, tisztán érzik nyomorúságának és lelki levertségének gondolat- és érzés-sötétsége. Nyílt vallomást is tesz róla: «Itt panaszlom e költeményemben önnön magam és több költőnek nyomorú állapotát. Értsen belőle, ki érteni tud.»² Ugyanez a szenvedés-érzet önmagáról az 1828-ban írt *Vész-lak* egyik hőisére, Orbai Kálmánra is átvetíti lelki állapotának egy-egy fájó vonását:

Mert gyermek vala még, mikor atyja leszállt az apákhoz...
 Árva korán, idegen házaknál tenge, s hideg kéz
 Nyujta nehéz eledelet a sokszor sírva evőnek.
 Így nőtt, így serdült, s most így hordozta tizenhat
 Éveit a földön, s nem lel vala rajta rokon vért.

Károlyi felszólítása, hogy vállalja az *Ezeregyéjszaka* fordítását, továbbá a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésének elfogadása valóban azt jelentette, hogy Vörösmarty visszakapta önmagát, s megmentett egyéniségét újra, most már állandóan visszaadhatta a magyar költészetnek.

A *Jahrbücher der Litteratur*on kívül még az *Ausland* c. német napilap is hozzájárult ahhoz, hogy Vörösmarty figyelme elmélyüljön az *Ezeregyéjszaka*ban. Ez a müncheni ujság abban az évben (1828) indult meg, amelyben Vörösmarty átvette a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését. Célját már címében is kifejezte: «Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker.» Ennek megfelelően, számos, részint eredeti, részint pedig angol, francia, amerikai folyóiratokból fordított és az aktuális szellemi életéről beszámoló cikket, tanulmányt, meg kisebb elbeszélést közölt. Vörösmarty ezek közül többet lefordított a Tudományos Gyűjtemény számára, amely ezáltal elevenebb és többoldalú lett, mint volt Thaisz András szerkesztése korában.³

¹ Sallay: i. m.

² Sallay: i. m.

³ Ezek a fordítások, ill. átdolgozások v. ismertetések a következők: *Schwedische Literatur*. C. J. Stagnelli Samlade Skrifter, utg. of L. Hammar-sköld. Stokholm. 1824. *Ausland*. 1828. Num. 57—60. Stagnelius svéd költő munkái. Tudományos Gyűjtemény, 1828. XI. 115—116. l. — *Persische Skizzen*. Sketches of Persia from the Journal of a traveller in the East II. Vols. London. 1828. *Ausland*. 1828. Num. 148—161. *Persa töredékek*. Tud. Gyűjt. 1829. II. 108—112. l. — *Persische Skizzen: Die Fabel von den zwei Katzen*. *Ausland*. 1828. Num. 162. Tud. Gyűjt.: *Mese a két macskáról*. 1829. IV. 116—121. l. — *Barthélemy und Méry*. *Ausland*. 1829. 9. sz.: *Barthélemy és Méry*. Tud. Gyűjt. 1829. V. 111—116. — *Barthélemy et Méry: Napoleon en Egypte* c. hőskölteményének egy részletét a IV. énekből — címe: *Kairo* — lefordította Gustav Schwab. Ezt közölte az *Ausland*. 1829. 1—2. sz. Ebből egy részletet lefordított Vörösmarty. Tud. Gyűjt. 1829. V. 111—116. V. ö. *Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei*. 121—122. l. Úgy látszik, ez a költemény ihlette Vörösmartyt arra, hogy Napoleonról nagyobb költe-

Az Auslandban — mint ez a közölt adatokból kitűnik — számos, kivált a keleti népek irodalmából vett kivonatos részlet vagy ezekre vonatkozó értekezés is jelent meg, amely Vörösmarty érdeklődését fogékonyságkeltően irányíthatta rá «a napkeleti ízlés» irodalmi világára.

1829-ben megjelent az *Ezeregyéjszaka* fordításának első és második füzeté. A Tudományos Gyűjtemény még a fordítás megjelenésének esztendejében hozta a kiadói *Jelentést* a munkáról:

«Csak nemzetünk vala mindedig kizárva e hájos tündérkert birtokából. Ebbéli foglalkozásunkat egy köztiszteletű Literátorunk segédelmével kipótolni akarván, arra határoztuk magunkat, hogy e gyönyörű Regékét a legteljesebb gyűjtemény szerint, amely három jeles német tudós: Habicht, von der Hagen és Schall egy tunisi eredeti kéziratból most legelőször adtak

ményt tervezzen. — *Dramatische Literatur der Hindus*. Select specimens of the Theatre of the Hindus, translated from the original Sanscrit. by Horace Hayman Wilson. Esq. Calcutta. 1827. Ausland. 1828. Num. 79—80. 270—76. 283. — *A hinduk drámai Literaturája*. Tud. Gyűjt. 1831. XII. 99—105., 1832. I. 105—113., II. 121—27., V. 119—25. — Az Auslandhoz fűződik Vörösmartynak egy másik, egészen magyar irodalmi vonatkozása is. John Bowring *Poetry of the Magyars* címmel 1830-ban ki adta mintegy 162 mű- és népdalból álló anthológiáját. A dalok, kivált a népdalok gyűjtésére barátját Rumyt és Döbrenteit kérte meg. Vörösmarty a Tud. Gyűjt. 1828. V. 122—25. I. foglalkozik az egész ügygel s ennek kapcsán érdekes megjegyzéseket fűz a népdalgyűjtéshez: «Valljuk meg, mert igaz, hogy a gondatlanságunk lett sirja nemzetiségünk némelly maradványainak, vagy hová lettek királyaink asztalánál énekelteni szokott dalaink? A bal szerencse által megrendült, elszaggatott nemzet azokat felejtethi, mondjuk, de hová lennének mai közép dalaink is, ha idegentől fel nem jegyzetnének? senkinek sem juthat eszébe azokat össze gyűjtve kiadni; szét szórva, kalendáriomokban, ponyvákban hevernek, de nagyobb részént föl sem jegyezve, nép szájában ének, változnak, múlnak, amint az idő magával hozza. Pedig bármily csekély lenne is költői értékűk, nemzeti maradványaink szűk voltában ezekre legalább gondot viselhetnénk s falusi jegyzőink, mestereink, sőt papjaink is mi könnyen munkálkodhatnának az illy darabok összegyűjtésében.» Bowring a készletből, még könyvének megjelenése előtt, a londoni Weekly Review 1828. sz. szemelvényként három népdalt közölt, amelyeket Ungarische Volkspoesie c. az Ausland 1828. 90. sz. mutatott be. Vörösmarty kéziratilag hagyatékában fennmaradt egy lap, amely e közleményre tett kritikai megjegyzését őrizte meg. «Ausland nevű folyóírás — írja — f. é. 90-ik számában említetik, hogy a T. Gyűjteményhez már megnevezett Bowring a Londoni Weekly Review utóbbi számaiban mutatványul közöl némely magyar népdalokat; az Auslandban három találta, kettő u. m. a Körös vízhez, a holló v. fekete szemekhez az eredetivel együtt, a harmadik csak német fordításban. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen három darab hibásan hozatik fel a magyar népdalok' czíme alatt, mert csak az első, a körös vízhez, az tudniillik ez ösmere: Víz, víz, víz, be szép tiszta víz ez a Körös víz, s' ennek fordítása így következik! Strom, strom, strom sat. A második, a hollószemekhez, felhozott eredetije szerint rácz dal lehet, hasonló, hangja után, a harmadik is.» Vörösmarty e sejtelmét igazolta Romy Károly, aki az Ausland 1828. 257. számában *Ungarische Volkspoesie* c. cikkében helyreigazításképen magyarázza, hogy szerb népdalok hogyan illenek be nem a «magyarische», hanem az «ungarische» Volkspoesie fogalmába.

ki, honni nyelvünkön közre bocsássunk. Mutatványul most az első kötetet nyújtjuk honnosinknak illy czím alatt: Ezer Egy Éjszaka. Arab Regék. Ebből egyszersmind látni fogja az olvasó a fordításban azon *csínt és egyszerűséget, melly az eredetihez képest olly szükséges volt.*» VIII. 124—25.; XI. 123. l.

A magyar fordítás tehát az *Ezeregyéjszaka* 1825-i német szövegkiadás alapján készült.¹ Az egyes füzetek rövid időközben követték egymást. Az I—II. 1829-ben, a III—V. 1830-ban, a VI—VII. 1831-ben, a VIII—IX. 1832-ben, a X—XI. 1833-ban, a XII. 1833-ban, a XIII—XVI. 1833—34-ben, a XVII—XVIII. 1834—35-ben. Feltűnő, hogy a fordításról ismertetés alig jelent meg. Mindössze Fenyéri Gyula² és Holéczy Mihály³ kritikáiról tudunk. Kazinczy is tudomást szerez a fordításról s még 1829-ben írja Szalay Lászlónak: «Most leginkább a' Vörösmarty Keleti Regéit óhajtanám látni . . . úgy hiszem, hogy azok a' Keleti Regék kedvesek lesznek nekik (gyermekének), mint magamnak.»⁴ Mikor pedig kezéhez jut az első füzet, megdöbbenve írja Toldynak: «Elborzadok az Ezer és egy Éjbe pillantván.»⁵ Kazinczy a kiállítás ízléstelenségére célzott e szavaival, amint egy későbbi, ugyancsak Toldyhoz intézett leveléből kiviláglik: «Borzadva látom az 1001. éjsz. példányát, mellyben betű, papiros rosszak, s a' 2d. Kötet nem durshossolva van nyomtatva, holott úgy az első. Valóban Vörösmartynak inkább kellene tisztelni nagy érdemeit.»⁶ Magáról a fordításról azonban Kazinczy nem nyilatkozott. Ez nála szinte páratlan eset, mert hiszen ő kisebb jelentőségű művekre is — kivált levélben — mindig megtette kritikai megjegyzéseit. Lehet, hogy ettől a jelen esetben épen az tartotta vissza, hogy Toldynak, Vörösmarty egyik legmeghittebb literátor-társának írt. Egyébként azonban ismerve Kazinczynak a fordításról alkotott kényes s nagyigényű fogalmát, nem gondoljuk, hogy a kezébe került első és második kötet megnyerte volna tetszését. Kazinczyn kívül még csak a Hazai és Külföldi Tudósítások emlékezett meg a fordításról⁷ s a Jelenkor hirdette megjelenésének egy-egy sorozatát.⁸ Azonban ezek a megemlékezések sem terjedtek ki a fordítás adta különféle szempontokra. Különben az említett helyeken kívül az *Ezeregyéjszaka* fordításáról sehol nem esik többé szó. Bár a későbbi *Ezeregyéjszaka*-fordítások és átdolgozások felhasználták, maga az első Vörösmarty-féle kiadás szinte alig ismert munkálata maradt a XIX. század magyar irodalmának Ráfeledkeztek.

¹ Von Max Habicht, F. H. von der Hagen und Karl Schall. Breslau. 1825. I—XV. Ez a kiadás változatlanul megjelent a következő évben is Bécsben. *Arabische Erzählungen*. Zum ersten male aus einer Tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt von Max Habicht. Lehet, hogy Vörösmarty az utóbbi bécsi kiadást használta.

² Tud. Gyűjt. 1829. IX. 94. l.

³ Tud. Gyűjt. 1832. IV. 113—20. l.

⁴ *Kazinczy levelezése*. XXI. 184—85. l.

⁵ U. o. 384. l.

⁶ U. o. 395. l.

⁷ 1830. 50. sz.

⁸ Jelenkor 1832.

Az *Ezeregyéjszaka* regéivel kapcsolatban három kérdés vár megoldásra: milyen a fordítás, ki fordította, milyen hatással volt Vörösmartyra.

Az a néhány ismertetés, amely az *Ezeregyéjszaka* fordításának első füzetait fogadta, kedvezően ítélte meg a végzett munkát. Mind a kiadó *Jelentése*,¹ mind pedig Fenyéry Gyula,² aki az első bírálatot írta róla, a csínt és az egyszerűséget emeli ki benne. Ma már aligha állná meg ez a kritika a helyét. De viszont az is igaz, hogy a fordító igen nagy nehézségek előtt állott. Az *Ezeregyéjszaka*nak keleti képzelettel szőtt mese- és színhangulataival, buja, nálunk szokatlanul dús képekzeletével, lágyosságával szemben ott volt a századeleji magyar próza nehézkes, szűkkörű, a nyelvújítás szókincsének meg nem szilárdult, s az értelemek híjával lévő anyaga, mindenek fölött pedig a mesélő hang és naivság egyszerűségének hiánya. Kivált ezt az utóbbit sínyli meg a fordítás. Az a nyelv ugyanis, amelyet használ, már a nyelvújítás reformjából nőtt ki. Látni rajta ennek minden kísérletező egyenetlenségét és túlzásait, s az egyrészt idegen betétként ható szóanyagával megszaggatta a szöveg magyarosságának sima folytonosságát, másrészt megromtotta a mese-hangulat egyszerű báját. A fordítás telve van számos ilyen nyelvújítás-korabeli szóval, amelyek még nem kapták meg a nyelvhasználatból a szentesítést, csak az irodalmi kényszerűség termelte ki őket. S hogy az olvasást értelmi munkájában mi sem zavarja, a fordító az új szó mellé zárójelbe sokszor odateszi az eredeti német szót is³. Semmi kétség: aki a fordítást végezte, annak a nyelvújítás szótermését nagyon jól kellett ismernie s elviségét teljesen magáévá kellett tennie.

¹ Tud. Gyűjt. 1829. VIII. 124-25. I.

² Tud. Gyűjt. 1829. IX. 94. I.

³ P. o.: I. kötet: Kaland (Abentheuer) 60., idom (Anlage) 65., csillagjósolat (Astrologia) 120., csillagjós (Astrologus) 120., dics 131., kecs 120., ked (Gemüth) 170., képjel (hieroglyphon) 174., rejtelmi (mysticus) 176., ned 177., büvi 179. — II.: terv (Plan) 55., varázsmondás (Zaubertormel) 51., anyag (materia) 82., zsarnok (tyrannus) 149., igény (Anspruch) 191. — III.: állvány (Standbild) 6., ügyelő (agens) 12., család (familia) 13., közönös (gleichgültig) 24., törelem (poenitentia) 43., hangász (musicus) 44., alzat (Grund) 53., ned (Saft) 124., súlyegyen (aequilibrium) 146., emelt mű (haut relief) 157., hírnök (Ausrufer) 168. — IV.: méltányság 57., hajhász (Mäkler) 95., kedvenc 128., kegyenczné 139., nőlak (gynaeceum) 136., gyógyászás 165., Mars és Venus egyene (coniunctio) 175., egészség 181. — V.: agyváz 43., kintorna (psalterion) 87., vizsgálás 125., sodor (Draht) 128. — VI.: merény (Unternehmen) 119., könyörű 122., báj 188., bűnfa 201., szenvedéspótlás 202., türtelen 212. — VII.: ajtónok 47., becsítsen 93., incsel 166. — VIII.: édei 4., orrmány (proboscis) 17., alakzat (figura) 100. — IX.: bútorzat 14., vigyázvábban 21., illemény (Anstand) 48., drágakövész 115., rakház 182. — X.: vizsga kém 25., védhely 88., harambasa 149., előlgesen 169. Van azonban sok jó újítása is: bővölő I. 175., vágott hús (ragoat) II. 12., kihallgató terem (Audienzsaal) II. 95., vak ablak (Blende) III. 55., kandiság (Neugier) IV. 150., adat (dosis) VIII. 100., lángoszlop (piramis) 116.

E vegyesen és zavarosan hullámzó szóanyagon kívül még felőtölőbb a fordítás mondatfűzésének idegenszerűsége. A századeleji deákos és német szerkesztésű mondat-formák keresztezik egymást benne.¹

Az idegen mondat-nemeknek, szóalakzatoknak szinte állandó jelenléte nemcsak a fordítás magyarosságát her-vasztja el és belső ízét-zamatját omlasztja szét, hanem a szövegben a fordítás nyers, szolgai jellegét éreztetvén, ezen egészen felörli az esztétikai élvezet nyugodt zavartalanságát. Vannak a fordításban pompás magyarságú részletek is.² Annál jobban nyugtalanítja tehát az olvasást az a tarkaság, melyben a kifejezésért küzdő anyagi elemszerűség és az eredeti szöveg stílus-követelése nem tudnak egymásba olvadva, egymást segítve művészetté összehangolódni.

E küzdelem azonban nemcsak a fordítás szorosan vett nyelvterületére szigetelődik el, hanem következményeit átviszi annak egész tényére is. A fordítás filológiaiilag nem pontos. A műfordítás szövegtiszteletének kényes gondosságát lép-ten-nyomon átűti az alakító vagy az eredeti szövegbe beledolgozó szabadság — általános vonás ez abban a korban, nem lévén még elvileg tisztázva a fordítói módszer kérdése. Lássunk csak erre bizonyítékokat a 351. éjszaka fordításából.³

Elvétve — mindössze kétszer — elhagy a magyar fordítás egy szót, ⁴ máskor — jóval gyakrabban — kiegészíti az elbeszélést, egypár szóval, jelzővel vagy fölvilágosító megjegyzéssel; ⁵ szereti a német egyszerű kifejezést körülírással színe-

¹ Egy-két példa: «... időt engedett fürdőbe mennie. I. 8.» — «Minek-utána a kertet illő figyelemmel szemlélték volna...» II. 23. — «A tíz urak»... III. 25. — «Megkínálám, hogy az estvét töltené nálam.» IV. 91. — «... azonnal biztos szolgámat fogod előtted megjeleni látni.» V. 105. — «igen fognék örvideni magamat gyermekeidben fel éledve látni» VI. 59. — «... nagy szerencsémnek tartanám, ötet ő felségének ajándékban adhatni» VII. 9. — «... hozzá jöttem szállni» VIII. 13. — «felérett ájulatából» IX. 28. — «meghatározó magában a helyet elhagyni» IX. 45. — «... megérkezénk mezei házamnál» X. 156. — «midőn ismét vissza térne» X. 174. — «csalódni vélekedvén»... X. 212.

² Néha naivul jók. Így pl. Ali Baba egyik helyen így szól bátyjához Kassimhoz: «Édes bátyám, nem értek, miről beszélsz; *beszélj magyarában.*» X. 156. l. — Barmekyde-t pedig így fordítja: Barmekfi. V. 54. l.

³ Idézeteinket a német szöveg VIII., ill. a magyar szöveg X. kötetéből vesszük.

⁴ stand er ehrerbietig auf (155. l. 10—11 s.); — die reizenden Favoritten (180. l. 18. s.)

⁵ 9. l. 10. s. hogy ajkokon elakadt a szó; — 9. l. 13. s. a szerencse kedvezett neki; — 14. l. 6. s. levele következében; — 19; l. 16. s. arany-szint játszva (t. i. a hajszálak); — 20. l. 31. s. nagy nehezen; — 24. l. 12. s. a szenvedők; — 26. l. 6. s. szemlátomást; — 31. l. 23—24. s. hallja tehát fölséged.

sebbé, elevenebbé tenni,¹ kivált a személynévadásokat és az általános alanyt pótolja a személyek képének felidézésével².

Az efajta hűtlenségek végig vonulnak mind a tizennyolc füzetben.³

Tartalmilag a fordítás mindenben követi az eredetit; semmit sem hagy el. Legfeljebb az a hiánya van az eredeti szöveggel szemben, hogy a III. füzetből kezdve a magyar fordítás elhagyta a személyi és tárgyi magyarázatokat, amelyeket a német kiadás az egyes füzetek után adott; továbbá elhagyta az eredeti szöveg tájékoztató irodalmi bevezetését s a fordítást mindjárt a meserésszel kezdi.

Ki volt vagy ki lehetett a fordító?

A kérdést csak az I—XI. füzetre vonatkozólag lehet föltenni. A XII. füzetet ugyanis Szalay László,⁴ a XIII—XVI.-at Lencsés L. József⁵, a XVII—XVIII.-at Szabó Dávid fordította⁶.

A kérdéses füzeteket Vörösmarty aligha fordíthatta egyedül. Nehéz ennek az idegenszerűségekkel meggyötört fordításnak szerzőjéül Vörösmartyt igazolni. Más, akár ezidőbeli, akár korábbi vagy későbbi prózájával ez a szöveg nem hitelesíthető. Az irodalomtörténeti feljegyzések ellenmondó adatai valami lappangó, homályos hagyományra utalnak, amely körülbelül abban a megállapításban lenne összefoglalható, hogy

¹ 145. l. 10—11. s. an ihrer Spitze = 8. l. 7. s. ezeknek szárnyain; — 146. l. 15. s. zärtlich = 9. l. 8. s. futólag; — 159. l. 5. s. ihr Weinen = 20. l. 5. s. siralmok keserves szózatát; — 159. l. 10. l. die Bestürzung = 20. l. 10. s. az ijedség és jajos bánkodás; — 165. l. 19. s. ihre Ahrmut = 26. l. 11—12. s. a pórhajlékok szegénysége; — 178. l. 7. l. Ursache = 38. l. 2. s. okot adott az ég neheztelését hinni; — 179. l. 9—10. s. ich würde mich gleichwohl noch trösten = 39. l. 1—2. s. szenvedném a sors ostorcsapását békével s megnyugodnám; —

² 141. l. 11. s. Euch = 4. l. 24. s. Fölségedet; 141. l. 14. s. ihr = 4. l. 27. s. Fölséged; — 157. l. 16. s. man = 16. l. 25. s. zordon nép; — 158. l. 20. s. sie = 19. l. 25. s. szerencsétlen asszonyom; — 177. l. 3. s. ihr = 36. l. 35. s. tisztos ősz; — 177. l. 7. s. diese beiden waren es selber = 37. l. 5—6. s. ezek valának a fenn érdekelt szegény jövevények; — 177. l. 11. s. sie = 37. l. 11—12. s. nemes vendégek; — 181. l. 4. s. ihr = 40. l. 28. s. jámbor anya.

³ A kritikus, úgy vélem, túlságosan magas mértéket alkalmaz a fordításra. Prózai fordítást egyébként is bajosan lehet «műfordításnak» nevezni — az *Ezeregyéjszaka* lefordításával meg épen nem akartak Vörösmartyék írói babérokat keresni. Egy páratlanul népszerű idegen művet akartak a magyar közönség kezébe adni, nagyobb becsvágyuk nem volt. Ebből a szempontból nézve, a fölrott «pontatlanság» nem esik súllyal a latba — én még csak hibáztatni sem merném (egyik-másik eltérés igen szerencsés is!). Szerk.

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest. XIV. k.

⁵ Szinnyei József: i. m. VII. k.

⁶ ... «folytatták: Szalay László (XII.), Lencsés (XIII—XVI.) és Szabó Dávid (XVI—XVIII.)» Toldy Ferenc: *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve*. Pest, 1857. II. 589. l.

csak az I—II. füzet fordítása az övé.¹ Teljes bizonyosságra csak a szöveg alapján, aligha lehet jutni. Egészen külső tekintélyekre kell hagyatkoznunk. Valószínű hogy Vörösmarty a többi füzetből is sokat fordított, javított, szöveg-egyeztetést, simítást, azaz szerkesztői együttes munkát végzett. Egyébként Károlyi «a fordított Ezer egy éjre Vörösmarty tudta nélkül s akarátja ellenére» írta rá: Fordította V. . . . Mihály.² Vörösmarty hivatalosan sohasem vállalta a fordítói munka egész szerzőségét. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1837-ben először állítja össze, a «tagok magányos munkálataik tömött átnézetét», mégpedig a tagok szolgáltatta «lajstrom» alapján, Vörösmarty minden munkájáról számot ad, az *Ezeregyéjszakát* azonban nem említi³. A Tudománytár 1834—5. évfolyamaiban közölt *Magyar bibliographia* az E-betű rendjében közli az *Ezeregyéjszakát*, jelezve a címlap adatait: Ford.: V. . . . M. . . ., de a Vörösmarty Mihály nevével felsorolt munkák közt nem számol be róla. Az ügyben koronatanú Toldy lehetne. Mikor az *Ezeregyéjszaka* első magyar füzetét megjelentek, a M. Tudós Társaság is megkapta a szokásos «véleményadásul». A fordításról a III. nagygyűlés IX. ülésén Schedel Ferenc tett írásbeli jelentést. Ez a kéziratoss bírálat azonban nem maradt fenn. Toldy később, 1857-ben ismét érinti az *Ezeregyéjszaka* fordításának kérdését. E kijelentés érdemi tartalmánál valószínűleg nem is lehet tovább jutni: «... e munka — írja — melyet Vörösmarty főleg kereset okáért vállalt, az ő köteteiben (értsd: I—XI.) is csak részenként saját dolgozata, nagyobb részre ő csak átnézője volt a szövegnek».⁴ Segítségünkre jön itt Sallay Imre tanúságtétele is, aki azonban már további világitást is ad, megnevezi Vörösmarty munkatársát Zádor György személyében. «...nagyban segítségére volt Vörösmartynak kiváltképpen az Ezer egy éjszakák magyarra fordításában, úgy szólván Vörösmartynak jobb keze volt e vállalatjában mindaddig, míg e mű fordítását Vörösmarty egy másnak át engedte, mivel ő az időben a Tudomány Gyűjtemények

¹ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest. 1904. XIV. az I—II. kötetet sejteti. E mellett szólna az is, hogy Fenyéri Gyula (Zádor-Stettner György) mint egy fordító munkáját ismerteti a Tud. Gyűjteményben. 1829. IX. 94. l. Viszont Ferenczy Jakab: *Magyar írók*. Pest. 1856. 624. l. az I. s több más kötetet tulajdonít Vörösmartynak. Az utóbbinak azonban ellenmond, hogy a II. kötetben y-sta helyesírás nyomai (partján, II. 79., kimélly 83. l.) vannak. Ez pedig, hacsak nem szedéshibáról van szó, ami alig hihető, azt mutatja, hogy a fordítást nem Vörösmarty végezte.

² *Bajza József összegyűjtött munkái*. Budapest. 1901. VI. 285—6. l. — B. szerint Vörösmarty a fordítás ívéért 8 fr-tot kapott. B. neheztelt is V.-ra, mert a pénz fejében «meg engesztelődött Károlyi iránt.» 289. l.

³ M. Tudós Társasági Névkönyv 1839-re. Budán. 148—49. l.

⁴ I. m. 539. l.

szerkesztésével is foglalkozott»¹. Még közelebb segít bennünket a valószínű tényhez Ferenczy Jakab lexikális adata, amely szerint Zádor György fordította az *Ezeregyéjszaka* című arab regék 2—5., 7. és 8-ik füzetét, habár azok nem neve alatt jelentek meg. Viszont Szinnyei szerint a III—XIV. füzetet fordította névtelenül Zádor György². Az I—II. füzet fordítójának tehát hallgatagon Vörösmartyt gondolja. Az adatok egymással való küzdelme csak szóbeli hagyomány ellenőrizetlenül továbbadott bizonytalanságából származhatik. Vörösmarty és Zádor barátsága mindenki előtt ismeretes volt. E barátság révén Zádor Vörösmartynak irodalmi munkatársa lett, s nemcsak az *Ezeregyéjszaka* fordításában, hanem másban is segítségére volt. Így Vörösmarty megosztotta vele a Zsebszótár és a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésének gondjait is, sőt, amikor ő beteg volt, az egész szerkesztést Zádor végzi.³ Zádornak az *Ezeregyéjszaka* fordításában való részvételét külsőleg támogatja az is, hogy 1826—32. lakott Pesten,⁴ tehát addig az időpontig, amikor a fordítás munkáját más veszi át. Vörösmarty Zádor segítő munkájára valóban rá is szorult. Valószínű, hogy a fordítást gyorsan, kitűzött időre kellett elvégezni. Vörösmartynak azonban épen ezidőtájt sokirányú elfoglaltsága volt. Az akkor megalakult Tudós Társaság, amely szervezeti s főleg nyelvészeti, helyesírási, szótári feladatok megoldásával vívódott, majdnem minden alapvető munkát Toldy Ferencre s öreá hárított át. Az erre az időszakra eső akadémiai heti ülések jegyzőkönyvei bőven jelzik Vörösmarty zsúfolt elfoglaltságát, kivált a német-magyar és magyar-német zsebszótár sürgős munkája foglalta le erősen. «Hozzáfoglunk — írja Stettnernek — hárman a redactióhoz is; de a legfeszültebb szorgalom mellett nem mehettünk 2 levélnél többre majd négy óra alatt s így, ha mindennap összeülnénk, csak a puszta redactióra egy egész esztendő kellenne».⁵ E mellett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése is nagy gondot adott Vörösmartynak, hogy megvalósíthassa szerkesztői programját: «szolgálni egy boldogabb kort, melyben a most kifejlődő lelkek tündöklenni fognak.»⁶ Zádor György segítsége mindenképen igazolt volt.

Vajon a szövegvizsgálat igazolja-e a kettős szerzőséget s kimutatható-e benne valami stílus-kettség is? A feladat

¹ Sallay I.: I. m.

² *Magyar trók.* Pest. 1856. 624. sz. I. — Szinnyei: id. m. XIV. — V. ö. Petrik Géza adatát, mely szerint az I—XI. füzet fordítása Vörösmartyé. *Magyarország bibliographiája.* 1712—1860. I. 731—32. I.

³ Váczy János, *Zádor György.* Figyelő. XXIV. 237. I.

⁴ Szinnyei id. m. XIV. k.

⁵ Czapáry I. m. 227. I.

⁶ Tud. Gyűjt. 1828. I. 3—4. I.

kivitele kényes s a megoldás végső eredményben mindvégig vitatható marad. A teljes bizonyosságnak útjában áll első-sorban is az, hogy mind Vörösmarty, mind Zádor kész szöveg kényszerül adott alaki és stílusbeli feltétele előtt állottak, amellyel szemben szinte elvesztették szabadon megnyilatkozó írói egyéniségük vonásait. Nemcsak, hogy nem adhatták természetyszerűen magukat, hanem tulajdonképen egy idegen nyelv-alkotás magyar restructiójára voltak utalva. Új szavakra, új kifejezés-anyagra, új mondat-menetmódokra volt szükségük s ezek közé kellett beilleszteniök a fordított szövegnek mese- és történés-bővítőkeit. Bizonyos, hogy ez az így kapott fordítás, amely kettőjük közös munkája következtében szinte egyneművé olvadt össze, nem ellenőrizhető sem Vörösmartynak, sem Zádornak ez időbeli prózájával, sem stílus, sem szókincs szempontjából. Vannak azonban szavak, amelyeknek szerző-jelző szerepük kétségtelen. A család szó, melyet Vörösmarty elevenített fel,¹ reávall. Egyébként a familia fordítása: háznép. VI. 26. A díszleni szónak sikerülni értelemben való használata² Zádorra utal. Ezenkívül Zádor leveleiben több olyan mondattani sajátosság van, amely egyezik a fordításban előforduló idegen-szerűségekkel.³ Egyébként pedig igen kevés azon szavak száma, amelyeknek alakja s használata megegyezik a Zseb-szótárával.⁴ Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az *Ezeregyéjszaka* fordításakor egy új nyelvteremtés idejében vagyunk, amikor minden új szó segítséget jelentett s használatának joga — bárki alkotta is — korlátlan volt, felhasználhatta tehát kénytelenségből Vörösmarty is, Zádor is. Így

¹ *Ezeregyéjszaka* II. 13. V. ö. Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. 1902. 34. l.

² Díszlik zavarba hozunk. VIII. 179. — ha díszleni fog. IV. 169. V. ö. *Handbuch der ungarischen Poesie* függelékét II. k. Fenyéri Gyula: Verzeichnis der selteneren Wörter. díszlik = 1. gedeihen, 2. gelingen. 539. l.

³ Szerencsés valék... testvéretem... a lángok közül ragadni ki; hiszem, hogy addig fogtad is látni; három Pestről írt leveleid...; nem hihetem, hogy reá irandó válaszom Pesten fogjon érhetni; végintézetemet is elkészítettem. *Vörösmarty emlékkönyve*. 184., 192. l.

⁴ Ilyenek pl. hajhász, idom, ked, igény, végintézet, álmélkodás, dies, kecs, rém, bizomány, gyök. — A magyar-német szó-sorban Kresznerics Ferenc szótára volt a kisegítő könyv. Akadémiai irattár 71/1831. sz. alatt. 1831. dec. 20. ülésről. Hogy a szótár-elkészítésében Zádornak milyen arányú része volt, kitűnik Vörösmartynak 1833. jún. 18. hozzá írt leveléből: «Ha már két ívet végzesz csak, siess azt martius előtt elvégezni, hogy átnézés végett kiadhassuk. NB. Csak német-magyarul, mert a magyar-németet a már átnézetből sokkal alkalmasabban készíthetjük azután. A felküldött 2 ívet mindenesetre magadnak kell majd átnézned s azonkívül még 2 mást (mindenkünkre 4 ív jut átnézetül, nálam már kettő van) s ezen átnézetben kötelességed a hiányokat pótolni, a hibást javítani s amit magyarázni, vagy amin eligazodni nem tudnál, valamint minden újabb, szokatlanabb szót is kijegyezned s ezt az átnézettel együtt megküldened, hogy itteni redactio azt eligazítsa...» U. o. 229. l.

kell tehát értenünk, ha olyan szavak is bukkannak fel a szöveg hímes tarkaságában, amelyek az újítás szélsőségeitől irtózó Vörösmartytól távol állanak, más területekről valók, amelyek fölött inkább Bugát és Helmeczy árnyéka borong. Néha egy-egy szó aztán arra is enged következtetni, hogy Vörösmartyn és Zádoron kívül más is dolgozott a fordításon. Erre a feltevésre kényszerít bennünket pl. a nagyvezér mesélő leánya nevének írásmódja: Az I—VIII. kötetben Seherazád a neve, a IX. k. 147. lapján Scheheresade nevet kap. Mintha a fordítás nyelvi és stílusbeli összhangosításának gondja, mely Vörösmarty főmunkája lehetett, e részekben már meglazult volna. Ehhez a kötethez már kevés köze lehetett.

Vajon az *Ezeregyéjszaka* hatott Vörösmarty költészetére? Amikor az *Ezeregyéjszaka* fordítása készült, Vörösmarty epikai és drámaírói munkásságának virágkorát élte. Nagy, hősi anyag és romantikus szenvedélyektől átfűtött tárgykor ihlette költészetét. A klasszicizmus minden nyoma eltűnt már munkáiból, Shakespeare, Ossian, a német és francia romantika foglalták el helyét. Ezeknek nyomán pedig Vörösmartyban teljesen urrá lesz a képzelet, és ez a képzelet mindig a maga erejét árasztja s mélységeit sejteti.

E költői természet jellegében adva volt az a lélektani keret, amelyben Vörösmartyra az *Ezeregyéjszaka*, mint új motivomunka l s színekkel ingerlő ihlet-terület hathatott. E feltétel semmi esetre sem kapott megfelelő anyagot az arab regéknek csak tartalmából, amelyek csakúgy, mint Amerika romantikus emberei és tájai, a harmincas évek európai irodalmában¹ uralkodtak. Ez az exotikus messzeség, bár egy időre divatos tünetként jelentkezik nálunk is, alapjában idegen távolság maradt a magyar képzelet előtt. Vörösmartyt nem is a keleti mese-anyag, hanem a keleti képzelet mese-alakító szabadsága kaphatta meg. Ebben volt valami rokonság közöttük. De Vörösmarty képzelete lényegében mégis elüt az *Ezeregyéjszakáétól*. E különbség forrása az a fejlődés, amelyen kialakult Vörösmarty e képessége. Az ő fantáziáját történelmi páthosz, hősi képességű lelkeség, magyar népmesei csodássá, irodalmi hagyomány, az eszmélkedés ossiani borulata nevelte, de ugyanakkor mindez benne is maradt annak erezetében. Csupa olyan elem, amely nem tudott magába táplálékot felvenni az *Ezeregyéjszaka* irreális világából. Mindezek fölött állott Vörösmarty képzeletének az a legegységibb ereje, amellyel minden képzeleti munkát gondolatra szabott rá. Ebből a szempontból is súlytalannak, üresnek találhatta az *Ezeregyéjszakát*. Ha azonban mesét nem

¹ Georges Renard: *La méthode scientifique de l'histoire littéraire*. Paris, 1900. 146—7. l.

is, de indítékokat, disztító képelemeket tanult belőle, indítékokat, amelyek kimélyültek eszmélkedéseinek arányain, képelemeket, amelyek teljesebbé tették képzeletének színpompáját.

Az *Ezeregyéjszaka* indíték- és színhatását s ugyanakkor Vörösmartynak korábbi elbeszélő és képzelő stílusától való elhajlását mutatja a *Rom c. elbeszélése* (1830). Csak egy mozzanat az, ami az *Ezeregyéjszaka* II. kötetének XVII. történetére utal: Romistennek és az öreg Sinai királynak alakazonossága. Mindkettő messze kietlenben él. Annak «hosszú szakálla mohát lengették pusztai szellők, ennek «körmei hossza jelenti nagy vénségét.» Amaz «évekig és túl azokon . . . már század múlt el», mióta egyedül, síváron él, emez pedig «ezer éve» hogy örömtelenül tölti napjait a vadonban. Igaz, hogy az romok között, ez pedig palotában él, de ez is az országában beállott forrongás miatt volt kénytelen menekülni. Mindkettő jutalmat ígér annak, aki hozzámegy: Romisten vágyak beteljesedését, a Sinai király halhatatlanságot. Ezt az alak-motívumot Vörösmarty átvette, kiegészítette magyar népmesei indítékokkal és bölcselmi értelművé tette.

Ugyanezt az indíték-kiegészítő módszert használja a *Csongor és Tündében* is. Vörösmarty sokat dolgozott ezen a munkáján. Sallaytól tudjuk, hogy már 1821-ben kérte tőle az Argirus királyfit, A *Szentivánéji álom* hatását is ideszámítva, talán már akkor gondolhatott e darab megírására, amelyet eredetileg háromféleképen gondolt el, míg végső formájába alakította. Ha arra gondolunk, hogy a *Csongor és Tünde* 1830-ban jelent meg, tehát akkor, amikor alig néhány füzet volt az *Ezeregyéjszaka* fordításából készen, nem sok hatásátadásra számíthatunk. Ilyennek tekinthető talán, de csak talán a tudós, a kalmár, a király halavány alakmintája a II. kötet XLI. éjszakájában szereplő három kalandorban, királyfiiban, akiket Vörösmarty szimbolikus jelentőségű sors-típusokká mélyített el. Az az indíték, hogy Csongor nem ébred fel Tünde jöveletekor, szintén bonyadalom-fejlesztő elemként van meg a VI. könyv CCXXV. éjszakájában, Kamaralszámán királyfi és Ghiaúr király leányának találkozásakor, azzal a különbséggel, hogy egyszer az egyik van ébren, máskor a másik.¹

Több epikai vagy drámai indíték-kölcsönzésről aligha lehet szó. Mindazt, ami erre emlékeztetne, de ami 1828-on innen esik Vörösmarty költészetében, az *Ezeregyéjszaka* hatásterületéből ki kell zárni. Azok ihlető forrásai nem az arab regék, hanem Vörösmarty romantikus képzeletének ifjúsága és kora kelet felé forduló irodalmi világának emlékei

¹ Áltában érinti a hatás kérdését Loósz István: *Csongor és Tünde*. EPhK. 1892. 299. l.

Az *Ezeregyéjszakának* másirányú hatás-formáját jelöli a *Magyarvár*, amely egyúttal átmenet az arab regéknek Vörösmarty lírájára gyakorolt hatásához. A »Rózsánál rózsább, gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél« deli szűz festésében Vörösmarty már az *Ezeregyéjszaka* színeit használja. Ezek a színek már nem idealizálnak, nem lelket sejtetnek, s nem belső szépséget lehelnek. Nem kiegészítő, hanem ellentétes színek, hogy izgatóan, ingerlően világítsák ki maguktól az alak formai szépségét. Lágyan, puhán, a nagy színfoltok érzelmi levegőjében ábrázolnak, amelynek reszkető derengése bűbajos fényképrázatba oldja szét a körvonalakat. Tipikus leírását adja ennek a szín-érzékiségnek a II. kötet XLVI. éjszakája, ahol a keleti képzelet így látja s adja a szépség-eszményt: a homlok déli napja, a hajak setét éjjele, az orcák hajnali pírja s a test nappali fénye. Vörösmartyt, akinek képzelete amugyis vonzódott a színek sötét pompájához,¹ különösen a »die dunkle Nacht der Haare« (német szöveg II. kötet 76. l.) kifejezés ragyogása fogta meg. S női alakjainak festésében a 30-as évektől kezdve mindinkább halványul a kisleány vagy a hajadon »bájjvilágának« szentimentális, derűs, világos színezése; helyette a sötét haj tengerének, a sötét haj árnyékának, a fürteiben tengervészes éj asszonyának keleti tűzű, szenvedélyes, vívódó fénye lobban fel. S amikor a IX. könyv 336. éjszakájának meséjében Aladin ezt mondja Badrulbudur hercegasszonynak: »... ha talán oly szerencsétlen vagyok, hogy vakmerőségemért, mellyel oly szeretetre méltó hölgynek birtokát áhitám, neheztelésedet vontam magamra, bocsáss meg — okozd szép szemeidet, vádold tündér kellemid hatalmát, ne engem,« az ellentétes képsor kapcsán önkéntelenül is eszünkbe ötlük: »Haragszom rád, mert fűrtöd fekete« vagy »Rád nézek, mert szeretlek...« vallo-másainak hasonló gondolat-átváltású helye.

Az alak-látás és festés e keletiességen kívül még egy kép emlékeztet az *Ezeregyéjszakára*: az élő szobor. A II. könyv 25. éjszakájában szerepel egy férfi, aki »fejtől fogva övezetig ember, testének másik fele pedig márvány« — s egész testében állandó kinjai vannak. Talán nem vétünk a szükséges filológiai óvatosság ellen, ha Vörösmarty élő szobrának kép-forrását itt keressük.

BRISITS FRIGYES.

---

¹ Ezért választotta írói álnévül a *Holló* szót: »Mi a 'Holló' nevet illeti, azt én nem titkolódzásból, mert arra okom nincs, csupán szeszélyből választám, vagy ha valakinek ez nem elég ok, azért, hogy ezáltal némileg versezteimnek szellemét kijelentsem.« Figyelmező. 1837. II. 20. sz.

KATONA ELSŐ TÖRTÉNETI DRÁMÁI.

(Első közlemény.)

Katona a második pesti színtársulattal való megismerkedése után először divatos német drámák fordításával gyarapította a műsort, mint a németül tudó egyetemi hallgatók és hivatalnokok közül többen. Újdonságokat vett sorra, eleinte talán a színészek felkérésére; egyes esetekben meg is előzte a pestbudai német színházakat. Első ily munkáját, Kotzebue Attila idejében játszó egyfelvonásosának fordítását, *A szegény lantos* címmel 1811. ápr. 15-én mutatták be; maga az eredeti (*Der arme Minnesänger*) csak néhány hónappal előbb jelent meg az *Almanach dramatischer Spiele* 1811-re szóló kötetében. A bemutató előadáson ezzel együtt játszottak egy *Örökség* c. darabot is. Bár az 1812-re szóló *Magyar theatromi almanak* az újdonságok szerzői sorában csak az előbbi fordítójaként jelöli meg Katonát, ennek fordítóját is meglehetősen joggal látják benne, mivel ezt is akkor játszották először, s az *Almanak* mégsem jelöli meg külön a fordítót. A sok hasonló című darab közül minden bizonnyal ugyancsak Kotzebue-nak kétfelvonásos vígjátékáról van szó (*Die Erbschaft*), amely az *Almanach dramatischer Spiele* 1808-i kötetében jelent meg.¹ (A pesti német színház mindkét Kotzebue-színművet később kezdte játszani, az elsőt 1814. szept. 19-én, a másodikat 1815. ápr. 9-én.) 1811. júl. 16-án mutatták be Katona fordításában *A Mombelli grófok, vagy az atya és az ő gyermekei* címen a prágai Hassaurecknek Duval után franciából «szabadon készített» 3 felvonásos színművét (*Der Vater und seine Kinder*, 1807.) és ugyanez év nov. 24-én Weissenthurn-Franul Johanna 1809-ben megjelent vitézi játékát (*Die Bestürmung von Smolensk*) *Szmozlenszk ostromlása* címen. A következő év ápr. 27-én adták először K. fordí-

¹ Bayer tévesen tartotta a Vogel-féle *Erbvertrag* fordításának. Ez u. i. sokkal későbbi: Hoffmann E. T. A. *Der Majorat* c. elbeszéléséből készült, németül is csak 1825. okt. 22-én mutatták be, s nyomtatásban csak 1828-ban jelent meg; nálunk Jakab István fordításában *Örökségi egyezés* címen 1833-tól játszották. Egy ugyancsak *Örökség* című színmű fordítójául Könyves *Játékszini koszorúja* az egyébként ismeretlen Berethy Gábort nevezi meg; az sem lehetetlen, hogy épen ezt mutatták be Katona első fordításával egy este.

tásában *Az üstökös*, vagy *Üstökös csillag* címmel¹ Iffland egyfelvonásos tréfáját (*Der Komet*). Csányi valószínű, de ellenőrizhetetlen állítása szerint Katona fordította a *Medve Albertet* is, melyet 1813. febr. 17-én mutattak be. Az eredeti, Gleich J. A. háromfelvonásos színműve (*Albert der Bär, oder die Weiber von Weinsberg*) 1806-ban jelent meg.

Megmaradt munkáin és a Müller-féle *Die Schuld* jóval későbbi fordításán kívül K. többi állítólagos fordításáról és eredeti drámái egész soráról teljesen ellenőrizhetetlen és egyben valószínűtlen késői följegyzések szólnak. Csányi emlékszik vissza arra is, hogy 1812 vagy 13 táján «Kecskeméten az akkor itt mulatott magyar színésztársaság» által játszatta *Farsangi utazás* c. eredeti víg darabját; sem ily című darabról, sem akkor Kecskeméten játszó társulatról nincs más adat. Valószínű, hogy Csányi — három évtized távol-ságából — az 1815/16 telén Kecskeméten játszó Udvarhelyi-féle csoportra gondol; ezzel K. valóban érintkezett és támogatta is. (V. ö. IK. 1930. 349. l.; ugyanott van szó a Ziegler-féle *Parteiout* fordítójának kérdéséről.) Meglehet, hogy valami farsangi alkalmi játékot is írt vagy fordított számukra. De hogy a késői emlékezősekben felmerülő címekkel szemben mily nagy óvatosságra van szükség, arra jellemző példa az egyébként kitűnő emlékezzettel bíró Déryné feljegyzése K. két darabjáról. Alig lehet kétség, hogy *Pestis* címen a *Ziskára*, ill. annak második részére, *Karácsony éjszakája* címen pedig *A Lulza székére* emlékszik vissza. Ezeket is tévesen említik tehát K. munkái sorában külön-külön. Egészen nyilvánvaló Könyves tévedése a *Mikor pattant, nem hittem volna* szerzőjét illetően. A pestbudai színészek műsoráról teljesen hiányzó *Comoedia ex tempore* fordítójául Abafi forrás megjelölése nélkül említi Katonát. A sok hasonló című darab közül Hensler teljesen azonos című vígjátékát Szinnyei egykorú összeállítás nyomán készült jegyzéke szerint Láng fordította, de Kayser *Bücherlexikona* nem is említ ily című Hensler-vígjátékot. Az *Intrigue aus dem Stegreif* c. vígjáték, melyet Abafi Kotzebue-nak mond, csupán a Kotzebue-tól alapított kiadványban jelent meg Lebrüntől és csak 1822-ben. Bizonyára ezért mondta Heinrich (EPhK. 1883. 936. l.), hogy inkább Jünger *Komödie aus dem Stegreif* c. Poisson-átdolgozásának fordítása lehetett. Végül egyedül Balog más esetekben is megbízhatatlannak bizonyult késői emlékezésére támaszkodik a *Doboka vára*, *Nagyidai cigányok* és *Comarumna* c. drámák emlegetése, de ezekkel kapcsolatban sem igazolható nemcsak K. szerzősége, hanem az sem, hogy ily c. darabokat akkoriban egyáltalán bárhol is játszottak volna; az utolsóra vonatkozó az az állítás meg, hogy K. 1815-ben Balog vándortársulata számára s annak körében Komáromban írta, nyilvánvalóan mese. Szigligeti 1837-ben, mikor az újonnan felavatott színház birtokába került drámaanyag első jegyzékét összeírta, *Az élet csak álom* két példányban meglevő magyar szövegének fordítójául is Katonát jelölte meg; egy ezen alapuló későbbi jegyzékben amelyet Abafi Figyelője közölt, szintén ott van e nyilvánvalóan téves adat.

¹ Az előbbi címmel szerepel a fordítót meg nem jelölő 1813-ra szóló *Játékszíni zsebkönyvben*; a másik címváltozatot Könyves őrizte meg (i. h. 177. sz.), s ő nevezte meg a fordítót is.

A két sűgőkőnyv ma is megvan a Nemzeti Színház könyvtárában. E fordítás a West-féle német átdolgozásból készült, amely 1816 júniusában jelent meg először, ennek is ebből az első kiadásából, amint a szereplők nevéből és nemzetiségük jelzéséből első megtekintésre világos. Katona tehát csak akkoriban fordíthatta volna, mikor a *Schuldot*, t. i. a fehérváriak számára. Csak-hogy ezek már első pesti látogatásuk előtt játszották otthon, tehát nem kaphatták Katonától. A színházi könyvtárban levő szöveg pedig épen a fehérvári társulat egykori tagjaitól került oda. A régibb kézirat Horváth Józsefé volt. Neve eredetileg a címlapon is rajta volt, de átfirkálták, s ma csak a keresztnév vehető ki tisztán. Nem lehetetlen, hogy Szigligeti az olvashatatlan nevet a fordítóénak tartotta s Katonának olvasta — annál inkább, mert e kézirat írása egyben-másban hasonlít a színházi könyvtárnak az idősebb Katonától eredő kézírataihoz. Egyébként az 1831. március 21-i debreceni színlap Déry Istvánt mondja a darab fordítójának.

Már 1812-ben Katona nemcsak fordító volt. Ebben az évben készített két új lovagdrámát (*A borzasztó torony*, *Monostori Veronka*) német lovagregényekből s ekkor írta — bizonyára szintén valamely német rémregény alapján — a *Bánk bán*on kívül legtovább népszerű darabját, *A Lutz-székét*. Vállalkozását megkönnyítette, hogy a szerzők regényeik egyes részleteit egészen drámai módon képzeltek el s még az 1770 es években kezdődött divat szerint jelenetезve írták meg. Épen e könyvesség csábíthatta először az «eredeti» drámaírás terén való kísérletezésre. S mégis a színpadi dráma technikai kellékeihez való hozzáértésnek ezeken az első erőpróbáin is felvillan itt-ott a sajátosan drámai látású tehetségnek egy-egy szikrája, technikai érzéke pedig közben annyira biztossá és tudatossá vált, hogy ezután már ebben a tekintetben határozott kritikával nézi az addig csak bámult német drámákat. Mikor a következő évben alkalmi játéku kellett a szintársulat számára egy kész történelmi drámát lefordítania, nem elégedett meg a magyar játékszínre és a cenzori követelményekhez való alkalmazással, meg a magyar közönségre sértő német-érmelmű nyilatkozatok megváltoztatásával, hanem — a szöveg használható részének megtartásával — egészen újra szerkesztette: körülbelül úgy bánt vele, mint a sok lefordítható jelenetet tartalmazó lovagregényekkel. Ez az átdolgozása, *István a magyarok első királya*, a sűgőpéldány címlapjának tanúsága szerint sűrgősen a közeledő alkalomra, 1813 júliusában készült; már e hó végén, 29-én megkapta a cenzori engedélyt. A bemutató Szent István előestéjén volt.

Az 1813. év egyébként is az első történelmi drámák éve a lehetőségekre és képességeire való ráeszmélés egyre tovább hajtó lendületével dolgozó Katona pályáján. Az *István* átdolgozása körűli hónapokban írta az *Aubigny Clementiát* és a két Ziska-drámát. Mindkét kézirat címlapján az áll, hogy 3-ik esztendőben törvényt tanulván, 1813-ban készítette. Az ezévi

vizsgálatok éppen aug. 19-én értek véget. Az Aubigny-dráma valószínűleg már az *István* előtt készen volt, s legalább az első Ziska-drámán is javában kellett dolgoznia — ezt a munkát az alkalmi, nyilván felkérésre végzett feladat kedvéért szakíthatta félbe; *Aubigny Clementia* e szerint Katona első eredeti drámája, amely történelmi háttérű és történelmi magról fejlesztett tárgyat dolgoz fel. Amint a következőkből kiderül, tárgyát még nem történelmi források tanulmányozása közben ragadta meg, hanem egy regényes elbeszélésből kapta, tehát e tekintetben sem áll messze az előző év regényátdolgozásaitól. Mégis már itt szinte szenvedélyes érdeklődéssel ragadja meg a tárgyban azt, ami szinte illusztrációja lehet az emberi közösség életéről való felfogásának, akkori történelemszemléletének, amelynek gyökerei ott vannak jogi tanulmányaiban. Ettől kezdve éli szellemi életét állandóan történelmi levegőben és történelmi problémáktól irányított érdeklődéssel. Alighanem már a Ziska-drámák tárgyát is előző drámája írása közben megerősödött érdeklődése találhatta meg vele. E tárgyak feldolgozása közben már a szó szoros értelmében történelmi forrásműhöz, régi krónikához is fordult.

Katonának az 1813. évben keletkezett történeti drámái eredetiségben, drámái és költői értékben igen különböznek, egyben sebes iramban hátrahagyott határkövei a fejlődés útjának: az első próbálkozások után tehetsége érik, lelke gazdagszik s alkotó munkája halad teljes tudatossága felé. E drámák után már csak a *Jeruzsálem pusztulása* és a *Bánk bán* következik!

I. Aubigny Clementia.

1. (*Tárgytörténet. Katona és D'Ussieux.*) Katona Aubigny-drámájáról Bayer színészettörténeti munkájának írásakor a cím és a felvonások száma alapján azt hitte, hogy Weidmann F. K. darabjának fordítása. Heinrich Gusztáv azonban megállapította¹, hogy K. drámája nem fordítása Weidmannénak. Azt K. nem is ismerhette a maga drámájának írásakor, hiszen csak három évvel később jelent meg. Hogy annyival korábban lett volna készen s terjedt volna kéziratban, azért sem hihető, mert Weidmann maga is a Burgtheater színésze volt, és ott mutatták be drámáját újdonságként 1816. szept. 24-én nagy sikerrel. Abban a meggyőződésben, hogy Katona a *Bánk-bánig* minden drámájában német drámákat dolgozott át több-kevesebb önállósággal, Heinrich is csak a tárgy német drámai feldolgozásai sorában kereste K. közvetlen eredetijét — ellentétben Gyulaival, aki szerint «legfeljebb valamely idegen beszély vagy történeti rajz át- vagy földolgozása» lehet. Könyvészeti

¹ Katona József *Aubigny-drámája*. EPhK. 1890.

adatot H. Katona koráig két Aubigny-drámáról talált. Az egyikhez, Törring *Die Belagerung der Stadt Aubigny* c. 5 felvonásos vitézi drámájához, közel áll K. drámája, több szöveg szerint való egyezés is van köztük, mégis kétségbevonta H., hogy K. ezt dolgozta át, de csak azért, mert az ő drámája, «szerkezet és stíl, eszmék és érzések dolgában mindenképen fölötte áll a Törring gyenge, vázlatos művének», már pedig az ifjú Katona részéről «ily messzemenő gyökeres átdolgozásban» nem tud hinni. Ezért valami ismeretlen drámában, esetleg a másik nyomaveszett Aubigny-drámában, Fischerében (1779) gyanítja¹ K. eredetijét, más eshetőségre azonban nem is gondol. Tévedésének hitelére jellemző, hogy az irodalomtörténeti kutatás minden eddigi eredményének rendszerezője legújabb nagy kézikönyvében is kétségtelennek fogadja el, amint általában is még mindig vele tart Katona a *Bánk bán* előtt írt drámáinak megítélésében². Ez is mutatja egyúttal e problémák tisztázásának szükségét és jelentőségét.

Ahogy K. fejlődését és forrásaihoz való viszonyát, az ifjúkori drámák forrásait sorjában leleplező kutatások világánál, látjuk, Katona fölünye akkor is egészen érthető volna, ha valóban Törring drámáját dolgozta volna át. De a tárgyát feldolgozó összes drámákban annyi a történelmi adatokkal ellentétes közös mozzanat, hogy vagy azt kellene feltenni, hogy az elsőből merített valamennyi későbbi — már pedig ez magán a német irodalmon belül nagyon valószínűtlen — vagy oly közös elbeszélő forrásra kell e tényből következtetni, amely valamennyi összetartozását érthetővé teszi³.

Ez eleve is annál inkább valószínű volt, mert nemcsak Törring és Katona, hanem a többi dráma közt is vannak egyező szövegrészek. Épen ez tette gyanússá a Törring és Katona közt való hasonlóságot is, annál inkább, mert a terjedelmesebb egymás mellé állítható szövegrészek mind levél- és beszédszövegek, tehát olyanok, amelyeket drámaírók elbeszélő forrásaikban is készen kapnak és átvesznek. Ilyeneken kívül csak rövid, egy-két mondatra terjedő dialóg-darabok vagy felkiáltások és megszólítások hasonlíthatók össze Törring és Katona drámájából.

¹ A Fischer-féle drámára alig lehet gondolni, hiszen az csak az 1779-ben Hildesheimben működött kis színtársulat számára készülhetett, de a maga idejében sem vette át egy sem azok közül a nagyobb színházak közül, amelyek műsora ismeretes, szövegének kinyomatásáról pedig csak egyetlen híradás vándorolt tovább a bibliografiai kézikönyvekben, de sem Heinrich kutatása idején, sem ma nem tudnak sehol Németországban egyetlen példányáról sem. Így önmagában is valószínűtlen, hogy Katona egy 35 évvel korábban Hildesheimben megjelent és sem színpadon, sem könyv alakban tovább nem terjedt német darabhoz jutott volna hozzá.

² Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. V. 1932. 823—4. l.

³ Még egy jóval későbbi német Aubigny-drámát is ismerek, Erhardi J. G. *Clementine von Aubigny*-ját (1863).

Az Aubigny-drámák tárgyának történeti alapja mindössze ennyi:

A Berry-tartománybeli Aubigny a skót Stuartok egyik ágának birtoka volt, mióta ősük VI. Károlyt megsegítette az angolok ellen; a család utóbb is híven ragaszkodott a francia királyokhoz. IV. Henrik harcai idején Edmonde Stuart comte de Lenox-nak az Entragues-családból származó özvegye volt a vár úrnője. 1591-ben La Châtre (Chastre), a ligue egyik vezére, ki utóbb az első közt tért Henrik hűségére, el akarta foglalni a királpárti várost, de sikertelenül.¹ Aubigny asszonyának egy közeli rokona, Charles Balzac d'Entragues seigneur de Clermont etc., szintén Henrik leglelkesebb hívei közé tartozott s az ivry-i csatában esett el 1590. március 14-én; La Châtre leányát — apja meghódolása után — az Entragues-család egy ifjú tagja vette nőül.

A drámákban pontosan egyező más családi körülmények, nevek stb. közül mindazok, amelyeknek közismert történelmi jelentőségük nem volt, nem erednek történelmi forrásokból, sőt több esetben világosan ellenkeznek is azokkal.

Aubigny úrnője nem leánya volt az ivry-i hősnek, hanem legifjabb húga s nem Clementiának, hanem Katalinnak hívták. Nem is az ő fia, hanem Ferenc bátyjává vette feleségül La Châtre leányát, s ezt sem Rozáliának, hanem Máriának hívták. Az ivry-i csata, Aubigny ostroma, La Châtre meghódolása és leányának házassága sem követték oly gyorsan egymást, hogy a valamennyi dráma bonyodalmának lényegét és megoldását adó kapcsolatok való lehetne: az ivry-i csata 1590 márciusában volt, Aubigny ostroma a következő év elején, La Châtre meghódolása csak 1593 legvégén, (a ligue is még csak ez év júniusában választotta marsallá) leánya esküvője pedig 1595. február 5-én.² A drámákban a legcsekélyebb eltérés nélkül 1591-ben és egyenlő okozati kapcsolattal történik mindez, és sok apró részlet és motívum egyezése is velejár ezzel.

A történelmi tényekkel és forrásokkal ellenkező irányányú egyezés csak közös szépirodalmi feldolgozás dramatizálása esetén lehetséges. Keletkezése helyére és idejére nagy valószínűséggel rámutat már a tárgy természete és az első német feldolgozások időpontja. Ily apró részletet, amelyet az anekdotagyűjtemények sem említenek, csak francia író böngészhetett ki hazája történetéből. Az, hogy ily ismeretlen tárgyat két német író egyidőben dolgoz fel először, magában is valószínűvé teszi, hogy forrásuk valami akkoriban népszerűvé lett könyv lehetett. S valóban ott van az Aubigny-drámák közös forrása az 1770-es évek egyik legdivatosabb francia novellagyűjteményében, D'Ussieux-nek az ú. n. Bánk bán regény eredetijét³

¹ V. ö. pl. Thuanus, *Historiarum* c. 101. 1620. 986. l.

² V. ö. Anselme: *Histoire généalogique de la maison de France*. VII. 364. (Châtre), 370. (gyermekai) II. 438—40. (a Balsac d'Entragues család).

³ V. ö. Gombocz Zoltán: *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása*. Bp. Sz. 99. k. 470. l.

is tartalmazó *Le Décaméron françois*-jában; abban is közvetlen a Bánk bán történetéből készült novella után következik, az I. kötet negyedik darabjaként. Cím lapja a tölem használt példányban: *Clémence d'Entragues ou le siège d'Aubigny*, anecdote française. Par M. d'Ussieux... A Paris, chez Delalain, rue de la Comédie Française. MDCCLXXIII. A cím hátlapjára lenyomatta a szerző történelmi forrásából, Thaumass de Thaumassière *Histoire du Berry*e 3. k. 209. lapjáról, azt az egész részletet, mely elbeszélése tárgyát adta, melyből egyes családtörténeti adatok ismeretének segítségével a maga regényes históriáját kieszelte: *Événement sur lequel est fondé l'ouvrage suivant*.

Le premier jour de cette année (1591) M. de la Châtre, gouverneur de la Province, accompagné de 5 à 6 mille hommes tant de pied que de cheval, et six pièces de canon, alla camper devant la ville d'Aubigny, et ayant sommé les habitans de se rendre, à leur refus il battit la ville de sept ou huit vingt coups de canon, et le château et la port Ste. Anne fit breche de vingt pas de long, et donna deux assauts; mais la garnison et les habitans, animés par la présence de la dame d'Aubigny, de la maison de Balsac d'Entragues, qui les exhortoit à une vigoureuse défense, repoussèrent vaillamment les assiégeants, en tuèrent plusieurs et en blessèrent cinquante: ce qui obligea le sieur de la Châtre de lever le siège.

Tehát d'Ussieux maga is megjeli, hogy csak La Châtre meghiúsult ostromát és a várnak úrnőjétől irányított lelkes védelmét vette forrásából, s a női hősiesség példája ragadta meg képzeletét. A továbbiakban többnyire ugyancsak Thaumass de Thaumassière és Hardouin de Perefix nyomán idéz több adatot Henrikről, La Châtre-ről, az ivry-i csatáról és az ott elesett Entragues-ről, néhol oly formában, hogy ezzel szinte kiemeli, hogy a többit maga képzelte hozzá.

Az elbeszélés Henriknek és az érte küzdő hősöknek magasztalásával kezdődik; ezek közé sorolja Clementiát s úgy tér rá családi körülményeinek bemutatására. Fia esküvőjét már csak nagyapjának és a menyasszony apjának távolléte késlelteti. Maga Rozália Aubignyban tartózkodik nagynénjénél. Az ifjú azért is türelmetlen, mert szeretne már ő is hőstetteket véghezvinni. (I. 1.) Az öreg Entragues azonban elesik Ivrynél s búcsúlevelében leányát Châtre elpártolása miatt az ezzel való összeköttetés megszüntetésére szólítja fel. Clementia közli a hírt és atyja utolsó akaratát fiával; ez nem hisz Châtre bűnében s a vád igazsága esetén is vonakodik szerelméről lemondani, de miután anyja megvető szavakkal magára hagyja, rövid vívódás után enged. (I. 2—3.) Clementia Rozáliával levélben közli az eljegyzés felbontását. Az ok igazságában kételkedő leány atyjától kér felvilágosítást, ez válaszában magához hívja leányát s Aubigny ellen bosszuló hadjáratot készít. Rozáliát azonban hiába várja, sőt újabb levélben ez maga is szemére veti lázadását. Erre elindul seregével Aubigny ellen. — Clementia buzdító beszéde után városa polgárai lelkesen hűséget esküsznek. (I. 7.) Châtre megérkezik. Követe bebocsáttatván, a város feladására szólítja fel Clementiát, de ez

visszautasítja a felhívást. (I. 8—10.) A követ érkezésének hírére Rozália is odamegy nagynénjével s a követ útján ismét inteni akarja atyját; a követ ravaszul, az apa megtérítésének reményével, ráveszi Rozáliát, hogy menjen vele; búcsúzáskor Clementia bocsánatot kér fia jegyesétől. (I. 11.)¹ — A marsall türelmetlenül várja a választ. A követ megérkezik Rozáliával; ez ismét megkísérli atyját a király hűségére téríteni, de az haraggal kergeti egy sátorba, (II. 2.) majd a követtől meghallván a választ, másnapra elrendeli az ostromot. (II. 3.) Az ostrom kezdetén Clementia letaszítja a falra merészkedőket, fia mellette vitézkedik. Châtre dühében maga tör előre s egyidőre meg is erősíti a támadást, de Clementia csellel, a király közeledtének hangoztatásával, erőt önt embereibe, majd maga hajítja le a zászlót, melyet Châtre tűz ki, végül őt magát is megsebezvén, letaszítja, ezzel eldönti az ostrom sorsát. (II. 12.) Fia azonban a győzelmi mámorban túlságos merészséggel üzi a megfutamodott támadókat s foglyul esik. — A súlyosan sebesült vezért leánya alig tudja tartóztatni, hogy ismét harcba ne rohanjon; e közben hozzák a foglyot Rozália megdöbbenésére s atya örömére. Mikor az ifjú a gúnnyalosságra nyugodt önérzettel felel, Châtre elhurcoltatja, aztán Sericourt utasítja, hogy másnap reggel menjen Clementiához azzal az üzenettel, hogy fia életét csak a város feladásával mentheti meg. — Clementia fia visszatért társaitól tudta meg fogságba esését, de bánatában a dicsőséggel vigasztalva magát, jóízűen átaludta az egész éjszakát. Reggel Châtre kegyetlen üzenetére a polgárok meg akarják menteni az ifjút, de Clementia szenvedélyesen tiltakozik a király érdekének a maga véérért való feláldozása ellen, további kitartásra buzdítja a polgárokat s válaszul a hallottak közlésére szolítja fel Sericourt. (II. 9.) Ez a jelenet hatása alatt belátja, hogy csak igaz ügy önthet ily erőt hívei lelkébe s elhatározza, hogy a marsallt is Henrik hűségére téríti. Jelentése a jelenlevő tisztekre mindjárt nagy hatással van; most már Châtre-hoz fordul, hogy egyenesen lebeszélje kegyetlen terve végrehajtásáról s meghódolásra bírja. Rozália, majd az egész sereg vele könyörög. Châtre ingadozik. Ekkor jön a híre a királyi sereg közeledtének, erre már maga Châtre teszi szabaddá foglyát s őt küldi a királyhoz, hogy hódolása elfogadására kérje. (III. 8—9.)² — A király nagy örömmel fogadja az ifjú hőst, majd az ő ajkáról Châtre meghódolásának hírért, aztán elindul egész táborával, hogy egyesüljön a megtérőkkel. Útközben az ifjával szerelméről beszélget. Ezalatt Sericourt Clementiát értesíti az örömdetes fordulatról, s ez is, Châtre is előkészíti embereit a király fogadására. Megérkezésekor először Rozália kér kegyelmet atyjának; a király könnyezve bocsát meg, Châtret maga emeli fel s kegyelme újabb jeleivel halmozza el. (IV. 6.) Clementia is lemegy a városból polgárai élén, átadja a kulcsokat. A király magasztaló szavakkal tünteti ki, érdemkeresztjét nyakába akasztja, a fiatalok kezét pedig egymásba teszi s megáldja őket. (IV. 7.)

¹ Eddig halad Katonánál az első felvonás. A zárójelben levő számokkal jelölöm, ahol egy-egy jelenet az elbeszélésnek az előző mondatban összefoglalt részét jeleníti meg lényeges eltérés nélkül.

² Itt végződik Katona drámájának harmadik felvonása. A II. és III. felvonás anyagának megosztása a tárgy drámai felfogása folytán másképp alakul, mint a novella középső részében.

Ez a novella volt az összes Aubigny-drámák ősforrása. Aziránt sem maradhat semmi kétség, hogy Katona is magát a novellát dolgozta fels nem valamely korábbi drámai feldolgozását. Az elbeszélés részleteiből csaknem minden színre kerül drámájában: a bevezetésen kívül csak Rozália levelezése és Châtre készülődése marad el teljesen a drámai forma természetes következményeképp, s az ostrom első szakaszáról és az ifjú grófnak a király által való fogadásáról számol be csupán egy-egy szemtanú. Senkit sem szerepeltet Katona, aki nem szerepel a novellában is, s az ott szereplők közül nem hiányzik nála senki. Csak azokat az udvari embereket nem említik nála név szerint, akik az ifjú fogadásakor a király mellett vannak. A szöveg szerint való egyezések is sokkal bőségesebbek és pontosabbak, mint Katona és a tárgy bármely más ismert feldolgozása közt. Katona drámájának jeleneteiben csaknem minden mondat megvan, amelyet D'Ussieux oly helyzetben ad szereplői ajkára, amelyet K. megjelenít. Csak a drámaiattalul terjengős elmélkedések rövidültek meg lényegesen, s az oly mondatok estek ki vagy alakultak át, amelyek a tárgy átalakulása és a drámai formálás folytán nem lettek volna helyükön. Viszont az elhagyott levelekből egyes szavakat élőszóval elmond írójuk Katonánál is, a színre nem vitt részletekből pedig több mondat a szemtanuk elbeszélésében kapott helyet. A szövegegyezések közül Clermont levele, az ifjú gróf megdöbbenésének kitörése, Clementia két nagy beszéde, Châtrenak foglyával való szóváltása, híveihez a király érkezése előtt való felszólítása, ennek hozzájuk szóló néhány mondata és Clementiával való párbeszéde nagyjából Törringnél is megvannak így; ellenben csak a novellával egyezik Katona drámájában a követ első felszólításának több részlete, Clementia bocsánatkérése a távozó Rozáliától, az ostrom elhatározása, az ostromlottak győzelmi ujjongása Châtre megsebesülésekor, Châtre kegyetlen levele az anyához, Clementia válasza a követhöz stb. Az ostrom kezdetéről való beszámoló különösen hasonlít szövegében is a novella előadásához. De mint minden tekintetben, az egyformán kiírt részek fogalmazásában is, közelebb áll Katona a novellához, mint Törringhez; minden további példa felsorolása az eddigiek után fölöslegesnek látszik.

A mellett sem szól semmi ok, hogy valamely ismeretlen dráma volt Katona közvetlen eredetije. De az *Aubigny Clementia* egész megalkotásának, technikai felépítésének, alakjai fel fogásának s lélekrajzának, a középponti jelentőségűvé tett lelki probléma világnézeti hátterének megvilágítása — esetről-esetre való rámutatás nélkül is — még teljesebben igazolni fogja, hogy valóban Katonának magából a novellából alakított *eredeti* drámája ez. Különben is, Katona forrásainak fel-

fedezése egyre nyilvánvalóbbá teszi drámái címiratának ebből a szempontból való megbízhatóságát is.

Igaz, hogy Katona korában nem vették ezt oly szigorúan, de magának Katonának megjegyzései egyetlen esetben sem megtévesztők. Ahol sem az nem áll drámája kéziratán, hogy fordította, sem az, hogy szabadon készítette, minden esetben megbizonyosodott, hogy eredetét irt abban az értelemben, hogy nem kész idegen dráma után dolgozott. Heinrich az *Istvánt* emlegette annak példájául, hogy Katona ily megjegyzései sem vehetők készpénz gyanánt. Pedig épen ezen rajta áll a «szabadon készítette» jelzés. Ez másoknál is, nála is szabad átdolgozást, kész idegen drámának átalakítását, nem a maga egészében való fordítást jelent; ugyanezt a megjelölést használja a *Mombelli grófok* német átdolgozójáról, míg magáról azt, hogy «magyarra fordította». Épen így rajta áll másik megmaradt fordításának, a *Jolanthának* címlapján is, hogy «Ziegler után fordította». Ma már tudjuk, hogy Katona mindkét lovagdrámája, melyek tárgyuknál fogva leggyanúsabbak voltak, a mondott értelemben valóban eredeti, ha elbeszélő forrását még oly kevés önállósággal dramatizálta is. Minden bizonnyal ugyanez az igazság a még ismeretlen forrású *Lutza széke* esetében. Többi drámája pedig, a saját tapasztalatából merített *Rózsán* kívül, már mind történeti forrásokból készült.

Kérdéses lehet azonban, vajon az eredeti francia novellát olvasta-e Katona vagy valamely német fordítását. Noha úgy látszik, hogy franciául is értett egy kevéssé, valószínűbbnek tartom, hogy németül olvasta; erre mutat néhány oly apró eltérés a Katonától lefordított szövegrészletekben, amely német közvetítés esetén érthetőbb¹. A kérdéses német fordítást azonban nem sikerült megtalálnom².

A német irodalomban egyébként 1810 körül — a napoleoni háborúk lojális hangulatában — különös közvetítéssel vált Aubigny ostromának története ismét népszerűvé. A jónevű és Goethével is levelező Rochlitz Frigyes, ki egyik keretes elbeszélésébe (*Die Romantischen*) Bánk történetét is belefoglalta, de Vertot nyomán, ismételten közlé-

¹ Clermont [d'Entragues levelének befejezése pl.: «Je vous recommande d'Aubigny; dites-lui, qu'il est français et petit-fils de CLERMONT D'ENTRAGUES.» Katonánál: «Még utoljára ajánlom neked Aubignykat; mondd meg neki, hogy hív alattvalója maradjon törvényes királyának és méltó unokája a haldokló — Entragues Clermontnak!» Az üzenet felszólítással alakítása érthetőbb oly német fordítás közvetítése esetén, melyben függést kifejező conjunctivus volt — mint Törringnél is. (I. 2. Sage ihm, er sei ein geborner Franzos...)

² D'Ussieux-novellák *Historische Erzählungen* címen jelentek meg németül sorozatosan. A nagy könyvjegyzékek (Kayser, Heinsius) 1776-ból és 1778-ból említenek csak ily című — ma teljesen megkeríthetetlen — kiadványt, de már 1775-ből ismerem a *Décameron* folytatásaként ugyanez évben megindult *Nouvelles françaises*-nek *Neue historische Erzählungen* címen megjelent fordításának első darabját.

tette¹ D'Ussieux novellájának egészen jelentéktelen eltérésekkel csaknem mondatról-mondatra haladó német paraphrasisát. Weidmann bizonyosan, talán Erhardi is ebből készítette drámáját. Katona azonban, bár könnyen hozzájuthatott volna, nem ezt használta, hanem bizonyára a *Historische Erzählungen* sorában vagy külön kötetkében az 1770-es vagy 1780-as években megjelent fordítást. Ez valamennyi párhuzamos helyből kétségtelen.

Clermont levele pl. a francia szövegben *une victoire éclatante*-ről, Katonánál *egy gyönyörűséges győzedelemről* számol be, Rochlitz szerint «der König hat eine Schlacht gewonnen»; Henrik e csatában D'Ussieux szerint *couvert du sang des ennemis*, K. szerint *ellenségeink vérékkel bepecskendezve*, míg R. szerint «wie ein Cherub mit flammendem Schwert» jelent meg újra, stb. Hogy még egy párhuzamos szövegből idézzek, Clementia első beszédében azt mondja a ligue-ről: «*Monstre avide de carnage elle s'enivre du sang de ceux même qui la servent*», Katonánál: «*ama szörnyeteg, a ligue, Franciaország polgárainak vérök után szomjuhozik*»; Rochlitznál ez hiányzik, s csak az ezt megelőző vádat fordítja («ne cherche, qu'à profiter de la calamité publique» ~ «Nichts, als aus öffentlichen Drangsalen Nutzen ziehn...»); ez meg épen Katonánál hiányzik.

2. (Technika.) Érdemes egymás mellé állítani a főbb véleményeket, amelyek az *Aubigny Clementia* értékéről, függetlenül eddig ismeretlen forrásától, elhangzottak.

Gyulai szerint «technikája jeles, de tartalma annál kevésbbé. A cselekvény színpadi csínyek láncolata, a jellemrajz pedig sablonszerű. Nincs benne élet, elevenség s a lélektani fejlődés folyvást erőszakolt. Clementia hősködése, Chatre megtérése csak külsőleg drámai s inkább a néző kínzására vagy elérzékenyítésére számított, mint meghatására és fölemelésére». Ezzel szemben Heinrich a technika kérdésében teljesen ellenkező véleményen van: «nem csatlakozhatom ez ítélethez. A darab tehnikájának igen lényeges hibája, hogy két félre bomlik: az első két felvonásban Clementia a hős, az utóbbi kettőben Chatre... Az se technikai jelesség, hogy a szín — a fölvonások rövidsége mellett is — az I, II. és IV. fölvonás közepén változik». Gyulainak a dráma tartalmáról szóló véleményét azonban helyesli s hozzáteszi: «A darab valóságos ritter-dráma (hisz a költő maga is így nevezi),² ennek ismeretes elemeivel és stíljével, nagy szólamaival, külső lármájával, regényes motívumaival, érzékeny jeleneteivel, kedvező befejezésével. Manap

¹ *Taschenbuch zum geselligen Vergnügen*, 20. (1810-re). — *Der Sammler*, 1809. nov. 133—7. sz. — Rochlitz: *Denkmale glücklicher Stunden*, 1811. — *Auswahl des besten aus Fr. R. prosaischen Schriften* (több ízben). — Ekkorra már annyira feledésbe merültek D'Ussieux egykor általánosan kedvelt írásai, hogy úgy látszik, senki sem tette szóvá a feltűnő rokonságot, sőt az akkori német fogalmak szerint már körülbelül a plágium határán is túljáró «szabad» átdolgozást elismeréssel fogadták: a bécsi *Annalen der Literatur* pl. az egész *Taschenbuch* legjobb darabjaként emelte ki. (1810. 119. l.)

² A «vitézi játék» megjelölés efféle félreértésre vonatkozólag v. ö. EPhK. 1932. 220. l.

e darab szerzőjétől kerekén megtagadnának minden tehetséget, és valljuk be, nem is nyilatkozik benne sem kiválóbb költői hivatás, sem színi képesség; a szerző sem jellemezni sem a cselekvényt egységesen megszerkeszteni nem tudja». De ugyane mindennél szigorúbb ítélet kimondója oly mértékűnek látja mégis e dráma fölényét Törringé fölött «szerkezet és stíl, drámai elevenség és egyedibb jellemzés, eszmék és érzések dolgában» egyaránt, hogy csupán ezért vonta kétségbe annak lehetőségét, hogy abból készült! Ahol tehát történetileg helytállóbb mértéket alkalmaz, kénytelen valamelyes elismerésre, de mikor a drámáról önmagában nyilatkozik, ebbe belejártszik az az általános kételkedése, mellyel különös módon Katona fejlődésében kételkedik — a *Bánk bánt* oly egyedülálló alkotásnak nézi, amelyhez semmi tekintetben nem vezet előkészület. — Ismét teljes ellentétben Heinrich-hel, Bayer is épen «színszerűleg jól tagoltságát» hangoztatja, hozzáteszi, hogy «különösen Ziska I. II. része után nagy, föltűnő haladást jelentene a színpadi technika szempontjából», épen ezért tartja átdolgozásnak, de több apróságon kívül «az egésznek eszméin előmlő férfias érettség, higgadtság» miatt is, mely «egy 21 éves ifjúnál nem valószínű». — Alexander Bernát meg egyenesen azt írja, hogy K. történelmi drámái közül *Aubigny Clementia* a «legkerekebb», épen ezért hiszi ő is, hogy idegen forrás után készült. Meg van egyébként győződve róla, hogy e forrás a XVIII. sz. műve lehetett: vallási fanatizmus ellen küzd és a türelmességet hirdeti, ezek a törekvések szerinte elszigetelten állnak K. műveiben. (Bp. Sz. 110. k. 121 l.)

Az ítéletek e nagy ingadozása jellemző azok erős szubjektivitására. Többé-kevésbé merev elméletekhez vagy tökéletes példaképekhez mérven egy ifjú alkotását, aki a fejlődés kezdő fokát még csak épen elhagyta: sem igazságosak nem lehetünk az iránt, amiben épen legjellemzőbben nyilvánul meg tehetsége, sem ennek fejlődését magát nem figyelhetjük meg. Az értékelést ez esetben különösen bátortalanná tette a forrás ismeretlensége. Legnyíltabban vallja ezt meg Bayer: «Értékéről csak akkor alkothatunk hamisítatlan képet, ha eredetiségének kérdését is eldöntötték.» (*A magyar drámairodalom*, I. k. 254. l.) Ennek eldöntése folytán most már adva van az út e dráma egyedül tanulságos értékeléséhez.

A drámaalakítás legkülsőbb feladatából, a technikából kell kiindulnunk; ennek megítélésében áll Heinrich legélesebben szemben a többi kritikusokkal. A technikai munka az epikus anyag megrostálásával és koncentrálásával kezdődik. Ez — a mesének a jelenetekbe való tördelése — elemi szükség és külsőleges eljárás: megfigyelhető már K. korábbi alkotásaiban is. Jellemző Katona drámájának megindítása. Az I. felvonásban u. i. semmi más nincs, mint a novellában, — viszont maga a novella, épen műfaji mivoltánál fogva, itt ugrándozik leginkább a bemutatott szereplők különböző csoportjai közt: érthető, hogy itt a technikai feladat lekötötte a dramatizáló figyelmét.

Katona közvetlenül a harc megindulása előtt kezdi a drámát: Clementia a megsértett Châtre érkezését várja. Abból, amit D'Ussieux előbb beszél el, felhasználja, amit lehet és ami fontos, de már az ellenség várásával hozva kapcsolatba. Az ifjú gróf türelmetlen harcvágya Katonánál már a kielégülés reményével kapcsolatban jut kifejezésre, mikor a polgárok előtt ismeretlen okból dobszóra a palota elé gyűlnek; anyja az események magyarázatául mutatja meg neki atyja egy héttel előbb érkezett utolsó levelét, hogy megismertesse kötelességét a pártossal szemben. Rozália nem nagynénjénél van, hanem jegyese anyjának palotájában — így nincs szükség levélváltásokra: Clementia küldi be őt fiához, ennek azonban nincs lelki ereje közölni vele nehéz vívódás után elért elhatározását, kirohan, s anyja közli a szakítást szerelmesével, de az okot a leány fájdalmas monológ után csak az ott felejtett levélből érti meg; erre ő is utánuk rohan.

A továbbiakban már a novella is nagyobb összetartozó jelenetsorokat ad elő, s így a felvonás második felében csak apró s a jelenetkezésből vagy az előbbiekből következő változtatásokra volt szükség. A következő felvonásokban a kompozíció teljes megváltoztatása már sehol sem érthető pusztán technikai szempontokból; koncentrálásra való törekvése csak az egyes események közt eltelt időnek egy-egy utalás megváltoztatásával elért összefüggésében nyilvánul. Ez magában még az események külső rendjének megváltoztatását sem teszi szükségessé.

A novella két helyen is megjelöli, hogy az események másnap folytatódnak csak; a levélváltásokkal és mindkét oldalról való előkészületekkel is több napnak kellett elteltie. Ez utóbbiakat K. az előzmények sorába tolta vissza. Châtre nála nem a Rozália s a követ megérkezése után való nap, hanem nyomban, még lányával való jelenete előtt indítja meg az ostromot, az ifjú gróf elfogatása után sem másnapra, hanem nyomban küldi követét ismét Clementiához. Az események legkorábban reggeltől legkésőbb ugyanaz nap késő délutánig peregnek, az egyes felvonásokon belül annyi idő alatt, amíg eljátszásuk tart (a felvonáson belül a színpadi idő egyenlő az objektív idővel), a felvonások közt pedig csak rövid idő telik el, annyi, ameddig a követ Rozáliával a várból kiér Châtrehoz és megteszi jelentését, amíg a sebesült Châtre-t sátrába viszik és magához térítik, végül, amíg az ifjú gróf eljut a közeledő király táborába s vele együtt visszaindul: ennek hírével Sericour már az utolsó felvonás kezdete után érkezik vissza.

Katonának ez a dramaturgiai időérzéke, mely az előző év lovagdrámáiban még nem fejlődött ki, de itt már tökéletesen ugyanaz, mint a *Bánk bán*ban, lényegében azonos a mérsékelt francia klasszicista drámaíróknak, Lessingnek és a Sturm und Drang Shakespeare-követéséből kiemelkedett német klasszikusoknak gyakorlatával; a legmerevebb francia klasszicizmuson kívül semmiféle elmélet sem szigorúbb ennél, s ez Katonának a legcsekélyebb erőltetés vagy zavarosság nélkül sikerül.

Az időnek a felvonásokon belül való egységével ellentétben a hely egységét K. még a felvonásokon belül sem tartja

meg. Ez Heinrich bírálatában az egyetlen pusztán technikai vonatkozású kifogás. Ez a *Bánk bán* kivételével valóban minden drámájáról elmondható, de épígy elmondható a legnagyobb német klasszikusokról is kivétel nélkül. És éppen Katonánál s éppen az *Aubigny Clementiától* kezdve a legkevésbé jogosult ezt hibául felróni, mert Katona itt eljut a helyváltozás és az időegység összeegyeztetéséig, a felvonás belső és külső egységének a színváltozások ellenére való biztosításáig — oly eljárással, amely hasonló következetességgel nincs meg másnál. Eljárásának az a sajátos színszerű látásmód az alapja, melyhez K. a korabeli színpad állandó figyelése útján, kihasználásának legdrámaibb lehetőségét keresvén, jutott el. Katonánál a színváltozás korántsem jár azzal, hogy szín és felvonás különbsége elmosódnék s így a felvonásoknak a kompozícióban való külön jelentősége megszűnnék s csak külsőséggé válnék, mint a Shakespeare-t utánzó lovagdrámákban s nála is még a *Borzasztó toronyban*. Az *Aubigny Clementia* 4 felvonása közül 3 két-két színen játszik, de a két szintér minden esetben egymáshoz egészen közel van; ez nem pusztán külsőleges enyhítése valamely fogyatkozásnak, melyet talán az író is annak érzett volna, hanem egyrészt következménye az időbeli egységnek, másrészt a felvonás-egység színpadtechnikai úton való biztosítását teszi lehetővé. Oly színpad áll K. előtt, amelyen egy változás szünet és függöny nélkül előállítható. Ezáltal sikerült Katonának külsőleg is úgy rendeznie az eseményeket, hogy ez mindannyiszor így történhessék, s így a drámai tempó ugyanaz legyen, mintha változás nem is volna, s az időfolytonosság illúziója is époly kevéssé zavarodjék meg. Ezt különben más eszközzel is támogatja: a változás mindannyiszor belső helyiségből az előtte elterülő térségre visz vagy nagyobb terület egy kis pontjáról nagyobb perspektívájú részére.

Az I. felvonásban pl. a változás megoldását bizonyára úgy gondolta, hogy a felvonás kezdetén a színpadnak csak az eleje látszik, melyet a szobafal zár le hátul, Rozália kirohanásakor pedig pillanatok alatt eltűnik a fal s láthatóvá válik az egész színpad, melynek nagyobb részén a palota frontját ábrázoló háttér előtt már ott áll a sokaság, középen pedig az emeleten a már javában szónokló Clementia fiával. A második felvonás kezdetének színjelzése «Tábor», de ezt csak a háttér jelezheti, maguk a katonák nincsenek a színen, csak a jelenetsor vége felé tódul be Châtre hívására egy csoportjuk, hogy az ő nyomában ismét távozzék; a szín ismét a színpalháttér eltávolításával tágulhat ki az ostrom egész színterévé az ostromlott város kettős falával. A IV. felvonás végül Châtre sátrának belsejében kezdődik, s onnan vonulnak ki mindnyájan a várfalak alá a királyt fogadni.

Hogy Katona valóban így fogta fel a változásokat, arra igen jellemzők azok a többi apró technikai fogások, melyeket a legteljesebb következetességgel alkalmaz a felvonás egysége s

a folytonosság illúziója kedvéért: a színváltozás előtt a felvonás első felének szintere — teljes ellentétben minden felvonás-véggel — kiürül, még pedig fokozatosan vonulnak át róla a szereplők az új szintérre, meg is jelölve távozásuk célját, s így az utoljára maradó szereplő a nézők figyelmét lekötve, egyúttal maga jelzi, hogy a következő percben eléjük táruló színen már folytatódnak az események: a színváltozás megtörténte után valóban az az illúzió, hogy ott folyik már a játék.

Így pl. az első felvonásban az ifjú gróf «Hej, polgárok» kiáltással menekül Rozália közeléből a polgárok közé, kiknek gyülekezését a felvonás kezdetén figyelte; Clementia is megmondja Rozáliának: «Én a polgárokhoz megyek.» Rozália magára maradván, rövid küzdés után felvilágosításért akar a polgárok közé rohanni, a levél olvasása után pedig oda is rohan ki. Ott a hirtelen színváltozáskor Clementia már benne tart beszédében. Igen jellemző e tekintetben K. egyetlen apró módosítása: az egész beszédet átveszi a novellából, annak gondolatmenetéből semmit sem hagy el, de elhagyja kezdetéről a megszólítást, ezzel érzékeltetve, hogy a változáskor már tart a beszéd; megszólításra csak a befejezés, a lelkesítő felhívás előtt kerül ismét a sor.

A felvonások folytonosságának ily következetes eljárással való fenntartása annál inkább jellemző, mert a felvonásoknak az egész drámában való külön jelentőségét Katona itt már ugyancsak következetesen kiemeli: míg színváltozás előtt kiürül a színpad, felvonás végén itt már s ezentúl valamennyi drámájában egyetlen egyszer sem, ellentétben még az ő korában játszott daraboknak is igen jelentékeny részével. Ő ekkor már világosan látja, hogy a felvonásokra való tagolásnak is akkor van értelme, ha nem pusztán külsőség, hanem egybeesik a cselekvény haladásának izületeivel. Ezek kiemelésére ugyan csak teljesen kihasználja a korabeli színpadi berendezést. A felvonásvégek alakításának tudatossága azonban még feltűnőbb az *Istvánban*, minthogy azt teljesen ellentétes technikával irt drámából dolgozta át, s e közben az ő eljárásának fölénye benne magában is inkább megvilágosodhatott s annak még tudatosabb alkalmazására is bírhatta. De a függönynek a felvonás végén való legördülésekor nem üres a színpad már az *Aubigny Clementia* egyetlen felvonásában sem. Katona színpadi látásmódjának életszerűségéhez hozzátartozik annak éreztetése, hogy a közvetlenül csak döntő fordulataiban élénk állított életfolyamat a függöny mögött is folytatódik. A felvonás kezdetén a függöny fellebben a mögötte folyó események előtt, bepillantást enged egy-egy időre, hogy aztán ismét nem teljes némaság és mozdulatlanság, hanem az élet további folyama előtt, annak eltakarására legördüljön; tehát a szünet is történést sejtet s nem csupán pihenés és rendezkedés kényszeréből van. Különösen a felvonások kezdetében mutatkozik jellemzően az ő sajátos látásmódja, pl. Töring

Aubigny-drámájával szemben, aki megmarad a novellabeli részletezéssel előkészített képek sorozatánál.

Mint az egész dráma már méltatott kezdete, a második felvonás is mindjárt a már megindult esemény sorba visz bele: nem a követ és Rozália megérkezésével kezdődik a felvonás, még kevésbé mutatja be, mint Törring, Châtre várakozását, hanem — a követ úgys könnyen elképzelhető s az előzmények folytán főlsleges jelentésének elhagyásával, a függöny mögött történők sorába való visszahozásával — mindjárt a döntő eseménnyel, az ostrom elrendelésével kezdi K., s csak ezután fordul nála az apa a leányához.

Ez az eljárás különben — a klasszicisztikus drámával ellentétben, amely mindig ünnepélyesen elvonultatta a felvonás végén a szereplőket s ugyanily ünnepélyességgel s a bejövettel megokolásával hozta be őket újra — a német klasszikus kortól kezdve már meglehetősen általános; a felvonás végének drámai hatást csökkentő elvonultatással való befejezése azonban, mint a korábbi színpadi viszonyok hagyománya, még a zárófüggöny használatának állandóvá válása óta is sokkal szívósabban tartotta magát.

Katona technikája tehát valóban épen az *Aubigny Clementia*-val jutott el teljesen következetes biztonsáig. A színváltozások dolgában a *Bánk bán*-ban más útra tér, a teljes tartózkodás útjára, mint Schiller is csak legutolsó drámaiban. De már itt is, bár más eszközökkel, époly teljesen érvényre juttatja a drámai tempót, idő- és folytorosság-érzékét, valamint a felvonás különálló egységének és tagolásbeli jelentőségének tudatát.

Heinrichnek a dráma technikai jelességét kétségbevonó első megjegyzése viszont nem is a szorosabb értelemben vett technikát, hanem a dráma lényegét és belső felépítését illeti. Valami kis igazság van is benne, de csak annak nem mindenütt egyenlő mértékű érvényrejuttatásából ered, ami Katona legnagyobb érdeme, s ami e művét a tárgy minden más feldolgozása fölé emeli: az epikus tárgy új, egészen drámai felfogásából, drámájának egy ember lelki vívódása köré szövődő, azt szolgáló felépítéséből.

3. (*Lélekrajz és belső felépítés.*) Katona hőse nem a címszereplő, kinek nevét a novella tárgymegjelölésével egyezően elébe írta, hanem Châtre. Tárgya nem egy asszony hőstette, hanem egy fényes multú, tévedésében is jószándékú férfi belső küzdelme az öntudatos megtorló szándéktól összeroppanásáig és azontúl megnyugvásáig. Csak ennek, a novellában komolyan sem vett küzdelemnek egyik motívumává lesz Clementia hősies ellenállása. A látszólagos kettősség onnan van, hogy a cím másra hívja fel a figyelmet, s a dráma közepén kénytelenek vagyunk észrevenni, hogy itt nem arról, hanem más, sokkal drámaiabb tárgyról van szó. De már a második felvonás kezdetétől mindent oly módon alakít át Katona, hogy Châtre

lelki válsága mozgatójává és megvilágítójává legyen. Csak a külső harc expozíciójában maradt meg — részben talán kényelemből — a novellával egyező állásponton, az Aubignyban történőket mutatván be az első felvonásban, egészen úgy, mint a novella, és Châtre-t elénk sem hozva. Ez sem oly végzetes hiba, hiszen a küzdelem expozíciója mindkét fél ügyére rámutat; de mindenesetre az érdeklődést eleinte túlságosan Clementiáék mellett köti le. Ha azonban a cím *De la Châtre Claudius* volna, semmiféle törés nem tűnnék fel a dráma fölépítésében a másik oldalról induló expozíció ellenére sem.

Az átalakítás irányából következtetve, alig gondolható, hogy Katonát, csak kezdetben is, a heroína alakja vonzotta volna a tárgy dramatizálására. A drámai feladat iránt való érzéke azért e szerep kidolgozásában, motiválásában s emberibb, igazabb felfogásában is érvényesül.

Külön-külön a legapróbb részleteket is felhasználja, de részben más értelmet ad nekik s oly aprólékos lélekrajz elemeivé teszi őket, amely értetővé és egyben meghatón emberibbé teszi magát az ott embertelenül emberfölötti heroizmust is. Győz a kötelesség az anyai érzelmeken, de Katonánál csak mindig újra megújuló kínos és a döntéssel nem végződő küzködés eredményeképp, s ennek bemutatása egészen eredeti. Fogságba esett fiát mezpillantván, Clementia elájul. Mikor fel akarják segíteni, maga erőlködik győzni érzelmein. Majd az elfogatás fájdalmas ténye és fia hősiességén érzett anyai büszkesége vegyes hangulatba ringatják: a dicsőség és halál képe váltja egymást előtte. A hősnő csak akkor győz benne, mikor a követ közeledésére figyelmeztetik. A levél megdöbbsenti, de amint felolvassa, túl van már pillanatnyi vívódásán arra az időre, amíg a kötelességteljesítés megköveteli a lelkierőt. Mikor a követ gúnyolódik elhatározottságán s az imént megfigyelt elsárgulására céloz, haragosan kárhoztatja gyöngességét. A polgárok ellágyulását korholó beszéde közben folyton elérzékenyül, de erőlködik ennek más magyarázatot adni. Beszéde végén az önmagával való küzdelemben felfokozódott indulat a legszenvedélyesebb kifakadásban tör ki. Erre lobbannak csak fel a polgárok. Kötelességtudatának e győzelme után üzenni akarna még fiának, de az érzelem megbénítja nyelvét, végül «sírva fakad, de mosolygásra erőlteti magát» s úgy fejezi be, félig az ellenségnek szólva, viselkedése magyarázatául az üzenetet. Az ellenséges követ távozása után összeroppan. Magára maradván, az érzelmek hullámozásának minden fokozatán végigszálgul: Istenhez fohászkodik, a maga életét ajánlja fel fiáé helyett, kétségbeesve néz a követ után, már a hóhért látja benne, egyszerre borzadva látja maga előtt az akasztófát, s a vízió minden részletével eltölti lelkét, majd «elragadtatva» gondol a Henriktől való szabadítás halvány reményére. Egy legördülő könnyecsepp mulandóságáról ismét fia halálára tér gondolata, de már nem oly rémítő képpel: a borzalmas vízió után az ellágyulás már a vergődésben való kifáradás. Maga is látja fáradtságát: «az ostrom és viaskodás el nem fárasztott, és most — aludj Clementia, aludj!» De alig ereszkedik le «chakkal» a földre, felveri a megújuló harci lárma. Mozdulni

alig tud, csak mikor a polgárok figyelmeztetik az új ostrom kezdetére, «erölteti magát kemény állásra», fegyveréért rohan, s nyomban utána következik személyes viadala Châtre-ral, melyre a «kölykétől megfosztatott orosz-lán» indulata ad erőt, hogy nyomban a kivívott diadal után ismét «erőtlenül» kiáltsa: Victoria!

Az egész dráma lényege azonban Châtre lelki válsága, s legfőképp abban áll fölénye költője addigi kísérletei fölött, hogy az egész drámát egy lélek nagy belső átalakulásának rajzára építi, ahhoz igazítja, mintegy a lélek rajzát teszi a szerkezet középpontjává, vagy hogy a Négyesy Lászlótól Arany balladáin kívül legfőképp épen a *Bánk-bán*-ról szívesen hangoztatott kifejezést használjam, itt, első történelmi drámájával jut el Katona «psychocentrikus compositio»-ig.

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

ADATOK A MAGYAR MŰDAL KIALAKULÁSÁHOZ ÉS FORRÁSAIHOZ.

A magyar műdal kezdete a XVIII. században c. dolgozatomban kifejttem, hogy az énekelhető műdalt a XVIII. században a fölvilágosodás teremtette meg, s mint a német rokokó-klasszicizmus sajátos műfaját Révai Miklós honosítja meg nálunk, Versegly pedig gazdag gyűjteményt ültet át belőle. Mindketten kevésbé lírai költeményeket, inkább kótaszövegeket fordítanak vagy dolgoznak át: evvel egyrészt a németes verselésnek törnek szélesebb csapást, másrészt követőkkel együtt megteremtik lírai költészetünk dallamosságát. Az alábbiakban részint kiadatlan költeményekkel, részint forrásaiknak teljesebb kikutatásával vagy pontosabb megjelölésével mintegy megokolom, bizonyítom állításaimat s kiegészítem eddigi ismereteinket.

1. Révai Miklós kiadatlan versei.

A rokokó-klasszicizmus végső forrásában az ókor nagy lírikusaira támaszkodott, elsőkül Horatius, Catullus s leginkább Anakreon voltak a példái és forrásai. Azonban, nem kerülték el figyelmüket a dii minorum gentium sem; finom érzékkel találják meg kisebb poéták alkotásaiban is azokat a könnyed, dalszerű megszólamlásokat, amelyek miniatűrökül jól illenek a rokokó-foglalatba. Miként Hagedorn (mégpedig a szerző megnevezése nélkül) átveszi¹ Ausonius XVII. epigrammáját (*De Myrone et Laide*), s Csokonai *Hány a grácia?* c. kis dallá formálja a CXXI-et, Révai Statilius Flaccus egyik versét dolgozza át, még — az első német anakreonisták példájára — rímtelen negyedfeles és hármás jambusokba. Ez a költeménye máig kiadatlan.²

Az aluvó Kupidóra.
Statilius Flakkus után.

Alszol, ki álom üző	Alszol, nem is lobogtat
Komor keserveket	Vásott, hamis kezéd
Gondatlan foglyaidra	Gonosz tüzzel szikrázó
Örömmel hintegetsz,	Mérges szövétneket
Habokból lett Anyá(d)nak	'S erőt rugó fjadból
Kegyetlen gyermeke!	Nyilat nem szőrogat.

¹ *Myron und Laïs*. Magyarra ford. Lukáts István. (*Költeményei*, 41. l. Kiadta Gálos Rezső, 1911.)

² N. Muzeum kvtára, Quart. Hung. 1310.

Mérészkedjék ¹ akárki;	Még a' te álmod is:
De én nem bízhatom.	Mert félek, hogy fejemre
Gyanús nekem 's ijesztő	Látsz ott is bánatot.

Ugyancsak klasszikus eredetűek a következő eddig kiadatlan dalai is:²

Az önként fogollyá lett Kupidó.

Navagéro után.

Minap verágokat	E' közt a' tsintalan
Szedett kedves Lutzám,	Sajdítja két szemét
Hogy kötne szép bokrétát:	Es szép mellét Lutzámnak:
Le szállt véletlenül,	Tetszett a' gyenge kéz,
Mint lepke kis madár,	Tetszett a' szép ajak,
Közel hozzá Kupidó.	Hőszín vállát tsodálja.
Meg fogja Szép Lutzám,	Belé ölelkezik,
'S készül virágival	Önkényén meg marad,
Hamar le is kötözni,	'S bútsúzik Tzipriától:
Ellenzi a' fogoly,	Isten hozzád, Anyám!
Tsapkodja szárnyait,	Már más anyám vagyon,
Hogy el repül kezéből.	Keress már más Kupidót.

A' Lutzá' Madara.

Szelíd nyájas falat	Le száll kezére is,
Az a' pitziny madár,	Gyengén tsipdesgeti
Miként játszik Lutzámmal!	Ingerlő szép kis úját:
Ennek mi sok szabad,	Ugrik mellére is,
Mint tsalja aszszonyát,	Hol érzi bús hevét
Követ sok szép enyelgést.	'S pipegve azt kesergi.
Le száll meg el repül,	Szájából éteti
Édesdeden tseveg,	Gondos kis Aszszonya,
Magát hogy meg nem adta:	Irigylem ezt valóban:
De vállán ott terem,	Mert itt öröm között
Ha mondja asszonya,	A' tsókokat szedi,
Hogy már magát meg adja.	Mellyekre én sohajtok.

Megint a' morgók ellen.³

Katull után.

Morognak a' komor	Azért is adj ezer
Vének mind úntalan,	Tsókot, százat hamar,
Hogy nem szününk szeretni.	Adj még reá hevedbenn:
De bosszújokra is,	Adj még ezret, 's megint
Hogy meg repedjenek,	Adj százat erre is,
Lutzám! mi tsak szeressünk.	'S mindég ezerre százat.
Lám, alkonyodhatik	Mikor sok ezreket
A' nap 's kelhet megint	Adtunk egymás után,
Mosolygó virradással:	Hamar keverjük össze:
Nekünk ha el telik	Hogy számát mi magunk
Egyszer rövid napunk,	Se tudjuk sok között,
Alunnunk kell örökké!	De más kaján se tudja.

¹ Áthúzza: *Bátorkodjék*...

² Nemz. Múzeum kéziratára, u. o.

³ L. *A' morgók ellen* c. költeményét Császár, *Deákös költők* c. kiadásának jegyzeteiben. (I. 341. l.)

Szerető állhatatosság.

Flaminius után.

Mint a' merő sziklát	Próbára vetheted :
Az ordító szelek	Olly állandó Lutzám !
Tsapják szörnyű haraggal,	Az én szívem te hozzád :
'S e' közt a' kő szikla	'S nem ingathatja meg
Illy rút erőre is	Az én hívségemet
Ki nem mozdul helyéből :	Se boldogság, sem inség.

Tsók lopáson habzó szerető.

Flaminius után.

O jaj nekem! még meg halok,	['S ez a' harag nem tsak meg öl,
Tsak egy tsókot ha nem lopok,	Engem nagyobb kinnal fenýt
Lutzám! e' gyöngy ajakról;	Még a' halál után is :
'S ha vak merőn tsókot lopok,	Mert gyötrené bús lelkemet
Attól tartok, hogy majd reám	Még ott a' más világon is
Örökre meg neheztelsz.	Meg bántódott szerelmem.]

Lopok még is; de nem teszem:
 Mi jobb a' két dolog közül,
 Habzom megint iránta:
 Lelkem se száll, én sem tudom,
 O jaj nekem! tsak hogy veszek,
 Azt mélyen érzi szívem.

A Steffan-féle dalgyűjteményből, amely Fabchich bizonyása szerint Révait az énekelhető műdalhoz vezette, két kiadatlan költeményét őrizi a Nemzeti Múzeum.¹ Az egyik Kleist *Amyntja* (1751), amelyet a *Sammlung deutscher Lieder*ből fordított, ahol az eredeti 1778-ban Steffan zenéjével jelent meg.

Amynt pásztornak kesergése.

Megyen tehát? már életem keserves:
 Tőlem nagy köz szakasztja Lalagyét.
 Amott tűnt el: lehellj, o gyenge szelő!
 Talán onnét lebegsz.

Immár eltűnt: folyó vigy hírt utánna:
 Ötet vesztvén hervad kies mezőnk:
 Siess, mondjad, hogy erdőnk érte búsong,
 Hal érte pásztora.

Melly völgy frisül most már tekintetétől?
 Artzájától hol szebb most a' patak?
 Mellyik liget zeng édes énekére?
 Hol járja tántzait?

Egy pillantást! tsak még egy kéz szorítást!
 Tsak egy tsókot, millyent előbb adott:
 Tsak ezt engedd, aztán már, ó szerentse
 Ha tetszik, sírba dönts.

¹ Az Oct. Hung. 432. sz. kézirat-kötetben.

Igy sirt Amynt, bús könnyező szemekkel
 A' tájt nézvén, hol el tűnt Lalagye:
 Látszott a' táj meg illetődni 's véle
 Zokogni Lalagyét.

Estve 31. Decemb. 1787.¹

Egy másik kiadatlan verse, amelynek szerzőjét megnevezi, szintén a SdL.²
 ből való, de a III. részből, ahol Fribert zenéjével van meg:

Álom.

Utz utánn.

Álom! most is gyönyörködöm
 A' tündér képezetben,
 Lankadt testtel mikor minap
 Le dültem a' bokorban:
 Hol a' patak meg gyűlt vize
 Tavát tsinált árnyék alatt.

Már nem szorúlt függő tsetse
 Szabad kénnyel mosolygott,
 Merő szemem nem telhetett,
 Édesdeden csodálta.
 Virágokon járó Zefir
 Örült 's gyengén lehelt rá.

Sűrűn bé nőtt levél közül
 Ott fektembe ki néztem.
 Hogy vetkezett az én Lutzám
 A' tó szélén feredni.
 Immár ingig le vetkezett,
 Kit gyenge szél lebegtetett.

Készült Lutzám o melly öröm!
 Vetkezni már egészen,
 Azon közben fel ébredék
 'S el tűnt e' kép előlem.
 'S ha bár megint el alszom is,
 Már a' vízben leszen Lutzám.³

2. Révai Énekeinek forrásaihoz.⁴

1—5. A bécsi aufklärísták közül elsől Sonnenfels munkái kerülnek
 kezébe: *Das Opfer* c. kis pásztorjátékát fordítja le Nagyváradon 1779-ben
Az áldozat címmel.⁵ A másik bécsi poéta a travesztált *Aeneis* szerzője,

¹ Párhuzamul Kleist utolsó strófáját közlöm:

So klagt Amynt, die Augen voll von Thränen,
 Den Gegenden die Flucht der Lalage;
 Sie schienen sich mit ihm nach ihr zu sehnen,
 Und seufzten Lalage!

Lefordította Kazinczy és Verseghy is.

² SdL. a *Sammlung deutscher Lieder*, LBL. a *Lyrische Blumenlese*
 rövidítése.

³ Uz *Ein Traum* c. költeményének, Révai eredetijének első strófája
 így hangzik:

O Traum, der mich entzücket!
 Was hab ich nicht erblicket!
 Ich warf die müden Glieder
 In einem Thale nieder,
 Wo einen Teich, der silbern floss,
 Ein schattiges Gebüsch umschloss.

V. ö. Csépany István fordításával is (tizenkettésekben), Orpheus,
 1790. II. 186. l.

⁴ Az I., V. és XXIII. Ének (Révai maga jelöli meg) Horatius, a III. és IV.
 Sappho, a IX. Ovidius, a XIII. Catullus verse után készült. Az Anth. Pala-
 tinában jelöli meg (legtöbbször csak közvetett) forrását Császár Elemér
 (*Deákos költők* I. jegyz.) a VI., VIII., XII. és XV. Énekeknek.

⁵ *Elegyes versek*, 1787. 198. l.

a szabadkőműves Aloys Blumauer. *A' jámbor falusi leány*¹ (XXVI. Ének) ennek *Wunderseltsame Klage eines Landmädchens in der Stadt* c. költeménye, az, amely — talán Révain keresztül — hatással lehetett Czuczor Gergely *Falusi kislányára* is. Révai nem ragaszkodik hiven eredetijéhez, mert maga mondja Anakreon-fordításának előszavában,² hogy «a' verskötetnek telylyesebb befejezésére néha-néha valamit közbe költöttem, azonbann még-is úgy, és olyan féle gondolatokkal, a' milylenek egyenesen folynak a'... költőnek volt képzelődéséből, és a' melylyek annak értelmét is jobban magyarázzák. Ezzel a' szabadsággal egyéb fordításimbann is éltem most későbbben.» Ilyen szabadabb fordítás ezé a Blumauer-versé:

Du lieber Gott bald dankt' ich dir
Wohl nicht für deine Gabe;
Noch nie war mir's so ärgerlich,
Als in der grossen Stadt, dass ich
Ein hübsch Gesichtchen habe.

O jó Isten! majd meg bántlak
Ingyen adományodért:
Hogyszebb vagyok, majd nem áldlak
Szerettem kegyelmedért.

Nékem ez olyly botrányozás,
Tsak nem veszttem lelkemet:
Arra visz a' boszorkodás,
Fel karmolom képemet.

Ennél sokkal hívebb Uz és Kleist költeményeinek fentebb közölt fordítása és az a Weisse-átdolgozás, amelyről dolgozatom egyik jegyzetében volt szó.

6. A *Kupidó éneket kér a költőtől* c. műdalt (X. ének) Révai két német versből szerkesztette eggyé. Az egyiknek forrása Chr. F. Weisse *Preis der Lieder. Amor und der Dichter* (Steffan, SdL. III. 19.) a rokokó-költészet egyik legbájosabb költeménye. Hogy Révai elég hiven fordította, igazolja ez a kis párhuzam:

Amor:

Meine Mutter hat ein Paar
Allerliebste Turteltauben:
Sieh, ich will ihr eine rauben,
Thu' ich es gleich mit Gefahr.

Der Dichter:

Wie? zwei Täubchen, welche sich
So getreu und zärtlich lieben,
Durch die Trennung zu betrüben
Harter Räuber, schäme dich.

Kupidó:

Tartat egy pár szép gerlitzét
Anyám 's velek játszik is:
Neked lopom az egyikét,
Hogy ha rajta vesztek is.

A' költő:

Az egymáshoz hív gerlitzét
Párjától meg fosztani,
Te kegyetlen! Mind kettejét
Nem szánád búsítani?

Sokkal szabadabb a vers folytatásának átdolgozása. Az első részben Amor végül is rábírija a költőt, hogy énekelje meg. Révai ügyes fordulattal, miután «bírija immár» Lutza szívét, eleget is tesz a költő ígéretének:

Már mondjuk el az éneket,
Mert különben meg gyaláz.

Az ének a szerelem hatalmáról szól: Hagedornnak *Die Wunder der Liebe* c. költeményét dolgozza át; de csak a gondolatmenetét használja föl, azon belül szabadon csapong képzelete. Íme egy kis részlete:

¹ U. o. 164. l.

² Kézirat a N. Múzeumban, Quart-Hung. 1310.

Der Liebe Macht ist allgemein,
Ihr dient ein jeder Stand auf Erden,
Es kann durch sie ein König klein,
Ein Schäfer gross und edel wenden.
(LBl. VII. 17.)

Szeretnek nagy hatalma
Az egész természetén.
— — — — —
Nézz egy királyt, ki' szavára
Földig borul sok ország...
De szerelem büszkeségét
Ennek is meg töreti.

7. A *Lutza'* szépségéhez (VII. ének) inkább csak az ötletet adta J. P. Uznak egyik közkedvelt költeménye, *Die Geliebte*.¹ Révai nyilván a költeménynek Ramler-féle változatából (SdL. III. Abth. 3.) vette a szöveget:²

Die ich mir zum Mädchen wähle,
Muss von aufgeweckter Seele,
Muss von schlankem Wuchse seyn;
— — — — —
Fuss und Hand sey rund und klein.
Ist ihr Mund zum Kuss geschaffen:
O! so braucht sie nicht mehr Waffen! —
Ich bin ihr Gefangener.

Ajakadon elevenség
Pirul 's tsókra ingerel...
— — — — —
Kartsu tested, ép termeted
Szépek pitziny lábaid.
— — — — —
Ó szebb nemnek ragyogványa
Meg vesztettél, rab vagyok.

8. *Szerető harag* c. verséről (XIV. Ének) maga mondja, hogy «Fontanelle' verse után» készült. Fontanelle nevű francia költő nincs; de írt verseket is Bernarde de Fontenelle, a száz esztendőért író, (1657—1757.) a fölvilágosodás egyik harcosa, az Académie des Sciences titkára és történetének írója, akinek egy *Reflexions sur la Poétique* c. munkáját Révai *A' Vers szerzés két különböző módjáról* c. értekezéséhez forrásul használta.³

Munkáinak teljes kiadásából⁴ idézzük a verset:

Caprice

Je ne dors ni nuit ni jour,
Le diable emporte l'Amour,
Ses petits frères, sa mère,
Tous les parents, jeux et ris,
Toute l'isle de Cythère,
Et qui plus est, mon Iris.

Szerető harag.

Sem éjjel nem alhatom,
Sem nappal nem nyughatom:
Nyegem tsak a sok gyötrelmet,
Az ezer keserveket
Vigye Tatár a' Szerelmet,
Azt a' falat gyermeket.

Vigye anyját, ötseit,
'S minden vérség' feleit:
A' játékot, a' mosolygást,
A' pitziny örömmökkel!
Halljad Lutza! ezt a' morgást:
Még téged' is vigyen el.

Fontenelle költeményét Gleim dolgozta át németre és Révai versének címe Gleiméra (*Zorn über Zärtlichkeit*) is emlékeztet.

9. *A' szökevény Kupidó* c. verséről, melynek «piciny falat» kifejezése (épen úgy, mint a *Szerető haragban* a «falat gyermek») Faludi verseiből

¹ Uz költeménye sem eredeti: Cl. Marot francia verséből készült. (*Quand vous voudrez faire une amie*).

² Csak éppen van meg a jellemző befejező sor — s ez is a Kurzböck-féle megzenésített kiadásra utal. V. ö. még alább J. A. Weppen *An Iris* c. költeményével, Verseghy forrásai között. (25. *Amor*).

³ Csaplár, *Révai élete*. III. k. 32. l.

⁴ *Oeuvres de Fontenelle*. 1762. IV. k. 253. l.

származik,¹ már Császár Elemér kimutatta,² hogy a *Görög anthológiából* való: Meleagros epigrammája a forrása. Mégis megemlítem itt, mert rá akarok mutatni, hogy a Révai a németekkel közös forrást használt: a témát Joh. Nic. Götz is földolgozta *Der verlorene Amor* c. költeményében, s épen úgaldformában, mint ahogyan Révai is népies formában ülteti át (Götnél hívebben) a görög distichonokat; Venus elvesztette kis fiát, de megtalálják a költő kedvesének szemében:

... οὐ με λελῆσθαι,
τοξότα, Ζηνοφίλας ὁμμασι κρυπτόμενος. (*Meleagros*)

Ihol vagyon a' rejtekbenn,
Látom, honnan tzelozgat:
A' szökevény te szemedbenn
Lappang, Lutza! ne tagadd! (*Révai*)

10. Ilyen görög forrásra megy vissza — s epigrammának a németekkel egyezően dalszerű földolgozása — Révainak egyik legszebb költeménye is, a *Szerető kívánság*.³

11. Végül Metastasio-ban is találtam egy versének forrását. Metastasio drámai költeményeinek egy (névtelentől) megjelent német fordításában,⁴ a VI. kötet függelékében bukkantam *A' meg hűlt szeretet* c. jellemzően barokk strófákban készült versének forrására. A költemény német fordítója nem azonos a drámák fordítójával:⁵ «Nachfolgendes Gedicht ist nicht aus meiner Feder geflossen. Ich habe solches vor einigen zwanzig Jahren von einem Freund erhalten und von ungefähr unter meinen Schriften gefunden. Mein Freund nannte es *Tiren an Florinde*.» Most *Die Freyheit. An Nice* (Ein kleiner Gesang.) a címe. A német fordítás, miként eredetije is (Metastasio harmadik, *La libertà* c. canzonettája),⁶ 13 strófa, Révai 11-be vonta össze. Nincs nyomunk, hogy Révai olaszul tudott: szinte kétségtelen, hogy ezt az épen Bécsbe érkezése előtt megjelent fordítást használta. Utolsó strófáját összevetésül közlöm:

13. Eine Falsche will ich meiden;
Du verlierst ein redlich Herz:
Und ich weiss nicht wessen
[Schmerz
Mehr erträglich von uns Beyden.
Dies weiss ich, dass nie so treu
Dich ein andrer wird entzünden;
Da, o Nice, leicht zu finden
Eine voll Betrügerey.

11. Én változó tsélsap szivet
Hagytam el; nem nagy kár.
Te állandó jámbor hivet
Vesztettél; aggódj már.
Én hamisbat,
Te igazbat
Nem találsz, keress bár.

¹ V. ö. Faludi, *Cupido*. (Négyesy kiad. 43. l.)

² *Deákos költők*, 1914. I. 430. l.

³ V. ö. Gálos, *Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez*. 1932. 25. l.

⁴ Des Peter Metastasio *Dramatische Gedichte*, aus dem Italienischen. Frankfurt und Leipzig, 1769—76. 11. k.

⁵ A költeményt F. W. Gotter is lefordította (1772) s mint eredetit közölte költeményei között (1803.) Fordítása azonban sokkal szabadabb s így Révai inkább e névtelen fordítót használhatta.

⁶ Lefordította Csokonai is, egyszer versben (ÖM. Harsányi és Gulyás kiad. II. 43.) és egyszer prózában (u. o. 472. l.).

Révai forrásaiból egyelőre ennyire tudok rámutatni: e példák is igazolják fejtegetéseink eredményét.

3. Verseghy dalainak forrásaihoz.

Verseghy forrásainak egy részét eddig is ösmertük. A magától Verseghytől megjelölteken kívül Császár Elemér,¹ Alszegey Zsolt,² Major Ervin³ és e sorok írója⁴ már sok versnek eredetijét megjelölték. A forrás megjelölés részben (Major cikkeiben) a kótákon alapult; ezek azonban legtöbbször nem nevezik meg a szöveg szerzőjét (s ez a magyarázata, hogy maga Verseghy sem); ezeket tehát ki kellett nyomoznom, annál inkább, mert néha még a költemények szövegét sem közlik teljesen. Ebben Friedländer alapvető munkája és Hoffmann von Fallersleben könyve⁵ volt némi segítségemre. De nem tudtuk azoknak a verseknek szerzőit sem, amelyeket Verseghy a *Lyrische Blumenlese*-ből fordított: Ramler a költeményeket a szerző megnevezése nélkül adta, mert részben átdolgozva vette föl gyűjteményébe. Ő maga azonban, szerencsére, egyik-másik példányába kézírással bejegyezte a szerzők egy részének nevét, s akadtak mások is, akik a szerzőkre ráismertek. A Ramler-irodalmat végigbongészva, természetesen rá kellett akadnom Carl-Schüddekopfnak, a rokokó költészet ismertetése körül utóbb nagy érdemeket szerzett tudósnak doktori értekezésére,⁶ amelyben e jegyzetekből sikerült a Ramler antológiáiban közölt összes versek szerzőit, néhány kivétellel, felsorolnia. Mindezek segítségével az alábbiakban az eddigieknél jóval teljesebb képet adhatom Verseghy forrásainak s megrajzolhattam dolgozatomban költészetének jellemét.

Forrásjegyzékembe nem vettem föl a nem-német eredetű verseket, tehát Delille-fordítását, a Lafontaine-elbeszéléseket,⁷ az angol forrásokat⁸ és azokat a latin (Ovidius, Horatius) fordításokat, amelyeket már Császár Elemér megjelölt.⁹ Egy humanista forrással ezeket is meg tudom szerezni s egynél valószínűvé teszem a latin eredetet. Az utóbbi:

19. *Ámor és a' Halál.* Latin forrásra vall, hogy a költeményt Baróti Szabó Dávidnál is megtaláljuk, elsőizben a *Vers-koszorúban*:¹⁰ *Az halálról és szerelemről.* A közös forrást e kis párhuzam igazolja:

¹ Verseghy összes költeményei (Bp. RMK., 1910.) kiadásának jegyzetében és *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században* c. akadémiai értekezésében (Bp. 1913.) a LBl. költeményein kívül a köv. versek pontos forrása (a számok a most id. kiadásban levő sorszámok): 36., 48., 50., 58. 64—72. 77—78. sz.

² EPhK. 1917. 596—597. l. LBl., szerzők nélkül.

³ IK. 1924. 46., 1925. 258., 1931. 206. l. SdL., Haydn-szövegek és LBl., pontos forrás: 9., 41., 57., 101., 131., 180. sz.

⁴ EPhK. 1906. 714., 1912. 63., 1913. 58. és 710. l. Pontos megjelölés: 83., 148., 152. sz.

⁵ *Das deutsche Lied im XVIII. Jh.* I—III. (1902.) ill. *Unsere volkstümlichen Lieder.* (1900.)

⁶ *Karl Wilhelm Ramler bis zu seiner Verbindung mit Lessing.* 1886.

⁷ 99., 115., 137., 143., 149. sz.

⁸ L. Fest S., *Verseghy forrásaihoz.* EPhK. 1917. 316. l. 96., 146., 157. sz.

⁹ Verseghy költ. id. kiad., 100., 102., 114., 116., 127., 144., 151., 153. sz. Horatius és 18., 28—30., 119. Ovidius.

¹⁰ Kassán, 1786. II. k. 131. l. — Császár Elemér is (*Deákos költők*, id. kiad. I. 316. l.) görög származású latin epigramma fordításának tartja.

Szabó Dávid:

... s mivel még volna setétség,
Ennek amaz ragadá nyílait, annak emez.

Több öreget sebesít nyílával azóta Kupido,
'S még több Ifjat halál' nyíla halomba le-ver.

Verseghy:

... pihegnek a' setétben
Amor Halálnak tegzét
Halál viszontag Amorét
fel-füzi ölében.

... Halál az öregekre
Amor tzelöz szívekre.
Azóta hálnak az iffiak
's vetemednek az aggtottak
a' tsúf szerelemre.

31. *Egy Fülemüléről és a' Hárfásról* a másik. — Bevezetését Császár, mivel Verseghy művésziiesen játszott a hárfán, a valón alapulónak tartja. Mindamellett egészében nem tartja eredeti alkotásnak: «keresettsége magán viseli a XVIII. századvégi nyugateurópai költészet stílusának bélyegét.» (Verseghy, *Kisebb költ.* 340. l.) Formája valóban emlékeztet a németekre; tárgya azonban régiebb. Strada jezsuita *Prolusiones Academicæ* c. könyvéből (1617) idézi Molnár János *Könyv-háza* (III. szakasz 1783. 225. l.) egy dal-verseny győztesül *Balthassar Castilionius* XV. századi hexameterait (aki az alexandriai Claudianus követője volt): *Certamen poetæ et philomelæ*. Lehet, hogy Verseghynek más, közvetlenebb forrása is volt; mégis, valószínű, hogy Verseghy *A' Fülemilének a' Hárfással való vetekedését* (így nevezi Molnár) a *Magyar könyv-házban* olvasta: az időpont is vág. A latin még részletezőbb és kedvesebb. Íme, egy kis párhuzam:

Castiglione:

... vitam summo in certamine linquens
Victoris cadit in plectrum, par nacta sepulcrum:
Usque adeo et tennes animas ferit æmula virtus.

Verseghy:

Le-fordul a' fa ágáról
s éppen hárfámba esik,
ebbe, mint egy koporsóba
hartza után le nyugszik.

Verseghynek, a hárfásnak, valószínűleg megtetszett a tárgy, és így született költeménye, amely megrövidítve és első személyben, de részenként követi Baldassare Castiglione versét.

A német források közül csak azokat sorolom föl, amelyeket vagy eddig is ismertünk, de nem ismertük az eredetijének szerzőjét, vagy eddig nem ismertünk; ez utóbbiaknál mindig közlök összevetésül rövid párhuzamot. Sajnos, ez utóbbiak közül maradt, amelynek szerzőjét én sem tudtam megállapítani.

8. *A' Vitéz*. — Forrása: Chr. F. Weisse, *Der Soldat*. — Steffan, *SdL. II. Abth. 18*. — A LBL-en kívül — mondja Császár — «valószínűleg volt Verseghynek más, eddig előttünk ismeretlen forrása is. Különösen érdekes ebből a szempontból *A' Vitéz* című költemény, mely versszakaszainak párhuzamos szerkezetével és egészen arányosan kifejezett ellentéteivel, főként

pedig ismétlődő verssoraival nagyon elűt Verseghy későbbi alakító eljárásától.» A fölsorolt vonásokban Verseghy híven ragaszkodik forrásához; a szöveg fordítása azonban szabad, a tartalmát Verseghy kissé megfésülte. Idézem a költemény egyik strófájának párhuzamát, azért is, mert a német versben Magyarországról is szó van:

Wenn sie in volle Keller brechen,
Und brüderlich zusammen zechen,
In Ungarn oder an dem Rhein:
So wünsch' ich ein Soldat zu
[seyn.
Doch wenn sie sich zu frech bezeigen,
Auf Schanzen, Wäll' und Mauren
[steigen,
Wo plumpe Mörser Feuer speyn:
So wünsch' ich kein Soldat zu
[seyn.

Ha egygyütt társaságba mennek,
jó borral 's étkekkel töltődnek
's fel-serkennek az örömré,
kedvem jön a' vitézségre.
De ha magas bástyákra hágnak
's ott maid nem estig el-hartzolnak
biztatván egymást fegyverre,
nints kedvem a' vitézségre.

10. *Rozilis és Dafnis*. — Forrása: Christian Felix Weisse, *Die zu späte Ankunft der Mutter*.

11. *Fillint*. — Forrása: Christian Felix Weisse, *Eine sehr gewöhnliche Geschichte*.

12. *Butszás*. — Forrása: *Abschied an Lorchén*. — Friberth, SdL. III. 8. — A szöveget is csak a SdL-ből ismerem, szerzőjét nem tudtam megállapítani. Az eredetiben 5 strófa van, Verseghy az 1., 2. és 4. strófát dolgozta át, minden strófában inkább csak az első négy sorhoz ragaszkodott, a többiben egészen szabadon költ, sőt az utóbbi sorok verselését is átalakítja; az első strófát közlöm:

Mein Kummer weint allein um dich,
Mit mir ist's so verloren.
Die Umständ' überweisen mich,
Ich sey zur Noth geboren.
Drum spare Seufzer, Wunsch und Flehn,
Du wirst mich wohl nicht wieder sehn,
Als etwa in den Auen,
Die Glaub' und Hoffnung schauen.

Tsak érted sír bágygyadt szívem,
magára nem gondolván,
Mert hogy keservre születtem,
láttya estünköl nyílván.
El szélleszték szerelmünket
hirtelen el-jegyzéssel,
Örök gyászba szívünket
tették reménységünkkel.

13. *A' Győzhetetlen Szív*. — Forrása: *Holdes Mädchen, könnit' ich wissen*. — Steffan, SdL. II. 22. — A szöveget itt is csak a SdL-ből ismerem, ennek a költőjét sem tudtam megállapítani. A vers Steffannál 3 strófa, Verseghy a közbülsőt elhagyta s az utolsó strófa első felét is szabadon dolgozta át:

Holdes Mädchen, könnit' ich wissen,
Ob dein Herz denn garnichts fühlt;
Wenn bey sanften Händeküssen
Manche Thräne mir entquillt.
Meine Hand still deine drückend
Furchtsam dann an Busen legt
Und mein Herz, so ganz entzückt,
Mächtig dir entgegen schlägt.

Mond-meg, kérlek, nyájás Lyánka,
meg-indul Te szíved,
Midőn sirva szorongattya
kezedet szerelmedes?
Midőn szemem félelmessen
szögezve van képedhöz
és szívem vervén sebesen
ohajt 's repdes szívedhöz?

14. *Mariane' haláláról*. — Forrása: Albrecht Haller, *Trauer-Ode beym Ableben seiner geliebten Mariane*. — Steffan, SdL. I. 12. — Az eredetiben

16 strófa, ezekből már Steffan is (aki a szerzőt is megjelöli) csak kilencet közöl; Verseghy hármát fordít le. Csak az első strófát idézzük összevetéssel:

Soll ich von deinem Tode singen?
O Mariane! welch ein Lied!
Wenn Seufzer mit den Worten ringen
Und ein Begriff den andern flieht.
Die Lust, die ich an Dir gefunden
Vergrössert jetzund meine Noth;
Ich öffne meines Herzens Wunden
Und fühle nochmals Deinen Tod.

Most o! Mariane! halálodnak
éneklek egy odátskát,
ha zokogásim bús hangomnak
el nem borították folyását.
Mennél édesebb volt szerelmed,
annál nagyobb most gyötrelmem!
Előttem van naponkint képed
's naponkint meg-újúl sebem.

Hallernak ez a verse — a *Die Alpen* c. leíró költeményével és a *Doris*-szal együtt (Verseghynél 101. sz., v. ö. Major, IK. 1924. 46. l.) — a legnépszerűbb éneke volt. Felesége, Wysch Mariane halálára írta, akit 1731-ben vett nőül s alig öt évi házasság után vesztett el. Verseghy tehát Hallernak legismertebb lírai költeményeit fordította le, de azért, mert a SdL. ezeket közli megzenésítve.

16. *A' Szegefű*. — Forrása: Johann Wolfgang von Goethe, *Das Veilchen an der Wiese*, az *Erwin und Elmire* c. daljátékából. (Alszeghy föltevése, EPhK. 1917. 597. l., helytelen.) — E költeménynek külön nevezetessége, hogy ez az *első magyar Goethe-fordítás*, mégpedig Goethe egyik legnépszerűbb s legtöbbször (több, mint 30-szor) megzenésített dalának fordítása. Verseghy a *Sammlung deutscher Lieder*-ben találta, kétszer is: Steffan és Friberth kompozíciójával. Steffan — 1779-ben — nemcsak Goethe igazi nagyságát nem ismerte fel, hanem arra sem ügyelt, hogy Goethe-verset zenésít meg: a szöveg fölé *Gleim* nevét írta. Tévedésének az volt az oka, hogy Gleimnek is van egy *Das Veilchen* c. költeménye s mindkét vers Jacobi *Irise*-ben, mégpedig ugyanabban az évfolyamban (1:75) jelent meg.¹ Verseghy e szerint *A' Szegefűt* mint Gleim versét fordította le. Nagyon kezdetlegesen. A gyatra átdolgozásban csak egy mozzanat érdekes: a rokokó nagyon kedvelt kicsinyítései jelentkeznek benne. Hogy a *Veilchen* helyébe *szegefű* kerül, annak nyilván az az oka, hogy költőink a három rövid szótagú *ibolyával*, *violával* nem boldogultak. A *Veilchen* Szentjóni Szabó Lászlónál is (*a' Czenczi' rózsája*), Csokonainál is *rózsá*. Mint legrégebbi Goethe-fordításunkat, eredetijével együtt, idézem egész szövegében:

Ein Veilchen auf der Wiese stand
Gebückt in sich und unbekannt,
Es war ein herzig's Veilchen;
Da kam eine junge Schäferin
Mit leichtem Schritt und munterm Sinn
Daher, daher, die Wiese her und sang.

Ah denkt das Veilchen — wär ich nur
Die schönste Blume der Natur,
Ach nur ein kleines Veilchen.
Bis mich das Liebchen abgepflückt
Und an dem Busen matt gedrückt
Ach nur, ach nur ein Viertelstündchen lang.

Az út mellett egy Szegefűtske
meghajolván, bús homlokkal
föld színére borula.
Történt, hogy a szép szüzecke
csendes lábbal s vig orcával
arra sétálván, da'ola.

Ó! bár — úgymond a szegefűtske
legszebb volnék e rétecskén
ó csak egy szép rózsácska!
Hogy letörvén e szüzecke
bágyadozni tiszta mellén
ó csak egy fertályig hagnya.

¹ U. ott, id. k. és II. 528. l.

Ach, aber ach das Mädchen kam
Und nicht in Acht das Veilchen nahm,
Ertrat das arme Veilchen.
Es sank und starb und freut sich noch
Und sterb' ich denn, so sterb ich doch
Durch sie, durch sie — zu ihren Füßen doch.

De jaj nem vévén szegénykét
észre, épen reája lép
s legyőtri föld színére.
Dőlven ő s végezvén éltét —
Elég, úgymond, ó kedves kép,
hogy te végzéd éltetmet, te!

17. *A' Hívség.* — Forrása: Johann Nicolaus Götz, *Der Bund des Thyrsis und der Daphne.* — Steffan, SdL. I. Abth. 16.

20. *Panasz.* — Forrása: Ewald Chr. v. Kleist, *Amynt.* — Steffan, SdL. I. 7. — Verseghy az eredetinek öt strófáját háromba vonta össze. V. ö. Alszegehy, EPhK. id. h. L. még Révai és Kazinczy fordítását.

21. *Az Erdő.* — Forrása: Albrecht Haller: *Doris.* — Steffan, SdL. I. Abth. 10. és Fribert, SdL. III. Abth. 28. — V. ö. még a 101. verssel (*Dóris*hoz), amely hívebben fordít néhány strófát Haller 22 versszakából. Ez is szabad átdolgozás, de v. ö. első két strófáját a 101. sz.-nak 2. és 3. versszakával.

23. *Szerencsétlen-Szerelem.* — Forrása: *Ich ging einst einen Frühlingstag*... Steffan, SdL. II. Abth. 19. — Szerzőjét nem tudtam megállapítani, szövegét Steffan id. h. vetettem össze. A fordítás hűségére az utolsó strófát idézem:

Nun hat sie Busen voll und Schoos
Und ach nun ward ihr Schmerz zu gross!
Sie goss die Liebebürr' hinab,
Liegt, sprach sie, seydt mein sanftes Grab,
Und sank dahin — ein stilles Ach
Voll Lieb' und Leid ihr Herz zerbrach.

Nagy lett végre szív fájdalom,
sokszor 's mélyen fohászkoda.
Virágot öntvén egy dombra,
lesztek, úgy mond; testem' sírja.
Egy mély, terhes 's nagy ah! után
repedt szívvel meg-holt dombján.

24. *Az el-hagyatott.* — Forrása: *Die Verlassene.* Haydn, XII. Lieder 1782. I. Th. 5. — A szöveget csak Haydn kótájából idézem, szerzőjét nem tudtam megállapítani:

Hör auf mein armes Herz so bang zu
[schlagen]
Er spottet deiner Leiden, deiner Klagen,
Er schloss durch Leichtsinn sich das
[Thor der Reue]
Der Ungetreue

Haggyj-fel, ó bús szívem! az aggó-
dással!
Nints haszna! nem gondol óhaj-
[tásiddal].
Ki-zárt szerelméből, 's meg-szeg-
[vén hitét]
El-adta szívét.

25. *Amor.* — Forrása: Johann August Weppen *An Iris.* — Friedländer, id. m. II. 244. — Haydn, XII. Lieder. 1782. — Az eredeti vers 6 strófa, Verseghy a 4. és 5. strófát kihagyta. Az eredetinek anapaestusai-val még nem tud megbirkózni. A papra vall, hogy a *Lieben* szót jelképesen Ámornak fordítja s Ámor fortélyának utálatáról beszél, amiről a németben nincs szó. A fordítás elég szabados; ennek bizonyosságául a 3. strófa párhuzamát közlöm:

Der Feige wird herzhaft,
der Prasser genau,
Der Karge verschwendrisch,
der Dumme wird schlau,
Und Amorn zum Preise
Vergafft sich der Weise,
Der Hagestolz seufzet nach
Mädchen sich grau.

Fősvényből pazarlót,
tsalárdot hívből,
Nevelni háborgót
tud a 'tsendesből.
Meg-jádza a' bőltsnek
fel-tisztult elméjét,
Ha készül tűznének
fojtani mérgét.

38. *Rozilishoz*. — Forrása: Christian Felix Weisse, *Antwort auf eine Auffoderung*. Major téved, mikor a vers forrásául a Haydn-dalok *Der erste Kuss* c. szövegét jelöli meg (IK. 1924. 48. l.), csak a dallam való Haydntól. (L. Verseghy sajátkezű bejegyzését a *Mi a Poézis?* c. kötetébe, Nemz. Múz. Oct. Hung. 603.).

42. *Thirzis' üzenettye*. — Forrása: G. H. A. Koch, *An die Westwinde*. Steffan, SdL. I. Abth. 21. — Az Uránia III. 1794. 207. l. megvan az *An die Westwinde* Csokonai átdolgozta változata is *A feléledt pásztor* címmel (Thyrsis és Laura), de a némettől (melynek szintén két strófája van) eltérő, önálló folytatással: Laura válaszával. Az első strófát Verseghyével összevetve adjuk, egyben a fentieket adalékul Csokonai forrásaihoz.

Verseghy:

Ott szendereg, ledúlva egy halomra,
's mosolygva nézget a' virágos ágyra,
szivemnek Asszonya!
Ámor' követtye, tsendes esti szellet!
menny, sügd meg néki, hogy tanyája

[mellett]

haldoklik pásztorá

Csokonai:

Amott, hol a nyájas patak,
Köveccsin játszadoz,
Laurám a zöld fűzfák alatt
A' völgybe szunnyadoz,
— — — — —
Te jöjj most gyenge szellet!
S lengvén hajfúrtje mellett,
Sügd néki ezt, hogy Thyrsise
Végsőt lehellett.¹

45. *A' magyar Kisasszonyokhoz*. — Forrásai: Christian Felix Weisse, *An die Muse* és Karl Wilhelm Ramler, *Der Liederdichter*. LBL. I. 1. és III. 1. Az utóbbiból Verseghy csak a gondolatot vette; ezt verse első felében bőbeszédűen fejti ki; az előbbiből vette költeménye befejezését. Forrásait azonban maga jelöli meg így.

46. *A' Rózához*. — Forrása: K. W. Müller, *An die Rose*. Steffan, SdL. IV. Abth. 2. LBL. IV. 20. Tévesen Csokonainak is tulajdonított vers. V. ő. Császár id. kiad. 352. l., Major, IK. 1925. 261. l. és Verseghy, *Mi a Poézis...* 1793. 71. l. — Müller költeménye sem eredeti, hanem Walter angol költő verséből készült. Érdekes, hogy Verseghy Walter költeményét is lefordította, angol nyelvgyakorlásul, prózában. (Zirci levéltár, Verseghy apróbb fordításai, 231. sz. *Aus den Englischen*.) Első strófája így szól: «Eredgy! szerelmes rósa! mond annak, a ki üdejét velem együtt vesztegeti, hogy tudgya meg most, mikor én ötet tehozzád hasonlítom, mely édesnek és szépnek tetszik ő lenni.»

47. *Klórís a' Fülemiléhez*. — Forrása: Christian Felix Weisse, *Chloris an die Nachtigall*.

51. *Az egyenetlen Hartz*. — Forrása: Johann Nicolaus Götz, *Der Sieg über Agatheen*.

52. *Szenderedő Thirzisre*. — Forrása: Kettembeil, *Chloe*.

53. *A' szemérmes Leány*. — Forrása: Christian Felix Weisse, *Die Schamroethe*.

54. *Dámon és Dórís*. — Forrása: Johann Nicolaus Götz, *Arkadisches Gespräch*.

55. *A' Házasság' Istene*. — Forrása: Heilmann, *Hymens Vorschlag*.

¹ V. ő. még Csokonai ÖM. (Harsányi—Gulyás) I. k. 2. r. 377. l.

56. *A' hideg vérű Leányka.* — Forrása: Johann Nicolaus Götz, *An eine Spröde.*

57. *Fillisnek Panaszi.* — Forrása: Christian Felix Weisse: *Klagen.* — Steffan, SdL. II. Abth. 11. — Érdekes, hogy Verseghynek a *Mi a' Poézis?* c. kötetébe írt jegyzete szerint (Nemzeti Múzeum, Oct. Hung. 603.) *aria: Soll ich von deinem Tode...* (Haller verse, l. 14. sz.) — U. ott a 2. strófa után egy eddig ismeretlen strófát írt:

Ah! nálla nélkül pusztá nékem
A' legmosolygóbb tartomány:
'S a' merre járok, üldöz engem
Örczája, mint egy látomány.

76. *Dámonhoz.* — Forrása: Christian Felix Weisse, *Die Klugheit.* Steffan, SdL. II. Abth. 6. 56. — Hogy Verseghy ezúttal nem Ramler gyűjteményéből, hanem Steffan szövegéből merített, azt az alábbi párhuzam igazolja.

Már Ramler sem tartotta tiszteletben a szerzők szövegét, Steffanék azonban épenséggel alaposan változtatgattak a szövegen. A *Klugheit* után oda is jegyezte: «Nach Weissens bekanntem Liedchen von gleichem Anfange eine Nachahmung.» Ramler szövege, ezúttal (LBl. II. k. 378.) hiteles. (Weisse, *Kl. Lyr. Ged.* 1778. I. k. 125.1.) A Steffan-féle szöveg három strófáját (Weissenél is annyi) Verseghy ötre bővítette. A költeményt nemcsak szerkezete miatt közöljük eredetijével együtt egészen, hanem, mert megmutatja, hogyan tünteti el Verseghy az eredetinek sikamlósságát: egy utolsó strófával még erkölcsi célzatot is teremt.

Steffan

Ja, Damon, ich verstehe dich,
Ich sollte, meinst du, leichter glauben.
Gut, was hernach? vielleicht erlauben?
Ich bin zu klug, verstehst du mich.

Du wähltest, ich verstehe dich,
Mich etwann so zum Zeitvertreibe.
Nein, Damon, nein, bleib mir vom Leibe,
Ich bin zu klug, verstehst du mich.

Du preysdest Reichthum, Stand und dich
Und meynst, man könne dich nur wählen.
Gut, sieh, wie die Begriffe fehlen,
Sey künft'ig klug, verstehst du mich.

Verseghy

1. Jól értem, Dámon, szavadat,
hogy többet higgyek, azt kívánod,
de én azt mondom, ha nem bánod:
hogy ösmerem bal czéledot.

2. Nem úgy kedvellsz te engemet,
hogy hitvesednek választhatnál,
Sőt tán örökre útálhatnál
ha tölténém vak kedvedet.

4. Ajánlod minden kincsedet,
ha lángjaimra szert tehetnél,
De tán könnyebben megvehetnél,
ha nem tudnám sok érczedet.

Weisse első strófája, az ösforrás, összevetésül:

Ja, Damon, ich verstehe dich!
Du suchst mir einen Kuss zu rauben:
Gut, einen will ich dir erlauben;
Doch sey auch klug! verstehst du mich?

79. *Rozilis és Dámon.* Forrása: Christian Felix Weisse, *Doris und Damon.* Steffan, SdL. I. Abth. 13. Álljon itt párhuzamul a két vers, mint a legjellemzőbb rokokó-versek közül való:

Weisse

Doris.

Lieber Damon, dein Begehren
Dich zu lieben, geh ich ein.
Aber willst du mir auch schwören,
Ewig mir getreu zu seyn?

Damon.

Liebe Doris, dein Begehren
Geh ich mit Entzücken ein:
Aber willst du mir auch schwören,
Ewig jung und schön zu seyn?

Versegghy

Rozilis.

Nyájas Dámon! csüggedéssel
szánom néked szívemet
csak fogadd meg esküvéssel
állandó hűségedet.

Dámon.

Szép Rozilis! csüggedéssel
teljesítem kedvedet,
csak fogadd meg esküvéssel
állandó szépségedet.

90. *A' Válogató.* Forrása: J. J. Eschenburg, *Der Gleichsinn.* Göttinger Musenalmanach für 1773. V. ö. még Friedländer id. m. II. 139. l., aki Haydn XII. Lieder, Wien 1782. 6. dalára utal. Haydnból állapítja meg Major (IK. 1924. 47. l.), hogy Versegghy költeménye «nem fordítás, mégis hatása alatt áll az eddig ismeretlen költőnek.» A költemény csakugyan nem fordítás, hanem közvetlen átdolgozás:

4. Sollt' ich voller Sorg und Pein
Um ein frommes Mädchen seyn?
Tödtete der Werth von ihr
Meines Werths Gefühl in mir:
Immer sey sie tugendreich,
Göttinnen und Engeln gleich;
Bleibt sie fromm, auch wenn sie

[küsst,

Was frag ich wie fromm sie ist.

3. Én egy szentes asszonyért
klastromozzam életemet,
A' ki nyájas csókomért
kárhóztassa lelkemet?
Légy te oly szent alkotmány,
mint a' most lett szűz leány!
Kút felett a szomjazás
tűrhetetlen sorvadás.

A Haydn-kóta bonni kiadása (Simrock) párhuzamosan egy francia szöveget is közöl. Viszont Eschenburg verse sem eredeti: a LBL. (IV. 5.) egy rövidebb változatot (*Antiseladon*) «Aus dem Altenglischen» közöl. Ramler ezt a verset Weissenek egy fordításából dolgozta át; nála *Der entschlossene Schäfer* a címe, s a költemény forrását pontosabban is megjelöli Percy gyűjteményében: «Aus den Reliquies of ancient english Poetry.» Versegghy költeménye tehát egy angol, francia és több német változathoz csatlakozik, de Eschenburg versén alapszik.

113. *Eggy Álom.* — Forrása: F. W. Gleim, *Der Traum.* — Steffan, SdL. II. Abth. 20. Gleim a verset Anakreon 8. dala után írta.

145. *A' Nefelejts.* — Forrása Versegghynek egy kis füzetében, amelybe 14 német dalt másolt, (Ciszterciek zirci levéltára, 222. k. 359—374. l.) kéziratban maradt ránk, szerzőjét nem ismerjük. A németnek három rövid strófáját Versegghy már az első átdolgozásban (*A' Nefelejts virág*) négyre bővítette (Császár-Madarász kiad. jegyz. 388. l.), utóbb egészen átdolgozta (l. u. o. 222. l.). Második strófáját összevetésül közlöm:

Das Blümchen lachte mir entgegen,
Wie meines Mädchens Augenblau,
Auf ihren zarten Blättern glänzte
noch frischer Thau.

Oh! benne, ammint rám mosolyga,
Laurámnak láttam kék szemét,
A' harmat éppen ráhullatta
gyenge tejét.

A magyar vers Raffael kótájával jelent meg; eredetijét Major nem találta (IK. 1925. 259. l.) A hangjegy megvan a bécsi *Verein für Musikfreunde*

hangjeggyűjteményében, *Das Vergissmeinnicht* a címe, de szövege, (mindössze egy strófa) a fentivel csak tárgyban egyezik.

147. *Amor a' borban.* — Forrása: Chr. F. Weisse, *Der verschwundene Amor.*

Ich trank mit Chloen Malaga:
Schnell war der Gott der Liebe da.
Ach! seufzte Chloe, sieh, schon stört er unsre Freuden;
Hasch' ihn mit mir, ich will die Flügel ihm beschneiden.

«Halt, liebste Chloe! sag' ich, halt!
Die Flügel wachsen ihm zu bald,
Dem kleinen Bösewicht! wir wollen ihr ersticken:
Nicht wahr? so kann er uns in Zukunft nicht bertücken.»

Wir haschten: eh man sich's versah,
War er bald dort, bald wieder da;
Zuletzt verschwand er gar. Doch, als wir ausgetrunken,
Da fühlten wir, er war in unsern Wein gesunken.

Tállyait iddogáltunk Dórisommal ...	eltűnik. ...
... sebesen repülén	— — — — —
érkezik egy kis Amor.	a' reánk váró poharat
... «Tipord le	újra kezünkbe vesszük
a' pogányt! úgymond rebegő	— — — — —
Dórisom: új bajokra	's élledező tűzünknek
győzi lecsillapított	ah! csak új habzása után
szíveinket!»	vesszük iszonytal észre,
Talpra kelünk ... üzzük	hogy botorúl megittuk
fel 's alá ...	a' kis Amort, ki magát
ő enyeleg, ...	csalfa borunkba vette.
's végre tekintetinkbül	

Ide sorolhatjuk még a *Mi a poézis?* 4. lapján Friedrich von Hagedorn, *Die Glückseligkeit* c. költeményéből lefordított négy sort. V. ö. IK. 1919. 21. l.)

A *Pannonhalmi énekeskönyvben* van egy vers (6. sz.), amelyről azt írtam, hogy vagy Faludié, vagy Verseghyé — művészi szerkezete és verselése miatt inkább Faludié. Forrása miatt ma inkább Verseghyének tartom:

(*Klórishoz.*) — Forrása: Cronegk, *An Chloris*. LBl. VIII. Buch 55. Íme a párhuzam:

Deine Herrschaft, falsche Schöne	Meghanyatlott uraságod
Und mein Frohndienst sind vorbey.	büszke Klóris, elhidd bár,
Wer sein Unglück sucht, der fröhne	akárkire vesd pórázod,
Deinen Reizen! ich bin frey.	az én szívem nem rab már.
— — — — —	— — — — —
Wär ich nicht in deinen Banden:	Hiszed Klóris, hogy panaszsom
(Ich bekenn'es ohne Reu!)	nem szerelem zálogja,
Hätt' ich dir so oft gestanden,	nem szólnék, azt fogadom,
Liebste Chloris, ich bin frey?	szívem szabad ha volna.

Ha nem Verseghyé, akkor is a rokokó-líra sikerültebb alkotásai közül való.

GÁLOS REZSŐ.

ARANY JÁNOS AZ UTOLSÓ HIMFY-UTÁNZÓRÓL.

Arany János írja az *Irányok* című tanulmányában, (Szépirodalmi Figyelő 1861.) az I. rész vége felé a következő érdekes sorokat: «Midőn Himfy lantja megzendült, minden bokor, minden völgy Kárpátoktól Adriáig visszhangozta énekét; nincs pár éve, hogy e visszhang utolsó gyenge hulláma elenyészett; s az olvasó már azt sem tudja, kire céloztam.» Ha már 1864-ben nem tudta a közönség, ki volt Himfy utolsó követője, még kevésbé tudja a mai olvasó. Pedig Arany Jánosnak bármily csekély célzása is megérdemli, hogy világosság derüljön reá. Arany valószínűleg báró Rudics Józsefre célzott, aki 1857-ben kiadott egy *Hervatag füzér* című kötet költeményét «kézirat helyett». Erről a szerzőről voltam bátor egy korábbi dolgozatomban megjegyezni,¹ hogy «Rudics volt talán az utolsó magyar verselő, aki a szerelmet, a bort és a hazát Himfy-strófákban dicsőítette.»

ANGYAL DÁVID.

SZEMERE MIKLÓS DRÁMAI PASKILLUSA.

Szemere Miklós a zemplénavármegyei gyűlések ismeretes és gyakran félelmetes alakja volt. Kora ifjúságától utolsó lehelletéig az ellenzék zászlója alatt harcolt s veszedelmes ellenfele volt a köpönyөгforgatóknak és politikai bérenceknek. Szarkazmusa különösen azokat sujtotta, akik politikai meggyőződésüket áruba bocsátva, jó konkra leselkedtek.

A múlt század harmincas éveiben különösen érdekesek a zemplénavármegyei gyűlések. Az ellenzéknek hatalmas táborra volt; ennek a megfékezésére és Lónyay Gábor alispánjelölttel szemben Szentiványi megválasztásának kieroszakolása végett jött Siskovics főispánhelyettes Sátoraljaújhelybe. Ez alkalommal erőszakos jelenetek folytak le a megyei gyűlésteremben, amelyeknek megtorlása végett királyi biztost küldtek a megyébe Tarnay személyében. Szemere Miklós, bátyja, György és néhány társuk Tarnayt a gyűlés elhagyására kényszerítették.

Ekkor fogott először tollat Szemere Miklós. Ebből az időből valók kéziratban elterjedt gúnyos versei és a *Mixtura* című, drámai alakba foglalt paskillus is. A *Mixtura* főbb szereplői Tarnay, a királyi biztos, Mailáth Antal, Zemplén vármegyének volt főispánja és a költőnek egyik rokona, Szemere Péter.

A mérges szatírával és sok szellemességgel megírt paskillus éle részben az aulikusok, részben a megyei visszaélések (zsarolás, vesztegetés, stb.) ellen irányul. Gyakran sérti a jóízűlést, hangja szenvedélyessé, kíméletlenné válik, de az akkori politikai állapotokról, a kormány viselt dolgairól, a visszaélésekről hű képet ad. A *Mixturát* a benne előforduló tót nyelvű «Bresze Hlapczi» mondásról *Ugassatok kölykök* cím alatt is ismerték. A paskillus több kéziratban forgott közkézben. Alább Szemere Miklós sajátkezű fogalmazását adjuk betűhíven.

*

¹ Falk és Kecskeméthy elkobzott levelezése. 1925. 368. l.

Ausztiai kormánysszellem a magyar hírlapokhoz nevezetesen a Hírnökkhöz

A bűn szava
Bel' s külhonoron
Dörögjön el
Hars-ajkidon!

De hallgató
Homályba zárd
A' rény könnyét,
A' rény jaját.

Igazság szelleme a kormányhoz

Lúdzaj-menté-
Cato' honát,
Lúdtoll zengje
A' rény szavát.

Szabad sajtóm
Tollamban áll,
Repül bötüm,
Ha lassan bár.

Mixtura.*Énekes játék három felvonásban.*

Készült s előadatott S. A. Ujhelyben Nov. 14-dikén 1839. Szemere Miklóstól.

ELSŐ FELVONÁS.**ELSŐ JELENÉS.**

Tarnay kir. Comissarius Itt a Decretum, óh öröm!

Kakasoknak nyakát töröm,
Legyetek mint dühös sasok,
Együtt vagytok szemet 's gazok?

Karének Együtt! dühödve forr kebelünk,
Kígyó lakik im' e szemekben,
Fennpolczot (bitófát) érdemelünk
Sok gazfi' e tünde keretben.

Comissarius Alispán Úr!

Miként bök, szúr
E' szép csapat a' hon' szívére?
Ha jól, — nagy dicséret lessz bére!
Tegyen próbát szemem láttára,
Figyelmez e' vezér szavára?

Szentiványi, alispány Brescze Hlapczi!

Karének Au, vau, au, vau, vau!

Szentiványi Majláth a' Fitzliputzli isten,
Előtte porba hulltok itten,
'S kinek czukorként édes nyála,
Én vagyok a' Dalai Láma
Im kostoljátok! (egyét köp.)
Áldás reátok!

Karének Nyálad' mindnyájan megkostoltuk,
'S mint méz olly édesnek találtuk,
'S a' Fitzliputzli' nagy nevére
Reszketve hullunk por' terére.

Szentiványi Lonyay 's bűnös cimborái,
Mint malcontent és Carbonári,
Keresztet vessetek láttára,
Szent olajat ördög clubjára.

Karének Szent olajat vetünk clubjára,
'S keresztet e' rémnek láttára.

Comissarius Tovább, tovább! ez szép examen!
Mulattat engem e' tentamen!

Szentiványi Szóljon hamar,
A' ki kulcsra vágy!
Mint mond Börne:
Ki a' jó *jobbágy*?

Karének A' juh — mert együgyű ő,
Százszor nyirve — gyapja nő.
A' teve — térdre borúl,
A' hal — mind hállóba hull.

Comissarius (nevetve) A' leczkét látom jól tudjátok,
Éljen juhfejű logicátok!

Karének (örülve) Éljen juhfejű logicánk!
A' leczkét könyvnélkül tudánk.

Comissarius De most a' kérdés az:
Ki köztetek a' legfőbb gaz?

Janthó Sándor v. notárius Én!

Tudva van e megyén,
Szóljon pajtás Thurzó,
Mint simula furtó,
'S milly bűvös erővel átperege
Tőle hozzám a tallér serege.
Anyá zsarnok nevem,
Kuvaszt 's az ordast követem:
Anyára fogat vicsorit a kölyök.
Nyeldestem én sok pilulát,
Miként Ibis az angolnát
'S mosolygás száll csak e' pofára,
Ha gaz cím röppen bocskorára.
'S gyűlésben ármány, hogyha kell,
E' bérlett nyelv fenn kelepel,
Mint klarinét szől baritonja
A' sophismákat egyre fonja,
'S izsóptól czédrusig
Egértől — mammutig
Száll legitim hanswurst-colonja
'S fonja, tudom, már harczaímért
Fáma kisasszony a — füzfafüzért.

Szemere Péter főjegyző Ki az, ki csatára száll ki velem?
Ki merészli jogom bitorolni?
Kardtól félek, de tollal leszelem.
E' czímet egyedül érdemlem.

Karének Igaz, igaz!
Bárki ítéljen,

Péter a főgaz,
Éljen!!

Péter

Síró

Járásom tudta egykor, Péter mily szolgabíró!
Csak úgy győzött a kérelem levél,
Ha keble ötforintossal beszél.
A csörgő erszény nagy Demosthenes!
Deresre szállt a pénztelen peres.
És hogyha látott
A sidó «áj vájt» kiáltott.
Mert haj! a drága bor
Olcsón jött általa
'S hozzá az olcsó
Drágán ment vala.
Más halva jut csak a mennynek ölére
'S én élve szálltam Ábrahám keblére.
Ki felsegített,
Sok kölcsönzőnek felkopott az álla,
Lett legyen úri vagy sidószakállá,
Én — úr, amaz tán koldus, —
Köztünk maradjon.
Ez, legjobb aquirendi modus.

Karének

Kurvanyja!
Ki pénztét tőled kívánja.
Nagy *teher* a rézpénz! Creditor
Vállairól levevéd debitor;
De folytasd csak tovább
E' szép, e fényes éltipályát.

Péter

Álarcz,

Ha hasznót ígér, nem kudarcz.
Szabolcsban azt viseltem,
Zemplénben már letettem.
Mert szivecském sántit ugyan,
De tudja, a ki nem bohó
Mily gyorsan csusz a parasyt —
Bár corde claudio.
Versicolor köpeny éji lakom
(S mint a Krisztust tagadá el
Péter) a' hont 's az erényt tagadom.
Mammoni zacskó vezérel,
Otthon papucs nyakamon!
Itt a jogot tapodom.
Vesszen az el!
Hilf Samiel!!!

Karének

Ez ami a szép és gyöngy fiesur!
Sokáig éljen Péter Ur!!

Viczmándy főbíró

Csitt, csitt, csitt!

Eb a ki nem hiszi,
 Mert tudja jól Liszy,
 Milly hős vagyok én,
 Mint jár a tót bújával
 Terhelve ingyen fával
 Hozzám szegény.
 'S hát még, ha liquidálok!
 Füstből a' sültre szállok,
 Tudja Zemplén!
Hatvan forint a szállás,
Kétszáz a reparálás,
 Ez a legény!
 Egykor a szilvaaszalóba bebújtam,
 'S Istenem! ott milly néma valék,
 Most a' gyűlésben — bár lecsepűznek
 Számon ered üres zajkeverék.

Karének Nem, nem, nem!
 Bárki ítéljen,
 Péter a főgaz
 Éljen!

*Lehoczky Menyhért és
 [Lajos, Reviczky György
 legyszerre*

Ah menjetek
 Ezt nem vártam tőletek.
 'S valjon nem főgaz vagyok én
 Csüggye nadályul a tót kebelén??
 Én a' *szabad prést* ellenezem,
 Ámde a járást *présli* kezem;
 'S a kifaesart czitrom haja szóll
 Példa gyanánt a sidónak
 És a vető 's aratónak
 Kinairól.
 Járásom félelembe
 Van, hogy más jó helyembe
 Lám! milly kedves vagyok!
*A régi zsák tömött már,
 Az új üres belet tár*
 Im itt az ok!
 Szűk kalyibám vált czifra teremmé,
 Űrge lyukam görény odva leve,
 'S a' görényoduból — róka üreggé
 'S most — *malepartus* — drága neve.
 Tyúk, liba, réczét tarka fejével
 Más ketrecéből rejt üregem.
 Paprikás csirkét sárga levével
 'S a libamájakat ingyen eszem.

Karének Nem, nem, nem!
 Bárki ítéljen;

Péter a főgaz,

Éljen!!

Comisarius (kacagva) Ha ha ha!

Majd megpukkanok — —

De csak tovább

Dicső tagok!

Lehóczky László ügyvéd Félre!

Most én állok a térre!

Nőm moschus bűz,

E szag lakom ajtaiból

Akaratlan a gyüllerembe elűz.

Ott: honjogot vesztek,

Ajkat pöffesztek,

'S terjedelmes hasat növesztek

Jalapa Rebarbara áraiából.

Somogyi István aljegyző Hátra én sem maradok,

Nagy, miként ezek nagyok,

Tudja ezt apósom,

Tudja jól miket tevék,

Kit vakondok tisztelél

Dókus Mecénásom,

Táblától elűztenek

'S újra visszatűztenek

E' bajnok eselére,

'S itt ülök e szenthelyen,

Arcztalan, mint e' jelen

Gazliak füzére.

Dokus Aha! tudom; a — *documentum*

Az lett vitézül constupratum.

Előbb kaesintott volt urára,

Utóbb az istók apjokára,

Krix-krax — a szótagok halála;

Vakard — Hunyadként száll csatára;

Törüld — mint Toldy küzd ököllei;

Ird újra — győz Botond erővel.

K. Comisarius Ismerlek benneteket

'S honduló szívetekeket,

De bárki ítéljen,

Péter a főgaz

Éljen!!!

Karének Péter a főgaz

Éljen!!!

MÁSODIK JELENÉS.

Szentiványi Vince Én még hátra vagyok,

Megálljatok

Én is Zemplénnek szép terében

Lettem, mamámnak tótölében,
 Sötétlelkű mint a dekecz,
 A «prekedvesni Hlapecz,»
 Jól tudjátok mi szerepet
 Játszóttam multkor köztetek.
 Egykor fölemelten
 A Majláth földre hullt háló sipakját
 Hűségemen jelenté bámulását
 'S kegyencz — így lettem.
 Vinczécske Antal úr
 Papírlámpása
 Kegyfaggyútól zagyva
 Kis csillogása.
 A fényke ég, míg más akarja,
 Egy koppantás — s homály takarja,
 Vinczécske Antal úr
 Czérnás szarkája
 Csak úgy repül, mint engedi
 Antal spárgája,
 Spárgát ereszt — 's repül, legottan,
 Egyet ránt — 's a' rab földről pottyán
 Vinczécske Antal úr
 Kakukórája
 Szóll, szóll, míg a Mecén
 Gondol reája.
 Az óra ő, a kulcs uránál
 Fityeg Zemplénnek Judásánál.
 Vinczencz és Antal úr Aesop
 Fagyott kígyói,
 Kéblökben ringatták e' párt
 Zemplén bölcsői.
 Megyém! Kígyókat vől kebledre!
 'S most fulánkot döfnek szívedre.
Karének Késő késő! már megvan a Conclusum,
 Nem húzhatja az Elnök vissza, punctum!

HARMADIK JELENÉS.

*Néhány Cathol. pap
 [egyszerre]*

Jól tudjátok, én is Péter székén
 Roncsolom megyémnek asztalát!
 Foljon bár a jognak szíve vére,
 Absolválom a farkas fogát.
 Pásztorbottal döngetem Verbőczyt
 És nem őrzöm Szent István honát,
 Pedig bár nőm nincs, gyermekem van,
 Ismervén a Cryptogamiát. —
 Mint a száz csupasz tánczoló leányka
 Sándor pápa vendégségiben,

Úgy futott gyűlésre papocska
 Honjog ellen átokkal sziviben,
 'S mint az Egyház gyón — s szegényitára
 Tőlünk kártya mellett vész tova,
 Ugy vesz szabadság, hon kárára
 Berbitél, ha nyelvünk ostora.

Karének Késő, késő! már megvan a conclusum,
 Nem húzhatja az elnök vissza, punctum.

NEGYEDIK JELENÉS.

Dokús protonotárius Közibetek
 Három újonczot vezetek
 Eskem az éj-szellemekre!
 Rám 's köröttekre
 Érdemesek.

Karének Elő, elő a fráterekkel!
 Ha szívetekben él gonosz csel,
 Szervitzky 's Dienes
 Mindkettő érdemes.
 Ez tölt has, amaz pedig tölt erszény,
 De szívben ez és az felette szegény.

Comissarius 'S a harmadik
 Hol bujdoklik?

Horváth Zsiga előugrik Itt vagyok, szóljatok hol a' babér?

Comissarius Illy fattyúnak egy pof a legjobb bér.

Karének Illy fattyúnak egy pof a legjobb bér
 Csak minket illet a sátáni babér.

Milly praefidens
 Csak most születve!

'S máris a bérre
 Volna kedve!

Az inas curzus

Öt-hat év,

'S csak multával jön

A babér.

De, hol katlanainkban, hónap

A kakasok tollasztva főnek,

Ott maradhat az úr

Kályhafütőnek.

ÖTÖDIK JELENÉS.

Comissarius Im jön felénk egy friss levente,
 Szökell vígan, itt lesz repente,
 Mint Mercurnak szárnyas bokája,
 Sármányfiként zeng dalra szája.

Rédey Józsi

Hopp!

Itt vagyok!

Nyalkafi tánczra dalolva megyen,

Toll lebeg a bihoru süvegen,

Hopp, hopp, hopp!

Hopszasza! nyalkafi rengve dobog

Haj, haj, haj!

Egykor én is éreztem

Mi a hazabaj!

Búja, borúra vonult szívemen,

Könye, könyüre szememben.

Dúla keserv e' kihalt kebelén

Mint szél nyög a síri teremben.

Jöttek az évek

Eltűne a bú,

Gyujt örömökre a

A honi ború;

Húzd rá húzd!

Tölt a pohár 's a' kezembe forog,

Jósika szíve befagyva kopog,

Hopp, hopp, hopp

Hopszasza! nyalkafi rengve dobog!

Karének

Minden vivát!

A'ki dúlja az árva hazát,

Ki Néróként gyilkolja át

Szívén az édes jó anyát.

Comisarius A csalvezér ki volt minap*Világi-é vagy szentelt pap?**Dokus* Én valék, ki még sötétben

Vittem a korteshadat

A' terembe és az ellen

Megesalatva künn maradt.

Adjutánsom rendelé el,

Nézze Méltásád — im ez Úr!

Bajszs görbe, arcza olyan,

Mint egy lisztbe fult kandúr.

Matolay Gábor

Bravo, bravo! ez portraitom!

Laczkó urfi nagy hamiska,

Tükröm is nyilván mutatja,

Jól talált *vulpes* barátom.*Karének* Félre most az ilyenekkel!

Vivat László Pumpernikkel!

Dróton tánczol lenge lába.

Farkcsóváló mint a pudli,

Édes Úr, mint czukros strudli,

Lelke rejtve maskarába.

Maskarának arcza szép van

Midőn a róka Aesopban
 Látná egykoron,
 Mond: „be kár, hogy szived nincsen,
 'S benn fejedben édes kincsem
 Más feje vagy!”

Szemere Péter Dokushoz Szived nincsen, szívünk nincsen
 És fejedben és fejünkben

Antalfő *vagy*on.

Comisarius Siskovicsot e fej tára
 Vette eb harminczadjára
 'S most búsul nagyon.

Dokus hizelegve Igaz! őt e fejnek tára
 Vitte eb harminczadjára
 'S most búsul nagyon!

Karének 'S most búsul nagyon!

Comisarius Úgy de, bár szégyenre szálla,
 Lesz tettének bére ára
 'S így nincs búra ok.

Dokus hajlongva Bölesen! bár szégyenre szálla,
 Lesz tettének bére ára,
 'S így nincs búra ok!

Karének 'S így nincs búra ok!

Comisarius Vígág bűn, ha süllyed a hon,
 'S így hát Siskovics most otthon
 Okvetlen zokog.

Dokus hizelegve Siskovics, mert süllyed a hon,
 «Mindenesetre» most otthon
 Bújában zokog.

Karének Okvetlen zokog.

Comisarius Hahogy honunk mind illy macskákat nevelne,
 Metternichnek terve gyorsan létesülne.!

MÁSODIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENET.

Comisarius Feltűnt a harcz koránya!
 Im itt a nagy nap,
 Ma, mint tegnap,
 Olly készek vagytok-e a végtusára?

Karének Készek! dühödve forr kebelünk,
 Kígyó lakik im e' szemekben,
 Fennpolczot (bitófát) érdemelünk
 Sok gazfi e' tünde seregben.

Szentiványi Bresze Hlapczi!

Karének Au, wau, wau, au, wau!

Mezősy László halkán
(az ablak alatt) Úgy zúgnak, úgy vonítanak
 Urok szavára,

Mint éjjel Podrim a hold
Fénysugarára.
De nem csoda! nagy bajnok ő,
Nem rég *Forgácsot* üze,
Erényt a bűn, a *tőke* súly
Forgács-jogot csepűze.
Hol vagy Cambyzes? — ah! hallottam
Csatbírák, bosszúostora!
Hol vagy Sisánna bőrnűzöttan?
Elmult már a rény szent kora,
Ezred leng a rény szent korán,
'S most új faj vigadoz torán.

Szentiványi Fiúk! Vitézim! rendre gyorsan!
Leng zászlónk — *Péter zsebkendője*!
'S ha prüsszentésem zengve harsan,
— E harczi kürtre topp előre!

Dokus Haj milly szép és bátor sereg!
Mint Homérnál a hős egerek!
Ha harcot *nyér*
Akkor — *én valék vezér*.
Ha verve oson,
Úgy *kezem mosom*.
Vagy futok, vagy megverem ellenemet,
A róka csodálja ravasz fejemet.

Karének Csatára hevülnek e' hős kebelek!
Péter koma harczi vezérünk,
Le a kakasokkal! börtönre velek,
Győztesen halunk vagy élünk.

*Mezősy kiált az ablak
[alatt]* Kukuri, kukuri, kukuriku!

Karének Jaj, jaj! fussatok itt a veszély!
Künn zeng a csutás (így!) kukuriku,
Jaj, jaj! belénk egy zabszem sem fér,
Boldog, ki az ágyba bebú!

Dokus Jaj, jaj! belém egy zabszem se fér,
Boldog, ki az ágyba bebú!

Comissarius Mi ez?
Engemet illy nyúlnép környez?

Janthó Könnyű beszélni, ki olly erősen áll!
Minap álltam, de ah leterültem,
Mintha serény daru szárnyira száll,
Az ajtón csak úgy kirepültem.

Comissarius Magam maradtam! elfutottak!
Mostan immár *nyomozni megyek*,
Hogy mit csak a fülembe susogtak,
Mind való-e, vagy *fülenetek*.

HARMADIK FELVONÁS.

ELSŐ JELENÉS.

Az igazság Istennője leszáll az égből.

Istennő Enyém e' hivatal egyedül,
Engemet illet a mérleg,
Mellyben erény az egekre repül
Bűn a' poklokra lesüllyed.

Comissarius Én hátra lépek!
Istenséged im hajolva
Lát szent székihez borulva.

Istennő Tükör az emberi szív teremében
Csillog erény, mint tengeri gyöngy,
Bűn vad ölyüként ül fenekében,
Éji homályban e durva göröngy.
Éji fajok! Szívetekbe tekinték
Láttam az ármányt kelni orvul,
Nyomva a rény, fut szende öröm s béke,
Szellemetekre hol dulva borul.
Poklokra tehát, poklokra hamar!
Hol Lucifer éje örökre takar.

Karének Jaj jaj jaj!
Feltűnt az igazság.
Jaj jaj jaj!
Im süllyed a gázság!
Poklokra megyünk, poklokra mi már,
Hol Lucifer éje örökre lezár.

Szemere Péter a pokolban A Fúria üz!
Mint zúg a pokol! mint lángol a tűz!
Mint ég e kebel!

Hilf Samiel!!!

Comissarius Elsüllyedtek!
'S ti négyen mért nem mentetek?

<i>Rédey Józsi</i>	}	
<i>Szerviczky</i>		Mi jóra térünk!
<i>Dienes</i>		Az erény leszen újra vezérünk!
<i>Horváth S.</i>		

Igazság Istennője a megyéhez:

Bár intő ostor vagyon kezedben,
Mégis bünt tevé,
Illy gazfikört teremni téreiden
Mért engedél?

Ostorul magának és keblednek
Most hát újra főnökül marad.
Busiványi — majd tisztult ölednek
Egykoron kezem jobb sorsot ad. —
Szállj homályba éji faj hatalma!

Rabjaid szemén sötét lepel,
Fényre kelj ki Zemplén tére, halma,
Ébredj álmaidból rabkebel!
Bűn az önzés, kegypleczod pamlagján,
Szennypalástod hűlt szívet takar.
Jogvesztett utód keservpatakján
Száll magasra fel sok szívtelen magyar.

Közli: PERÉNYI JÓZSEF.

MIKSZÁTH ÉS A GESTA ROMANORUM.

Rubinyi Mózes Mikszáth Kálmánról írt művében felsorolja az író «könyves forrásait», majd így ír: «Ezeken kívül kapott néha egy-egy jó barátjától egy-egy 'témát'; hallott valami jó esetet vagy figyelmeztetést valami jó humoros régi históriára, hát megírta s így sokszor régi nemzetközi mese-motívumok kerültek bele műveibe inkább ismerőseinek előadásai, mint olvasmányok útján».¹ A következő sorok azt próbálják bizonyítani, hogy néha határozottan olvasmányra kell gondolnunk — amint Beke Ödön is megemlítette, egy időben igen gyakori olvasmánya volt Mikszáthnak a Haller János *Hármas históriájában* kiadott *Gesta Romanorum*². Legalább is az átvett tárgyak nagyobb száma és ugyanazon időben való felbukkanása erre vall.

Az irodalommal foglalkozók előtt nem ismeretlen Mikszáthnak a *Gesta*-hoz való viszonya. Először Gyulai említi. A *Galamb a kalitkában* c. novella bírálatában mutat rá, hogy a kettős novella elseje azonos a *Gesta* egyik történetével. (G. R. 129. példa. *Az igaz barátságnak próbájáról*).³ Egy másik elbeszélésének a forrását Szigetvári Iván ismerte fel. Ez az *Egy fiúnak a fele* c. elbeszélés, melyről megjegyzi, hogy egyezik a *Gesta* egyik példájával (G. R. 116. példa. *Az Isten mint szereti azokat, akik ellene nem járnak*), csak hogy Mikszáth a történetet megmagyarosította.⁴ Beke Ödön egy harmadik novellának, *A király ruhái* címűnek eredetijére lelt rá a *Gesta*-ban is közölt, de máshonnet is jól ismert *Jovenianus király* históriájában. (G. R. 59. példa. *A kevélységet gyakran alázatosság követi*).⁵ Ezen a már ismertetett három elbeszélésen kívül is van még több Mikszáth-novella, mely a *Gesta*-ból való. Így teljesen onnét veszi tárgyát a következő három: *A tizennégyéves szenátor*; *A becsületes Gyuri története*; *A romlott férfiak országa*, s ugyancsak a *Gesta*-ból eredt a *Tavaszi rügyek*; *Hogy lettem én író s a Még egy megyei történet*. Nézzük őket sorjában.

A *Gesta Romanorum* 126. története (*Az asszony embernek nem kell hinni*) így szól:⁶

Makrobius írja egy Papyrius nevű Római gyermek felől ki a' tanácsban Apjával együtt egykor bé talál menni, a'hol titkos dolgokról végezett a

¹ Mikszáth Kálmán élete és művei. 75. l.

² Irodalomtörténet. 1914. 318. l.

³ Bp. Szle. 1893. 478—480. l. (*Bírálatok*, 1911, 384. l.)

⁴ EPhK. 1910. 735. l.

⁵ Irodalomtörténet. 1914. 318. l.

⁶ A *Gesta* eredeti szövege szerint, de rövidítve közlöm.

Tanáts; melyet élete vesztése alatt senkinek nem volt szabad kijelenteni. Haza-menvén onnat a' gyermek, az Anyja firtatni kezdi a' titokról. Midőn a' gyermek Anyja miatt nem maradhatna, mond egykor: Azt vette kérdőben a' Tanáts, mit kellessék el-követni, azt-é, hogy egy Férfinak legyen sok felesége, vagy hogy egy Asszony embernek sok férje? Melly gyermeknek az Anyja öszve-gyűjti a' városi Asszonyokat és mennek a Tanáts eleibe ilyen supplikázióval: hogy minden Asszony embernek két férje legyen inkább, illendőbb, hogy nem mint egy Férfiúnak több Felesége. A' Tanátsi rend tsak elbámul, nem tudván meg-gondolni, miért vették az Asszony emberek olyan szemtelen kívánságra magokat. Szégyenlették is a' Tanáts Urak, Feleségek nyughatatlanságát. Mellyet eszében vévén a' gyermek meg-jelenti az Uraknak, mint járt az Annnyával; azután el-végezik az Urak, hogy az a' gyermek mindenkor jelen legyen a tanátsban.

A tizennéggyéves szenátor meséje a következő. Az ostromlott Kassa városában (kuruc-labanc világ) fontos tanácskozásra hívja össze a tanácsosokat a főbíró. A tanácsterembe azonban nem sokkal az ülés megkezdése előtt fecskéfészket szedni beszökött a nyitott ablakon át egy Schmidt Miklós nevű fiú. A léptek zajára a kemencébe búvik, kiballgatja a tanácskozást, de mivel az hosszú és számára unalmas, kényelmetlen helyzetéből szabadulni akar, hirtelen kimenekül az ablakon. Nemsokára nagy asszonysereg közeledik, a főbíró né vezet. A szónok kijelenti, hogy tudják Schmidt Miklóstól, miről határoz a gyűlés, ám ellenkezőleg ők követelik azt a jogot, hogy két férjet választhassanak. A tanácsurak először fölháborodnak a szemérmetlen követelésen, majd észbekapnak s kacagni kezdenek. Határozatot hoznak továbbá, hogy Schmidt Miklós nevű fiucska, ki a város titkát férfiasan megőrizte, ezentúl a városi szenátus minden ülésén jelen lehessen és szavazhasson.

A két történet azonosságát szinte bizonyítani is felesleges. Az író a saját művészi céljaitól követelt alakításokon kívül nem változtatott rajta semmit.¹ Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a *Gesta* 2. példája (*Az irgalmasságról*) mellé tesszük *A becsületes Gyuri történetét*.

Gesta: Egy embernek két fia lévén, annak egyike az Apjának igye-fogyott vén bátyját táplálni kezdte; mely dologban az Apja ellen tartott ugyan, de az iffiú nem szűnt vén bátyjának táplálásától. Kihezképest házá-tól is el-üzi Fiát az Apja. Idő-jártára meg-gazdagodik a' vén Bátyya és az édes Apja elszegényedik. Azt látván az iffiú, fordúl az édes Attyához és azt kezdi táplálni. Akkor a' vén Bátyya ismét tiltani kezdi az iffiat az apja táplálásától, ki miatt el-is üzi házától, mondván neki: Ötsém, jusson eszedbe mikor én szegény voltam, mint tiltott téged az Apád az én táplálá-somtól; Kihez képest, magam Fiának fogadtalak volt tégedet, de már mivel kedvem ellen is táplálok édes Atyádat, azért az én keresményem nélkül el-lészesz. Kinek felel az Iffiú: Nem méltó senkinek az örökségből ki-vettetni, azért, hogy a' természetnek törvényét követi.

Mikszáth történetében Majornoky Ferenc és Gál Katalin házasságá-ról van szó. Szerencsétlen házasság volt, válás a vége. A két fiú az anyjuk-

¹ A változtatásokkal foglalkozni s így Mikszáth írói műhelyébe be-pillantani egy másik cikk feladata lesz.

nál marad, s a szülők versenyeznek egymással a gyermekek szeretetéért, igyekeznek egymást ajándékaikkal felülmúlni. Az anya vagyona azonban kimerül, s maga is szűkösen él. Az apa bőségesen gondoskodik fiáról, de azt veszi észre, hogy Gyuri kezd szegényesen járni. Rájön, hogy a tőle kapott pénzt anyjának küldözgeti el. Haragra lobban, elüzi: «Meglopsz engem, mehetsz, ahová akarsz.» «Bocsáss meg, könyörög a fiú, én csak a természet törvényét követem.» Az öreg Majornoky gúnyosan kacag, Gyuri pedig átköltözik az anyjához. Munkájával tartja el mindaddig, míg fordulat nem áll be. Gál Katalin örököl és beköltözik volt férjének dobra került kastélyába. Gyuri jó módba jut, de nem tagadja meg apját sem. Mikor megtudja, hogy apja kezén pénzek tűntek el a megynél, pótolja a hiányt és igyekszik elsimitani a kényes ügyet. Az anya felfedezi a dolgot. Gyuri egyszer hazatérve zárt kapura talál s az ablakból lesujt rá az anyai harag: «Neked nincs jellemed, kitagadlak.»

A történeten a már az előző elbeszélésnél is látott magyar talajba ültetésen kívül egy lényeges változtatás van. Két testvér helyett a szülők szerepelnek. A motiváció követelte így, jobban is beleillik a forrásból kölcsönvett felelet: *én a természet törvényét követem.*

A *romlott férfiak országa* a *Gesta* 4. példájával (*Az ítéletnek igazságáról*) azonos. Egy Király ilyen törvényt adott ki; hogy valaki az Aszszony embert el-ragadgya és erőszakot téssen rajta; az Aszszony szabadságában legyen, ha halállal akarja-e büntetni a' férfiat, vagy feleségül hozzá-mégyen. Történt azért egy étszaka, hogy egy férfi két Aszszony-embert ragadott-el. Az Aszszonynak egyike halállal akarta büntetni a' férfiat: másika nem, hanem hozzá akart menni. A' férfi vitetik a' bíró eleibe, és azt mondgya a bírónak: Inkább illik annak a' kívánságát meghalgatnod, a' ki irgalmas-ságot akar, hogy sem, a' ki kegyetlenkedni. Végre meg-eggyezvén az Aszszonyok, mindenik irgalmasságra hajol a bíró előtt. A' bíró azért annak kívánságára téssen ítéletet, a' ki irgalmasságot kívánt.

Mikszáth története: Egy szép királyné szigorú törvényt hozott, hogyha egy férfi behálóz egy nőt, ez követelheti, hogy vagy vegye feleségül, vagy — ha szigorúbban akarná büntetni — kívánhatja a halálát is. Egy reggel két hölgy jelentkezik a királyné elölgadó szobájában. Kiderül, hogy mind-egyiket Bolus gárdakapitány csábította el. A hóhér elővezeti a bűnöst, mire az egyik azt követeli, hogy vegye őt feleségül, a másik meg a halálát kívánja. A királyné megdöbben. Próbálja közös kívánságra téríteni a nőket, de ez csak sokára sikerül. Most meg mindakettő feleségül akar hozzá menni. Ez immár a második helyzet: épúgy megoldhatatlan, mint az első. A királyné új tervvel próbálkozik: válasszon a bűnös. Választ is, de azt, amelyik előbb a halálát kérte. A mellözött megsértődik, s most már ő követeli a halál-büntetést. A királyné látván az új, immár harmadik helyzet nehézségét, meg akarja öletni a csábítót, de a «választott» nő követeli a törvényben biztosított férjhezmenési jogot. A végeredmény az, hogy a királyné meggyőződ-vén a törvény nevetséges voltáról, széttépi a bullát.

Ezúttal Mikszáth tovább bogozza az átvett cselekvényt. Megtartja kiindulásnak a nevetséges törvényből származó megoldhatatlan helyzetet, de egy kis változtatással három, illetőleg — ha jól megnézzük — négy

ilyen helyzetet teremt. Érdekes azonban, hogy valószínűleg a törvény nevésséges voltára való tekintettel, megtartja a történet mesés színezetét s nem helyezi át a tárgyat magyar környezetbe, mint azt legtöbbször — a *Galamb a kalitkában* és *A király ruhái* kivételével — megteszi.

A következő három történetben még kevesebb az átvett anyag, sokszor csak egy-egy ötlet. A *Tavaszi rügyek* c. hosszabb elbeszélésében épen csak a mag és a csattanós befejezés az, mely a *Gestára* vall. (140. példa. *Ez életben tanuljuk meg, mi követhet a jövőben.*)

Egykor egy vitézt bé-vádolnak: Ez a' vitéz társával együtt ment a hadba, a' hol semmi hartz nem vólt és e' még-is társa nélkül jött haza onnat; mellyhez képest látni-való dolog, hogy az útban vesztette-el társát. Hallván azt a' Király meg-sententziázza, és midőn vinnék a' pellengérre, hát ihon jön a' társa minden sebhetés nélkül. Az emberek vissza térnek mind kettővel, állítván újlag őket a' Bíró eleibe. Meg haraguván a bíró mond: Mivel té már egyszer meg-sententziáztattál, tsak ugyan meg-kell halnod. Mond a' társának — is: Te vóltál oka a' társad sententziázásának, azért haly-meg tés-is. Mond a harmadiknak: Rád bízam vólt az executiót, mivel vőgbe nem vitted, tés-is életteddel fizetsz.

A *Tavaszi rügyekben* Pali diákok vádolják azzal, hogy a hegyekben eltette láb alól pajtását, Török Gyurit. Pali a «sedes» előtt tagadja a bűnt, s a tanári kar Gabel professzorra bizza a büntetést. Ez megparancsolja a pedellusnak, hogy zárja be a bűnöst a carcerbe. El is viszi, de ugyanakkor nagy láрма támad az utcán. Visszajő a pedellus, Gabel megkérdezi tőle, elcsukta-e a diákok. «Nem én, feleli, hiszen megjött Török Gyuri a színésztruppal.» «Az mindegy, tombol Gabel, be kell azért mégis csukni.» «De mondom, hogy a Török Gyuri megkerült,» veti ellen a pedellus. «Azt is azonnal be kell csukni. Az előbbi azért, mert már el van ítélve, a másikat azért, mert a pajtását a veszedelemben hagyta. Őnt pedig azért kell becsukni, mert nem teljesítette a sedes parancsát». Mikszáth pedellusa (hiszen azért az övé) ugyancsak megfelel erre az okoskodásra. Ez a felelet azonban már nem tartozik reánk.

Az alapgondolat és a végső jelenet világosan igazolja, hogy a történet a *Gestából* sarjadt ki, de Mikszáth diákemlékeinek pazar felhasználásával kiszínezte és kibővítette: és ami ebből folyik, Selmechányához rögzítette. A következő két elbeszélésnél szintén kisebb az átvétel; ezért, továbbá mivel ép itt az alapul szolgáló *Gesta*-példák hosszabbak, nem idézem őket szószérint, mindössze az egyező motívumok feltűntetésére szorítkozom.

A *Gesta* 163. példája (*A rendeletlen félelemről*) a következő. Coelestinus királyfit egy tudós neveli. Egy alkalommal kiviszi a mezőre, megmutat neki egy jelenetet s így szól: «Im láttad a meglőtt dolgokat elejétől fogva mindvégig. Akiről azt kívánom, hogy nekem verseket csinálj vétek nélkül». Büntetéssel is megfenyegeti. Coelestinus félrevonul, gondolkodik, de nem tudja a verset megírni. Ekkor emberi alakban odamegy hozzá az ördög s megvigasztalja: «Én ördög vagyok és igen fő verscsináló. Semmit

¹ A novella hosszú, de mellőztem azokat a részleteket, melyek nem a *Gestán* alapulnak.

se félj, csak fogadd meg, hogy nekem hív szolgám lészesz, mindjárt olyan verset készítek neked, akinél mestered sem tud jobbat csinálni.» Meg is teszi s Coelestinus örömmel viszi haza a verset. Mestere megdicséri, de megkérdezi, hogy nem más segítségével készítette-e? A királyfi először tagadja végül kénytelen bevallani s ezért a mester «felette nagy szomorúságba esik».

Hogy lettem én író, meséli Mikszáth. Kirándultak diákkorában az Aggteleki-barlangba s ott Szeremlei tanáruk elmondta nekik Mátyás gömőri kapálásának históriáját s meghagyta, hogy egy hét alatt készítsenek róla irodalmi dolgozatot. Mikszáth megszeppent, nem ment a dolog. A hetedik nap reggelén egy könyvet vett elő a vakablakból s íme egy füzetet talált ott, benne a gömőri kapálás. «Az ördög a megmondhatója, meséli, hogyan kerülhetett a tankönyveim közé». Nem sokat habozott, lemásolta, felolvasta az iskolában. Szeremlei komoran csüggesztette le a fejét, majd fürkészőleg nézett rá. «Te írtad ezt öcsém?», kérde a gyanakodás félreismerhetlen jelével. «Én.» «De csak segített Dobos bácsi (a szállásadó)?». «Nem.» «No egy kicsit?» «Egy kicsit» hebegi a gyermek Mikszáth. «Helyesen van, öcsém, tehát egy kicsit segített.» Mikszáth ezután, nehogy a turpisság kiderüljön, tanult és szorgalmasan irogatott.

A lényegét itt is megtartja Mikszáth. Az aktuális tárgy kitűzése, a gyermek szorult helyzete, a váratlan (ördögi) segítség, a mester gyanakvása, a kényszerű vallomás mind megtalálható Mikszáthnál is.

A *Még egy megyei történet* csiráját is a *Gestában* sejtem. (7. példa. *A gonoszok irigységéről a jók ellen.*) Ez utóbbi így kezdődik. Egy vitéznek volt két fia, akiket igen szeretett; a kisebbik akarata ellen egy rossz hírű leányt vesz feleségül, ezért atyja házától elúzi. Feleségétől szép fia származott: elküldi apjához, hogy irgalmasságot nyerjen tőle. Apja meg is könnyöri rajta s unokáját mint maga fiát neveli. A történet további folyása már erősen hasonlít a tékozló fiú történetéhez, mert a másik fiú itt is felzúdul a kibékülés ellen, mígnem apja megmagyarázza neki, hogy a megtérő bűnösnek meg kell bocsátani. A történetnek itt közölt része szolgált valószínűleg forrásul Mikszáth elbeszéléséhez.

Az öreg Paróczy Márton ki akarja tagadni idősebb fiát, mert olyan nőt vesz feleségül, kivel viszonya volt. «De hiszen gyermeke van», veti ellen a megyénél szolgáló Mikszáth. «Éppen azért, megfojtom azt a porontyt» — feleli az öreg. A kitagadás mégis meghiúsul, mert a könnyelmű Mikszáth elfeledi a hivatalos lapban közzétenni a kitagadó nyilatkozatot. Mikor meg pótolni akarja a mulasztást, jön az öreg Paróczy s egy fiúcskát hoz a karján. «Az történt, kedves öcsémuram, hogy megtaláltam ezt a gyermeket. Én találtam meg. Azaz hogy ő talált meg engem. Azaz hogy egymásra akadunk.» A kis fiú elébe állt az utcán, az öreg megismerte rajta fia vonásait, s meglágyult a szíve. «Hát mondom, nem állhattam tovább, kibuggyant a könny a szememből, összecsókoltam és azóta viszem, viszem, többé vissza sem ereszttem.»

Talán itt tér el Mikszáth leginkább az eredeti forrástól, de a fiát kitagadó apa alakja, a kitagadás oka s a kibékülést közvetítő gyermek szerepe elegendő alapnak látszik, hogy a *Gesta* idézett példájára gondoljunk.

Mindezek azt bizonyítják, hogy Mikszáthnak csakugyan kedves olvasmánya volt a mult század kilencvenes éveinek elején a *Gesta Romanorum*. (Az idézett elbeszélések többsége a *Tavaszi rügyek* c. kötetben jelent meg először.) Az eleven, érdekes példákat akár alakjaik, akár meséik miatt szívesen használta fel alapul, hogy történeli háttér festésével vagy magyar viszonyok rajzával megrögzítve, új alakokkal ellátva, az érdekes helyzeteket kiélezve s természetesen mindent művésziileg motiválva, magyar levegőjű történeteket alkosson belőlük.

REMPORT ELEK.

PETŐFI JAVAINAK LEFOGLALÁSA ÉS ELÁRVEREZÉSE (1849—1851).¹

Az 1848/49-i szabadságharc leverésével megbízott herceg Windischgrätz Alfonz altábornagy 1848. dec. 15-én kezdte meg a Magyarország elleni hadműveleteket. Dec. 18-án elfoglalta Pozsonyt, 27-én Győrt s miután a Dunántúl nem sok ellenállásra talált, 1849. jan. 5-én már bevonulhatott Budára. Buda és Pest városok katonai parancsnokává Wrblna altábornagyot nevezte ki. A katonai diktatúra legelső rendelkezése az volt, hogy a függetlenségi mozgalom vezető férfiai ellen az 1715: VII. t.-c. alapján elfogató parancsot adtak ki s vagyonukat, mint pártütőknek és felségsértőknek vagyonát, zár alá vették s elkobozták.

A letartóztatandók névjegyzékében a 22. sorszám alatt Kossuth neve, az 51. sorszám alatt pedig Petőfi neve olvasható. A körözölevélben Petőfi személyleírása — magyar fordításban — a következő: «Petőfi Sándor költő, 30 éves, Erdélyben ismeretlen helyen született, református vallású, nő, alacsony, sovány termetű, barna arcú, felfelé fésült, fekete hajú, magas homlokú, fekete szemöldökű, ugyanolyan szemű, széles orrú, szabályos szájú, jó fogazatú, egy kissé hegyes állú, sötét bajuszú. Beszél: németül, magyarul és oláhul s rendszerint csupasz nyakkal jár.» A körözölevél záradékában felszólíttatnak az összes katonai és polgári hatóságok, hogy nevezett kutassák, megtalálás esetén vegyék őrizetbe s erről a hadsereg rendőri osztályát értesítsék.

Petőfit azonban nem tudták elfogni, mert ifjú feleségével még 1848. szept. 24-én apósához Erdődre utazott. Nejét, ki anyai örömök előtt állott, ott helyezte biztonságba, ő pedig Erdélybe a székelyekhez akart eljutni, hogy nemzetőröket toborozzon. Elutazásukkor lakásuk berendezését s egyéb ingóságait a Lövész- (ma Királyi Pál-)utcai lakásukból szüleinek, az öreg Petrovicséknak Zöldkert- (ma Reáltanoda-)utcai lakására szállították.

A Cs. Kir. Budai Katonai Kerületi Parancsnokság utasítására a Kir. Jogügyek Igazgatósága 1849. febr. 6-án megbízta egyik tisztviselőjét, Mukits

¹ A Cs. Kir. Pesti Ker. Főtörvényszék iratai. Állad. Főügyészség (General Prokurator) 1849—E. 263., 1851—E. 263., 1852—E. 61. a M. Kir. Orsz. Levéltárban. Civil und Militär Gouvernement in Ungarn, Armee-Polizei-Section 315/1849—51. Pz. a Hadilevéltárban.

János kir. altágyészt, hogy Petőfi Sándor Pesten hagyott ingóságait kutassa fel s vegye zár alá. Mukits hosszas kutatás után a Petőfi holmijainak nyomára akadván, febr. 16-án Madedl János Pest városi tanácsos és Metzl Ignác hites becüs kíséretében megjelent Petőfi szüleinek Zöldkert-utca 481. sz. alatti lakásán, ahol csak Petőfi édesanyját találták. A bizottság közölte jövetele célját, majd hozzáfogott a Petrovicsné által fia tulajdonuail megjelölt ingóságok összeírásához. Az összeírásban felvett bútorokat, könyveket, kótákat s más berendezési tárgyakat helyszűke miatt itt nem sorolom mind fel, csak azokat a darabokat, amelyekből Petőfiék lakását és háztartását berendezve magunk elé képzelhetjük.

A leltárban összeírt bútorok tömegéből megállapíthatólag Petőfiéknek Pestről történt elutazásuk előtt 4 szobás lakásuk lehetett a következőkép berendezve: *a hálószobában* 2 fényezett ágy a szükséges ágyneműekkel, 2 fényezett szekrény (siffon), bennük női és férfi alsó- és felsőruhák, 1 négyfiókos almárium (kasten), 1 fényezett mosdó, 2 fényezett éjjeli szekrény, 1 toilette tükör; *az ebédlőben* 1 fényezett hosszú asztal, 12 fényezett faszék, 1 fényezett nagyobb és kisebb kredenc, amelyekben 18 porcellán tányér, 10 kis porcellán tányér, 1 porcellán levestál, 20 különféle apró porcellán edény, 2 porcellán kanna, 6 tojástartó, 1 porcellán cukortartó, 9 porcellán kávésfindza, ecet-olajtartó, kenyérkosár, 9 pohár, 4 üveg sőtartó, a falon 3 tájkép olajfestmény, egy pusztát ábrázoló színes rézmetszet; *Petőfiné szobájában* 1 kék-fehér szövettel bevont biedermeier-kanapé, hasonló 6 szék és 1 karosszék, 1 fényezett varrőasztalka varrőeszközökkel, 1 fényezett kerekasztal, 1 női íróasztal rajta női írókészlet, 1 fényezett kalitkában valamilyen madár, a falon Petőfi szüleinek, Petőfiének és feleségének olajfestésű, aranykeretes arcképei, Petőfiének és Corday Saroltának egy-egy kővön nyomott arcképe; *Petőfi dolgozószobájában* 1 zöld posztóval behúzott íróasztal, azon ernyős asztali lámpa, öntöttvas tintatartó, cserép hamutartó, olló, vonalzó, acél gombolyag spárgatartó, 1 díván, 1 fényezett könyvvállvány, amelyen Petőfiének körülbelül 160 kötetből álló könyvtára, feleségének pedig 212 drb.-ból álló kótagyűjteménye állott, 1 hegedű, 1 flóta, a falon 2 vívókard, 2 vívókezttyű, 1 vívómaszk, továbbá Arany János, Garay János, Roland, Kosciuszko, Andersen, Merlin de Thionville, Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Lameth, St. Just, Theroigne, Carnot, Couthon, Vergniaud, Thom. Moore kővön nyomott, acél- és rézmetszetű arcképei függtek. A leltárban részletesen fel vannak sorolva a konyhaberendezési tárgyak és eszközök is.

Az összeírt ingóságokat 151 frt. 53 kr.-ra becsülték s a leltár egyik példányának átadása mellett egyelőre a lakásban hagyták A Kir. Jogügyek Igazgatósága ugyanis azt tervezte, hogy a „pártütők” lefoglalt ingóságait, az árverések megtartásáig, az Újépület e célra kijelölt helyiségébe raktározzák majd be. Erre azonban, a bizonytalannak látszó politikai helyzet miatt, nem került sor, mert a császári hadsereg a keleten vívott harcokban csaknem mindenütt vereséget szenvedett. A nagysarlói csata után (ápr. 19.) az osztrák haderő csakugyan visszavonult, úgyhogy ápr. 23-án a főváros, a budai vár kivételével, ismét a magyar csapatok kezére került. Az osztrákok kivonulása után Petőfi ingóságai felszabadultak. S midőn Petrovicsné férje halála után a Zöldkert-utcai lakásából az Erdősor (a mai Alsóerdősor-u.)

93. sz. házba bizonyos Révészné nevezetű ismerősehez költözött, oda vitette fia ingóságait is, úgyhogy a költő, amidőn május 9-én Pestre jött, hogy családi ügyeit elintézzé, ott találta meg őket.

Petőfi a katonai feljebbvalóival történt összeüzdülései miatt nem akart tovább katonáskodni. Lemondott őrnagyi rangjáról s Pesten akart maradni. A Kerepesi- (mai Rákóczi-) út és Sip-utca sarkán, az ú. n. Marcibányi-féle ház II. emeletén bérelt ki három szobás lakást s itt rendezkedtek újra be. De nem sokáig maradt itt. Nem érezte magát Pesten biztonságban. Júl. 3-án nejével újra elhagyta a fővárost s Bem táborába sietett, ahonnan vissza sem tért többé, mert júl. 31-én a Segesvár melletti csatában eltűnt.

A most már Haynau vezetése alatt álló osztrák hadsereg újra elfoglalta a fővárost. Az első megszállás alatt megkezdett vagyonelkobzási eljárásokat is megint megindították. A Cs. Kir. Pesti Ker. Főtörvényszék ügyészsége Petőfi ügyét is elővette s Kotaszek János ügyészt bízta meg a Petőfi-féle ingóságok felkutatásával és lefoglalásával. Meg is találták, de nem a Marcibányi-féle házban, ahol Petőfiék utoljára laktak, hanem a Kerepesi (mai Rákóczi-) út 7. sz. alatti Boráros-féle házban, egy földszinti hónapos szobában ahova Kozmovszky Antal a Marcibányi-házak gondnoka 1849. szept. 29-én valószínűleg azért raktározta be, mert amint az iratokból megállapítható, Petőfiék a Szent Jakabtól Szent Mihályig terjedő fertályra járó 46 frt. lakásbért nem fizették meg, s ezért a gondnok Szt. Mihály naptól másnak adta ki Petőfiék volt lakását.

A hatóság emberei 1850. jan. 2-án megjelentek a Boráros-féle házban s az említett földszinti szobában egymásra halmozott bútorokat, könnyebb leltározás végett, kirakták az udvarra s újra összeírták. E második leltárban csaknem ugyanazok a tárgyak szerepelnek, mint az elsőben, de itt már van egy nádból fonott gyermekkocsi és egy P. A. betűkkel jelölt lezárt láda is. A leltározás után az ingóságokat visszarakták a szobába s ajtaját lepecsételték. A Pester Zeitungban meghirdették az árverést s az ingóságokat a Nagyhid- (mai Deák Ferenc-) utcában levő Redout-épületbe szállították, ahol jan. 31-én, egynehány darab kivételével elárverezték. A biedermeier-garnitúrát visszatartották az ügyészi hivatal használatára. Nem adták el a könyveket, kótákat, képeket sem. Ezeket a Helytartótanács Buth Ignác cenzorral vizsgálhatta meg s megállapították, hogy a közre politikailag melyek a veszedelmesek. Az árverésen 313 frt. folyt be. A jegyzőkönyvből megállapítható, hogy az eladott tárgyakat kik és mennyiért vásárolták meg.

Mialatt ezek az események történtek, Petőfiné Erdélyben kutatta eltűnt férjét. 1850. tavaszán Pestre jött s csak ekkor értesült róla, hogy ingóságait elkobozták s részben el is adták. Hogy kára megtérüljön az ügyészséghez a következő folyamodást intézte:

Tekintetes Cs. Kir. Álladalmi Ügyészség!

Mialatt otthonomtól távol voltam, az álladalom a lakásomban talált s a Petőfi Sándor tulajdonának vélt ingóságokat elkobozta s részben el is adta.

Köztudomású dolog, hogy férjem a velem kötött házassága előtt — ami általánosan, de főként magyar írók esetében szokásos volt — vagyonnal egyáltalán nem rendelkezett s ezért a kérdéses ingóságokat ő nem szerezhette, hanem igenis abból a pénzből szereztek, amit nekem a szerencsés

vagyoni helyzetben levő atyám a férjhezmenetelemkor juttatott. Természetes tehát, hogy az én pénzemen ily módon vásárolt ezen tárgyak a férjem tulajdonát nem képezték s épen ezért az álladalom részéről nem voltak elkobozhatók.

Igaz ugyan, hogy az említett ingóságokra vonatkozó tulajdonjogomat írásos bizonyítékokkal igazolni nem tudom, ennek az oka azonban az, hogy e tárgyak vásárlásakor nem gondoltam arra, hogy valaha is abba a helyzetbe kerüljek, hogy az említett tárgyakhoz való igényjogosultságomat ki kell mutatnom. Egyébként még ezen írásbeli bizonyítékok hiányában is inkább mel'ettem szól az az igazolható tény, hogy férjhez menetelemkor egy jelentékeny pénzüsszeget kaptam, amelyen az ingóságokat vásárolhattam s vásároltam, mint a férjem tulajdonjoga mellett, akiről általánosan tudott volt, hogy egészen vagyontalan lévén, ezen tárgyakat meg nem szerezhet.

Egyébként azt hiszem, meg kell jegyeznem, hogy férjem nem tartozott azon egyének közé, akik edictaliter megidézettek. Az egyedüli bűne csak az volt, hogy a felkelő seregben mint honvédtiszt szolgált. Az eddigi gyakorlat szerint ennek azonban nem volt vagyonekobbzás a következménye; hanem az oly egyének esetében, mint a férjem is, akik nem voltak előzőleg a cs. kir. hadseregben tisztek, az eddigi tapasztalat szerint csak a cs. kir. hadseregbe való besorozás lett a következmény.

Ha tehát nem is ismertetnék el ezen tulajdonjogom ezekre a tárgyakra, — abból a körülményből, hogy a férjem ellen más vád, mint csak az, hogy a felkelő seregben tiszt volt, nem hozható fel — azt következtetem, hogy az a vétke, amellyel tulajdon-elkobzás nem jár, még mindig megengedi, hogy a még természetben meglevő tárgyakat és az eladottakért befolyt összeget a magam részére igényelhessem.

Végül kötelezem magamat, hogy a kiszolgáltatandó tárgyak értékét és a készkiadásokat az Emich Gusztáv könyvkereskedő úr «Cautio-nyilatkozat»-ával biztosítom, ki az álladalom biztosítása céljából nyilatkozatában kötelezi magát arra, hogy azon esetben, ha a minden valószínűség szerint a segesvári csatában elesett férjemmel Petőfi Sándorral szemben a vagyonekobbzás mégis kimondatnék és így a lefoglalt tárgyakra az én bejelentett igényem, mint indokolatlan elutasíthatnék, az ezen tárgyakért megállapított becsértéket, valamint a kiszolgáltatandó pénzüsszeget az államnak visszafizeti.

A fenti indokok alapján a még természetben levő tárgyak, valamint az eladottakból befolyt összegek kiszolgáltatását kérve maradok a tek. cs. kir. áll. ügyészségnek

Pest, 22. juli. 1850.

alázatos szolgálója

Petőfi Sándorné szül. Szendrey Julia.

Petőfiné ezen folyamodására egyelőre nem történt intézkedés, mert nem sokkal később Pákh Albert ügyvéd és író, Petőfi egyik jóbarátja, 1850. augusztus 31-én a Pesti Ker. Főtörvényszék cs. kir. Főügyészségéhez szintén folyamodást intézett:

Tekintetes cs. kir. Álladalmi Főügyészség!

Égészégi állapotom helyreállítása végett 1847. évben a hazából bizonytalan időre távozni kénytelenítetvén, hátrahagyott ingóságaimat Petőfi Sándor

úr vevé ideiglenes gondviselése alá. A közbejött nagy események, a felhomlott viszonyok s a megszakasztott közlekedés okozták később, hogy itt a hazában minden pénzforrásaim egyidőre elenyészvén, nem fordíthatám a kellő gondot és ápolást beteg testemnek fölépítésére. Így történt, hogy a $\frac{1}{2}$. alatti bizonyítvány szerint egész a legközelebbi időig kelle töltenem az időt Alsó-Ausztriában a Laabi hidegvízgyógyintézet falai között betegen, tétlenül. Végre a folyó hónap elején ütvén szabadulásom órája, mennyire elhomályosultak biztató kilátásaim, midőn Pestre érve, hátrahagyott ingóságaim után tudakozódván, úgy értesültem és a tekintetes cs. k. állad. főügyészégi hivatalnáli tudakozódásaim folytán is úgy találtam, hogy az élet mindennapi szükségéhez tartozó s a $\frac{1}{2}$. alatt följegyzett ingóságaim Petőfi holmijával nem csak vegyesen összeírva, hanem azokkal egyetemben el is foglaltatva, némely kisebb értékű irományok, könyvek s bizonyítványok kivételével a tekintetes cs. k. álladalmi főügyesség által árverés útján egytül-egytig mind eladattak, azoknak értékéből szép összeg pénz gyűlvén be illetéktelenül az álladalmi pénztárba.

Alázatos esedezésem annál fogva, hogy a tekintetes cs. k. álladalmi főügyesség kegyes figyelmére méltatva a következő körülményeket, miszerint:

1., a közelmúlt években lefolyt eseményekben, a birodalomnak egy csendes gyógyintézetében tartózkodván, semmiféle tényleges részt egyáltalán nem vevék, annál fogva semmiféle még a legkisebb büntetésnek is alája vetve nem lehetek.

2., kérdéses ingóságaim nem csak t. Csengeri Antal úrnak a $\frac{3}{4}$., Kánya Pál igazgató tanár úrnak a $\frac{4}{5}$., és dr. Sass István az előtt pesti, jelenleg Tolna megyei kerületi orvos úrnak az $\frac{5}{6}$. alatti bizonyítványaiknál fogva valóban Petőfi Sándor úrnak adattak által gondviselés végett, — de különben is, azoknak nagy része elzárt külön ládákban levén, a fejezéműek «P. A.» jegyeiből, a nevemre szóló számtalan levelekből, irományokból, több rendbeli bizonyítványokból és ügyvédi diplomámból, valamint különösen a számos jogtani s philosophiai könyvek és kéziratbani tanulmányokból (miknek tárgyával köz tudomás szerint Petőfi nem foglalkozott) eléggé bebizonyul, miképen azok nem Petőfi tömegéhez, hanem egyenesen az én vagyonomhoz tartozandók valának, — mire nézve még szabad legyen felajánlanom Forgács Ignácznak, az időbeli és mostani ruhatisztító legényemnek kihallgattatását is, mint a ki a kérdéses ingóságokat 1847-ben Petőfi úrhoz szállította.

3., magam személyesen az ország határain kívül és beteg állapotban levén, s a lefoglalás vagy éppen eladásról nem tudósíttathatván, közbe sem tehetém reclamatiómat.

4., eladott vagyonomból a cs. kir. álladalmi pénztárba nevezetes summa folyván be illetéktelenül, ennek kezemhez szolgáltatása a legjogosabb kívánat, s hogy végre

5., tekintetbe vevén hosszas betegségem által megrongált anyagi viszonyaimat:

Méltóztassék a Tekintetes Cs. K. Álladalmi Főügyesség a $\frac{1}{2}$. alatti specifikatio szerint illetéktelenül lefoglalt ingóságaimnak visszaadatását, az eladott holmikat illetőleg pedig nekem ártatlanul s illetéktelenül szenvedett

káromnak megtérítését kegyelmesen elrendelni, mély tisztelettel maradván a
Tekintetes Cs. kir. Álladalmi Főügyésznek alázatos szolgálja

Pesten, aug. 31-én 1850.

Pákh Albert
hites ügyvéd.

Pákh fenti kérését jogosnak és méltányosnak ismerték el s az árverés
jegyzőkönyvéből megállapították, hogy az eladott holmiaiért az árverésen 54
frt. folyt be; ezt az összeget, valamint könyveit és iratait visszaadták.

Petőfiné miután megtudta, hogy időközben Pákh is folyamodott a Főügyész-
séghez s az ügyét már el is intézték, 1851. febr. 19-én a következő újabb kérvényt
terjesztette be:

Nagyságos Álladalmi Főügyész Úr!

Értésemre esvén, miszerint néhai férjemnek Petőfi Sándornak az álla-
dalm által lefoglalt tömegéből, melynek részemre kiadása végett folya-
modásomat az állam ügyési hivatalhoz már benyújtottam, Pákh Albert
úrnak abbéli folyamodására, hogy azon tömegből az ott letétben volt
vagyon és ártatlanul szenvedett kára megtéríttessék, felsőbb helyről 54 p.
frt. és néhány kr. kárpótlás megítéltetett legyen; ne hogy azon esetre, ha a
tömeg kiadása részemre kegyesen elhatározatni fog, vagyonom méltatlanul
csorbulást szenvedjen, kényszerítve vagyok előterjeszteni: miképen a Petőfi-
féle vagyonnak Pákh úr irányában legkevesebb kötelezettsége sincsen, mert
Pákh urnak Pestről ellátározása alkalmából 1847-ben holmiját Czakó színész-
nél deponálta s miután ez golyó által véget vetett életének, Pákh úr némely
holmijai akkori szállásunkra hozatván az ő barátjai által, mintegy erőszak-
kolva bíztak gondviselésünkre. Azonban elhozott-e hozzánk minden hol-
mija Pákh Albertnek, a mi Czakónál volt deponálva, vagy talán a zavarban
széthurecoltatott, arra én felelni nem tudok, s ha netalán Czakónál, vagy az
én holmim lefoglalása előtt bármi módon elvesztek, erre nézve semmi
felelősséggel nem tartozom, mert Pákh úr irányában semmi kötelezettséget
nem vállaltunk magunkra. A mi még Pákh Albert holmija közül természet-
ben megtalálható, vagy az összeírás alkalmával megtaláltatott, annak kiada-
tását nem ellenezhetem azon óvatosság mellett, ne hogy az én holmim az
övével felcseréltessek. Tudtomra egy rozszant íróasztal illeti őt, melynek
nyitva levő fiókjai hirdapokkal és becsnélküli irományokkal valának telve;
továbbá némi ágyiruha, mi véleményem szerint csekély értékű volt; úgy-
szinte egy közönséges koffer, melybe némi ruhadarabok lehettek zárva.
Náddal font székekről, könyvtartóról, köpöladákról, miket ő követel, semmit
sem tudok, de még attól is tartok, hogy az én ágyiruhám az övének
tekintetvén annak értéke ítéltetett meg neki.

Ez okoknál fogva alázattal kérem tehát a Pákh Albert folyamodására hozott
ítélet foganatosítását felfüggeszteni, egy más rendbeli már korábban beadott
folyamodásomat tárgyalatni, valamint Pákh Albert kérelmét is velem közölni,
hogy e részben teljes felvilágosítással szolgálhassak, s kölcsönös tárgyalás által
Pákh Albert úr folyamodása tisztába hozathassék. Maradván teljes tisztelettel

Pesten, Febr. 19. 1851.

Nagyságodnak alázatos szolgálója
Petőfi Sándornak
hátrahagyott özvegye született
Szendrey Julia.

Petőfiné ügyét a hatóságok jóindulattal, de óvatossággal intézték. Miután megtudták, hogy Petőfi ellen a Haditörvényszék előtt semmiféle eljárás nincs folyamatban, elrendelték, hogy az árverésen befolyt összeget Petőfinének fizessék ki s a még el nem adott bútorokat, könyveket, kótákat adják vissza. A képeket csak oly feltétellel adták ki, hogy a francia forradalomban szereplő egyének képeit csak a könyvtárában tarthatja.

Petőfi élete, szeszélyes egyénisége megnyilvánul egész költészetében. Épen ezért irodalomtörténeti alakjaink között nincs senki, kinek életkörülményeivel annyit foglalkoztak volna, mint az övével. S úgy látszott, hogy reá vonatkozólag újabbat már nem is lehet felderíteni, amidőn — véletlen folytán — a fenti érdekes adatok kerülnek nyilvánosságra.

Ezekből az adatokból következtethetünk Petőfiék háztartására. Petőfi rajongó szabadságszeretetére, szélsőséges demokratikus világnézetére jellemző, hogy kik voltak politikai ideáljai, kiknek a képeivel díszítette lakását. Könyvtárában már az 1848-i francia forradalomra vonatkozó munka is megtalálható. Ezzel is igazolva látszik az a mondása: «a forradalom az én bibliám.»

Petőfiné is szeszélyes, exaltált egyéniség volt. A forradalomért ő is lelkesedett. A lefoglalt ingóságok között megtalálható az a vörös jakobinus sapka is, amelyben — amint róla felfegyezték — egyszer 1848-ban forradalmi rajongásában a Nemzeti Színház egyik előadásán megjelent. Zenei műveltségére jellemző, hogy a lefoglaláskor több mint 200 kótája van jegyzékbe véve.

A Petőfi ingóságairól készült leltárak a Petőfi Múzeumot is érdekelhetik, amennyiben az ott őrzött relikviákat hitelességük szempontjából, érdekes volna a leltárakban felsorolt s elég részletesen körülírt ingóságokkal összehasonlítani.

GERŐ JÓZSEF.

ÁL-FAZEKAS-VERSEK FORRÁSAI.

Mátray Lajos Fazekas-életrajzának (1888) függelékéül verseket tett közzé, mint Fazekas Mihálynak addig ismeretlen és általa «felfedezett» költeményeit. Már Sebestyén Gyula kimutatta (EPhK. 1889.), hogy jórészek nem Fazekas verse. Csak abban tévedett, hogy az *Utánad folynak könnyeim* . . . kezdetű éneket (Joh. Tim. Hermes: *Klagelied*) Szentjóni Szabó László *Egy megvettnek keserve* c. költeménye változatának tartotta: a Mátray közölte vers nem az, hanem szószerint Szemere Pálnak *Hűség* c. költeménye (ÖM. I. 62. l. — v. ö. EPhK. 1913. 359. l.). A gyűjteményben van Fazekas-vers is: *Az öröm tündérsége*. (Mátray i. m. 139. l., Tóth Rezső kiad. RMK. 168. l.). A füzet énekgyűjtemény, amelyben a múlt század elejének divatja szerint való, érzelmes német dalok fordításai váltakoznak egy-egy népies hangú dallal. Énekeskönyvekben persze a szerző nincs megnevezve: de további három versről meg tudom mondani, hogy fordítás.

A *Ne felejt el* c. költemény (146. l.) annak a *Vergiss mein nicht* . . . c. költeménynek átültetése, (szerzőjét nem ismerjük), amelyet a század elején

sokféle változatban énekeltek s amelyet Szemere Pál is lefordított, (ÖM. id. h. *El ne felejts* . . . c. dalában. (A német forrást egészében közöltem (EPHK. id. h.) A Fazekasnak tulajdonított változat a 4. és 5. strófát fölcsereéli, egyébként azonban jobb Szemere fordításánál; utolsó két sora pl. így szól:

Und pflanze weinend auf mein Grabeshügel
Vergissmeinnicht, Vergissmeinnicht.

Fazekas

S ültess hült hamvaim sírjára,
O ültess egy nefelejtset.

Szemere.

Legyen síromra általad ültetve
El ne felejts, te hív.

Az *Estve* c. költemény (136. l.) Matthiisson *Der Abend* c. versének fordítása, miként az eredeti is, öt strófában, de annak négysorcs strófáit hathat sorra bővíti:

Purpur malt die Tannenhügel
Nach der Sonne Scheideblick,
Lieblich strahlt des Baches Spiegel
Hespers Fackelglanz zurück.

Bibor úszik a halmokon!
A nap elhűnyásával,
Melly a felleghullámokon
Játszik még világával.
Habjain a patakesának
Fénye Hesper fáklájának.

Érdekes, hogy mindig a 3-4. sor a betoldás vagy bővítés.

A *violához* c. költemény (149. l.) viszont Hölty dalaiból való (*An ein Veilchen*. Nach Zappi) s a németnek hű fordítása — épen a szöveghez való ragaszkodása miatt bővült a magyarban négy sorral:

Birg o Veilchen, in deinem blauen Kelche,
Birg die Thränen der Wehmut, bis mein Liebchen
Diese Quelle besucht! Entplückt sie lächelnd
Dich dem Rasen, die Brust mit dir zu schmücken;
O dann schmiege dich ihr ans Herz und sag' ihr,
Dass die Tropfen in deinem blauen Kelche
Aus der Seele des treusten Jünglings flossen,
Der sein Leben verweinet und den Tod wünscht!

Rejtsd el kék kelyhedbe oh viola! e könnyeket,
Szemeimből a bánat sajtoló ki ezeket,
Rejtsd el, míg ki szívembe dul!
E forráská felé fordul.

Ha meglátván majd téged leszakaszt, s nevetőleg,
Hogy ékesítsd, mellére akaszt, kérkedőleg,
Oh simulj akkor szívére,
S mond meg barátod kértére:

Hogy, a mely cseppek kelyhed kékjéből csillámlanak,
Egy leghívebb ifjúnak lelkéből csorgottanak,
A kit les már anyészete
S könnyek közt foly le élete.

Ezek a fordítások lehetnek Fazekaséi; de ha más szerzőjük derül is ki, jellemző adalékok a német költészet hatásához.

GÁLOS REZSŐ.

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ A' MEG-VÁLTOZOTT DÓRIS C. KÖLTEMÉNYÉNEK FORRÁSA.

Szentjóbi Szabó László érzelmes, németes költeményei közül többnek még nem ismerjük a forrását. Az általa fordított Jacobi-, Overbeck- és J. T. Hermes-költemények egykorú népszerű dalok; ilyen sokat énekelt dal volt Chr. M. Ziegler *An Thyrsis* c. költeménye is, amely Verseghy *Szerelmes üzenet*ének forrása. Ezt dolgozta át Szabó is *A' megváltozott Dóris* c. versévé:

Eilt ihr Schäfer aus den Gründen,
Eilt zu meinem Thyrsis hin;
Und sobald ihr ihn könnt finden,
Sagt, dass ich ihm günstig bin.

Eilt und sagt dem lieben Hirten,
Dass ihn Doris nicht mehr neckt,
Nicht mehr zwischen jenen Myrthen
Sich verräthrisch ihm versteckt.

Ti ligetünk pásztorai!
Myrtill kedves pajtásai,
Majd ha Myrtillt meg-láttátok,
Kérlek, néki meg-mondjátok!
Hogy Dóris már nem fél tőle,
'S nem fog elbújni előle,
Hogy jobb indulattal tele,
Nem kötődik többé vele.

A németnek tréfás befejezését (hogy ha nem jön, felköti magát — de csak álmában) Szabó elhagyta s mindvégig megtartja az érzelmes hangot. Ezért költeménye a magyarban egészen eltér Verseghyétől, aki kétszer is élt a sokat énekelt dal tréfás csattanójával.

GÁLOS REZSŐ.

EGY XVI. SZÁZADI MAGYAR KÖLTEMÉNY NYOMA AZ OLASZ IRODALOMBAN.

Az alábbi adaléknak dr. Gutkind Curt mannheimi egyetemi magántanár szíves közlése alapján jutottam birtokába s minthogy, úgy hiszem, magyar irodalomtörténeti szempontból nem mindennapi érdekű dokumentumról van szó, megérdemli a szélesebbkörű nyilvánosságot. Gutkind, románista nyelvi kutatásai során, Bernardino Tomitano XVI. századi olasz nyelvésznek *Quattro libri della lingua toschana* c. művében (Padova, 1570. 330. l.) egy magyar dalra vonatkozó említésre bukkant. Minthogy a szöveg mögött eleinte régi magyar népdalt gyanított, Bartók Bélához és Kodály Zoltánhoz fordult felvilágosításért; az ő révükön került hozzám Tomitano könyvének érdekes szövegrészlete — közlése itt annál megokoltabb, mert az idézett magyar dalszöveg forrását, illetőleg eredetijét nem sikerült megtalálnom s így a német kutatóval eddig csak analog töredékeket közölhettem. Viszont a szakkutatóknak talán sikerül majd a forrásra rábukkanniok a magyar vagy humanista költészetben s így útbaigazíthatják a német kutatót, — nem szólva arról, hogy a magunk számára is külön érdekel bírhat egy XVI. századi, külföldön ismertté lett magyar költemény eredetijének felkutatása.

Tomitano idézett műve megemlíti, hogy Padovában időztekor egyik este tanúja volt, «amint egy magyar nemzetiségű diák magyar nyelvű dalt

dudolt magában... Minthogy ismertem a diákot, megkértem, mondja el latinul e versek tartalmát.» Következik a dal olasz fordítása:

Donna, ch'havete nel bel petto santo
Mille cor', mille palme
Di mille sventurate, amoro's' alme.
Che fà la mia? ben sò, che'l sdegno, e'l pianto
De l' altre tutte in se medesima tolle;
Perchè d' ogni altra è più tenera e molle.
Et via più sò, di vostra crudeltade;
Ch'hà preso qualitate.
Quest' una doglia il cor ben dee patire,
Ma le pene d'altrui non può soffrire.

Magyarul:

Ó, asszony, aki szép, szent kebeledben
Ezer szívet s ezer boldogtalan szerelmes lélek
Ezer hódolatát őrzöd:
Hát az én lelkem mitevő legyen? Tudom, magába fogadta
A többinek keservét s panaszát mind;
Mert gyengédebb és lágyabb mindeneknél.
És tudom te kegyetlenségedet is,
Mert jutott belőle részem elegendő.
Ezt az egy fájdalmat el kell tűrnie szívemnek,
De a többiek kínját nem viselheti.

Eddig a kérdéses rész. Bármily csiszolt és kristályos az olasz vers formája, a magyar eredetire vonatkozólag kétségkívül nem következethetünk belőle többet, mint hogy az is rímes formában készült. (Ne feledjük, hogy ez az olasz szöveg már másodszori fordítás, hiszen a magyar diák előbb latinra fordította a dal szövegét Tomitano számára.) A vers egyes fordulataira így is ráismerünk a korabeli (pontosabban 1580—1600 körüli) magyar lírából: «Ki szerelmes szivekkel birsz»...¹ «Gyászviselő lelkem, hát mit remélhetsz immár? ha nem szánja kínom kegyetlen asszonyom»...² «Bizonytal esmérem rajtam most ereit»...³ «Sokakat sebhét, de... én több sebét tűrvén, több kint vallok másnál.... Minthogy engem is vesz, nosza mégis tűrök igazsággal»...⁴ stb.⁵ A teljes költemény azonban ismeretlen; talán lesz, aki rámutat magyar, esetleg humanista eredetijére, mely különös véletlen folytán ilyen távoli reflexet hagyott a külföldi irodalmában.

SZABOLCSI BENCE.

¹ L. Dézsi Balassa-kiad. II. 222.

² U. o. 263.

³ U. o. I. 67.

⁴ U. o. 171.

⁵ Igaz, ezek a fordulatok — mint az olasz verzióban olvashatók is — kivétel nélkül a kor lírájának közkeletű szókincséből valók.

SZABÓ KÁROLY — HORVÁTH DÖMÉHEZ.

Édesatyám, Váczy János, hagyatékából való a következő, adatai miatt érdekes levél:

Kolozsvár, 1873. mart. 3.

Kedves barátom!

Előbbi leveledben tett kérdésedre most már teljes bizonyossággal állíthatom, hogy az az alsó-Fejér várm. főjegyző, kihez Kazinczy F. 1818-ban 2 levelet írt, Baczka-Madarasi *Kiss József*, ki nevezetes arról, hogy az udvarhelyi ref. collegiumnak igen tekintélyes alapítványt tett; miért is emlékoszlopa van állítva az udvarhelyi coll. udvarának közepén.

Cserey Miklós-ra adatok (Mike Sánd. gyűjteményéből).

Atyja volt *Cserei Mihály* az itélő mester (nem a történetirő), anyja *b. Henter Klára* (*Nagy Iván* szerint hibásan *Berzenczey Ágnes*). Meghalt 1844-ben vénségében (*Nagy Iván M. O. csal. II. 141. I.*).

1801. febr. 28. Tihórról jelenti nejének gr. Lázár Rozáliának halálát, kivel 8 eszt. 9 hónapot élt együtt. A nyomt. halotti jelentésben emlékezik *kedves gyermekeinkről*. Eltemetett febr. 22. 1801.

1809. nov. 30. Tihórról jelenti édes anyját; *b. Henter Klára*-nak halálát, ki az ő atyjával *Cserey Mihály* itélő mesterrel csak 6 évet tölthetett, s 35 esztendeig s 6 holnapig volt özvegy. 76 éves korában halt el. E nyomt. jelentésben említi, hogy őt, ki 3 esztendő korában maradt atyjáról árván, édes anyja nagy gonddal nevelte, gyermekeinek szerető nagy anyjok, *„tisztess, régi szabású igaz Magyar Asszony”* volt stb.

1814. apr. 28. Illyefalváról jelenti, hogy neje gr. *Lázár Klára* 36 évében, házasságuk 13-dik évében elhalt. Eltemette a Sepsi Szt. Iványi temető boltba *„b. e. nagyanyám gr. Lázár Druszianna mellé, aki az ő nagyatyjával testvér volt.”* Nb. gr. Lázár Duszianna *b. Henter Dávid* neje volt.

Cserey Miklós meghalt 1844. dec. 30.

Leánya volt *Cserey Drusianna*, Berzenczeyné. — Leánya volt *Klára*, Makrai Lászlóné. Ezek első nejétől valók.

Cserey Miklós 3-dik nejének írja Mike Sándor gr. *Mikes Borbált*. *Nagy Iván* ezt másodíknak írja hibásan.

Életrajza, hivatalos pályája közölve van az 1845-diki *Múlt és Jelen* 7-dik számában, melyet ide mellékelve küldök.

Fia volt második nejétől *Cserey Mihály*, ennek neje *Furman Lujza*.

Nb. *Cserey Miklós* 2 felesége gr. *Lázár Rozália* és *Klára* testvérek voltak, (gr. *Lázár István* és gr. *Haller Erzsébet* leányai).

Azt hiszem, hogy ezek az adatok a te célodra elegendők lesznek. Én ezekért kéziratárunkban lehetőleg mindent gondosan felkutattam.

A *Cserey Miklós* atyja és anyja haláláról közlött adatokból kiszámítható, hogy ő 1844. dec. 30. mikor meghalt, körülbelül 74 éves lehetett. Ha az ő róla nyomtatott halotti jelentést megkapom, s abban újabb adatot lelhetek, azt is megküldöm. De most hirtelen ezt nem érkezttem kikeresni.

Jövő hónap első napjaiban fölme gyek Pestre sok mindenféle dolgom miatt. Addig is a legszívesebben üdvözl

igaz barátod
Szabó Károly m. k.

Közli: VÁCZY JÓZSEF.

KÁRMÁN ÉS PAJOR LEVELEI AZ ERDÉLYI NYELVMŰVELŐKHÖZ.

Az Uránia kiadóinak az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság alapító-jához és vezéréhez, Aranka Györgyhez intézett két leveléről a Társaság történetírói több ízben tettek már említést. (Jakab Elek, Figyelő XVI. 354. l. — Rubinyi Mózes, M. Nyelv. 1911. 153. l. — Perényi József, IK. 1918. 50. l.) Jakab Elek még látta az eredeti leveleket, Perényi az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratgyűjteményében már csak Arankának *Levelek lajstroma* című jegyzékében találta meg említésüket, maguknak az eredeti leveleknek sok mással együtt, úgy látszik, nyomuk veszett. Annál inkább megokolt a M. T. Akadémia kéziratárában meglevő nem egészen teljes másolatuk közzététele. A Vass József piarista tanártól Toldy Ferenc használatára készített másolatok kötetében (*Irodalmi kiadatlanok gyűjteménye hű másolatban*. M. Irod. Lev., Quart 146. sz.) maradt meg e két másolat is.

E levelek nemcsak azért érdemlik meg a kinyomatást, mert Kármán aránylag oly csekély hagyatékának minden kiegészítése figyelemreméltó, hanem különösen azért is, mert az Uránia utolsó kötetét lezáró kitűnő tanulmánnyal egyirányúan, de egyben-másban részletesebben s alkalmi vonatkozásban fejezik ki állásfoglalását a nyelvművelő törekvésekkel, purizmussal és nyelvújítással szemben. Nem lehetetlen, hogy *A nemzet csinosodásában* foglalt kritika és program tudatosodásában része volt már a nyelvművelőkkel való levelezésnek is. Feltűnő egyébként, hogy mindkét levél aláírásában Pajor neve áll első helyen.

Az első levél válasz arra az értesítésre, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság mindkettőjüket beválasztotta magyarországi tagjai sorába. Aranka maga mindjárt az első előfizetési felhívásra megrendelte az Urániát, s valószínű, hogy ő maga választatta is meg a szerkesztőket a Társaság tagjaivá. Egyébként Schedius volt a Társaság állandó magyarországi levelezője, s így nem lehetetlen, hogy ő hívta fel barátaira Aranka figyelmét. A második levél már külön Arankának van címezve és részletes válasz Arankának az első kötetre tett nyelvi szempontú megjegyzéseire. A nyelvújítás története számára istanulóságosak e megjegyzések. Egyes oly szavakra vonatkozólag mutatják, hogy újításoknak tartották őket, melyekről sem a nyelvújítás szótára nem szól, sem egyébként nem volt ismeretes, hogy használatuk helyessége vagy jogossága még a XVIII. század végén vitás lehetett.

1.

A Magyar Nyelvmívelő Társaságnak
Boldogságot és Előmenetelt kívánnak
az Uránia kiadói!

Valamint minden, a ki a hazai literaturát és nyelvet szereti, úgy mi is örvendezve látjuk szép törekedését egy Társaságnak, a mely ezen két felséges tárgynak művelését választotta célul magának, és a melynek mi is gyenge erőnket felszenteltük. . . . Mint jutalmat úgy nézzük, hogy ezen igyekeztünkhöz a magáét köti egy Társaság, a mely szélesebb kiterjedése által bővebb gyümölcsöket ígér szeretett két hazánknak. — Örömmel elfogadjuk

hivogatását ezen Társaságnak és az abba való beavatásul legelső alkalmatossággal által fogjuk küldeni Urániánknak két első kötetit, melyet hogy viszontag ama más hazában esméretenessé tegyen, eszközölését kérjük, és ezután is törvényül szabjuk magunknak kiadandó munkáinkat benyújtani; és ámbár mi célul egyenesen a nyelv művelését nem választottuk, azt hisszük, hogy ha jó magyarsággal iratnak hasznos könyvek, természetes következés szerént az által a nyelv csinosodik és pallérozódik. Mindazonáltal ezen célra is különösen magunk kis tehetségünket ajánlani merészelve, és ezen érdemes Társaságnak foganatos munkát szíves ohajtásokkal kívánunk.

Pest, Octobernek 23-dikán, 1794.

Pajor és Kármán
az Uránia kiadói.

2.

Pest, Böjtmás havának 1stő napján, 1795.

Nagy Érdemű Hazafi!

Szíves ajánlásait mind m. Consiliarius Urnak, mind általa a Társaságnak örvendezve értjük felette becses, és az elmúlt hónapnak elején hozzánk bocsátott leveléből. . . . Gyökeresebb megmaradást ígérünk Urániánknak, ha ily pártfogás alatt a szomszéd hazában is terjedhet, a hol, minden csapodárság nélkül legyen mondva, elevenebb a hazai nyelv és szertartás eránt való vonzás, hűbb a literatura szeretete, kedvesebb minden jó és jámbor intézet, mint a magyar hazában, a hol ezer akadályok minden lépten előtolakodnak, hogy a legmelegebben érző s törekedő hazafit kifáraszták. — De ne panaszkodjunk! Az együtt-élő ember nyom ritkán volt háládó a törekedő érdem eránt. Az a kedves álom, hogy a jövő maradék hálaadóbb létszen, a volt minden nemesb igyekezetű férfiaknak minden időben s minden nemzeteknél jutalma. Ne kívánunk mi is szerencsésebbek lenni, mint ezek.

Kedves, és mindenek felett azért volt kedves egyenessége hibáink megjegyzésében méltóságos Consiliarius Urnak, hogy kezéből jönnek. Nem vonogatjuk magunkat a megítélés alól, és kit esmérnénk a magyar litteratúrában egyetegy helyesebb bírónak, mint azt a tudós hazafit, a kinek a mellett tett dicséretes törekedéseinek mi magunk tanui vagyunk. — Némelyeket tehát készen és örömet, mint hibákat, megismerjük és elfogadjuk, úgy véljük szándékát találni Consiliarius Urnak, ha ezután azokat többé elkerüljük. Némelyek a kijegyzettek közül csak bizonyos oldalról hibák, és azokról kivel is értekezhetünk jobban, mint egyenesen is Consiliarius Úrral, és általa azon Társasággal, a mely fő tárgyal a hazai literatúrának és nyelvnek művelését választotta, és a mely minket is oly céllal hívott, hogy ezen kellemetes munkában csekély erőnket véle öszvekössük.

Azon készséggel, mellyel minden jó intést elfogadunk, vártuk mindenek felett, nem csupán a szóknak — hanem, leginkább a Munkának *öszveséggel* való ítéletét. Hogy szándékunk jó és hasznos, arról magunk önnön szívünk és meggyőződésünk térszen tanubizonytságot. De elértük-e szándékunkat, melyet első kötetünknek bevezetésében bőven felfedeztünk, ezt mi magunk nem bírálhatjuk meg: az olvasó közönség, az értelmes hazabéli tudósok itt gyedül a bírák, és ezektől kívánunk vagy jóváhagyó, vagy kárhozható

sententiát hallani, és mind kettőt háladatosan fogjuk egyaránt elfogadni. — Ez előttünk legfőbb, legnyomósabb dolognak látszik. — Szép az egyformaság a nyelv és az írás módjában: de élő nyelvben aligha valaha véghez lehet azt vinni, hogy annyiféle megyéknek dialectusi, leginkább egy oly sokféle idegen nemzetekkel összevegyült nemzetnek, mint a magyar, egy huron pendüljenek, egy zsinorra vonattathassanak. Nincs egy élő nyelv is, a melynek ezen baja ne volna, és nem vihette még egy is arra a tökéletességre, hogy csak két tudósa is pontban egyforma módon szólott és irt volna. Oly per ez, melyben mivel bíró nincs, örökké foly. A tudósok respublicában élnek, kinekinek van maga módja, maga szabad akarata!

Nagyobb kérdésnek látszik előttünk az, a melyet, úgy tetszik, mintha némely kijegyzett hibák által feltett volna Consiliarius Ur. T. i. Mennyiben lehet élnünk az *idegen* szókkal? Szabad-e élnünk *újakkal*? És mennyiben lehet nemcsak a szókban, hanem azoknak *összeszerkesztésében* is idegen nyelvből kölcsönöznünk? — Ezen kérdéseknek eligazításától függ, melyek a hibás szók és szólás formái, melyekkel mi élünk. — Illő, hogy vallástételünket ez eránt röviden közöljük.

Mi nem vagyunk nagy puritánusok. Minden igécskének van maga tulajdon jelentése, és megbocsáthatatlan kevélység volna azt állitanunk, hogy a mi nyelvünk oly bő, oly gazdag, hogy minden szót, a mely idegen nyelven van, épen oly velősen, oly erőben, és tökéletesen ugyanolyan energiával nevezhetünk a mi nyelvünkön, mint amazon. Ha tehát ez az eset megtörténik, nem tartjuk hibának, akkor inkább az idegen velős és sokat jelentő szót megtartani, és azzal mind addig élni, míg épen oly erejű szóra akadunk a magunk nyelvén. Az igen nagyon kényes válogatása a szóknak és az igen nagy puritanismus, akaratosság; mert az érthetőségnek és a praecisionak árt és ebben csak a csinosabb nemzetek példáit követjük.

Az *új szók* előttünk nem épen kedvesek: ritkán és nagy tartózkodással merészelünk csak néhanéha egyet alkotni és ezt a bátortalanságot okozza bennünk az a meggyőződés, hogy a ki philosopháló szemmel tudja megmérni a szóknak erejét, mindenik egy oly nyomos dolog, a melyről egy kis elmélkedést lehet írni. — Mi e felől úgy vélekedünk, hogy mivel reájok gyakran szükségünk van, és mivel elmulthatatlanul kell gazdagításán nyelvünknek igyekezni, tehát, a ki bizik maga erejében, próbálja bár! teremtsen bár! és bánjon úgy véle, mint képirók, a kik remekjeiket kifüggesztik, nem azért, hogy azt minden csudálja, minden jóvá hagyja, hanem hogy az értelmesebbek azoknak hibáikat felfedezzék, és ők vagy megjobbítsák, vagy ha épen jobbithatatlanok, semmivé tegyék. Erre való nézve sok hasznót ígérünk mi magunknak a nyelv csinosítása körül az oly Társaságok által, a melyek legyenek már Aristarchusai az ily próbáknak. — Rút akaratosság volna az ilyen forma próbatételek mellett az intést, jobbitást, sőt a kárhooztatást is nem örömmel venni.

A szók rakása s szerkesztésében is nem tartjuk kárhoozatos vétéknek néha, ha az idegeneké vagy hathatósabbnak, vagy édesebben hangzónak látszik, hazafisággal azt megajándékozni, csak az a nyelv természetével ne ellenkezzen. — Sokszor az ily idiotismusok, megesik, hogy akaratunk ellen is kicsuszamlanak pennánkból: úgy tartjuk, hogy nem is szükség azt meg-

vallanunk, hogy mindnyájan kevés tudományocskáinkat idegen nemzetektől gyűjtögettük, mely könnyen megesik, hogy midőn idegen nyelven tanult dolgon gondolkozunk, annak idiotismusa saját nyelvünkön is rajta ragad.

Ezen előrebocsátott feltételek szerént igyekezzünk tehát némely szavainkat védelmezni.

«Könyv = liber. Könny = lacrymae.» Ezt mások után, mint oly dolgot, a mely a nyelv praecisiójára hasznos, jónak itéltük mi is követni.

«Kivánnók — pro kívánnánk» mivel ez a fordítás itt nálunk szokatlan, és még nem vagyunk róla meggyőzve, hogy emez felett több elsősege volna, változtatást benne tenni nem akartunk.

«Társalkodóné» nem látszik ellenkezni a nyelv természetével.

«Kabbala.» Az idegen íróknál egy jeles szó, alattomos, szövevényes áskálódást tenne magyarul, de amaz velős és emez hosszú és még is lankadt szó. — Nem gondolom, hogy ebben az értelmes, dolgozó és vigyázó olvasó a *cabalával*, hitvány kancával, öszvezavarja.

«Elementáris lelkek.» Magyarul nincs ezt jelentő szó.

«Originalis és copia.» Ott, a hol ezt megtartottuk, úgy tetszik, hogy elveszett volna az egész anecdotának éle és sava, ha nagy körülírásokkal tettük volna ki magyarul.

«Szilfné.» Idegennek hangzik, az igaz. De lehetetlen meg nem tartani. *Ein Silphe, — Eine Silphide.* — Csak olyan volna, mintha azon igyekeznénk, hogy a Nimfát, Múszát, etc magyarul tegyük ki. Erőltetés volna, a melyet jónak tartunk elkerülni.

«Musikusok.» Bevett és közönségesen gyakorlott szó.

«Látomány.» A nyelv analogiájával nem ellenkezik talán. Mindazonáltal másért, jobbért örömet feláldoznánk.

«Szerelmesféltő = zelotypus, eiferstüchtig.» Ha a szó akkor jó, ha érhető, ha a dolog valóságát mintegy lefesti, úgy ez a németnél jobbnak látszott már sokaknál, és sokan látszatnak örömet befogadni.

«Villa.» Nem tudhatjuk, hol éltünk vele, hanemha abban az értelemben, hogy *majorház*, és úgy látszik, hogy in parenthesi hozzá is tettük. Így pedig megbocsátható dolog, mert nem akartuk magyarrá tenni.

«Bagi.» Az igaz, provincialismus; de ott — úgy tetszik hogy mint significativum és mint játszi szó — elmehet.

A többekkel nem terheljük békességéstűrését Mélt. Consiliarius Úrnak, és hogy terhes volt eddig való hasznos beszédünk, azért nem akarjuk elhinni, hogy a ki a hazánk csinosítását oly forróan szereti, mint Consiliarius Úr, annak tudjuk azt, nincs oly aprólékosság, a mely ezen tekintetért unalmasnak tessen. Mindenkor igaz tisztelettel vagyunk

Méltóságos Consiliarius Úrnak

tökéletes igaz szolgálói
Pajor és Kármán.

P. S. A harmadik kötet már kijött a munka alól, igyekezni fogunk azt és azzal együtt a Társaságnak mind a három kötetet beküldeni.

Közli: WALDAPFEL JÓZSEF.

SZÁNTÓ ISTVÁN GRANADA-FORDÍTÁSA.

Szántó (Arator) István irodalmi tervei (IK. 1930: 39. l.) c. tanulmányomban megemlítettem, hogy erdélyi irodalmi tervezgetései során Granadai Lajos (Ludovicus Granatensis) munkáinak fordításával is foglalkozott Sz. Azt azonban nem tudtam, hogy a spanyol szentnek melyik műveire esett választása. Azóta némi nyomra akadtam. Az erdélyi jezsuiták 1603–1604. évi jelentése (*Annuae Litterae*) a feltűnő áttérések során részletesen elbeszéli Dávid Ferenc vejének, Trausner Lukácsnak és családjának megtérését. Trausner erdélyi nemes ember volt, kolozsvári polgár. Ő is terjesztette és pártfogolta az unitárius vallást. Emiatt a dévai várba zárták. A várnagy, báró Hoffkircher (Hoffkirchen) András, ki maga is nemrég tért át az evangélikus vallásról a katolikus hitre, katolikus vallásos munkákat adott neki olvasásra, elsősorban Granadának a *Hiszekegyről* szóló munkáját. Trausner e mű hatása alatt áttért a katolikus vallásra, s példáját egész családja követte. A kiváló képzettségű férfiú a fogságból kiszabadulva, nagyon hasznos szolgálatokat tett az erdélyi katolikusoknak és maguknak a jezsuitáknak is. Granada művéről ezt mondja a jelentés: «Cum ergo captivus per otium libros, quos baro ab Hoffkirchen, natione Germanus et religione catholicus, tunc autem Devensis arcis praefectus illi suppeditabat, attentius legeret et Granatensis inprimis ad *Symbolum Apostolorum introductione* delectaretur, tunc primum ex eorum lectione et lucem veram aspicere incoepit, et praesentem carceris calamitatem divinam esse punitionem agnovit.»¹

Íme, az erdélyi jezsuitáknak térítő buzgalmukban jó szolgálatot tett Granada *Hiszekegy*-magyarázata. (*Introductio ad Symbolum Apostolorum.*) Akiknek kezébe került, maga Trausner is, élvezettel olvasták.

Pár év előtt azt írtam Sz. fordításáról: «ha a hitvitákhoz is akart alkalmas anyagot nyújtani, mondjuk a *Hiszekegyről* szóló munkára (*Introductio al simbolo de la Fee*), vagy egyéb munkáknak egyes fejezeteire eshetett választása.» Jól sejtettem. Most már valószínűnek tarthatjuk, hogy Sz. ezt a munkát is kiszemelte fordításra.

TIMÁR KÁLMÁN.

ADATOK FELVINCZI GYÖRGY ÉLETÉHEZ
ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGAHOZ.

Színészetünk első névszerint is ismert alakjáról, Felvinczi Györgyről nem valami sokat tudunk. Még születése és halála évét sem ismerjük; irodalmi munkásságából is kivált színműirodalomi munkásságát méltatták. Tudtommal egyetlen verses emlék maradt tőle, a *Ritkán kellő, hűves szellő* kezdetű. Ez az adat már az öregedő Felvinczi irodalmi munkásságába tartozik, mert az 1672. körül Kolozsvárott szeniorodó Felvinczinek ekkor 1706-ban már 50 éven felül kellett lennie.

¹ Veress A.: *Fontes Rerum Transylvanicarum*. V. kötet. Budapest, 1921. 97. l.

De sokkal előbbi korból is hozzájuthatunk Felvinczi-versekhez. A kolozsvári unitárius kollégiumban nemrégiben végzett kutató-munkám során a kéziratár énekeskönyveit átnézve, három olyan XVII. sz. végén készült kéziratot zsoldármásolatra akadtam, melyeket Felvinczi György másolt.¹ Ezek közül kettőbe a Felvinczi-kódexbe és *Kövendi János zsoldáros könyvére* maga Felvinczi György is beleírt három éneket.² A Felvinczi-kódex³ éneke Kövendi János kolozsvári polgárhoz szóló dícsérő ének. Amint az ének első versszakából láthatjuk, ez a Kövendi, aki egyébként, mint Kelemen Lajos szíves szóbeli közlése révén tudom, módos kolozsvári asztalosmester volt, Felvinczi saját bevallása szerint pártfogója, vagy — hogy saját szavaival éljek — «kegyes elmével tündöklő jóakaró»-ja volt, akinek «elestén talán kára lehetne». Valószínűnek tartom, hogy Felvinczinek ez a köszönő-éneke nem csak egy zsoldár-másolásra őt alkalmazó másolatónak, hanem egy, az ő sorsát szívén viselő és őt állandóan segítő pártfogónak szólt. Ezt valószínűvé teszi a másik Felvinczi-másolta énekeskönyvben, *Kövendi János zsoldáros könyvében*⁴ levő 12 versszakos dícsérő vers is, melynek 5. versszaka megint Kövendi Jánoshoz szól. Különösnek tarthatnók, hogy a másolatató Kövendi rövid néhány év alatt kétszer is lemásoltatta a zsoldárokat, először a Felvinczi-kódexet 1676-ban s utána a *Kövendi János zsoldáros könyvét* 1679-ben. Ha azonban tudjuk, hogy az előbbi Szenczi Molnár Albert zsoldárfordítását tartalmazza, az utóbbi pedig a Bogáthi Fazekas Miklós és a Thordai János féle zsoldárfordítást, nem tartjuk túlbuzgó másolatónak vagy pártfogoltjával szemben felette bőkezű adakozónak Kövendit, aki a Szenci Molnár fordítás másolatása után

*Irata melléie
Hogy nézne beléje
Szível ajtatossal*

— — — — —
Egy Bogáthi Miklóst (is).⁵

A három Felvinczi-vers közül kettőnek külön érdekessége még az is, hogy Felvinczi eléggé sikerülten alkalmazza mindkettőben a Balassa-versformát. Így Felvinczi is, legalább formai szempontból szaporítja Balassa tanítványai számát. Különösebb művészetet természetesen egyik verstől sem várhatunk, hisz az író eléggé gyakorlati célból írta mindkettőt.

¹ Köszönet illeti Márkos Albert könyvtárost, aki kollegiális szíveséssel mindent megtett, hogy az anyag feldolgozásában segítségemre legyen.

² Megjegyzem, hogy az ugyanott található Kanyaró-kódexben levő harmadik Felvinczi-másolat után álló latin nyelvű vers szerzőségéért szinte nyugodtan Felvinczit is gyanúba keverhetnők.

³ Kéziratári jelzete 995. sz.; 2-r (21×32 cm.) alakú kemény pergamenkötésben 249 lev. + 1 védőlapot magába foglaló és Szenci Molnár Albert zsoldárfordítását tartalmazó kódex.

⁴ A kolozsvári unitárius kollégium kéziratárának beosztatlan anyagában levő 2-r (21×31½ cm.) alakú, egész bőrkötésben 252 eredetileg is számozott lapból és elől 3 számozatlan lev.-ből, hátul 1 védőlapból álló énekeskönyv. Az énekeskönyvet Kanyaró utalása (Magy. Könyvszemle 1895. 327. l.) nyomán már Erdélyi is ismerte. (*Énekeskönyveink* 63. l.)

⁵ L. a 6. versszakot!

1.

Felvinczi György dicsérőéneke Kövendi János
kolozsvári polgárhoz.

AD GENEROSŰ D. [JAN: KÖ
vendi (Civem Clandiopolitanū.

1. Jeles Hirrel névvel Sőt kegyes elmével Tündöklő jo akarom, Kinek elő menten Eorülök s, el estén Talán lehetne károm, Hogy illy jo indulat, Kegyelmedben gyullatt En magam is akarom. 2. Mert e' könyvnek dísi Az éneklést viði Könnyebb melodiára, Sőt ha ember korul Vagy hogy seme borul Homályosság h tájára, Ez nagyobb könyvhöz fül, Mert láttya jó meßbül, Mit vegyen fel báára.	3. Mellyet hogy Istennek Ki Űra mindennek Nagy tißességére adoz, El vetett gabonád, Száz annyit is megh ád, s' remensegh felett aracz, Jo hirben boldogúl, Mind hóltigh, s, azon túl, Sokaiglan megh maracz. 4. Mert ha két fillérert, Üdvözitönk ditsért, Egy begény Özvegy Aßbont, Melly ditséretet vött, Hogy ládatskába teott Illyen Parányi haßont, Ezért is várhacz mást De seot beovebb áldást Hogy Bived Istenhez vont.

Utána: *Scriba appo nebat 1676.¹ Majj.*

2.

Felvinczi György verse az olvasóhoz.

Scriba ad Lectorem.

Egy Példa beßédhenn mondgyák a' Magyarok :
Nintsem olly roß puska (kit magam is tudok)
Hogy forgását ne leld : kit helyennis hagyok,
Dolgunk mentségére, mert találtatik ok,
Lám minden roß iro (más példa beszéd ez)
Vagy az pennára vét, mellyel hibát fedez
Vagy pappirost, tentát tsupa roßnak nevéz (!),
Csufolók töriböl, ugyan mind ki evez.
Ez illy fogás penigh nem mindenkor léha
Kit magad is jól tudcz, hogy megh efik néha,
Nem hágy engem ebben az Iroknak Céha,
Ambár korrogjon is Zoilosnak éha,
Lehetetlen itt is hogy hibát ne talally,
Elébb hogy nem megh Bóllly, azért magadban Bálly,
Sikos pappirosrol, ha teczczik, disponálly,
A' melly az Irónak nem keues akadály.
Ha peniglen ebben hol mi el maradtott,
Vagy mit nem akartva (!) hozzá kezem adott.
Hiv olvaso, midön bemedbenn akadott,
Végy pennát kezedben, s corrigáld ugyan ott.
Igy magadra töllem tés ditséretet véßß,
Nékem általad ugyan abban leß réß.
Böstelenül Bólni ne légy ellenem kéß.
Hanemha minden kor te tsak egyenest nézßß.

Az első ének a Felvinczi-kódex 13/a lev.-én a másolat előtt, a másokdi
a 230 a lev.-en a másolat befejezése után áll.

¹ Utána a *die*.... jelzésre üresen hagyott hely.

3.

Felvinczi György dicsérőéneke Thordai Jánoshoz, Bogáthi (Fazekas) Miklóshoz és Kövendi Janoshoz.

Epigramma in virum Reverendū quondam ac Doctissimum D. Johannem Thordanum: & virum nō exiqvae exultationis Nicolaum Bogathi, tanquam Authores versionū hoc volumine contentar: Et, in virum Gener. Egr. Nobilem Dñm Joannem Kövendi, Civem Claudiacū, ut libri huius possessorum.

1. Mely dicsiretekkel
Iftent több bentekkel
Ditsirte Afaph rendj,
Immár sok nemzetség,
's minden kereszténység
Azokat báyal zengi,
De az Magyar nyelven
Thordamusnál sebben
Nem énekelt senkj.
2. Noha Clemens Maroth,
Es Béza, töttek iót
Ezzel Magyar nemzetnek,
Hogy Francia notat,
Szólvan, töttek Cotát
Feliben mind ezeknek,
De az értelmére,
Vedd bár jó elmére
Nem iuthac mindeniknek.
3. Thordanus peniglen,
Mind egyről egygyiglen
Irta oly világosonn
Bár Apolloniust,
[mint Comentariust]
Vagy Sphynxet ne kérd azon
Hogy értelmére iuss,
Mert ott van Oedipus,
Ki néked magyarázzon.
4. Ha nézed értelmet,
Jobbat annál elmét
Nem tudom hogy kívánhac,
Rytmusira tekints,
Azokban hiba nints,
Bennék ki nem is hanyhac
Notaiok szép kellő.
Mindeniknek illő,
Kit ha bötsmelsz (!) meg-
[bánhac]
5. Eszt Kövendi János
Látván, hogy nints bámos
Effele munka készen,
Oly jó keduel irat,
Mint ki drága irat,
Szem gyógyittani vészen.
Melly házi eszközben
Egyéb dolga közbenn,
Szíve vidittó lészen.
6. Ez eddigh mind ieles,
De hogy ez könyv tellyes
nem volna pappyrossal,
Egy Bogáthi Miklóst,
Kit enekelnek most
Torokkal, és hangossal (!)
Irata melléie,
Hogy nézne beléje,
Szível áyztatossal.
7. Ennek munkája
Kellemes notája,
Mellyet hogy ha ki gyaláz,
Hazugságban hagygya
s' az sathannak adgya
Azt az Anya szentegyház.
Mert kinek ez nem szép,
Annál elme nints épp,
Rayta van bolond hagymáz.
8. Tehát illy eszközért,
Kit ilyen ionak ért,
Költségét ki bánhatná?
Mellyből ha jó bivel,
Gyakorta énekel,
Hasznát illyent láthatná
Hogy az meg haragutt
Urnak, ha tölle fut,
Fülét is meg haythatná.
9. Szép dologh ám el hidd,
Azt mondgya Szent David
Az Ur Istent ditsírni,
Az száz negyven hatod
Eneken láthatod
Eötet ez felől irni,
Ki ezt nem miveli,
Csak heiaiban véli,
Az eo kegielmét birni.
10. De hogy hogy áldhatnál
Istent? ha házadnál
Igije nem barátod?
Ha, dolgoztól ürülsz,
Henyélésben merülsz,
s, nem leszen semmi gátod,
Bűn inkább rád ragad,
Mert mingyárast magad
Rosz gondolatban ártod.

11. Akkor e könyvhez nyully,
Ne fély bár s, ne búsully
Hogy megh győzzön az Sáthán,
Mert van itt olly beszéd,
Ki tegedet megh véd,
s, iárhacz kisírtet hátán
Nints annal jobb fegyver,
Ki illy baynakot ver,
Az illy félelmes csatán.

12. Tarts meg hat ez könyued,
Valamigh megh senyned
Te s tested; s az földbe kerül
Mert ha itt énekelsz,
Még ha halalban kelsz
Ugy is io hied terül,
Lelked az Chriftussal
Éneki hymnussal
Az dücsösségben evrül(l) = örül

Alatta, részben a saroknál leragasztva: *Scriba apponebat gratulabundus Georgius Vinci.*

Az ének Kövendi János zsoldáros könyvének 2a—3b. lev.-én található. Az írás azonosságán kívül az egyízben kiírt név kétségtelen bizonyíték az író személyére vonatkozólag.

Közli: SZABÓ T. ATTILA.

BESSENYEI GYÖRGY RÓMÁNAK VISELT DOLGAI C. KÉZIRATOS MŰVÉNEK ELŐSZAVA.

Bessenyei György *Rómának viselt dolgai* c. történeti műve a Nemzeti Múzeum kéziratárában hever kiadatlanul, s mivel a munka több mint 1300 lapból áll, a kiadására előreláthatólag egyhamar nem kerülhet sor. Igen érdekes, az egész művet közelebből megismertető előszavát, amely sok tekintetben adalékul szolgálhat Bessenyei életéhez és írói munkásságához, a következőkben betűhíven adjuk:

«Olvasó! Azt kérdeed miért nem írja Rómának eseteit egész kiterjedéssel? Azt felelem: Minek? Rómának böltsei megírták; ő utánok ezer tudós... olvasd ott. Nintsenek nékem könyves tárházaim, hol az emlékezet Tengerének fenekére alá bukossak; egy-két íróból és ótska kalendáriumokból állanak. De ha vólnának is, szükség lenne é elmélet meséssel terhelni? Én nem mesélni, hanem okoskodni, tapasztalni, tanulni és ítélni kívánok. Amelly eseteket előadok, azok is többnyire álmodot dolgok. Akár vóltak úgy, akár nem, vegyük hasznokat; őket fontolva.

Nem az a kérdés egyedül, hogy valaha az akkor itt, az akkor ott valójában megeset é, hanem hogy meg lévén íratva, rólla mint iléllyünk, és életünknek folyásában, előre nézve, mi hasznát vegyük?

Értelmeknek, okaimnak megállitását sem támogatom számtalan íróknak elő hordot jegyzéseikkel és szavaikkal. Azok, megmondották már, ahogy tutták: mond meg te, ahogy tudod. Külömben hol keresnék annyi író. Nekem könyves házam a Természet. Ebben van két írás helyhezetve; egyik a szívem, másik az eszem, mindkettő ellene mondhatatlanul isteni kezeknek munkája. Valamikor próbálni kívánok valamit, mindig ezekbe nézek, és ítéllek. Ami benne írva nints, nem kel; ami ott van, keresnem nem szükség. Valami értelmekkel ellenkezik, belé se fér. Ha kisebb nállam, nem kel, ha nagyob, nem bírom. Sem Historicus, sem Theologus, sem Philosophus, sem Politikus, Statista, sat nem vagyok. Az írók közt ember nevezetnél egyebet viselni, sem kívánok, sem akarok, sem reám nem illik egy is.

Szántok, vetek, kaszálok, marhát tenyésztetek, malatzot hagyok; és úgy vélem, hogy e tsekélység, és motskos tudomány a méltóságosokkal és fényesekkel, mind elérkezik.

Hizelkedésből vagy gyűlölségből egyiket sem másához nem hajtok. A Világ a hazám: az emberi Nemzet a Nemzettségem! Kihez hajollyak az igasság ellen? Vallyuk meg, amiben atyáink vétkeztek; és a mit ő nállok má sok nagyobb érdemmel el követtek. Aki önön hibáira magához való hizelkedésből, szemeit erőszakosan bé hunnya, egy felől eszetlen, más felől nevetéses. Ha másokat ujjal mutatsz, tapaszd magadat is.

Ha mondd, hogy értelmemben miért nem vagyok ideb vagy odéb fellyeb vagy aláb, — reá kérdelek, hogy hat te mért nem lehet a magadén túl, sem innen? Próbáld elmédet elméd felébe tenni, vagy okaitúl meg fosztani, tapasztalni fogod azonnal, hogy rajtad, végnélkül uralkodó erőnek estél kezében, mellyet érzesz, de nem ismersz.

Ha írásom módgya nálad kedves lesz, tudom olvasod; ha nem, leteszed: terhedre nem leszek, te se nekem; az alkunk megkésztül: válasz magadnak olyan módot a millyen tettik; én élek olyannal amillyen töllem telik és amit jónak látok. Tudod hogy majd minden a maga agya velejére kívánná kaptázni a világ esztét, mivel az ész olly tündér valóság, mely mennél kisebb, annál nagyobnak láttzik magának. Valaki eszetlen, egy sem ismeri meg; és tsak azok valójában okosok, tudósok, kik igen sokat tudván el hiszik, hogy semmit se tudnak. Értsd meg hát olvasó, hogy a világ nem élhet el egy ésszel: hogy a különb-különb-féleség és természetre tartozik, és annak lett míve. Amit töllem el fogadtz, tiéd, amit el vetz, fel veszi más; bajod velle nints; és így megosztunk magunk közt. Egyik rész melletted, a másik mellettem hartzol. A penna nem kard, a tenta nem vér; gondolat az ütközet 's a hartz füstbe megy; nintsen veszedelem, Ellenben, ha hívnek, igaznak, okosnak, jó írónak tanálsz, örvendem; ha nem, botsás meg.

Kovátsiba a Berettyó partján 15. Maj 1801.

Bessenyei György

Közli: BELOHORSZKY FERENC.

VÖRÖSMARTY EGY NÉMET MINTÁJA?

Ernst Schulze 1817-ben megjelent romantikus eposzában (*Die bezauberte Rose*, II. ének, 10. vsz.) olvassuk ezeket a sorokat, amelyek talán hatással voltak a *Szép Ilonka* bevezető jelenetére.

Denn als er¹ jüngst im heissen Sonnenbrande
 Schon manche Stund' auf irrem Pfade ging,
 Und freundlich jetzt an jenes Baches Rande
 Der kühle Hain den Schmachtenden umfing,
 Da jagta jenseit grad' am bunten Strande
 Klotilde sich mit einem Schmetterling.
 Wol mochte jetzt das zarte Kind nicht weinen,
 Als sie ihn fing, sie fange zwei für einen.

Közli: HONTI JÁNOS.

¹ T. i. a hős, Alpino.

A MONDSEEI SZENT LÁSZLÓ-LEGENDA ÉS A SZENT LÁSZLÓRÓL VALÓ ÉNEK.

Ismeretes, hogy a Peer-k. és Gyöngyösi-k. megőrizte Szent László-ének a magyarországi latin irodalommal több tekintetben összefügg. 1. A Peer-k. közli az éneket latinul is, mégpedig olyképen, hogy a latin himnusz egyes versszakai mögé beilleszti a magyarnak megfelelő versszakait (V. ö. RMKT. I.² 220. l.) — 2. Az ének forrásai között pedig ott van a Szent Lászlóról szóló «legenda maior» is, amelyet Endlicher egy «codex Lunaelacensis»-ből tett közzé. (V. ö. RHMA. I. 235. l.) E két kapcsolat közül az utóbbi különösen figyelemreméltó.

Már Szilády hangsúlyozza, hogy a Szent László himnusz «a krónikák és a sz. László-legendája ismeretes előadásától nem tér el.» (RMKT. I.¹ 278. l.) Horváth Cyrill két egyező részt állít párhuzamba egymással a himnusz és a mondseei legenda szövegéből s e párhuzamok alapján megállapítja, «hogy a deák himnusznak a legenda volt forrása, még pedig közvetlen forrása.» (RMKT. I.² 230. l.)

Horváth Cyrill szerint a himnusz harmadik verszakának adatai a legenda-szerkezet bevezető fejezeteinek felelnek meg; a tizedik és köv. versszak pedig egyezik azzal a leírással, amelyet a legenda a szent király külsejéről nyújt. Az utóbbi szöveg-megfelelés helyenként csaknem szó szerinti. A legenda így ír Szent Lászlóról: «Erat enim *manu fortis* et *uisu desiderabilis*... *statura procerus*, *ceterisque hominibus ab humero supra preeminens*, ita quod *exuberante in ipso donorum plenitudine*, ipsa quoque corporis *species regio dyademate dignum ipsu* (sic!), *declararet.*» (Horváth C. szövege szerint «ipsa quoque corporis *species imperio digna*» stb.) Az ének szerint pedig Szent László jelzői:

Tu et aspectu desiderabilis,
In verbis dulcis, tu *manu fortis*,
...Tu membris sanus, forma decorus,
Humeris tuis altior cunctis,
Specie sola imperio dignus.

A legenda és himnusz összefüggését pontosabb filológiai vizsgálat a fentebbi kívül egyéb részletekben is igazolni tudja. Így Szent László származásáról szól a Horváth Cyrilltől is említett harmadik versszakon kívül mindjárt a himnusz első strófája. E szerint Szent László

Zent keralyok közth dragalatws gyöngy
cyllagok közöth fenyeffeges cyllagh.

A latin vers megfelelő sorai:

Regis regum gemma praeclara,
Siderum coeli praefulgidum sidus.

Endlicher legendája is — miután az I. fejezetben Bélát és Gézát, mint László legközelebbi rokonait jellemezte — a következőképen hasonlítja a szent királyt elődeihez: «Beatus itaque rex Ladislaus, tamquam de syderibus nouum sydus exortus»... est. Ez a genealogiai előzményeket összefogó

költői kép tehát végeredményben a legendában gyökerezik. Ugyaninnen ered egy másik, hasonló természetű, poetikus részlet is:

Testedben thyzta lelkedben fenyés
zywedben bator mykenth wad orozlan

— így zárja le a 12. versszak a Szent László külsejéről szóló részt. E sorok latin megfelelője a következő:

Tu carne purus, mente praeclarus,
Tu corde audax more leonis.

Endlicher szövegében a Szent László erényeit dicsőítő kis költemény után — amely a magyar irodalomnak eddig ismert első verses terméke — a Szent László külsejét magasztaló jelzők között szintén helyet foglal az oroszlán-hasonlat: «secundum phisionomiam leonis magnas habens extremitates.»

Közvetlenül e sorokra következik a himnusznak a szent király nevééről szóló részlete:

azerth newezthek bator lazlonakh
mykoron meglén yffwydad volnal.

Latinul:

Ob hoc es dictus Bátor Ladislaus,
Dum adhuc juvenis aetate fores.

E sorok a mondseei legenda 2. fejezetének következő részletével egyeznek: «in hys itaque primis gracie donis exortus Ladislaus est uocatus, quod utique non sine presagio futurorum uidetur eidem esse impositum.» A legenda tehát nem a «bátor» jelzővel, hanem a László név etimológiájával kapcsolatban állapítja meg, hogy az ifjúkori elnevezés a szent egész életére talál: «natus monstrabat infantulus qualis esset rex futurus.»

Mindent összefoglalva az ének és a legenda következő versszakai, illetőleg fejezetei közt állapítható meg szorosabb kapcsolat: himnusz 1. vsz. 3-4. sor — legenda I-II. c.; 3. vsz. — I. c.; 10. vsz. 2-3. sor — III. c.; 11. vsz. — III. c.; 12. vsz. 1-2. sor — III. c.; 12. vsz. 3-4. sor — II. c. A közelebbi egyezést mutató részek mind a legenda I-III. fejezetével állanak összefüggésben. Az átvett részletek Szent László származására, külsejére és nevére vonatkoznak. Helyet foglal közöttük két költői hasonlat is: Szent László elődeihez viszonyítva olyan, mint a fényes csillag az ég többi csillaga között, külső megjelenése, erőteljes alakja pedig oroszlánra emlékeztet. A himnusz latin változata, a mondseei legenda csakúgy, mint a *Bécsi képes krónika* és 1341-ből való gyönyörű Szent László-sequentia (v. ö. Dankó József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*) egyaránt bizonyítékai a Nagy Lajos korában kifejlett Szent László kultusznak. Bizonyítékai a magyar lovagkor Szent Lászlóról vallott fölfogásának, aki a kor nézete szerint

Scala gentis Ungarorum
Per quam scandit ad coelorum
Kathedram Pannonia.

SKALA ISTVÁN.

AMADE LÁSZLÓ «NÖTELEN ÉS HÁZASÉLET»-ÉHEZ.

Amadénak ezt a versét két változathól ismerjük. Az egyiket Sándor István adta ki *Sokféléjében* (1796), a másikat kézírata Martonfalvy Elek győri ügyvéd birtokában volt s — mint Négyesy megmutatta (*Amade versei*. 1892. 507. l.) — négyféle lenyomatban (először 1866-ban) került közlésre. Négyesy szövegkritikai jegyzetei bizonyítják, hogy a kétféle szöveg eltérései jelentéktelenek. Jeles tudósunk figyelmét azonban elkerülte, hogy *A házasság által elvesztett szabadságnak megsiratása* a mult század elején már egy, a *Sokféléjénél* sokkal népszerűbb munkából is ösmeretes volt. A *Hungaria in Parabolis* (1807) III. részében (*Reliqua, adagia, anecdota, proverbia*) Szirmay Antal is közölte a verset a *Matrimonium* címszó alatt. «Incommoda — úgymond — matrimonii sequenti cantilena deplorant Hungaria,» s idézi («a cantilena» szerzőjének megnevezése nélkül) a költeménynek — Négyesy számozása szerint — 1—6., 9—14., 27., 18—25., 28—31. és 35. strófáját. A versben két olyan strófa van, amely Négyesynél nincs meg; a 18. után:

Mint éhes oroszlyán morog szüntelenül,
Mongya: hogy csináltat nyársat hegyes törbül,
Só törött¹ pediglen Karabély csövekből,
Miként boszszanthasson? feje csak abban fül.

A másik a 30. strófa után következik:

Le kopott már szőri szép Párdutz bőromnek,
Csujtárom, Czaffragom pad alatt hevernek,
Le törött kápája Füredi nyergemnek,
Cziffra pisztolyimban palackkák teremnek.

Szirmay szövege rövidebb, ennek azonban a cenzúra is oka lehetett, mert a hiányzó strófák egyik-másikában plébánosról, labancról vagy Mária Teréziáról van szó; több az eltérés is benne a másik két változattól, mint azoké egymástól.

A költemény 7—8. strófáját Szirmay, egészen függetlenül, könyvének egy másik helyén közli, ott, ahol a magyar öltözetéről és ebben a gombokról szól (57. l.). Itt, bár hibásan, az idézett strófák szerzőjét is tudja: «Multitudo nodorum (Ezer gomb) Zonarum borítás, sujtás innumerae venae singulare militum ornamentum. Baro Thadaeus Amade Equitum Magister in coronatione Diuae Mariae Theresiae totum vestitum vnice ex aureis Zonis consutum habebat. Huszszaros autem suos sic descripsit:

Cziffra ezer gombos Huszszárjaim voltak,
A'kik a' Verbunkon előttem tántoltak.
Kinek-kinek kard vólt, 's tarsoly az oldalán,
Bogláros pantallér lódingal az vállán.

Nyoltz száz réff² sujtással tziffrazott ruhájok,
Tollas, vagy bokrétás kalpagjok, 's tsakójok.
Sárga kordoványból készített tsizmájok,
Egy tallér nagyságú pengő sarkantyújok.»

Ez a két strófa is egészen eltér a Négyesy közölte két változattól. Van egy érdekes adat Szirmay e közlésében: Mária Terézia koronázásán Amade

¹ Sótöröt.

mint «equitum magister» a lovasok élén vett részt és színaranyból voltak mentegombjai. Ehhez fűzi a verset is. Ha ez a Tádé csakugyan költőnk, akkor életrajzához kaptunk egy új adatot: épen 1739–40-ből nem tudtunk róla semmit. A gazdag öltözetű lovastiszt lehetne ugyan Amade Tádé, költőnk 10 évvel idősebb,¹ de korán elhunyt Péter bátyjának árvája, aki a költőt «kardra és pisztolyra» is kihívatta (IK. 1902. 86. l.) — valóbbszínű azonban a névcseré, mert hiszen «huszszáros suost a költő verseivel írja le.

GÁLOS REZSŐ.

VERSEGHY BÚCSÚZÁSÁNAK KELETKEZÉSE.

A *Búcsúzásról*, «a XVIII. század magyar szerelmi lírájának Csokonaiig egyik legköltőibb emléké»-ről (Császár, *Verseghy életrajza* 1903. 153. l.) Madarász Flóris azt írta (*Verseghy költeményei*, RMK. 40. l.), hogy Verseghy még fogsága előtt írta. Császár Elemér, aki — 1903-ban még nem tudván, hogy az fordítás — a Herpi Krisztinától való búcsúzás fájdalmas emlékének tartotta e verset, «talán a legszebbet minden lírai verse között», már kissé óvatosabb volt. «Talán nem csalódom, — írja — ha a *kufsteini* fogságot értem és nem a budait.» Közel járt az igazsághoz: Verseghy Knebelnek ál-mozarti dallamú dalát kufsteini fogságának elején, Szulyovszky Menyhértől kapta s előbb ennek kértére franciára, majd szüvelésből olaszra fordította; abból, hogy két idegen nyelvre is lefordította, föltehetjük, hogy dallamos, szép magyar fordítása is ekkoriban készült. A zirci levéltár 222. sz. kötegében (397. l.) olvasom e sorokat: »Maro (ez Szulyovszky Menyhért álneve) hatte besonderes Wohlgefallen an einem gewissen deutschen Liede, welches er in französischer Sprache singen zu können wünschte, weil er diese Sprache nur erst von sich selbst, aus Büchern in der Einsamkeit zu Kufstein erlernt hatte. Ich war begierig ihm dieses Vergnügen zu grösserer Übung der Aussprache zu verschaffen, überschickte ihm demnach folgende von mir gemachte Übersetzung; nach der nehmlichen (sic!) Melodie zu singen, wie das deutsche Original. *Das deutsche Lied hatte Maro im Jahr 1795. auf seiner Reise von Ofen nach Kufstein, in Klagenfurt singen gelernt und abschriftlich bekommen.*» Következik a francia fordítás, amelyet már Horváth Konstantin közölt. (IK. 1928. 260. l.)

Verseghynek ugyanott több francia verse is van; a fogságban egy tréfás francia költeménnyel oktatja ki P. F. grófot (?) «ho me comme il faut du Royaume d'Hongrie, valétudinaire perpétuel, vice-prisonnier d'état et criminel de sa Majesté»-t a versírásról, francia költeménnyel búcsúztatja 1797. elején (l. Horváth K. idézett cikkét) a börtönből szabaduló Bujánovics Kornélt és francia charade-okkal is szívesen tölti idejét. (Faîtes en hyver 1796. pour tuer la chose la plus précieuse le tems.) Ekkor vagy később készült-e az olasz fordítás (Ricordati di me, bell'idol mio ne' dolci sogni del piacere e dell'amor), nem tudom: a füzet utolsó (407. lapján van, s fogságának ez az egész tréfás emléke másolat.

A *Búcsúzást* tudvalevőleg már Verseghy előtt, Dayka Gábor is lefordította. (Fordítását közöltem EPhK. 1913. 58. l.) Kazinczy, aki utóbb az *Aglája*

¹ Amade Péter már 1704-ben principista a győri jezsuitáknál.

birálatában «das *bekannte Vergissmeinnicht zur Composition des Mozart*» névvel emlegeti a költeményt (Császár-Madarász, *Verseghy kisebb költ.*, 1910. 327. l.) tudott Dayka fordításáról: 1805. májusában (tehát az *Áglája* megjelenése előtt) kéri sógorát, Karner Lászlót, hogy közölje vele «*Daykas Überbleibseln, das heisst . . . Mozarts Vergiss mein nicht u. was noch zu finden ist.*» (Kaz. Lev. III. 326. l.). Érdekes, hogy Dayka-kiadásában mégsem közölte.

GÁLOS REZSŐ.

BESSENYEI GYÖRGY BÁRÓ ORCZY LÁSZLÓHOZ.

A Nemzeti Múzeum Irodalmi Levelestára másolatban őrzi Bessenyeinek Orczy László báróhoz¹ intézett levelét, amely valószínűleg a *Rómának viselt dolgai* ajánlólevele volt. Bessenyei római történetében egy helyütt² hivatkozik a kiadási szándékra, így a levél és terv között bizonyára kapcsolat van, s az ajánlás szintén 1803-ból származhatik. Mint ismeretes, sem az ajánlásnak, sem a levélnek — bár Bessenyei a római történetnek egy példányát is elküldte Orczynak — nem volt különösebb eredménye³. A négy lapból álló, nyolcadrét alakú levél a következő:

Báró Ortzi László Úr Ó Excellentiájának Abaújházi Főispányának, a Felséges Kamara Második Személyének. s. a. t.

Excellentiád, itillet nap előtt fel támadást mint jó keresztény, itt e' földön tudom nem hiszen; én pedig meg holtam volt, és úgy támadtam fel, mely halálomnak idejében csak az igasságnak, boldogságnak szemlélése szolgált gyönyörűségemre. Most érkezem a meg boldogult Lelkek közül: ott mulattam Elizeumban Excellentiádnak Attyával, ki e' munkának el készítésére ösztönzött s okaiban sугarlott. Azt üzeni Excellentiádnak, hogy a Fűskúti Landerer sajtójába tétesse minek utánna a' Felséges Királyi Tanács fontoló okosságának tengerét által úszhatta. Több tíz esztendejénél miolta nints többé Generális Ortzi Lőrincz, még se szűnhetek meg Lelkével Lelkemben társalkodni. Ki szakasztván szívemből egy részt, halálával sírjába ragatta, mely után végső óráimig sóhajtok. Királyhoz, Hazához való meg gondolt hívség, nyájjas elme, ragyogó Lélek, széles tudomány, nemzetének esmérete, Nemes vér, emberség, ki derült humor, igazság, szeretet, s. a. t. alkottak össze, erkölcsi tulajdonságait, és azoknak méltóságát! Ki lehetett véle hogy bánattyát ne felejtse!

Ne vonnya meg Excellentiád töllem jóságát, ha Édes Attya Szeretett; Kegyelmes Uram, a kiben érdem van, érdemetlent nem szeret. De éngem Excellentiádnak Attya ismert is, szeretet is, mely eset, ha más nem⁴, el hitet rólla, hogy vagyok valami⁵. Hadd lássam hát az Attyát Fiában, és hadd szeressem a Fiát Attyában.

¹ *Orczy László (1750—1807) abaújházi főispán. V. ö. Szinyei Magyar írók élete és munkái, IX. köt. 134. hasáb.*

² VII. kötet, 159—166. l. — Ez a rész 1803-ból való.

³ Az Orczy Lászlónak dedikált példányról tud Virág is: *Kazinczy levelezése, VIII., 304. l.*

⁴ törölve: „is”.

⁵ „érdemetlen nem vagyok” törölve.

Szüntelen rajta fekszik még szívemen az a bánatos¹ emlékezet, midőn Olasz Országának nyájjas egein útavván Excellentiádat a' Majlandi nagy Theatrumban gyönyörűségei közt láttam, kezét tsattogtatva mulatni. Én is olly esztendőök körül valék életemmel². Ti! örömmel tellyes napok! hol az Ifjui élet gondgyát felejtve, világának keserves viszontagságait nem is isméri, és vérének hevétül³ ragáttatva, tsak abban foglalatostokodik, hogy tárgyait s azokban élő kedvét hány fellől ölelhesse! El tűntek szökve K. Uram! mint a fellegbe borúlt napnak mosolygo világa! Tsak a száraz okoskodás maradt! Szomorú vigasztalása a meg hervadott életnek, mikor már a' szív érzéseibe belé fagy és ösztönei meg tompúlnak.

Okaimat küldöm Excellentiádhoz, ha általok meg elégedésére lehetek egy olly halandónak, ki előtt az emberi értelemnek világában újság nints. Mit írjak, amit Excellentiád nem tud? a mi pedig nem újság, azt mondják az emberek, hogy nem mulattat. Én legyek hát magam újság Excellentiádnál; *ki egy Pásztából küldöm hozzá Rómának viselt dolgait*; hol a tudomány olly eszmétlen, mely szerint a szomszédaim azt sem eszmélik, ha vólt é valaha Romában Consúl.

Részemről öröömöt ebben tanáлом, hogy Excellentiádhoz még szólhatok, életemre emlékeztetve és haza fiúi érdemét szeretve. Excellentiádnak alázatos szolgája

Bessenyei György.

Közli: BELOHORSZKY FERENC.

A «BÁNKBÁN-REGÉNY»-HEZ.

A D'Ussieux-féle *Décameron*-ban foglalt novellák elterjedésének még mindig fogyatékos ismerete alapján is részben tisztázhatók, részben új fogalmazásra szorulnak azok a kérdések, melyeket Heinrich Gusztáv az ú. n. Bánkbán-regénnyel kapcsolatban utolsó hozzászólásában (Budapesti Szemle, 106. k. 287. l.) egyelőre eldönthetetlennek mondott.

«Ha a Klein-féle szöveg — írta — mely maga is utánnyomat, 1783-ban jelent meg, hogyan nyomhatták le Bécsben egy évvel előbb, 1782-ben? és ha Csery a Klein-féle szöveget fordította magyarra, honnan vette a 'Leithold' címlapjáról a 'zabolátlan indulatokat'?... Miért nevezi (Kátóna) a Csery eredetijének szerzőjét Müllernek? és hogyan említheti Kecskeméten, Jakab-Hava 2-ikán 1819, írt előszavában Csery regényét, mely csak 1822-ben jelent meg nyomtatásban?» — E kérdések megoldása: 1. Természetesen nem a Klein-féle *Eleonore* utánnyomata a korábbi *Leithold*. Bizonyára mindkettő egymástól független lenyomata a *Historische Erzählungen* c. német kiadványban megjelent fordításnak. Mindkettő megtévesztő címmel jelent meg. Az *Eleonore* a bűnös herceg helyett a királynő nevét teszi meg címül, a *Leithold* kiadója meg úgy tünteti fel a dolgot, mintha ismeretlen kéziratot tenne közzé, s a nevek, köztük a meghagyott címszereplőé, e szövegben

¹ törölve: 'édes'

² törölve: «mint Excellentiád».

³ törölve: 'el'.

valóban oly furesán alakulnak át, ahogy csak gótbetűs, nem egészen tisztán írt kézirati másolat téves olvasásából történhetik. (Berthold h. Leithold, Banchanus h. Zancebanus.) 2. A „zabolátlan indulatok”-ra való utalás is bizonyára már az 1776-ban vagy 1778-ban, esetleg még korábban megjelent fordítás címében ott volt. Különben Csery, ha valóban németből fordított is, semmiesetre sem használta a Heinrichtől ismert egyik kiadványt sem. Kétségtelenné teszi ezt egyfelől az, hogy a *Leithold* a történelmi bevezetés nélkül adja magát a novellát, az *Eleonorenak* címében pedig hiányzik az „indulatok» említése — Cserynél megvan mindkettő — másfelől hogy Csery fordítása közelebb áll az eredeti francia szöveghez, mint az ismert némethez, sőt egypár ügyetlen kifejezése ez utóbbiból meg sem magyarázható, a franciából igen. Elég egyetlen mondatára hivatkozni azok közül, amelyeket Heinrich a fordítás gyarlóságának bizonyítékául idéz: «Az idő, így *szóllott* magában, meg fogja azon *hasznot* sokasítani, melyet most rajtam vesz». A kiemelt szavak közül az egyiknek helyén D’Ussieux szövegében *disoit* áll, Klein fordításában *dachte*. A másik szót Heinrich megkérdőjelezi, annak példájakép, ahol «Csery vagy nem értette meg az eredetit, vagy önkényes módosítással furesát mond;» a Klein-féle szöveg *Antheil* szavának félreértése, azonban még oly győnge német tudásnál is érthetetlen, viszont a D’Ussieuxtól használt *intérét* magában is épügy jelent hasznót, mint részvétet. 3. Nem tudjuk, miféle felvilágosítás alapján mondta Katona Csery eredetijének az ismeretlen Müllert 1819-ben; az 1815-ben írt kézirat Cseryre vonatkozó jegyzete (IK. 1913. 227. l.) erről még nem tud. Egy Müller Henrik nevű író az 1800-as évek elején D’Ussieux több kortársa novelláinak adta új fordítását. Lehetne épen arra is gondolni, noha a nagy könyvjegyzékek nem szólnak róla, hogy e novellát is lefordította. Legvalószínűbbnek azonban azt tartom, hogy az 1770-es évekből való német fordítás kiadóját tarthatta Katona — vagy az aki Csery *Ottó*jának eredetére figyelmeztette — a szerzőnek. Legalább a *Neue historische Erzählungen* c. sorozatot 1775-ben a Müller János Károly-féle lipcei könyvkereskedés indította meg. 4. Heinrich utolsó kérdése csak onnan eredt, hogy nem vette észre, hogy már Gombocz¹ egy 10 évvel korábbi kiadást használt, mint amelyet ő ismert.

Újonnan magyarázatra szorul azonban az, hogyan hathatott Katonára újdonságként az *Ottó* 1815-ben, ha már 1813-ban a *Décameron français* rákövetkező novellájából drámát írt. Már az aránylag rövid időköz folytán sem valószínű, hogy rá nem ismert volna benne a már olvasott és csak egyes szereplők nevében eltérő elbeszélésre. Ezért valószínűbb az, hogy az Aubigny-novellát külön kötetkében, vagy a *Décameronnak* nem valamennyi darabját tartalmazó kötetben olvasta, mint ahogyan az eredetiben is külön címlappal jelentek meg s külön is forgalomban voltak az egyes novellák — ez többjük² német fordításáról is kétségtelenül megállapítható.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása.* Bp. Szemle 99. k.

² A *Bánk* novella (Bertholde) fordításán kívül pl. ugyancsak Bécsben 1778-ban megjelent külön a hatodik novella fordítása is. (*Die Prinzen von Armenien.*)

HORVÁTH JÓZSEF ELEK ÉS AZ ERDÉLYI DRÁMAPÁLYÁZAT.

Horváth József Eleknek Berzsenyivel való levélváltása¹ érdekes többek közt azért is, mert megvilágítja, hogy ő benne is, kinek Kőmíves Kolos egyéb nyomós okokból tulajdonítja a szombathelyi *Bánk-bánt*,² épen a kolozsvári pályázat ébresztett drámaíró ambíciót — s épen Dukai Takách Judit közvetítésével, akinek az ő neje halálára írt elegiája a legremekebb *Bánk bán* költőjében keltett utóbb visszhangot. 1815. január 2-án írta H.: (Döbrentei) «öszöntöz Dudink által, hogy ama jutalom elnyerésére írjak-én is egy szomorújátékot. — Ilyen tárgyú munka előttem kellemetes és aligha reá nem számom magamat, — de kérlek, édes Barátom, juttass a Magyar Történetekből erre alkalmas Darabot, mert hosszash gondolkozásom után sem tudtam még kedvem szerént valót választani, 's így az után, ha üdöm, 's foglalatosságom engedik, aligha bele nem kapok a' munkába». Amint ismeretes, Berzsenyi maga is eredmény nélkül kért néhány nappal előbb (dec. 15.) tárgyat Kazinczytól. Horváthot hivatali munkája is akadályozta, s a következő nyáron — úgy látszik, nem tudván, hogy a határidő meghosszabbítható — már lemondott a pályázaton való részvételtől, de nem a dramaturgiai érdeklődésről. Július 28-án írja: «Most újra Collinnak egy drámáját *Der Cid* fordítottam folyó beszédben magyarra. — Szerettem volna egy darabot kidolgozni az Erdélyi jutalomra, csak azért, had tapasztaltam volna, mit ítélnek ott felőlem, de már késő, 's hivatalom terhesebb volta előbb iparkodnom nem engedett. Most minden órán várom tellyes megszűnését.» Minthogy a *Cidet* átdolgozó Collin drámái közül kettő (*Bela's Krieg mit dem Vater* és *Die findlichen Söhne*) játszik Endre korában, s az elsőnek bonyadalma épen a benne szereplő Banko gyilkosságából folyik, e német drámák is elvihették Horváthot a Bánk-témához. Ez is még valószínűbbé teszi Kőmíves föltevését, hogy az 1816 és 1819 közt készült drámának ő a szerzője. Egyébként a senarius is könnyen megérthető nála, ki néhány évvel előbb a Himfy-versektől kizárólag a klasszikus prosodiához pártolt.

WALDAFFEL JÓZSEF.

Hibaigazítás.

Az IK. 1932. évi 435. lapjának felülről a 2. sorában *antiquarius* helyett *antiunitárius* értendő.

¹ M. Tud. Akad. kéziratára. M. Irod. Lev. 4-r. 55.

² *Bánk-bán. Három felvonásos tragédia a XIX. század elejéről.* Szombathely, 1929.

KÖNYVISMERTETÉS.

Doktori értekezések 1931—32-ben.

1. *Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték.* Budapest, 1931. 8-r. 39 l. — Bevezetésében a történeti vígjáték műfaját jellemzi és elmélkedik azon a már ismételt megállapított feltűnő jelenségen, hogy míg a külföldi irodalmakban kevés ilyen van, nálunk egy század alatt kb. negyvenet találunk. Majd a történeti vígjáték fejlődését próbálja korszakokra bontani. A műfaj életének első korszaka szerinte az első szintársulat megalakulásától a szabadságharcig, a második 1857-től a század végéig terjed, azután következnek a XX. századi vígjátékok. Ez a felosztás egészen önkényes, az író nem is tudja komoly érvekkel megokolni.

A dolgozat érdeme, hogy összeszedi történeti vígjátékainkat András Elek *Mátyás és a kolozsvári bíró* c. elveszett vígjátékától kezdve Hevesi Sándornak *A hadifogoly* c. 1917-ben színrekerült darabjáig s majdnem mindegyiknek elmondja a tartalmát, a végén pedig táblázatba foglalja őket előadásuk rendje szerint — az elő nem adottak nincsenek a táblázatban. Így elég jó áttekintést ad róluk, a tartalmakkal Bayer drámatörténetét is kiegészítve.

Bíráló megjegyzései nagyon futólagosak, nem kimerítőek s gyakran csak mások idézésére szorítkoznak. Egyik-másik darabról többet mond, helyenként egyéni véleményt is kockáztat, de legtöbbször méltatásával röviden végez. — Mint áttekintés hasznos, de mint a történeti vígjáték fejlődésének rajza gyenge.

2. *Nagy József: Tóth Béla élete és munkássága.* Budapest, 1932. 8-r. 26 l. Az ügyesen megírt *dolgozatka* első kísérlet T. B. munkásságának rendszerezőbb méltatására, de csak kísérlet s inkább könnyebb fajsúlyú ismertetés, mint tudományos értekezés.

Hőse életét néhány lapon mondja el az újság-nekrológok könnyed felszínességével a nélkül, hogy komolyan utánajárt volna életrajzi adatainak. Így az a megállapítása, hogy »fejlődését, egyéniségét születése, származása, kora, tanulmányai, életkörülményei határozzák meg«, csak semmitmondó, üres szólam.

Kilenc lapon át, tehát legrészletesebben, elbeszéléseivel foglalkozik. Sorra ismerteti őket hol tartalmilag, hol csak tárgyukat említve röviden, de nem tud róluk igazi összefoglaló jellemzést adni. Hasznos gyűjtő munkásságának — *Szájrról-szájra, Mendemondák, Magyar ritkaságok s Magyar anekdotakincs* — méltatása is futólagos, de sikerültebb, valamint újságírói munkásságáé.

Jól tenné a szerző, ha kis vázlatának alapján hozzáfogna egy olyan nagyobb és alaposabb tanulmányhoz, mely a fentebbi címet méltóbban viselhetné.

3. *Török Erzsébet: Benedek Aladár.* Budapest, 1932. 8-r. 34. l. — Ez a kis füzet egy szegény, elfeledett költő emlékét örökíti meg, akinek

ma már nevét is alig ismerik, pedig a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben elég jelentős szerepe volt irodalmi életünkben. Idealista volt: a rendes életmódot otthagya a bizonytalan, anyagi jóléttel nem kecsegtető költői pályáért. Bizott tehetségében, vezető elmének tartotta magát, vatesi szerepre törekedett, lenézte és támadta a «céhbeli» költőket és kritikusokat, kiknél különbnek tartotta magát, s fájt neki, hogy működését nem kíséri sem a közönségnek, sem a műbírálatnak méltánylása. Félreismeret lángésznek hitte magát s mint társai általában, nem vette észre, hogy tragikusan téved: nem lángész, hanem gyenge, közepes író. A róla alkotott kicsinyítő ítélet igazságos volt.

Rengeteg költeményt írt, de nem lévén eredeti, erős egyéniség, Petőfi és több más költő hatásától nem tudott szabadulni. Ha fel-felcsillan is bennük egy-egy tartalmi, ritmikai vagy stílusbeli szépség, a maguk egészében gyöngék, közepesek.

Prózai munkái még értéktelenebbek s még kevésbé hatottak. Mint szerkesztő sok vállalatba kezdett, de ezekkel is kevés szerencséje volt, bár nevesebb írók is támogatták. Egész életében küszködött s nyomorúságban halt meg.

Ez a kortársak emlékezetében élő írói arckép alakul ki a szerző tanulmányából, mely ezzel el is érte célját. B. A. iránt szigorúan igazságos, de nem kegyetlen.

Formai szempontból nem dicsérhetjük dolgozatát. Minden lényegeset megír tárgyáról, de rendszertelenül és pongyolán. Verseit pl. időbeli sorrendben, kötetenkint kezdi tárgyalni, de azután zavarossá lesz, össze-vissza keveri őket, vázlatosan, felszínesen beszél róluk. A 32. lapon azt mondja, hogy 1880-tól kezdve haláláig (1915) munkássága «majdnem semmi», mikor a 6. lapon megírta, hogy 1899-ben megjelent verskötetében 255 költemény van. Ez csak nem «semmi»?

4. *Dedinszky Gizella: Petőfi és Burns.* Budapest. 1932. 8-r. 63 l. — A szerző célja, hogy «a két költő élete és költészete között talált rokonvonásokra rámutasson, azokat részletesen kifejtse és meghatározza a kapcsolatnak értékét és jelentőségét.» Ezt előtte már Imre Sándor is megtette *Petőfi és Burns* c. alapos tanulmányában, mely előbb a Budapesti Szemlében, majd *Irodalmi tanulmányainak* II. kötetében (1897) jelent meg, ahol 65 lapra terjed. A szerző értekezése ezen alapszik, bár ezt sehol sem említi s I. S. tanulmányát csak hátul, eldugva a forrásmunkák jegyzékében idézi. Az újabb doktori értekezések íróinak ez a rendes szokása. A helyett, hogy az előző irodalom eredményeire s a maguk új eredményeire rámutatnának s élesen elválasztanák őket, összekeverik a maguk és elődeik kutatásainak eredményeit, úgyhogy a kettőt csak a legtüzetesebb összevetés tudná megkülönböztetni. Ez kényelmes, de nem tudományos és nem jóhiszemű eljárás. Az illető ifjú szerzők u. i. igen jól tudják, hogy a pontos elkülönítésből igen sokszor az derülne ki, hogy értekezéseikben új eredmény tulajdonképpen nincs is. Ezt nem mondjuk D. G. dolgozatáról. Erősen kibányássza ugyan Imre S. tanulmányát, az összehasonlítás legtöbb szempontját onnan veszi, de ezek alapján részletesebben, bár formátlanabban tárgyalja a kérdést. Ismeri a Burns-ről szóló angol és a Petőfiről szóló újabb magyar irodalmat,

s a két költő élete és költészete közt mutatkozó véletlen egyezéseket és természetes eltéréseket bőséges idézetekkel világítja meg, t. i. nemcsak azt emeli ki, hogy miben hasonlít Petőfi költészete a Burnséhez, hanem azt is, hogy miben különbözik.

Dolgozatának érdeme az, hogy Burns egyéniségét és költészetét elég alaposan megismerteti a magyar olvasókkal angol forrásai és Imre S. alapján.

Maguk a párhuzamok érdekeseek, helyenkint meglepőek, de «értékük és jelentőségük» alig van. Maga mondja róluk: «Irodalmi kapcsolat ugyan alig van közöttük. Kevés hatást lehet kimutatni, mert Petőfi Burnst a maga egészében a skót nyelv elszigetelt volta miatt nem igen ismerhette meg.» Ezzel maga mondott bírálatot dolgozata eredményéről. Igazi Burns-hatást nem tud kimutatni Petőfi költészetében, mert ilyen hatás nincs is, a régi-módi «párhuzamok» ideje pedig lejárt.

5. *László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai.* Pécs, 1932. 8-r. 102 l. — A szerző így határozza meg dolgozata tárgyát: «megvizsgálja, hol és hogyan érintkezett Arany az angol irodalommal, s milyen nyomokat hagyott az költői elméletén és gyakorlatán.» Kitűzött feladatának iparkodik minél alaposabban megfelelni. Összeállítja mindazokat az adatokat időrendben, melyek Aranyra az angol irodalommal való fokozatos megismerkedésére vonatkoznak, majd az *Elveszett alkotmányban* nyomozza Byron hatását, sőt Miltonét is, a *Murány ostromában* Shakespeare-ét, a *Toldi estjében* Bulwerét és Ossianét stb. Részletesen tárgyalja a «byronizmus korát», vagyis az ötvenes éveket. Sorra kerülnek egyes lírai költeményei, *Bolond Istókja, Katalinja*. Byron hatásán kívül más angol hatásokra is rámutat. Külön fejezet szól ballada-költésének első korszakáról (Shakespeare, skót népballadák hatása). Megírja az első teljes Shakespeare-fordítás történetét, s kiemeli A. jelentős szerepét a nagy munka létrejöttében. Kár, hogy nem méltatja és jellemzi A. fordításait, összevetve őket az eredetivel hűség és fordítóművészet tekintetében.

Folyóiratairól is szól, a szerkesztőnek bennük nyilatkozó anglophil ízlése szempontjából, végül az utolsó évek költeményeit tárgyalja és összefoglalja «eredményeit». Ezek természetesen nem mind az övéi, hanem legnagyobb-részt másokéi, melyeket ő csak ügyesen összefoglal, de magának is van több új megfigyelése. Ezeket hol határozottan, hol csak óvatosan — mint lehetőségeket — adja elő. Nem egyszer ő is összeolvasztja a maga eredményeit a másokéival, s így elhomályosítja a dolgot, pl. párhuzamos helyeket idéz, s nem mondja meg, hogy ezek közül melyek az ő új példái.

Anyagának összegyűjtésében nagy segítségére volt Voinovich hatalmas és minden irodalmi hatásra kiterjeszkedő új Arany-életrajza, de azért tagadhatatlan szorgalommal tanulmányozta át A. munkáit és az angol-hatások elég nagy irodalmát, egyes munkákat azonban nem ismer vagy nem idéz, noha Voinovich jegyzeteiben megtalálhata volna őket.

Munkájában most legtöbb erre a kérdésre vonatkozó tudnivalót megtalálunk, ez egyik érdeme; a másik az, hogy gondolkozva, a kínálkozó problémák elől ki nem térve, kritikával dolgozott, s iparkodott elődeinél valamivel előbbre hatolni a kutatásban.

SZINNYEI FERENC.

Négyesy László: *Kazinczy pályája*. Kazinczy areképeivel. Budapest, M. T. Akadémia. 1931. 8-r. 170+2 lap.

«Kazinczy halálának százados évfordulója alkalmából a művelt magyar közönség és a tanuló ifjúság számára» teszi közzé a Magyar Tudományos Akadémia ezt a művet, az immár elköltözött Négyesy utolsó jelentékenyebb alkotását. A címlap a könyv tárgyát Kazinczy pályájának megrajzolásában, célját a fogyatékosabb szakismerettel bíró érdeklődők tanításában jelöli meg. A mű azonban több, mint ennek az ígéretnek beváltása: nemcsak Kazinczy pályájának rajza, hanem bár rövidre fogott, de a hősével kapcsolatos valamennyi problémára kiterjeszkedő monografia, nem is egyszerű, tudományos eredményeket népszerűsítő könyv, hanem értékes irodalomtörténeti munka: az irodalomkutató is tanulhat belőle. Inkább módszerében látszik a tudomány-népszerűsítő irodalom hajtásának, mint irodalomtörténeti szakkönyvnek: a szerző nem hivatkozik forrásaira, nem is bizonyítja, amit mond, hanem mint a tudományos köztudatban élő igazságokat állítja elének. Mond azonban sok újat is. Hősenek élettörténetére és működésére vonatkozó adatait természetesen készen kapta, azonban a jellemzésben és működésének értékelésében az ismert megállapításokat sokban a magáéival gazdagítja, módosítja. Érdekes ebből a szempontból a *Lelki alkata és kora szükséglete* c. fejezet. A modern lélektan terminológiájával, röviden, minden megokolás elkerülésével sorolja fel a hőse személyiségét alkotó jellemző jegyeket, s íme, egy-egy, teljes kép áll előttünk: fővonásaiban régóta ismert képmás, de az újszerű megvilágításban olyan vonásokat is észreveszünk rajta, amelyek eddig nem ötlöttek szemünkbe. Amit Kazinczy lelkének fogékonyságáról, aktivitásáról, a közlésre való hajlamosságáról, munkáltató erejéről mond, lényegében ismert dolgok, amint azonban egymás mellé állítja ezeket a jegyeket, az új szintézisből természetesebben következik az agitátorságra, a vezérségre való hivatottsága.

Négyesy munkája céljában és nagyjában terjedelmében is megegyezik a Váczy-félével, amely a Kisfaludy-Társaság *Költők és írók* c. gyűjteményében jelent meg. Mennyire más a két munka! Váczynek egyébként igen érdemes s talán legszebben megírt munkája összefoglalja mindazt, ami a művelt olvasót Kazinczyval kapcsolatban csak érdekl: Négyesy szemében a teljességre való törekvés csak eszköz, hogy felébressze az olvasóban a hála és kegyelet érzelmeit, elébe tárva a nagy reformátor érdemeit a nemzeti kultúra, nyelv és irodalom fejlesztésében. Az életrajzi részletek, a kor szellemének, művelődési és politikai viszonyainak festése, az irodalmi vezér műveinek fejtegetése, mind ennek a célnak szolgálatában állanak. A szerző igaz vonzalommal és nemes tisztelettel viseltetik hőse iránt, s amint a maga érzelmeit át akarja plántálni olvasói lelkébe, azok előmennek előadásán is: fordulatosan, elevenen, színesen ír, a keresettség minden nyoma nélkül, mély hatást keltve magával előadásával is. Igazi «elegáns» stílus.¹

CSÁSZÁR ERNŐ.

¹ Jegyzetben hívom fel a figyelmet egy súlyos, értelemzavaró sajtóhibára a 65. lapon, felülről számítva a 4. sorban: vádirat, helyesen *védírat*

Molnár Pál: *Berczik Árpád a drámaíró.* (Irodalomtörténeti Füzetek 46. sz.) Bpest, Pallas. 1932. 8-r. 62 l.

A nagy nemzeti megpróbáltatások idején, 1919-ben hunyt el Berczik Árpád. Halálában is hű maradt önmagához: csöndesen, finoman, igazi úriemberként ment el tőlünk. Elmúlása még annyi feltűnést sem keltett, mint egyik-másik darabjának bemutatója — pedig azok sem voltak „forró esték”. Utolsó darabját 1914 novemberében, a világháború ágyúdöreje közt mutatta be a Vigszínház, de Berczik ennek ellenére is haláláig és halála után is a *Himfy dalok*, az *Igmándi kispap*, a *Nézd meg az anyját* szerzője maradt. A köztudat — és ma már a kézi- és tankönyvek is — a kiegyezés korának drámaírói, a Kávéforrásból elinduló írói nemzedék tagjai közé sorozza. Jogosan! Berczik írói pályáját a magyar drámairodalom három nagy csillagképeinek fénye mellett futotta be: első munkáját még Szigligeti tartja keresztvízre, legjobb darabjai egyidőben kerülnek színre Csiky drámáival, míg az új században Herczeg Ferenc sikerei az ő darabjait is háttérbe szorítják.

Berczik Árpád nem tudott lépést tartani drámairodalmunk fejlődésével. Drámái szellemükben, technikájukban s hatásukban egy színvonalon állnak Szigligeti munkáival, sőt egyik-másik vígjátéka mintha egyenesen Kisfaludy Károly stílusát idézné fel. Pályáján nincs meglepő fordulat, mint Csiky Gergelyén, nincs feltűnő emelkedés, mint Herczeg Ferencén. Egyénisége, művészete nem problematikus; nála minden világos, egyszerű, érthető — néha talán nagyon is az.

Berczik egyéniségének kiegyensúlyozottsága, drámáinak egyszínűsége megkönnyíti a történetíró munkáját. Ezzel legkevésbé sem szándékoztunk Molnár Pál érdemét lekicsinyelni. Dolgozata jól áttekinthető, helyes és teljes képet ad Berczik drámáiról. Bevezetésül röviden megrajzolja drámairodalmunk fejlődését a XIX. század második felében, vázolja Berczik Árpád egyéniségét, írói pályáját és azt az irodalmi környezetet, melyben tehetsége kivirágzott. Majd időrendi sorrendben ismerteti Berczik vígjátékait és népszínműveit. Munkájának utolsó szakaszában összefoglalóan elemzi Berczik drámáit a cselekvény, jellemrajz, szerkezet és nyelv szempontjából. A füzetet Berczik előadott darabjainak adatai és a rájuk vonatkozó fontosabb bírálatok könyvészete zárja be.

Molnár Pál feladatát becsületesen oldotta meg. Külön érdeme, hogy legkevésbé sem elfogult. Jól látja ő is, és nem is hallgatja el Berczik Árpád gyengéit — néha talán még kelleténél szigorúbb is.¹ De megállapításai így is helyesek; nem hisszük, hogy az a kép, amelyet Berczikről rajzolt, a további kutatás részéről akár kiegészítésre, akár helyesbítésre szorulna.

Napjaink irodalomtudományának kétségtelenül vannak érdekesebb és égetőbb kérdései. Molnár Pál mégis hasznos munkát végzett. Aki a kiegyezés utáni irodalmunknak egységes fejlődéstörténetét fogja megírni, — reméljük, hogy nem várat soká magára! — nem fogja mellőzhetni ezt a tanulmányt sem.

SOLT (SPENEDER) ANDOR.

¹ Szigorúbb a kelleténél Szigligetivel szemben is.

Osváth Ferenc. Mentovich Ferenc. Nagykörös. 1931. 8-r. Dajka Lajos ny. 18 l., 2 mell.

Alig van írónk, kinek nevét és életművét nagyobb méltánytalansággal fődné az enyészet pora, mint Mentovichét. Nagy korszak gyermeke volt, s irodalmunk nagyjai, Arany, Gyulai, Tompa, Jókai vallották barátjuknak. Ennek a tisztafényű életnek állomásait világította meg Osváth Ferenc az író halálának 50 éves fordulójára készült alkalmi dolgozatában. Kivált Mentovich nagykörösi éveit tárgyalja, pályájának Marosvásárhelyen eltöltött utolsó két évtizedét azonban homályban hagyja. Mentovich 1819-ben Erdélyben (Nagydebrec) született s onnan került Nagyenyedre. Itt tanult, s a legidősebb Szász Károly volt a tanára, aki fiának, a későbbi püspöknek tanítását is rábízta, sőt ő vezette be tanítványát a „versírásba” is. 1838-ban a Honművész közli először költeményét. A szabadságharc előtt Kolozsvárott találjuk Gyulai mellett, kivel és Szász Károllyal kiadják *Nemzeti színek* c. forradalmi verseiket, melyben az unióért harcolnak. Az 50-es évek elején Nagykörösről a matematika tanára, s itt tölti legszebb férfikorát. Barátai közé tartoznak a már megemlítették mellett: Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, Tomory Anasztáz és Szabó Károly. Ők alkották az íróprofesszorok első nagykörösi gárdáját. Aranyt is Mentovich biztatására hívták meg Körösrre. Mint költő nem volt termékeny: három kötet verse jelent meg (*Unió-dalok*, 1847; *Nemzeti Színek* 1848, *Száraz lombok*, 1854.), melyeket meleg érzések és borongós hangulatok jellemeznek. 1856-tól Marosvásárhelyen élt s itt is halt meg 3 évvel megelőzve annyira szeretett és csodált barátját, mesterét: Aranyt. A kis füzet hasznos és jó összefoglalás. Új adatokat nem kutatott föl, kivéve azt, hogy idézi a nagykörösi egyháztanács határozatoknak, rávonatkozó részét. Költői munkásságát is alig méltatja s inkább csak kedves és jellemző adomákat fűz egybe Mentovich életéből.

KOZOCSA SÁNDOR.

Dobó Sándor: Czuczor Gergely népies lírája. Bpest, Sárkány-ny. 1932. 16-r. 29 l. Egy kóta-melléklettel.

Ez a kis „tanulmány” egy jóérzékű és jóízű műkedvelő munkája: ismert anyagot ad, becsületes igyekezettel, de módszertelenül. Tárgyát irodalmi szempontból még csak meg sem világítja, helyette a népies elem szerepét vázolja irodalmunkban Faluditól Czuczorig, a legjobb forrás, Horváth János könyve alapján, s a műköltészet és népköltészet viszonyát érinti. Amit Czuczor népdalairól mond, az édes kevés, nem is jelentős. A legtöbbet ígérő a magyar népdal zenei felének fejtegetése. A szerzőnek nyilván van zenei műveltsége, sőt zeneelméleti ismeretei is, s ez hivatottá tenné, hogy ezen az alapon tudományunk számára is adjon használható anyagot, de a két különbsékes tudományát nincs ereje egymásra vetíteni. Így fejtegetései meglehetősen a levegőben lógnak, az irodalom alig okul belőlük. Legtöbbet viszont az az összeállítás ér a füzetben, amely Czuczor népdalainak megzenésítéséről ad számot.

KERESKES EMIL.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1932. év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

- Ágoston Julián.* Akik az irodalom kapuján dörömbölnek. M. Kultúra. 431—434. l.
- Alapi Nándor.* Vándorlásunk. (Emlékkönyv az Orsz. Kamaraszínház háromezredik előadásához.) — *Ism. M. Kultúra.* 92. l.
- Albrecht kir. hg.* Nép és irodalom. *Literatura.* 669—670. l.
- Alszeghy Zsolt.* A katolikus kritika. *Élet.* 105—108. l. és Vasárnap. 155. l.
- Alszeghy Zsolt.* Irodalmunk kérdése. *Élet.* 345—346. l.
- Ambrus Zoltán.* Tudósok és írók. P. Napló. 25. sz.
- Anonymus contemplator.* Elsikkasztott irodalom: Névtelen Jegyző. Júniusi sz.
- Anonymus pugnans.* Irodalom a mérlegen. Névtelen Jegyző. Júl.-aug. sz. (V. ö. jún. szám.)
- Anonymus urbanus.* A nagyváros diktál, modelt áll, költőket nevel. Névtelen Jegyző. Okt. sz.
- Arokháty Béla.* Énekeskönyvünk, gyűlekezeti éneklésünk és a Magyar Református Kántorkönyv. Prot. Szemle. 369—374. l.
- Avignon Hammeiri.* A magyar irodalom élete Palesztinában. Az Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve. 253—261. l.
- Ayala.* Az irodalmi stílusról. Nyugat. 693—694. l.
- Babits, Michael.* Die Literatur und der Dienst am Frieden. P. Lloyd. 110. reggeli sz.
- Babits Mihály.* Új anthológia. 157 l. — *Ism. Hamvas Béla.* Nkelet. 353—354. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 470—473. l. — Hevesi András. U. o. 580—582. l. — Forgács Antal. Korunk. 402—403. l. — Lakatos Péter Pál. Valóság. 44—45. l. — Rónai Mihály András. Névtelen Jegyző. Márciusi sz. — ... vi. Pásztortűz. 125. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 517—519. l. — Göbl László. Vasárnap. 235—236. l. — P. Lloyd. 140. esti sz. — P. Hirl. 85. sz. — Esti Kurir. 70. sz. — Nemz. Ujs. 146. sz.
- Babits Mihály.* A «Nyugat» és a Nyugat. Nyugat. 483—484. l.
- Babits Mihály.* A Nyugat régen és most. Nyugat. 69—73. l.
- Babits Mihály* levele az Erdélyi Helikon irodalomtörténeti pályázatára beérkezett pályaművekről. Erd. Helikon. 584—585. l.
- Babos Antal.* Az új magyar irodalom margójára. Korunk. 930—931. l.
- Bakonyi György.* Színházi válság. Ujs. 30. sz.
- Balassa Imre.* A sétáló halott. (A régi Nemzeti Színházból.) A P. Hirl. Vas. 38. sz.
- Balassa József.* A Magyar Nyelvőr hatvan éve. M. Nyőr. 3—4. l.
- Balla Borisz.* Vita a katolikus irodalomról. *Magyarság.* 234. sz.
- Balogh Jenő.* A M. Tud. Akadémia tagjainak munkássága az Arany János-korszakban s a legutóbbi tizenkét évben. Akad. Ért. 250—286. l.
- Balogh Ödön.* Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőlöki és gyimesközéplöki csángókról. Erd. Múz. 332—353. l. (Versek közlése.)

Bánffy Miklós. Emlékeimből. Kolozsvár. — *Ism. Kós Károly.* Erd. Helikon. 655—658. l. — *Cs. Szabó László.* Nyugat II. 634—635. l. — *Finta Gerő.* Pásztortűz. 348—349. l. — *Thurzó Gábor.* Névtelen Jegyző. Okt. sz. — (L. E.) *P. Napló.* 259. sz. — *R. K. Népszava.* 139. sz.

Bányai László. B. Jegyzetek a regényírás jövőjéhez. Erd. Helikon 190—195. l.

Bárdi Ödön. A ma színháza. Egyetem. 8. sz.

Bárdosi Németh János. A vidéki irodalom jövője. Nemz. Ujs. 203. sz.

Barinkay Ferenc. Író contra reklám? Nyugat 59—61. l.

Bartha Dénes. Az énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámig. IK. 274—287.; 382—397. l.

Beke Ödön. Mesenyom a legelső magyar szolásgyűjteményben. Ethnogr. 31. l.

Berényi László. A színház válsága. Élet. 281—285. l.

Berthe Nándor. Tizennégy év Erdély magyar irodalmából. Vasárnap. 503—505. l.

Berzeviczy Albert. Egységes magyar irodalom. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 242—245. l.

Berzeviczy Albert. Irodalmi viszonyaink az összeomlás után. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 247—251. l.

Berzeviczy Albert. Shakespeare-fordításainkról. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 245—247. l.

Berzeviczy Albert. Száz év előtt. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 35—42. l.

Biczó Ferenc. Somogy vármegye szerepe a magyar irodalomban. (A kaposvári leányliceum 1931/32. értesítője.) — *Ism. N. S. Irodört.* 9. l.

Biró Bertalan. Várnélküli irodalom. M. Kultúra. 50—51. l.

Biró Lajos Pál. A Nemzeti Színház története 1837—1841. 147 l. — *Ism. Színnyei Ferenc.* IK. 93. l. — (y.) Ung. Jahrb. XII. k. 182—183. l.

Bisztray Gyula. Írónk a tükör előtt. M. Szemle. XV. k. 58—68. l.

Bisztray Gyula. Színházi esték. M. Szemle. XIV. k. 36—43. l.

B. O. Nemzeti és nemzetietlen irodalom. Ujs. 70. sz.

Brisits Frigyes. Az irodalmi értékelés válsága. Élet. 17—18. l.

Buday Erzsébet. A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig. 1930.) 54 l. — *Ism. Kerekes Emil.* IK. 325. l.

Csahíen Károly. Pest-Buda irodalmi élete. (1780—1830.) I. k. 145 l. — *Ism. P. Hirl.* 130. sz.

Császár Elemér. Én és a méltóságos asszony, vagy van-e magyar irodalom? M. Otthon. 2. sz.

Császár Károly. Irodalmi napló. Pásztortűz. 278—279. l.

Csáthy Gyula. Az olasz pásztorköltészet és hatásai irodalmunkban. (A pécsi Zrínyi Miklós reálisk. 1931/32. értesítője.) — *Ism. N. S. Irodört.* 82—83. l.

Delly Szabó Géza. Székely, csángó és kalotaszegi népdalok. — *Ism. Pásztortűz.* 3. sz.

Dénes Béla. Szabad légkör, független kritika. Ujs. 209. sz.

Dénes Tibor. A magyar műbírálat mesterei. Képzőművészet. 207—210.; 236—239. l.

Dénes Tibor. A mai magyar irodalmi élet. Fialat Magyarság. 40—41. l. és 73—74. l.

Dénes Tibor. Irodalmi életünk tényezői. Fialat Magyarság. 53—54. l.

Dettre János. Alföldi irodalom. Széphalom. 63—64. l.

Dézi Lajos. Régi magyar verseskönyvek ismertetése. IK. 173—184.; 288—301. l.

Dóczy Jenő. Fialat írók között. Magyarság. 65. sz.

Dóczy Jenő. Új népiesség. Magyarság. 101. l.

Dombi Béla. A drámaírás kísérletei Magyarországon a XVI—XVII. században. Pécs. 196 l. — *Ism. P. Hirl.* 268. sz. — *Turóczi-Trostler, Josef.* P. Lloyd 295. esti sz.

Domokos Péter Pál. A moldvai magyarság. Kézdivásárhely. 303 l. — *Ism. Szentimrei Jenő.* Erd. Helikon. 96—100. l. — *Szilády Zoltán.* Prot.

Szemle. 436. l. — Szász Zsombor. M. Szemle. XIV. k. 269—272. l. — Csűry Bálint. Pásztorház. 5. sz. — Tóth László. M. Kultúra. 475—477. l. — Buday Árpád. Debr. Szle. 317—318. l.

Dömötör Sándor. A betyár kendője. Népünk és Nyelvünk. 31—34.; 73—76. l.

Dömötör Sándor. A nyelvújítás és egyéb irodalmi vonatkozások a régi Debreceni Kalendáriumban. Debr. Szle. 357—364. l.

Dömötör Sándor. Szent Iván énekéhez. Ethnogr. 29—30. l.

Elekes Dezső. Budapest irodalmi termelése. Városi Szemle. 2. sz.

— *Farkas Gyula.* A «fiatal Magyarország» kora. 318 + (1) l. — Ism. Nagy József. IK. 210—213. l. — ss Nkelet. 430—431. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 401—402. l. — Kocsis Lénárd. Pannonh. Szemle. 177—178. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 129—132. l. — Keresztury Dezső. Minerva. 31—43. l. — Eckhardt Sándor. M. Szemle. XI. 264—268. l. — Ligeti Ernő. Pásztorház. 219. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 183—185. l. — Turóczi-Troszler, Josef. P. Lloyd. 53. esti sz. — Goitein György M. — Zsidó Szle. 358—360. l. — Hungarus Viator. Debr. Szle. 431—432. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 7. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 68. sz.

Farkas, Julius. Deutsch-ungarische geistige Auseinandersetzung im Vormärz. Ung. Jahrb. XII. k. 1—20. l.

Féja Géza. Parasztok előretörése. Erd. Helikon 504—505. l.

Fellner Alfréd. Az állami színházokról. P. Napló. 36. sz.

Ferenczi Miklós. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év. Erd. Múz. 362—378. l.

Földi Mihály. Író a válságban. Nyugat. 300—311. l.

Gálos Magda. Schiller Räuberének egy ismeretlen régi fordítása. IK. 200—205. l.

Gálos Rezső. Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez. Győr. 31 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 435—436. l.

Gálos Rezső. A magyar műdal kezdete a XVIII. században. IK. 354—375. l.

Gálos Rezső. A XVIII. század első magyar leoninusai. M. Nyelv. 111—112. l.

Gálos Rezső. Ismeretlen testőrírók. IK. 311—312. l.

Gergely Boriska. Erdélyi Írók. Reggeli Újság Melléklete. Ujvidék. 2. sz.

Gergely István. Strófkák a Nemzeti Színházról. Bp. Hirl. 13. sz.

Grandpierre Emil, ifj. Színház és világszemlélet. Erd. Helikon. 417—424. l.

Gulyás József. Az Attila-monda egy érdekes feldolgozása a XVIII. századból. IK. 194—196. l.

Gulyás József. Dalkultusz a pataki iskolában. Sárospatak. 14 l. — Ism. Irodört. 50. l.

Gulyás József. Néhány Comenius-fordítás. Sárospatak. 35 l.

Gulyás Pál. A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. 2°. 272 l. + 68 mell. — Ism. Rédey Tivadar. Bpti Szemle. 227. köt. 120—122. l. — Fitz József. Századok. 191—197. l. — Kozocsa Sándor. IK. 433—435. l. — Pukanszky Kádár Jolán. M. Könyvszle. 1931. 347—350. l.

Gyalui Farkas. Goethe Faustjának első előadása magyar színpadon. Bp. Hirl. III. 25.

Gy. E. A 30 éves «Bokréta» költői. Kálv. Szemle 103. l.

György Lajos. Az ártatlan Csimaz. Irodört. 47—48. l.

György Lajos. Egy középkori Sibilla-vers régi magyar irodalmunkban. (A Szt. István Akadémia Felolvasásai I. 4.) Pécs. 102 l. — Ism. Bartoniek Emma. Századok. 453. l.

György Lajos. Eulenspiegel magyar nyomai. Kolozsvár. 41 l. — Ism. Fischer Aladár. Vasárnap. 97. l. — (y) Ung. Jahrb. 363. l.

Halász Gábor. A kritika mai hivatása. Ujs. 13. sz.

Halász Gábor. Új irányok a világirodalomban. Nyugat. II. 526—528. l.

Hamvas Béla. Magyar elbeszélők svéd nyelven. Nkelet. 661—662. l.

- Hankiss János.* A realizmus kritikája. Nkelet. 809—812. l.
- Hankiss János.* Emberismeret és irodalom. Debr. Szle. 417—422. l.
- Hankiss János.* Nemzetkép és irodalomkutatás. Minerva. 149—166. l.
- Hankiss János és Juhász Géza.* Panorama de la Litterature Hongroise contemporaine. Paris. 348 l. — Ism. Elek Oszkár. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 155—156. l. — Tronchon, Henri. Gazette de Hongrie. 11. sz.
- Haraszthy Gyula.* Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. Bpti Szemle. 227. köt. 55—79; 183—200; 312—335. l. Önállóan is: l. F. 44. sz. 68. l.
- Harsányi Gréte.* A színház válsága. M. Kultúra. 103—106. l.
- Harsányi István.* Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak. 56 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 93—94. l.
- Hatvany Lajos.* A magyar irodalom kisajátítása. Századunk. 96—107. l.
- Hatvany Lajos.* Elfeledett írók, elveszett könyvek. M. Hirl. 19., 42., 60. sz.
- Hatvany, Ludwig.* Goethe und die ungarischen Literaten. P. Lloyd. 66. reggeli sz.
- Helmezy István.* A klasszikus irodalom hatása magyar nyelvű irodalmunkban a XVI. század közepéig. (1930.) 32 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 323—324. l.
- Hevesi Sándor.* Társadalom és színház. Bp. Hirl. 290. sz.
- Hodossy Béla.* A Magyar Református Kántorkönyv. Prot. Szle. 531—540. l. — Árokháty Béla válasza. U. o. 640—646. l.
- Hofbauer László.* Az Erdélyi Hiradó története. (1827—1848.) Erd. Múzeum. 57—72. l. Önállóan is.
- Hont Ferencz.* A színjáték. (Tanulmány.) Buday György színpadterveivel (A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának III. kötete). Szeged. 55 l. — Ism. Literatura. 545. l. — Rabinovszky Márkus. Századunk. 376—378. l. — P. Hirl. 183. sz. — Sós Endre. M. Hirl. 96. sz.
- Hont Ferencz.* A tömegek színháza. Népszava. 1. sz.
- Horváth Cyrill.* Kódexeink skolasztikus elemei. IK. 121—139.; 233—243.; 345—353. l.
- Horváth János.* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 311 l. — Ism. Fritz Valjavec. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 258—260. l. — Hungarus Viator. Debr. Szle. 430—431. l.
- Hory Tussy.* Erdélyi irodalom az olasz sajtóban. Pásztortűz. 126. l.
- Ijjas Antal.* A dunántúli katolikus irodalom. M. Kultúra. 196—200. l.
- Ijjas Antal.* Irodalmi élet. M. Kultúra. 372—375. l.
- Ijjas Antal.* Proletár-irodalom. M. Kultúra. 60—65. l.
- Illés Endre.* Ötven új magyar regény. Nyugat. 662—664. l.
- Imre Ilma.* Balassa Bálint hatása a XVII. sz. névtelen költőire (a Vásárhelyi Daloskönyv alapján). 155 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 92—93. l.
- Incze Gábor.* A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. (Theologiai Tanulmányok. 15. sz.) 200 l. — Ism. Révész Imre. Prot. Szemle. 269—274. l. — Ifj. Kristóf György. Erd. Múz. 375. l. — (m. e.) Magyarság. 2. sz.
- Jakubovich Emil.* A székely-derzsi rovásírásos téglák. M. Nyelv. 264—274. l.
- Jakubovich Emil.* Két új Anonymus-jelölt. M. Nyelv. 193—199. l.
- Jakubovich Emil.* Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához. M. Nyelv. 1931. 265—276. l. Önállóan is: 14 l. — Ism. Irod. tört. 20. l. — Deér József. Századok 94—95. l. — Literatura. 382. l. — (—a.) Ujs. 15. sz.
- Joó Tibor.* Szellemtörténet. Nyugat. 110—113. l.
- K. Marosvécsi napok.* Erd. Helikon. 497—500. l.
- Kádár Jolán, Pukánszkyne.* Goethes Dramen auf den ungarländischen Bühnen. (1774—1874.) Deutsch-Ung. Heimatsbl. 119—148. l.
- Kádár Jolán, Pukánszkyne.* Magyar Goethe-előadások statisztikája. IK. 305—308. l.
- Kállay Miklós.* A magyar költészet új ösvényein. M. Szemle. XVI. k. 241—254. l.

- Kállay Miklós.* Új áramlatok a magyar irodalomban. Diarium. 141. l.
Kállay Miklós. Vezetünk az irodalomban. Nemz. Ujs. 290. sz. melléklete.
Karafiáth Jenő. Irodalom és államhatalom. Literatura. 674—677. l.
Kardos Tibor. A laikus mozgalom magyar bibliája. 32 l. — *Ism.* Pannonh. Szemle. 89. l.
Kárpáti Aurél. Klasszikus és romantikus költő. P. Napló. 7. sz.
Kárpáti Aurél. Korszerűtlen elmélkedés a korszerű drámáról. P. Napló. 290. sz.
Kárpáti Aurél. Utazás a Nemzeti körül. P. Napló. 141. sz.
Kastner Jenő. A Jókai-kódex és az observans kódexirodalom. EPhK. 203—211. l.
Kemény Ferencz. Magyarírók, magyar költők angolul. P. Hirl. 19. sz.
Kemény István. Német torzkép a magyar irodalomról. M. Hirl. 25. sz.
Kemény Katalin. Erdélyi emlékirók. Erd. Múzeum. 180—204.; 241—271. l.
Önállóan is. — *Ism.* (ma.) Pásztortűz. 382. l.
(K—i.) Literatur und Nation. P. Lloyd. 45. reggeli sz.
Kilián Zoltán. A hangos könyv. M. Szemle. XIV. k. 246—254. l.
Kiss Ernő. A százéves magyar társadalmi regény. Debr. Szemle. 187—194. l.
Klein Valeska. Allandósult elemek a magyar népdalszövegekben. Szeged. 63 l. — *Ism.* (y.) Ung. Jahrb. 387. l.
Kóbor Tamás. Az Ujság harmincéves jubileuma. Ujs. 284. sz.
Kodály Zoltán. Népdal és a közönség. Ujs. 23. sz.
Kodolányi János. Irodalompolitika. P. Napló. 84. sz.
Komlós Aladár. A kritikus problémája. Nyugat. II. 160—167. l.
Komlós Aladár. A líra fordulóján. Nyugat. 273—279. l.
Kont. Irodalmi társaságok. Nkelet. 381—382. l.
Kós Károly Könyv-, irodalom- és író-válság. Erd. Helikon. 75—76. l.
Kosztolányi Dezső. Író a válaszüton. A P. Hirl. Vas. 17. sz.
Kosztolányi Dezső. Író és bátorság. Nyugat. 121—131. l. és P. Hirl. 6. sz. — *Móricz Zsigmond válasza:* Sub rosa. Nyugat. 131. l.
Kosztolányi, Désiré. L'instrument de la littérature hongroise. Gazette de Hongrie. 45. sz.
Kovács György. A katolikus könyv. Élet. 231. l.
Kovács László. Az Erdélyi Helikon irodalomtörténeti pályázata. Pásztortűz. 276. l.
Kovács László. Irodalmunk és napilapjaink. Pásztortűz. 225—226. l.
Kovács László. Két szabadtéri előadás. Erd. Helikon. 585—586. l.
Kovács László. Magyar irodalomtörténet. Erd. Helikon. 441. l.
Kozma Antal. Fénelon Télémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. Pécs. 77 l. — *Ism.* E. S. EPhK. 75—76. l. — *Irod-tört.* 83—84. l. — Tronchon, Henri. Gazette de Hongrie. 44. sz.
Kozma Magda. A magyar történeti vígjáték. 40 l. — *Ism.* Irod-tört. 107. l.
Kozocsa Sándor. Irodalomtörténeti repertorium. 1931 első fele. IK. 106—120. l. és 217—232. l. — 1931 második fele. U. o. 330—344., 446—448. l.
Kozocsa Sándor. Moderne ungarische Lyrik. P. Lloyd. 221. esti sz.
Kozocsa Sándor. Robinson-nyomok. IK. 206. l. — *Ism.* Irod-tört. 90. l.
Kristóf György. Kritikai szempontok az erdélyi magyar irodalmi életben. Kolozsvár. 125 l. — *Ism.* Kocsis Lénárd. IK. 213—215. l. — *Irod-tört.* 84. l. — (B. L.) Élet. 376. l.
Kukuljevič József. Ami a hadifogoly-regényekből kimaradt. M. Kultúra. 235—237. l.
Kulcsár György. Mi a nemzeti irodalom? Ujs. 70. sz.
Kun Andor. Az abszolutizmus korának újságírói. A Sajtó. 200—202. l.
Kunszery Gyula. A nézőtér dramaturgiája. Élet. 377—380. l.
Kurzweil Géza. Új embertípus — új ízlés — új irodalom. Pannonh. Szemle. 233—243. l.
Laczkó Géza. Az irodalom válsága. P. Napló. 273. sz.
Lakatos Imre. Ujságírás. Erd. Helikon. 321—329.; 399—406. l.

- László István.* Tanu. Széphalom. 131—132. l.
- Lendvai István.* Katolicizmus és regényírás. M. Kultúra. 118—120. l.
- Lendvai István.* Színház. Képes Krónika. 25. sz.
- Lendvai István.* Zsidóság és irodalom. M. Kultúra. 240—242. l.
- Lesznai Anna.* Virágos szerelem. (Magyar költők szerelmes versei.) — Ism. P. Lloyd. 284. esti sz.
- Ligeti Ernő.* A marosvécsi Helikon. Literatura. 612—613. l.
- Ligeti Ernő.* Az irodalom társadalmi funkciója. Erd. Helikon. 166—172. l.
- L. K. Tolnay* (sic!) Vilmos a dunántúli irodalomról. Dunántúli Helikon. 4—5. l.
- Lőrincz Jenő.* A XX. század magyar lírikusainak főproblémái. (A makói áll. reálgimnázium 1931/32. értesítője.) — Ism. N. S. Irodört. 84. l.
- Lukinich Imre.* A történelmi regényről. Literatura. 559—560. l.
- Makkai Sándor.* «Csak énekeljenek.» Erd. Helikon. 4—9. l.
- Márai Sándor.* Valami az irodalomról. Ujság. 108. sz.
- Márkus László.* Könyvek és emberek. Nemz. Ujs. 112. sz.
- Mészöly Gedeon.* «Az ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílus-történeti módszerű magyarázatát»-ból mutatóvány. Nyelvtudományi Közl. 1931. 54—67. l.
- Molnár Jenő.* Látogatás Goga Oktáviánál. (Harmadfélórás beszélgetés Petőfiről, Adyról, Madáchról, Mikszáthról és a székely népről.) M. Hirl. 204. sz.
- Molter Károly.* Irodalmi sansculottizmus. Prot. Szemle. 297—303. l.
- Molter Károly és Makkai Sándor.* Jelentés az Erdélyi Helikon irodalmi pályázatáról. Erd. Helikon. 442—457. l.
- Móricz Zsigmond.* Mai dekamerón. Az új írók. (Elbeszélések.) 201. (3) l. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon. 139—141. l. — Németh László. Nyugat. 7—9. l. — Bolyai Zoltán. Korunk. 72—74. l. — Féja Géza. Előőrs. 1—2. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 18. esti sz. — Rónay György. Perspektiva. 84—86. l. — Relle Pál. M. Hirl. 2. sz. — (e. a.) Ujs. 1. sz.
- Móricz Zsigmond.* Elhullanak a fáradt fiatalok. Nyugat. 348—349. l.
- Móricz Zsigmond.* Huszonöt év. Nyugat. 1—4. l. és 65—68. l.
- Muzsnai Ágnes.* Victor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs. (1930.) 38 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 324. l.
- Müller Gyula.* A költő lelki válsága a modern társadalomban. M. Kultúra. 523—525. l.
- Nagy László, S.* Harc a végeken (Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából.) Kolozsvár. 61 l. — Ism. Szondy György. Debr. Szle. 288. l.
- Nagy Miklós.* Kritika a kritikáról. M. Kultúra. 388—389. l.
- (n. e.) Nemzet és irodalom. Bp. Hirl. 108. sz.
- Négyesy László.* Az irodalmi fejlődés szabadsága. Bp. Szemle. 225. k. 188—197. l. — Ism. Irodört. 86—87. l. — Kárpáti Győző. Kath. Szle. 142—143. l.
- Négyesy László.* Hat esztendő magyar kritikai irodalma. Jelentés az 1931. évi Greguss-jutalomról. Bp. Szemle. 224. k. 282—287. l. és Kisf. Társ. Évl. 58. k. 300—305. l.
- Németh Antal.* A XX. század színházi törekvései. M. Szemle. XIV. k. 194—200. l.
- Németh László.* A Nyugat elődei. Tanu. 68—90. l.
- Németh László.* Új regények. Tanu. 36—50. l.
- Némethy Viktor.* Irodalom és valóságsszemlélet. Korunk. 844—846. l.
- Neufeld Béla.* Irodalom és életforma. Korunk 300—301. l.
- Nyitrai Nagy László.* Módszertani széljegyzetek irodalom-tudományunk legújabb terméséhez. EPhK. 53—56. l.
- D'Olay, François.* Lamartine et les Hongrois. Gazette de Hongrie. 43. sz.
- Oláh Gábor.* Költők és írók. (Tanulmányok.) Debrecen. 308 + (2) l. — Ism. P. Lloyd. 284. esti sz. — 8 Orai Ujs. 275. sz.
- Olasz Péter.* A serdülő fiú a magyar regényben. 100 l. — Ism. H. G. Nyugat. II. 341. l. — Irodört. 108. l. — (—6.) Új Nemz. 170. sz. — Ijjas

Antal. M. Kultura 491. l. — (y.) Ung. Jahrb. 365. l. — P. L. Korunk Szava. 12. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 39. sz.

Omega. Az irodalom jövője. Uj Nemz. 25. sz.

Omega. Élet és irodalom. Uj Nemz. 52. sz.

Oravecz Eleonóra. Az ötvenes évek kritikájának története a folyóiratokban és a napilapokban. Győr. 82, (2) l.

Pál István. Budapest a magyar költészetben. Pécs. 88 l. — Ism. . . . yi. Páztortűz. 124. l. — Nyitrai Nagy L. EPhK. 55—56. l. — (Kozocsa Sándor.)

Igaz Szó. 10. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 234. esti sz. — Irodrtört. 108. l. — Szigethy Endre. Nemz. Ujs. 78. sz. — M. Hirl. 75. sz.

Pán Imre. Régi magyar mecénások. Literatura. 528—532. l.

Pazurkievicz Szaniszló. A mai magyar irodalom. Przeglad Humanistyczny. 1930. és 1931. évf. — Ism. Tófalvi György. Erd. Műz. 350—360. l.

Péczezy László. A XVI. századi énekköltés formái. Klny a keszthelyi reálgimnázium 1930/31. értesítőjéből. Keszthely. 63 l. — Ism. Szabolcsi Bence. IK. 102—104. l.

Péczezy Ödön. Elvek és költészeti irányok az 1890-es évek irodalmában. 50, (2) l.

Peéry Rezső. Uj irodalom Szlovenszkon. Korunk. 724—729. l.

Perédy György. A Szigligeti Társaság döntése irodalmi pályázatairól. Páztortűz. 144. l.

Pintér Ferenc. Író és közönség. Társadalmunk. 1—2. sz.

Pintér Jenő. Magyar irodalomtörténte. Tudományos rendszerezés. IV. kötet. A XVIII. sz. irodalma. 956 l. — Ism. V. M. Nkelet. 129—131. l. — Irodrtört. 13. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 174—175. l. — T. I. Debr. Szemle. 40. l. — r. r. Uj Nemz. 46. sz. — Várdai Béla. Kath. Szle. 311—313. l. — sz. e. r. Széphalom. 78. l. — B. A. Magyarság. 42. sz.

Pintér Jenő. Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. V. kötet. A magyar irod. a XIX. sz. első harmadában. 940 l. — Ism. EPhK. 242. l. — Sajó Sándor. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 115—119. l. — Balázs Sándor. Uj Idők. 765. l. — K. A. P. Napló. 287. sz. — (k. i.) M. Hirl. 285. sz. — Nemz. Ujs. 278. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 51. sz.

Pitroff Pál. A szépirodalom esztétikája. (Szent István Könyvek. 107. sz.) 151 l. — Ism. Korunk Szava. 24. sz.

Pitroff Pál. Kiadók, szerkesztők és honoráriumok száz év előtt. Nemz. Ujs. 36. sz.

Pongrácz Elemér. Ismeretlen irodalom. (Versek és költők, akiket elfeledtek.) Nemz. Ujs. 65. sz.

Pongrácz Kálmán. A felvidéki fiatalok folyóirata. M. Szle. XVI. k. 271—273. l.

Pongrácz Lajos, ifj. Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. 55 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 91. l.

Pukánszky Béla. Hegel és magyar közönsége. Minerva. 3—21. l.

Pünkösti Andor. A Nemzeti Színházról. Ujs. 233. sz. és Ujs. 133. sz.

Pünkösti Andor. Corvin, Vojnits, Pen. Ujs. 45. sz.

Pünkösti Andor. Elnémult színház. Ujs. 72. sz.

Pünkösti Andor. Feltűkriticusok. Ujs. 267. sz.

Pünkösti Andor. Színház igazgató nélkül. Ujs. 216. sz.

Pünkösti Andor. Új írói front. Ujs. 75. sz.

Quidam. A «Nyugat» 25 éves. Nkelet. 455—456. l.

Quidam. Irodalmi rosta. Nkelet. 381. l.

(—r.) Erdélyi Katolikus Akadémia. Páztortűz. 294—295. l.

Radó Antal. A magyar irodalom egy Weltliteratur görbe tükrén. Bp. Hirl. 25. sz. melléklete.

Radó Gyula. Az ifjúság proletarizálódása és az irodalom. Dunántúli Helikon. 13—16. l.

Rass Károly. Költők hitvallása. Vasárnap. 284—287; 304—308; 324—327. l.

Rausch Géza. A színházi évad mérlege. M. Kultúra. 55—58. l.

- Rédey Tivadar.* A fővárosi sajtó szerepe az irodalomban. Nkelet. 701—706. l. Knyomatban is: 8 l. — *Ism. Literatura.* 746. l.
- Reményi József.* Magyar író amerikai naplójából. *M. Minerva* 52—55.; 81—83.; 110—112. l. és *Erd. Helikon.* 282—284. l. *Meg Prot. Szemle.* 235—237. l.
- Reményik Sándor.* A Pásztortűz barátaihoz. *Pásztortűz.* 1. sz. 3—4. l.
- Reza Dezső.* A Nemzeti Színház levelesládájából. *IK.* 185—194. l.
- Reza Dezső.* Nemzeti Színház. *Képes Krónika.* 50. sz.
- (*r. m.*) «A vénék diktatúrája.» *Literatura.* 631—633. l.
- (*Rm.*) *Tanu. Nemz. Ujs.* 227. sz.
- Rodrigo.* Gondolatok a Pen-kongresszus felől. Nkelet. 452—454. l.
- Rónay Mária.* Jobb és bal. *Literatura.* 509—513. l.
- Sajó Sándor.* Bírálló jelentés a Sebestyén-féle Attila-pályázatról. *Kisf. Társ. Évk.* 58. k. 305—312. l.
- Salánki József.* Gergelynap versek. *Debr. Szemle.* 107—110. l.
- Salgó Ernő.* Művészet és mesterség. *P. Napló.* 78. sz.
- Schöpflin Aladár.* Az indulás. *Nyugat.* 74—76. l.
- Schöpflin Aladár.* Az irodalom és a konzulok. *Nyugat.* 618—620. l.
- Schöpflin Aladár.* Bemutatók. *Nyugat.* II. 290—291. l.
- Sebestyén Károly.* Gondolatok a tragikumról. *Kisf. Társ. Évl.* 58. k. 173—191. l.
- Sebestyén, Karl.* Romane und Novellen. *P. Lloyd.* 83. esti sz.
- Semetkay József.* Miért hiányzik irodalmunkból a mai kisváros és falu életének képe? *Nemz. Ujs.* 198. sz.
- Semper Viktor.* Börtönviselt írók. *Literatura.* 326—332. l.
- Serly Lajos.* A kolozsvári színház szebb napjaiból. *Pásztortűz.* 132—133. l.
- Siklóssy László.* A magyar sajtó száz év előtt. *A Sajtó.* 71—77. l.
- Siklóssy László.* Az országgyűlési sajtószolgálat centenáriuma. *A Sajtó.* 355—360. l.
- Skala István.* Irodalmunk és kritikánk. *Nemz. Ujs.* 230. sz.
- s *L—.* Van-e nemzeti írónk? *Ujs.* 70. sz.
- Solymossy Sándor.* A magyar ösvallás. *M. Szemle.* XV. k. 105—114. l.
- Solymossy Sándor.* A magyarság faji összetétele. Nkelet. 233—237; 305—308. l.
- Somogyvári Gyula, vitéz és Voinovich Géza.* Rádióműsor—hangjáték—dramatizálás. *Bp. Szemle.* 224. köt. 475—480. l.
- Sós Endre.* A líra válsága. *M. Hírl.* 7. sz.
- Spectator.* A Balatoni íróhét. Nkelet. 755—756. l.
- Staud Géza.* Az orientalizmus a magyar romantikában. (1931.) 162 l.
- *Ism. Kerekes Emil.* *IK.* 324. l. — —h —a. *M. Középisk.* 55—56. l.
- Staud Géza.* Dráma és irodalom. *Élet.* 1—4. l.
- Steier Lajos.* Magyar Masaryk-akadémia. *M. Szemle.* XIV. k. 176—187. l.
- Supka Géza.* A magyar író 1932-ben. *Literatura.* 678—682. l.
- Surányi Miklós.* Az új regény. *M. Szemle.* XIV. k. 329—339. l.
- Surányi Miklós.* Valóság és költészet. *Új Idők.* 413—414. l.
- Szabó József.* Visszapillantás a Protestáns Szemlére. *Prot. Szemle.* 617—622. l.
- Szabó József, Sz.* Barokk-szellem és műveltség. *Prot. Szemle.* 309—316. l.
- Szabó László, Cs.* Irodalom és speciális feladat. *Nyugat.* 719—721. l.
- Szabó Lőrinc.* A szabadversről és egyebekről. *Széphalom.* 20—21. l.
- Szabó Lőrinc.* Az irodalom propagandájáról. *P. Napló.* 203. sz.
- Szabó Zoltán.* Mai Műzsa arca. *Fiatall Magyarság.* 86—88. l.
- Szabolcsi Bence.* A XVI. század magyar históriás zenéje. 48 l. — *Ism. Irodört.* 51. l.
- Szacsavay Gusztáv.* Színház és gazdaság. *Korunk.* 358—361. l.
- Szalay István.* Az irodalom tételei. *Korunk.* 54—55. l.
- Szász Károly.* A múlt esztendő magyar drámairodalma. (Jelentés az 1931. évi Vojnits-jutalomról.) *Bp. Szemle.* 225. köt. 136—147. l.
- Szász Károly.* A Színművészeti Akadémia. *Bp. Hírl.* 84. sz.

- Szász Károly.* Erdélyi emlékek. Pásztortűz. 158—159.; 247—248. l.
Szász Károly. Színházi emlékek. Bp. Hirl. 111. sz.
Szász Zoltán. Az író a keresztűzben. Nyugat. 11—20. l.
Szász Zoltán. Baloldaliság és jobboldaliság az irodalomban. P. Napló 84. sz.
Szász Zoltán. Jegyzetek a színházról. P. Napló. 278. sz.
Szélpál Árpád. A 25 éves Nyugat jubileumi estje. Népszava. 9. sz.
Szemlér Ferenc, J. Új irodalom, új élet. Erd. Helikon. 115—116. l.
Szentgyörgyi Anna. Az író és a gyakorlat. Korunk. 219—221. l.
Szentgyörgyi Anna. Író és irodalom. Korunk. 466. l.
Szentimrei Jenő. Ki nyerte az új magyar irodalomtörténet százezer lei pályázatát? M. Hirl. 183. sz.
Szentimrei Jenő. Indul a szezon. M. Hirl. 210. sz.
Szentimrei Jenő. Erdély magyar irodalma 13 év alatt. Reggeli Ujság melléklete. 24. sz.
Szentimrei Jenő. Az irodalom: élet. Erd. Helikon. 12—14. l.
Szép Ernő. Magyar drámák a bécsi színpadokon. (1930) 105 l. —
Ism. Kerekes Emil. IK. 326. l. — Tronchon, Henri. Gazette de Hongrie. 44. sz.
Szerb Antal. Magyar preromantika. 69 l. — Ism. Halász Gábor. Századok. 467. l.
Szerb Antal. Bevezetés magyar irodalom történetéhez. Erd. Helikon 515—527. l.
Szerényi Zoltán. Régi nagy komédiások. Képes Krónika. 15. sz.
Szigetvári Iván. Kisebb munkái. (Irodalmi tanulmányok.) 2. kiad. 360 l. — Ism. Irodört. 51. l.
Sziklay János. Veszprém város az irodalomban és művészetben. Cell-dömlök. 370 l. — Ism. M. Kultúra. 491. l. — Várdai Béla. Kath. Szle. II. 479—480. l. — P. Hirl. 240. sz. — i. P. Napló. 278. sz. — Halmi Bódog. M. Hirl. 246. sz. — Nemz. Ujs. 249. sz.
Szilágyi Ernő. A ma munkája. Ujs. 209. sz.
Szinnyei Ferenc. Elbeszélőink egymásrahatása a Bach-korszakban. IK. 1—18. l.
Szinnyei Ferenc. Irodalmi életünk a szabadságharc után. Kath. Szle. 439—446. l.
Szira Béla. A katolikus szépirodalom kérdéséhez. Korunk Szava. 21. sz.
Szkerlacs Jován-Polácsi János. Magyar befolyás a szerb irodalomra 1848-tól 1871-ig. Reggeli Ujság melléklete. 1931. 24 l.
(Sz. L.) Vidéki líra. P. Napló. 209., 215. sz.
Szendy György. A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora. Prot. Szemle. 398—409. l. — Ism. Literatura. 575. l.
Szöllösi Zsigmond. Írói siker. Ujs. 285. sz.
Szudy Elemér. Az írás és az irodalom. M. Szemle. XIV. k. 155—161. l. (—t.) Irodalmi színház. P. Napló. 261. sz.
Tamás Ernő. A színíráló és a színpad. Literatura. 606—608. l.
Tamási Aron. Fordulópont az erdélyi irodalomban. M. Hirl. 216. sz.
Tamási Aron. Székely irodalom. M. Hirl. 228. sz.
t. g. Folyóiratok a mérlegen. Fialat Magyarság. 142—143. l.
—th. — A tanár és az irodalom. Magyarság. 44. sz.
Thienemann Tivadar. Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiad. Pécs. XV, 252 l. — Ism. Hungarus Viator. Debr. Szemle. 115. l.
Thury Lajos. Az állam színházai. Magyarság. 42. sz.
Timár Kálmán. Legrégibb bibliafordításunk eredete. Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint biblíája-e? (Irodalomtörténeti tanulmány.) Kalocsa. 36 l. — Ism. Waldapfel József. IK. 98—101. l. — P. J. Irodalomtört. 15. l. — Szendy László M. Kultúra. 234—235. l.
Timár Kálmán. Legrégibb magyar biblíánk naptára és helyesírása. A bibliafordítás eredete. Kalocsa. 32 l. — Ism. Waldapfel József. IK. 98—101. l. — P. J. Irodört. 15—16. l. — Szendy László. M. Kultúra. 234—235. l.
Timár Kálmán. A Lázár-kódex forrásai. (Második bef. közl.) IK. 32—40. l.

- Timár Kálmán.* Perdöntés a legrégibb magyar bibliafordítás irodalmi perében. Győri Szle. 107—114. l.
- Tersánszky J. Jenő.* Irodalmi destrukció? Nyugat. 206—211. l.
- Tolnai Gábor.* A szabadvers és a lírai formák válsága. (Formatörténeti tanulmány.) Szeged. 31 l. — *Ism. Mérey Ferenc.* Nkelet. 359—360. l. — *Gunda Béla.* Erd. Helikon. 284—285. l. — *Irodört.* 16. l. — *Pásztortüz.* 125. l.
- Tolnai Vilmos.* A nyelvújítás. (1929.) 240 l. — *Ism. Papp István.* Bp. Szemle. 224. köt. 464—469. l.
- Tóth Dénes.* A magyar népszínmű zenei kialakulása. 64 l. — *Ism. Kerekes Emil.* IK. 325. l.
- Tóth Lajos.* A magyar népszínmű története. 57 l.
- Török Sophie.* Nők az irodalomban Nyugat. II. 627—630. l.
- Trostler, Josef.* Goethe und die neuere ungarische Literatur. Deutsch-Ung. Heimatsbl. 164—182. l. — *Ism. —ti. P. Lloyd.* 116. esti sz. — *M. Hirl.* 165. sz.
- Turóczi-Trostler.* Uj Nyugat. P. Lloyd. 227. esti sz.
- Váczy Péter.* Szellemtörténet. Nyugat. 106—109. l.
- Valjavec, Fritz.* Zu den Richtlinien der ungarischen Aufklärungsforschung. Ung. Jahrb. 215—234. l.
- Várady Ernő.* Kettészakadt-e a magyar irodalom. Ujs. 70. sz.
- Vértessy Miklós.* A magyar dráma 1867—71. 55 l.
- Vikár Béla.* A Szász Károlyok. Literatura. 354—356. l.
- Voinovich Géza.* A Nemzeti Színház és feladatai. Bp. Hirl. 115. sz.
- Waldapfel József.* A jártas-költés fő-legény. IK. 196—198. l.
- Waldapfel, Josef.* Die Nachwirkung der «Sagen der ungarischen Vorzeit». Deutsch-Ung. Heimatsbl. 42—50. l.
- X. Y. Z.* Der Pen-Klub vor dem Scheidewege (Eine Gefahr für die ungarische Literatur.) P. Lloyd. 126. reggeli sz.
- (—y —y.) «Magyar írás» a Felvidéken. Szegedi Hirl. 25. sz.
- Zlinszky Aladár.* Az eufemizmus. 90 l. — *Ism. Kekel Béla.* Erd. Múzeum. 122. l. — *Heller Bernát.* EPhK. 22—25. l. — *Kertész Manó.* M. Nyör. 51—54. l.
- Zlinszky Aladár.* Jelentés a Nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról. Akad. Ért. 38—49. l.
- Zsigmond Ferenc.* A magyar nemzeti irodalom története I. Debrecen. 294 l. — *Ism. Péterffy László.* Prot. Tanügyi Szle. 250—253. l.
- Zsoldos Benő.* Az erdélyi fejedelem könyvtárának magyar sajtótermékei. A Sajtó. 328—333. l.
- Zsoldos Benő.* Egy híres régi magyar nyomtatvány. A Sajtó. 267—269. l.
- Zsoldos Jenő.* A «romantikus» szó történetéhez. M. Nyör. 63—64. l. és 132—133. l.
- Zsolt Béla.* Irodalom. M. Hirl. 45. sz.
- Zsolt Béla.* Polgárság és irodalom. M. Hirl. 30. sz.
- A balatoni íróhét mérlege. Pásztortüz. 292—294. l.
- A Kisfaludy Irodalmi Kör évkönyve. (1928—30.) Összeállította: Ujlaki Géza. Győr. — *Ism. Jenei Ferenc.* Győri Szemle. 63. l.
- A mi irodalmunk almanachja. Újvidék. — *Ism. Magyarság.* 42. sz. — P. Napló. 19. sz. — *Tamás Lajos.* M. Minerva. 62. l.
- A «Napkelet» költészete. Nyugat. II. 88. l.
- Anthológia fehérvári költők verseiből. (Székesfehérvár. Pannonia-könyvtár. 12. sz.) 95 l. — *Ism. Illyés Gyula.* Nyugat. 725—726. l. — *S. E. Ujs.* 192. sz.
- A Pen-club válsága. Bp. Hirl. 68. sz. és Névtelen Jegyző júniusi sz.
- A rádió irodalom-politikája. M. Kultúra. 44—45. l.
- A Voinich-díj ellenkritikusai. Magyarság. 44. sz.
- Az Akadémia ítélete. Uj Nemzedék. 44. sz. (Vezércikk.)
- Az Arany János Társaság Évkönyve. VI. köt. Szerk.: Törös László. Nagykőrös. 180 l. — *Ism. Hungarus Viator.* Debr. Szemle. 120. l. — *Hamvas József.* Prot. Szle. 564—565. l. — *Magyarság.* 228. sz.

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve. Szerk.: György Lajos. Kolozsvár. 116 l. — *Ism. Irodört.* 82. l.
- Bessenyei-almanach. Szerk.: Szokor Pál. — *Ism. Hungarus Viator.* Debr. Szemle. 120. l.
- Élet és irodalom. Erd. Helikon. 3—4. l.
- Évkönyv. Kiadja az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság. Szerk.: Szemere Samu. (1931.) 338 l. — *Ism. B. L. Irodört.* 9—10. l.
- Három új folyóirat. *Literaúra.* 758. l.
- Hol volt . . . hol nem volt. (Emlékek.) Írta 15 magyar író. — *Ism. P. Lloyd.* 106. esti sz. — *Ujs.* 107. sz.
- Irodalmi pörök. *Nemz. Ujs.* 44. sz. (Vezércikk.)
- Irodalmi szalon. *Nyugat.* II. 657—658. l.
- Írói erkölcs. *Nyugat.* 58. l.
- Ki volt az első magyar szabadverselő? *Literatura* februári sz.
- Magyar írók spanyolul. *M. Hirl.* 246. sz.
- Mégegyszer az irodalom. *Uj Nemz.* 45. sz.
- Nagy hegyek felé. (Vidéki írók anthológiája.) Szerk.: Csermely István. Kaposvár. — *Ism. Péchy-Horváth Rezső.* M. Jövő. 115. sz.
- Novellák könyve. — *Ism. Rónay György.* *Perspektiva.* 64. l. — — k
- Nemz. Ujs.* 2. sz.
- Quelques Nouvelles Hongroises. 230 l. — *Ism. Literatura.* 735. l.
- Síralmas panasz. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 12. sz.) 97 l. — *Ism. Szabó Dávid.* 327—328. l. — *Irodört.* 51. l. — *K. B. Erd. Múz.* 245—246. l. — *F. J. Nkelet.* 891—892. l. — *O. L. EphK.* 153—154. l. — *T. T. P. Lloyd.* 140. esti sz. — *G. L. M. Hirl.* 147. sz.
- Soproni Katolikus Köri Almanach. Szerk.: Gábor Géza. Sopron. 155 l. — *Ism. M. Kultúra.* 139. l. — *K. Gy. Élet.* 184. l. — s. s. Pannonh. Szle. 195—196. l. — *Irodört.* 14. l.
- Szent Erzsébet, Szent Elek legendája, Halál himnusza. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 11. sz.) 52 l. — *Ism. Irodört.* 51. l. — *Illyés Gyula.* *Nyugat.* 404. l. — *Karácsony Sándor.* *Prot. Szemle.* 137—139. l. — *F. J. Nkelet.* 891—892. l. — *M. Hirl.* 25. sz.
- Színházi háború a hetvenes években. (Prielle Kornélia és Szigligeti Ede érdekes levélváltása.) Bp. *Hirl.* 60. sz. melléklete.
- Új arevonai (Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája.) Kolozsvár. 176 l. — *Ism. Reményik Sándor.* Erd. Helikon. 59—61. l. — *Bolyai Zoltán.* *Korunk.* 72—74. l. — *Vasárnap.* 16—17. l.
- Új Aurora. (Irodalmi Almanach.) Szerk.: Reinel János. Pozsony. 195 l. — *Ism. Irodört.* 51—52. l. — *W. Vasárnap.* 117—118. l.
- Ungerske Noveller. Fordította: Leffler Béla és Signe. Stockholm. 243 l. — *Ism. P. Lloyd.* 74. esti sz. — *Hungarus Viator.* Debr. Szle. 436. l. — *Nemz. Ujs.* 78. sz.
- Vers-infláció. *Nyugat.* 58. l.

11. Egyes írók.

- Abonyi Lajos.** *Dömötör Sándor.* A betyár kendője. Népünk és Nyelvünk. 31—34; 73—76. l.
- Móricz Pál.** Abonyi Lajos születésének századik évfordulójához. *Magyar-ság.* 285. sz.
- Abonyi Lajos centenáriuma. 8 Órai Ujs. 285. sz.
- Ábrányi Emil.** Ábrányi Emil emléktáblájának leleplezése Alsókékeden. *M. Jövő.* 182. sz.
- Acsády Károly.** 1. Április. (Versek.) 47 l. — *Ism. P. Hirl.* 235. sz. — 2. Hotel de l'Avenir. (Regényke.) 48 l. — *Ism. M. Jövő.* 4. sz.
- Ady Endre.** 1. Sânge și Aur. Traduceri din ungurește de George A. Petre. Nagyvárad. — *Ism. P. Lloyd.* 261. esti sz. — *M. Hirl.* 262. sz. — 2. Ady ismeretlen, kiadatlan versei. *Társadalmunk.* 45. sz.
- Ambrus Zoltán.** Találkozás Ady Endrével. *Nyugat.* 463—465. l.

- Babits Mihály.* Ady és Párizs. P. Napló. 75. sz.
Farkas Zoltán. Balázs Árpád Ady-illusztrációi. Nyugat. II. 231. l.
(F. G.) Hauptmann és Ady. M. Hírl. 262. sz.
Fóti J. Lajos. Ady Endre világirodalmi jelentősége. 16 l. — *Ism.* M. Hírl. 7. sz. — *Literatura.* 373. l.
Fóthy János. Ady és Párizs. P. Hírl. 74. sz.
Gulyás Pál. A debreceni Ady. Debr. Szemle. 178—182. l.
Hatvany Lajos. Ady és a fiatalság. M. Hírl. 22. sz.
Hatvany Lajos. Ady és a magyar politika. Társadalmunk. 44. sz. melléklete.
Hatvany Lajos. A magyar irodalom kisajátítása. Századunk. 96—107. l.
Hatvany Lajos. Közbeszólás. M. Hírl. 75. sz.
Hatvany Lajos előadása Ady Endréről. Esti Kurir. 239. sz.
Hlatky Endre. Óda a betűkről. (Ady Endre költeményének története.) A Sajtó. 225—228. l.
Ignotus. Ady-anekdóta. M. Hírl. 42. sz.
Kovács Géza. Aforizmák Ady Endre költészetéből. A Cél. 76—78. l.
Kováts József. Ady olaszul. Erd. Helikon. 508—509. l.
Leon Andor. Ismeretlen Ady-vers egy bécsi orvosi rendelőben. Ujs. 216. sz.
Nagy Andor. Három 33 éves történet a fiatal Adyról. Esti Kurir. 289. sz.
Nyíri Imre. A mi májusunk Ady Endre verseiben. Népszava. 88. sz.
Papp Jenő. Ebéden Ady Endre édesanyjánál. Magyarság. 279. sz.
Petri Mór. Diákom Ady Endre. Ujs. 70. sz. és M. Hírl. 95. sz.
Quidam. Adyval a Konstantinápoly-utcában. Nkelet. 379—380. l.
Révész Béla. Ady útja az Ady-versig. Nyugat. 625—639. l. — V. ö. Ady Lajos megjegyzéseit és Révész választát u. o. II. 86—87., 179—180., 233—234. l.
Rónai Mihály András. Komoly beszélgetés Csinszkával verseskönyve előtt. *Literatura.* 494—497. l.
Rónai Mihály András. Rue de Constantinople 15. *Literatura.* 309—311. l. és *Szomorú Dezső.* Ady a Konstantinápoly-utcában. P. Napló. 78. sz.
Supka Géza. Az eltorzított Ady. (Hogyan dolgozik a kiadói cenzura.) *Literatura.* 498—501. l. — V. ö. Népszava. 1. sz.
Tóth Aladár. Reinitz Béla és új Ady-dalai. Nyugat. 289—291. l.
(T—th.) Új Ady-dalok. P. Napló. 36. sz.
Ady «bárgyú nyavalys haláléneklései» és egyéb emberi tévítéletek. *Literatura.* 339—340. l.
Ady Endre édesanyja szétosztotta szegény székely családok között ősi birtokát. Magyarország. 290. sz.
A párizsi Ady-emléktábla. *Literatura.* 384. l.
Fünfhundert deutsche Schwimmhosen und zwei Ady-Gedichte. P. Lloyd. 75. reggeli sz.
Szinte személyes ügyben. Névtelen Jegyző. Májusi sz.
Agyagfalvi Hegyi István. Isten csakánya alatt. (Versek.) — *Ism.* B. A. Magyarság. 159. sz.
Aldobolyi Gaál Zsigmond. Kaltegin. (Turáni rege.) — *Ism.* A Székelység. 2. sz.
Alexander Teréz. Élni akarok! (Versek.) Kassa. — *Ism.* Melius N. József. Erd. Helikon. 212. l. — T. S. Nyugat. 226. l.
Almády Károly. Porszemek. (Versek.) — *Ism.* (Sz. L.) P. Napló. 245. sz.
Alszeghy Zsolt. Pogány Kázmér. Alszeghy Zsolt. Nemzeti Ujs. 60. sz.
Ambrus Zoltán. Giroflé és Girofla. (Regény.) — *Ism.* Uj Magazin. 5. sz.
Császár Elemér. Gyászbeszéde Ambrus Zoltán ravatalánál. Akad. Ért. 81—83. l.
Ignotus. Az Ambrus savanyúsága. M. Hírl. 72. sz.
Schöppflin Aladár. A hírlapíró Ambrus Zoltán. A Sajtó. 68—70. l.
Gergely István. Bp. Hírl. 49. sz. — *G. P.* Irod. tört. 59—60. l. — *Ignotus.* M. Hírl. 70. sz. — *Ijjas Antal.* M. Kultúra. 281—282. l. — *Just Béla.* Nkelet. 283. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 49. sz. — *Kovács László.*

Pásztortűz. 89. l. — *Lakatos László*, P. Napló. 49. sz. — *Pásztor Árpád*, P. Napló. 49. sz. — *Schöppflin Aladár*, Nyugat. 297—299. l. — *Spectator*, Erd. Helikon. 220—223. l. — *Thurzó Gábor*, Perspektíva. 93. l. — *Voinovich Géza*, Új Idők. 313—314. l. — Továbbá: Bizalom. 42. l. — Magyarság. 49. sz. — Névtelen Jegyző. Májusi sz. — P. Lloyd. 51. reggeli sz.

Andai Ernő. 1. Porcellán. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamarszínház 1931. nov. 28-án. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 149—150. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XIV. k. 40—41. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 64—65. l. — 2. Aranyfűst. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Belvárosi Színház 1932. márc. 26-án. — Ism. V. Nkelet. 363—364. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 363—364. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 320—321. l. — Thurzó Gábor. Perspektíva. 91. l. — (*dgy.*) Szegedi Hirl. 21. sz. — 3. A másik. (Színjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. dec. 16-án. — 4. Nyári kaland. (Regény.) 124 l.

Kontsek László, Porcellán. Szegedi Hirl. 4. sz.

Andrássy Ilona, Adósom vagy Élet. (Versek.) — Ism. P. Napló. 271. sz.

Angyal Emil, Tatárjárás. (Költői elbeszélés.) Győr. 32 l. — Ism. (ha.) Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 215. l.

Antal Iván, G. P. Antal Iván. Irodört. 60. l.

Antal Sándor, Garabonciás ének. (Versek.) — Ism. Mohácsi Jenő. Nyugat. 50. l.

Apponyi Albert, *Semper Viktor*, Björnson és Apponyi. Literatura. 766—768. l.

Áprily Lajos, *Berzeviczy Albert*, Elnöki üdvözlő beszéd. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 165—166. l.

Aradi-Szabó István, Szenvedők királya. (Versek.) 160 l. — Ism. M. Szemle. XIV. k. 2. IX. l. — B. A. Magyarság. 159. sz.

Arany János, Munkái. (Jubiláris kiadás.) I—VI. (XII.) köt. Gyulai Pál bevezető tanulmányával. — Ism. Ujs. 239. sz.

Arany János-Emlékkönyv. A M. Tud. Akadémia tagjainak tanulmányai, előadásai és beszédei Arany János halála félszázados évfordulója alkalmából. I. köt. 132 l. + 1 képmell.

Angyal Pál, Arany János büntetése. Bp. Szemle. 224. köt. 55—78. l. — Ism. Kárpáti Győző. Kath. Szle. 298. l.

Balogh Jenő, Arany János mint főtítkár. Akad. Ért. 237—243. l. és Arany János-Emlékkönyv. I. 101—108. l.

Balogh József, A negyvenéves Arany. M. Szemle. XIV. k. 237—238. l. és Pásztortűz. 53. l.

Bárdos Gyula, Erkölcsi eszmék Arany János és Reviczky Gyula lírájában. Ujs. 123. sz.

Beke Ödön, Vő és meny Arany Jánosnál. M. Nyör. 134—135. l.

Berzeviczy Albert, Arany és Goethe. Bp. Szemle. 224. köt. 321—327. l. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 108—113. l. L. még Arany János-Emlékkönyv. I. 13—23. l. — Ism. Kárpáti Győző. Kath. Szle. 457. l.

Berzeviczy Albert, Megemlékezés Arany Jánosról. Bp. Szemle. 227 k. 229—234. l. és Akad. Ért. 231—237. l. és Pásztortűz. 280. l. L. még Arany János-Emlékkönyv. I. 3—10. l.

Berzeviczy Albert, Arany János és a Kisfaludy Társaság. Arany János-Emlékkönyv. I. 11—15. l.

Császár Elemér, Arany és az utókor. Akad. Ért. 98—114. l. és Bp. Szemle. 225. köt. 330—364. l. L. még Arany János-Emlékkönyv. I. 24—60 l. Önállóan: I. F. 43. sz. 37 l. — Ism. Irodört. 87. l. — Heszke Béla. Erd. Múz. 354—355. l. — Kárpáti Győző. Kath. Szle. II. 144. l.

Császár Károly, Arany-ünnep — «Nyugat»-i modorban. Pásztortűz. 311. l.

Darnay Kálmán, Utolsó találkozásom Arany Jánossal. P. Napló. 241. sz.

Deák Ferenc, Arany balladája: a jelen. Pásztortűz. 124. l.

Debreczeni István, Hogy lett Arany János gazdag ember? Nyugat. 198—204. l.

- Diószeghy Miklós.* Arany János két disztichona és a vízivárosi temető átrendezése. Bp. Hirl. 65. sz.
- Dóczy Jenő.* Arany evangéliuma. Magyarság. 240. sz.
- Egy vidéki tanár.* Hangjátékok a Rádióban. Bp. Szemle. 224. köt. 158—160. l.
- Farkas Zoltán.* Arany János és képzőművészetünk. Nyugat II. 398—399. l.
- Göbl László.* Arany jubileuma Magyarországon. Vasárnap. 436—437. l. — *gp* — A tréfás Arany. Literatura. 698—700. l.
- Halvany Lajos.* Arany tanár úr. Esti Kurir. 266. sz.
- Hódsághy Béla.* Arany János írói bátorsága. Napraforgó. 2. sz.
- Idem.* Ki volt nagyobb? Napkelet. 302—303. l.
- Ignotus, Hugo.* Nachtrag zu Arany. P. Lloyd. 246. reggeli sz.
- Ijjas Antal.* Arany tragédiája. M. Kultúra. 353—356. l.
- Illyés Gyula.* A magára maradt költő. Nyugat. II. 363—367. l.
- Jeszenszky Sándor.* Arany János és Budapest. P. Napló. 233. sz.
- Jónás Károly.* Apróságok Arany János életéből. Nemz. Ujs. 239. sz.
- Kállay Miklós.* Arany tíz súlyos éve. Nemz. Ujs. 41. sz.
- Kállay Miklós.* Az élő Arany. Képes Krónika. 43. sz.
- Kárpáti Aurél.* Arany — a tanárok kezén. Nyugat. II. 358—362. l. — *Székely József.* U. o. 445—448. l. — *Balassa József.* U. o. 448—449. l. — *Kárpáti felelete.* U. o. 450. l. — *Egy tanár.* Bp. Szle. 227. köt. 251—256. l.
- Kéký Lajos.* Titkári jelentés. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 113—115. l.
- Kemény István.* A «Nép Barátja» szerkesztője. M. Hirl. 239. sz.
- Komán Andor.* Arany János Bilovezsán. M. Jövő. 70. sz.
- Koroda Pál.* Aranyálom. Képes Krónika. 45. sz.
- Kosztolányi Dezső.* Arany János neve. P. Hirl. 221. sz.
- Kovács László.* Epizód Arany János életéből. Erd. Helikon. 601—605. l.
- Laczkó Géza.* Arany János két évszám között. P. Napló. 233. sz.
- László Irma.* Arany János angol irodalmi kapcsolatai. 104 l. — *Ism. Irodört.* 107—108. l.
- Mados György.* Levél-relikviák egy múzeum lim-lomjai közül. Nemz. Ujs. 112. sz.
- Márkus László.* Arany János esztendeje. P. Hirl. 182. sz.
- Mészöly Gedeon.* Arany János köszöntő verse Szász Károly nevenapjára. Népünk és Nyelvünk. 49—52. l.
- Molter Károly.* Arany-valuta. Erd. Helikon. 606—609. l.
- Négyesy László.* Arany génusza. Bp. Szle. 227. k. 139—157. l. és Arany János-Emlékkönyv. I. 61—80. l.
- Négyesy László.* Arany művészi céljai. Arany János-Emlékkönyv. I. 81—97. l.
- Németh László.* Arany János. Prot. Szle. 575—586. l.
- Palágyi Lajos.* Arany János és a népnemzeti iskola. Nyugat. 266—271. l.
- Palágyi Lajos.* Arany János és Vajda János. Nyugat II. 515—520. l.
- Pásztor Árpád.* Nagyszalonta nevezetes városa. P. Napló. 239. sz.
- Preszly Elemér.* A rab golya. P. Hirl. 238. sz.
- Ravasz László.* Megemlékezés Arany Jánosról. Arany János-Emlékkönyv. I. 128—129. l.
- Ravasz Lászlónak a Nagykovácsi Arany János Társaságban tartott székfoglalója.* Arany János-Emlékkönyv. I. 130. l.
- Reményik Sándor.* Balladák világa. Erd. Helikon. 610—612. l.
- Rubinyi Mózes.* Az Arany-Vajda problémához. Nyugat. II. 644—646. l.
- Rubinyi Mózes.* Arany János mint szerkesztő. A Sajtó. 257—261. l.
- Sebestyén, Karl.* Johann Arany und die Weltliteratur. P. Lloyd. 239. reggeli sz. — *Kollarits J. Válasza.* U. o. 245. reggeli sz.
- Sebestyén, Karl.* Leben und Dichtung Johann Arany. P. Lloyd. 8. reggeli sz.
- Skala István.* Adat Arany és Csokonai viszonyához. EPhK. 73—74. l.
- Skala István.* Toldi első énekéről. IK. 316—318. l.

Skala István és Ujváry Lajos. Arany János írói bátorsága. M. Szemle. XIV. k. 232—237. l.

Szász Károly. Arany éve. Bp. Hirl. 166. sz.

Szerb Antal. Arany János és Európa. Erd. Helikon. 597—600. l.

Szilády Zoltán. Arany János állatképei. Pásztortűz. 288—289. l.

Szolnok Jenő. Arany: a Ma költője. Bp. Hirl. 243. sz.

Tamás Ernő. Arany János — a forradalmár. Literatura. 773—776. l.

Tamás Ernő. Arany János, az aranyzavú költő. A P. Hirl. Vas. 44. sz.

Törös László. Arany tanár úr. Prot. Tanügyi Szle. 266—270. l.

Vámosy Katalin. Erkölcsei eszmék Arany János és Reviczky Gyula írájában. Ujs. 123. sz.

Voinovich Géza. Arany János életrajza 1849—1860. (1931.) 416 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. IK. 207—210. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 431—435. l. — Angyal Dávid. Századok. 212—214. l. — Pap Károly. EphK. 51—53. l. — A. Zs. Élet. 184. l. — r. r. Új Nemz. 25. sz. — Csura Miklós. Kath. Szle. 394—396. l. — b. a. P. Hirl. 20. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 6. sz. — Babits Mihály. Nyugat. II. 363—370. l.

Voinovich Géza. Arany János. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 144—147. l. és Arany János-Emlékkönyv. I. 109—114; 119—127. l.

Voinovich Géza. Arany János és a színház. Bp. Hirl. 239. sz. és Arany János-Emlékkönyv. I. 115—118. l.

Voinovich Géza. «Arany János írói bátorsága.» Bp. Szemle. 224. köt. 304—308. l.

Arany János és a BTK. Nyugat. 294—295. l.

Arany János családja levelezéséből. Nyugat. 371—376. l.

Az új Arany. Ujs. 239. sz.

Debrecen kegyelete Arany János iránt. Debr. Szemle. 1. sz.

Dénes Tibor. Élet. 350—351. l. — *Drozdy Gyula.* Néptanítók Lapja. 395—398. l. — *Fábián István.* Nkelet. 689—692. l. — *Fináczy Ernő.* Néptanítók Lapja. 813—817. l. — *Fischer Aladár.* Vasárnap. 403. l. — *Kosztolányi Dezső.* A P. Hirl. Vas. 43. sz. és Új Idők. 419—421. l. — *Kovács Dezső.* Pásztortűz. 333—335. l. — *Lőrinczy György.* Néptanítók Lapja. 20. sz. — *Márai Sándor.* Ujs. 233. sz. — *Molnár Ferenc.* P. Napló. 221. sz. — *Schöpfung Aladár.* Nyugat. II. 353—357. l. — Továbbá: Népapostol. 9—11. l. — Új Nemz. 240. sz. — Bp. Hirl. 239. sz. — Névtelen Jegyző okt. sz.

Babay József. 1. Veronika. (Magyar legenda 4 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. szept. 18-án. — Ism. Szigray Julianna. Új Idők. II. 380—381. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 759. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 345. l. — Vajthó László. Prot. Szle. 565—566. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 294. l. — Radványi K. Élet. 343. l. — 2. Istenem, így élünk. (Regény.) 236 l. — Ism. Falu Tamás. Új Idők. II. 115. l. — Gyergyai Albert. Nyugat. II. 338—339. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 298—299. l. — (D. T.) Élet. 312. l. — Dallos Sándor. Magyarság. 171. sz. — Járosi Andor. Pásztortűz. 349. l. — (Sz. F.) P. Hirl. 187. sz. — M. Hirl. 183. sz. — 3. Mi, huszonketten... (Regény.) — Ism. Szigray Julianna. Új Idők. 713. l. — P. Hirl. 268. sz. — 4. A kék varázs. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 143. sz. — 5. Füllérkirály. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 54. sz.

Dallos Sándor. Néhány perces beszélgetés Babay Józseffel. Magyarság. 205. sz.

Babits Mihály. 1. A torony árnyéka (Mesék és novellák.) 248 l. — Ism. Németh Antal. Nkelet. 590—592. l. — 2. Timár Virgil fia. (Regény.) II. kiadás. — Ism. Hevesi András. Nyugat. 219—220. l. — K. A. P. Napló. 13. sz. — 3. A Gólyakalifa. (Propaganda-kiadás.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 495—498. l. — Sz. Z. P. Napló. 239. sz. — S. Gy. Az Est. 239. sz. — Magyarország. 239. sz. — 4. Dante. (Magyar Szemle Kincsestára. 37. sz.) — Ism. Pannonh. Szemle. 90. l. — 5. Oedipus-király (Műfordítások.) 246 l. — Ism. Németh Antal. Nkelet. 590—592. l.

Berzeviczy Albert. Elnöki üdvözlőbeszéd. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 208—209. l.

- Illyés Gyula.* Két bevezető. Nyugat II. 624—627. l.
Pintér Ferenc. A kultúra harca. Fialat Magyarság. 7—8. l.
Posszonyi László. Babits Mihály. Korunk Szava. 13—14. sz.
 Babits Mihály mondja. M. Hirl. 30. sz.
Bajza József. *Áprily Lajos.* Bajza József emlékezete. Kisf. Társ. Évl. 58. k. 105—107. l.
Szücsi József. Bajza József végrendelete. IK. 194. l.
Bakó József. Földem. (Versek.) Sopron. 64 l. — Ism. Juhász Géza. Debr. Szle. 283. l.
Baksay Sándor. *Berzeviczy Albert.* Baksay Sándor emlékezete. Akad. Ért. 179—180. l. és Bpsti Szemle. 113—114. l.
Máthé Elek. Baksay Sándor emléke az Akadémián. Kálv. Szemle. 184. l. — A Kisfaludy-Társaságban. Kálv. Szle. 410. l.
Ravasz László. Baksay Sándor emlékezete. Prot. Szle. 441—448. l.
Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 235—237. l. — *Soós Béla.* Prot. Tantügyi Szle. 270—276. l. — *Szabó Richárd.* Literatura. 595—596. l. — *Szentimrei Jenő.* Erd. Helikon. 430—432. l.
 A szentmiklósi parókhia. Prot. Szle. 451—459. l.
 Baksay Sándor százéves ünnepe. A. P. Hirl. Vas. 31. sz.
Balassa Bálint. *Imre Ilma.* Balassa Bálint hatása a XVII. sz. névtelen költőire. 155 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. IK. 92—93. l.
Sáfrány István. Balassa-problémák. Pécs. 96 l. — Ism. Eckhardt Sándor. EPhK. 49—50. l. Szerző válasza és a bíráló viszonzválasza 144—146. l.
Bálint Aladár. M. U. dr. Darvas! (Regény.) Kassa. — Ism. Polonyi György. M. Hirl. 33. sz.
Bálint Imre. Magyarok az új hazában. (Munkásdráma.) New-York. — Ism. Németh István. Korunk. 931—933. l.
Bálint Nagy István. G. P. Bálint Nagy István. Irodört. 25. l.
Balla Borisz. Niczky növendék. (Regény.) 123 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Debr. Szemle. 119. l.
 (r. m.) Balla Borisszal, az Isten apródjával. Literatura. 360—362. l.
Balla X. *Harsányi Zsolt.* A százéves verseskönyv. A P. Hirl. Vas. 28. sz.
Balog István. *Waldapfel József.* Balog István egykorú Karagorgyedrámája és a szerb színészet kezdete. EPhK. 221—229. l.
Bánáti Oszkár. Fialat ritmusok. (Versek.) Szeged. 47 l. — Ism. Literatura. 335. l. — J. Nkelet. 892—893. l. — z. b. Széphalom. 78—79. l. → P. Napló. 278. sz.
Bánóczi József. *Kiss Arnold.* Bánóczi József egyénisége. Az Izr. Magyar. Irod. Társ. Évkönyve. 157—189. l.
Zlinszky Aladár. Bánóczi József emlékezete. 43 l. — Ism. (B. L.) Irodört. 85. l.
Barabás Ábel. *Márkos Albert.* Goethe erdélyi rajongója. Pásztortűz. 123—124. l.
Barabás Gyula. Székely erdők alján. (Regény.) 313 l. — Ism. Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 356—357. l. — Fenyő László. Nyugat. II. 71—73. l. — Maderspach Viktor. Nkelet. 663—665. l. — P. Lloyd. 69. esti sz. — Bp. Hirl. 107. sz. — (b.) P. Hirl. 130. sz. — (a. b.) Esti Kurir. 109. sz. — Polonyi György. M. Hirl. 113. sz.
Bárd Oszkár. Liszt. (Színpadi regény.) Kolozsvár. 243 l. — Ism. ifj. Grandpierre Emil. Prot. Szemle. 656—657. l. — Kapdebó Erna. Pásztortűz. 305—306. l. — Thurzó Gábor. Névtelen Jegyző. Okt. sz. — Dsida Jenő. Erd. Helikon. 563—566. l.
Bárdos Remig. G. P. Bárdos Remig. Irodört. 92. l.
Bárdosi Németh János. Isten rádiója. (Versek.) Szombathely. 72 l. — Ism. Literatura. 383. l. — Fábian István. Nkelet. 754. l. — Csiszár Béla. M. Kultúra. 187. l. — Pannonh. Szle. 371. l. — (L-n.) Új Nemz. 13. sz. — Ifj. D. B. Elet. 392. l. — Nemz. Ujs. 294. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 2. sz. — Juhász Géza. Debr. Szle. 284—285. l.
 (K. V.) Bárdosi Németh János. Dunántúli Néplap. 1. sz.

- Baróthy Bálint.** Halleluja. (Regény.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 37. sz.
- Bársony István.** *József kir. hg.* Megemlékezés Bársony Istvánról, a természetkedvelőről. Kisz. Társaság Évl. 58. k. 193—194. l.
- Bartók Lajos.** *Radványi Kálmán.* Bartók Lajos: Mohács után. Élet. 151—152. l.
- Schöpplin Aladár.* Bemutatók. Nyugat. 609—610. l.
- Vajthó László.* Színházi Szemle. Prot. Szemle. 364. l.
- Bartók József.** *Kosztolányi Dezső.* Emlékezés Bartók Józsefre. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 209—211. l.
- Szász Károly.* Bartók József ravatalánál. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 337—339. l.
- Báthory Nándorné. G. P.** Báthory Nándorné. Irod. tört. 60. l.
- Batsányi János.** *Géfin Gyula.* Batsányi János és Bitnitz Lajos levelezése. IK. 67—83. l.
- Hajas Béla és Császár Elemér.* Batsányi verses levele Virághoz. IK. 426—429. l.
- Kozma Andor.* Bacsányi emlékezete. Bp. Hirl. 7. sz.
- Baumberg Gabriella.** *Németh László.* A régi Bécs Sapphója: Batsányi Gabriella. Literatura. 636—638. l.
- Beczásy Judith.** Az alispán rózsája. (Regény.) — Ism. p. gy. M. Hirl. 113. sz.
- Bisztray Gyula.* Írónők a tükör előtt. M. Szemle. XV. k. 66—67. l.
- Beczásy Judit* mondja. M. Hirl. 159. sz.
- Bél Mátyás.** *Kardos Tibor.* Bél Mátyás levelezése egy olasz tudóssal. Irod. tört. 99—103. l.
- Benedek Aladár.** *Török Erzsébet.* Benedek Aladár. 36 l. — Ism. Irod. tört. 109. l.
- Benedek Elek.** *Babits Mihály.* Megemlékezés Benedek Elekről. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 203—206. l.
- Benedek Rózi.** Zsuzsa megtanul táncolni. (Regény.) — Ism. Ujs. 255. sz.
- Benyák Bernát.** Joas. (Piarista iskolai dráma 1770-ből.) M. Irod. Ritkaságok. 3. sz. 121 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 137—139. l.
- Torma Péter. Századok. 351—352. l.
- Málly Ferenc.* Benyák és Metastasio. IK. 423—426. l.
- Beöthy Zolt.** *Berzeviczy Albert.* Beöthy Zolt síremléke előtt. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 346—347. l.
- Berczeli Anzelm Károly.** 1. Ádám bukása. (Versek.) Szeged. (1931.) 175 l. — Ism. László István. Széphalom. 29—30. l. — B. A. Magyarság. 159. sz.
- 2. Utitársak. (Színmű.) Szeged. 22 l. — Ism. Literatura. 508. l.
- Berczely Jenő. G. P.** Berczely Jenő. Irod. tört. 92. l.
- Bérczi Károly.** *Harsányi Zsolt.* Bérczi Károly, a családapa. A P. Hirl. Vas. 33. sz.
- Berczik Árpád.** *Molnár Pál.* Berczik Árpád a drámaíró. (I. F. 46.) 62 l.
- Berda József.** Örökkévaló lobogással. (Versek.) Ujpest. 47 l. — Ism. Forgács Antal. Korunk. 608—609. l. — Literatura. 522. l. — Bálint György. Nyugat. II. 168—169. l. — Hamvas Béla. Prot. Szle. 604—605. l. — T—i. P. Lloyd. 122. esti sz. — (f. j.) P. Hirl. 153. sz. — s. i. Ujs. 135. sz.
- Juhász Géza.* Korunk lelke. II. Debr. Szle. 285—286. l.
- Berde Mária.** Földindulás. (Regény.) I—II. köt. 164, 204 l. — Ism. Rass Károly. Vasárnap. 44—46. l.
- Bisztray Gyula.* Írónők a tükör előtt. M. Szemle. XV. k. 60—62. l.
- Bereczky Éva.** A nagy vád. (Regény.) 100 l. — Ism. Literatura. 544—545. l. — Dolgozó Asszonyok Lapja. 122. l. — M. Hirl. 101. sz. — Esti Kurir. 225. sz.
- Berend Miklósné.** Boszorkánytánc. (Regény.) 528 l. — Ism. Literatura. 565—566. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 567. l. — Török Sophie. Nyugat. II. 340—341. l. — P. Lloyd. 106. esti sz. — M. U. o. 152. esti sz. — Berényi László. Élet. 344. l. — Dóczy Jenő. Magyarság. 204. sz. — (b. a.) P. Hirl. 171. sz. — (F. J.) 8 Órai Ujs. 123. sz. — s. sz. Esti Kurir. 130. sz. — K. M. Nemz. Ujs. 129. sz. — Polonyi György. M. Hirl. 136. sz.

- Bisztray Gyula.* Irónők a tükör előtt. M. Szemle. XV. k. 64—66. l.
- Berényi László. G. P.** Berényi László. Irod. tört. 25. l.
- Berkovics Simon.** A névtelen forradalmár. (Regény.) Temesvár. 251 l.
- Ism. Kertész Imre. Korunk. 403—404. l. — (R. M.) Szocializmus. 125. l.
- Bertalan Kornélia.** Találkozás a szerelemmel. (Regény.) — Ism. S. S. M. Hirl. 277. sz.
- Berzeviczy Albert. Kézai Simon.** Berzeviczy Albert. Társadalmunk. 34. sz.
- V. ö. *Sós Endre.* Társadalmunk. 20. sz.
- Bessenyei György.** 1. Tariménes utazása. (1930.) 439 l. — Ism. Torma Péter. Századok. 350—351. l. — 2. Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. (Magyar Irod. Ritkaságok. 4. sz.) 44 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 137—139. l. — Torma Péter. Századok. 351—352. l. — 3. Anyai oktatás. (Magyar Irod. Ritkaságok. 15. sz.) 80 l. — Ism. r. Nkelet. 601—602. l. — Hesze Béla. Erd. Múz. 354. l. — Nemz. Ujs. 267. sz. — 4. Magyarság. Magyar néző. (Magyar Irod. Ritkaságok. 16. sz. 72. l.) — Ism. Hesze Béla. Erd. Múz. 354. l. — Torma Péter. Századok. 351—352. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 245. esti sz. — 5. A törvények útja. — Tudós társaság. 84 l. — Ism. Torma Péter. Századok. 351. l. — 6. Kisebbségi költeményei. Nyiregyháza. 96 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szle. 137—139. l.
- Belohorszky Ferenc.* Bessenyei Buda tragédiájának forrásai és keletkezése. Debr. Szle. 423—426. l.
- Belohorszky Ferenc.* Bessenyei és a francia gondolat. EPhK. 133—137. l.
- Clauser Mihály és Császár Elemér.* Mikor született Bessenyei? IK. 318—319. l.
- Zsoldos Jenő.* Bessenyei és Kazinczy zsidótlátása. Az Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve. 206—221. l.
- Bessenyei György diákévei Sárospatakon. A P. Hirl. Vas. 4. sz.
- Bessenyei Sándor. Géfin Gyula.** Bessenyei Sándor levele Szily János szombathelyi püspökhöz. IK. 199—200. l.
- Bethlen Margit grófnő. Lakatos László.** Gróf Bethlen Margit konferál. Az Est. 62. sz.
- Bethlenfalvy Gyula, vitéz.** Béri Balogh Ádám. (Történelmi színmű.) — Ism. M. Jövő. 70. sz.
- Bibó Lajos.** Az egyetlen asszony. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. febr. 5-én. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 219—220. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 228—229. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 220—222. l. — Radványi Kálmán. Élet. 63—64. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 179. l.
- Bilya Lajos.** Erő. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 159. sz.
- Blaskó Mária.** A csillagok leánya. (Regény.) 243 l. — Ism. m—gy. Nkelet. 134—135. l. — sp. Pannonh. Szemle. 173. l.
- Bodnár István.** Jaj, Atyám, a jövő. (Versek.) Sárospatak. 60 l. — Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra. 522. l. — Szegő Endre. Nyugat. II. 507. l.
- Bokor Malvin, S.** A befalazott ajtó. (Magyar Regények 18. k.) 222 l. — Ism. Balásházy Péter. M. Kultúra. 537—538. l. — Ruzitska Mária. Új Idők. 580. l. — (—y.) P. Hirl. 250. sz. — P. Lloyd. 249. esti sz. — (—nd.) Ujs. 245. sz. — Nemz. Ujs. 265. sz.
- Bolyai Farkas. Berzeviczy Albert.** A Bolyaiak. Akad. Ért. 5—10. l. és Bpesti Szemle. 224. köt 446—450. l.
- Bonczá Bertá.** Csinszka versei. (Vészi József bevezetésével.) 61 l. — Ism. Reményik Sándor. Erd. Helikon. 141—142. l. — Németh Antal. Nkelet. 597—598. l. — Molnár Imre. Magyarság. 25. sz. — K. A. P. Napló. 203. sz.
- Kálmán László.* A költő két asszonya. Délibáb. 14. sz.
- Bónyi Adorján.** 1. Édes ellenség. (Színjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. szept. 25-én. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. XIV. k. 39—40. l. — 2. Egy kis senki. Vigjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Belvárosi Színház 1932. ápr. 20-án. — Ism. V. Nkelet. 440—441. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 610. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 438—439. l. —

(B. L.) Élet. 152. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 548. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 421. l.

Borbély István. *György Lajos.* Borbély István életrajza és irodalmi munkássága. Erd. Múzeum. 236—240. l.

Császár Károly. Erd. Helikon. 285—286. l. — *G. P.* Irodrtört. 60—61. l.

Boross Elemér. 1. Világrekord. (Vigjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamara Színház 1932. márc. 10-én. — Ism. V. Nkelet. 289—290. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 346—347. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 294—295. l. — Radványi Kálmán. Élet. 104. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 350—351. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 320. l. — 2. Forgószél. (Tragikomédia 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamara Színház 1932. nov. 12-én. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 902—903. l. — Schöpflin Aladár Nyugat. II. 569—570. l. — Vajthó László. Prot. Szle. 665. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 484. l. — Radványi Kálmán. Élet. 407. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 672. l.

(—) Boross Elemér. Társadalmunk. 12. sz.

Böszörményi Jenő. Napsütötte mezőkön. (Elbeszélések.) Szentes. 96 l. — Ism. Pásztor József. Prot. Szemle. 208—209. l.

Brassai Sámuel. *Gál Kelemen.* Brassai Sámuel. Kolozsvár. 182 l. — Ism. Kész Antal. Erd. Múz. 242—243. l. — (ma.) Pásztortűz. 107. l.

Brett László, Donáth György és Halassy Sándor. Versek. Kecskemét. 52 l. — Ism. Literatura. 638. l. — (Sz. L.) P. Napló. 209. sz. — M. Hírl. 183. sz. — György Oszkár. Nyugat. II. 339. l.

Bródy László. Nem kellene már madarak. (Versek.) 96 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. 341—342. l. — Literatura. 369. l. — (ts.) M. Magazin febr. sz. — Holder József. Mult és Jövő. 22—23. l. — (te) P. Hírl. 177. sz.

Bródy Lili. A Mancsi. (Regény.) 251 l. — Ism. Nagy Berta. Nkelet. 280—281. l. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 278—279. l. — Török Sophie. Nyugat. 287. l. — Németh László. Tanu. 41—42. l. — M. Szemle. XV. k. 2. XI. l. — Ligeti Ernő. Pásztortűz. 71. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra 373—374. l. — (u. i.) Korunk. 686—687. l. — K. S. P. Lloyd. 35. esti sz. — Dénes Tibor. Élet. 312. l. — P. Hírl. 31. sz. — Esti Kurir. 77. sz. — Bálint György. Az Est 24. sz. — K. A. Magyarország. 24. sz. — M. Hírl. 36. sz. — N. A. Látogatás Bródy Lilinél. Literatura. 398—399. l.

Bukovszky Péter. A boldogság háza. Bemutatta az Új Színház. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. 52—53. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 34. l.

Bús Fekete László. A méltóságos asszony trafikja. (Vigjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Vigszínház. 1932. márc. 19-én. — Ism. V. Nkelet 364—365. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 363. l. — György Valentin. Valóság. 46—47. l. — (B. L.) Élet. 119—120. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 320—321. l.

Cornides Dániel. *Rudolf Gálos.* Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen 1785. Ung. Jahrb. 309—325. l. és Kny.

Császár Ferenc. *Litványi László.* Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. 64 l. — Ism. — r. Irodrtört. 12. l. — (Kozocsa.) Igaz Szó. 36. sz.

Császár Imre. Macskák. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Mérey Ferenc. Nkelet. 748—750. l. — (sz.) Ujs. 75. sz.

Csathó Kálmán. 1. Leányos ház 1931-ben. (Magyar Regények. 4. sz.) 206 l. — Ism. (B. Sz.) Ung. Jahrb. XII. 138—139. l. — 2. Első osztályon. (Regény.) — Ism. Voinovich Géza. Uj Idők. 746. l. — P. Lloyd. 12. esti sz. — Hevesi András. Bp. Hírl. 17. sz. — b. a. P. Hírl. 20. sz. — (—le.) M. Hírl. 48. sz. — Endrődi Béla. Nemz. Ujs. 4. sz.

Possonyi László. Csathó Kálmán. Korunk Szava. 20. sz.

Csathó Kálmán mondja. M. Hírl. 13. sz.

Csáti Demeter. *König Kelemen.* Hatszázéves ferences élet Szécsényben. (1932—1932.) Vác. 400 l. — Ism. Irodrtört. 50. l.

Csengery János. *Kiss Ernő.* Csengery Vergiliusa. Debr. Szle. 199—200. l.

Németh László. Vergilius Aeneise. Prot. Szemle. 419—421. l.

Csengery János. Pásztortűz. 221. l.

Csizmazia Endre. *G. P.* Csizmazia Endre. Irodrtört. 25. l.

- Csokonai Vitéz Mihály.** *Bessenyei Lajos* beszéde a Csokonai-szobornál. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 67—68. l.
- Kardos Albert.** Hol is készült a Csokonai síremléke? Debr. Szle. 280—281. l.
- Szabó T. Attila.** Egy diákdallá vált Csokonai-vers. Irodört. 104—106. l.
- Csontos János.** (s. g.) Igazságot Csontos Jánosnak! Literatura 710—712. l.
- Csoór Gáspár. G. P.** Csoór Gáspár. Irodört. 116. l.
- Csontos Gyula. F. J.** Beszélgetés Csontos Gyulával. P. Napló 273. sz.
- Csontos első fellépése a pódiumon. Ujs. 6. sz.
- Csömöri József.** Akik ma meghalnak (Versek.) — Ism. Reményi László. Perspektiva. 4. sz. — sz—t. Napk. 282. sz.
- Csuka Zoltán.** Mindent legyűrő fiatalág. (Versek) Balázs Árpád rajzaival. Ujvidek. 120 l. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. 169—171. l. — Molter Károly. Páztortűz. 220—221. l. — P. Napló. 292. sz.
- Csurka Péter.** A nagy díj. (Szinjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamara Színház 1932. szept. 23-án. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 831—832. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 346—347. l. — Vajthó László. Prot. Szle. 616. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 341—342. l. — Radányi K. Élet. 344. l.
- Csűrös Emília.** Csillagszállás. (Szinmű.) — Ism. K. D. A Székelység. 2. sz.
- Czuczor Gergely.** A pornográf Czuczor. Nyugat. II. 87—88. l.
- Dallos Sándor.** Betegek. (Regény.) 181 l. — Ism. Hencze Béla. Nkelet. 205—206. l. — Gunda Béla. Erd. Helikon. 276—277. l. — Kardos László. Nyugat. 722—723. l. — Hamvas Béla. Prot. Szemle. 348—349. l. — Ifj. Grandpierre Emil. Páztortűz. 127. l. — Csura Miklós. Kath. Szle. II. 158—159. l. — M. Hirl. 101. sz. — F. R. Ujs. 7. sz.
- Dán György.** Egyszerű történetek. (Novellák.) 62 l. — Ism. L. J. Széphalom. 29. l.
- Dániel Anikó.** Flóra. (Regény.) — Ism. Török Sophie. Nyugat 46—47. l.
- Dános Árpád.** Örök szomjazók. (Novellák.) 240 l. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 280. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd. 83. esti sz. — Esti Kurir. 93. sz. — Nemz. Ujs. 78. sz. — (—ács.) M. Hirl. 84. sz. — (—ó.) Képes Krónika. 24. sz.
- (r. m.) Amíg egy bankdirektor eljut odáig. Literatura. 483—484. l.
- Darnay Kálmán.** Elkésett csók. (Regényes korrajz Kisfaludy Sándorról.) 302 l. — Ism. F. R. Ujs. 1. sz.
- Dávid Lajos.** 1. Téboly. (Regény.) Ujpest. 64 l. — Ism. Literatura. 736. l. — P. Hirl. 268. sz. — M. Hirl. 285. sz. — 2. És felnyögött a föld. (Novellák.) 47 l. — Ism. Literatura. 375. l. — M. Hirl. 7. sz.
- Deák Ferenc. Kristóf György.** Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez a Vörösmarty-árvák segélyezése érdekében. IK. 184—186. l.
- Polner Ödön.** Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyesházasságok. Prot. Szemle 4. sz. melléklete. — Ism. Incze István. M. Kultúra. 65—66. l.
- Debreczeny Dezső.** Versek a szibériai fogságból. (1914—1920.) — Ism. Lendvai István. M. Kultúra. 328. l.
- Debreczeny Lili.** Aranyalma. (Versek.) — Ism. Juhász M. Nkelet. 824—825. l.
- Deli Lajos.** Egy fertály föld. (Tanyai vígjáték 3 felvonásban.) — Ism. Néptanítók Lapja. 269—270. l.
- Dénes Gizella.** 1. Néma szökökút. (Regény.) 204 l. — Ism. M. Pogány Béla. Nyugat 411—412. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 234. l. — B. L. Élet. 80. l. — M. F. Nkelet. 894—895. l. — Csura Miklós. Kath. Szle. 233—234. l. — Nemz. Ujs. 186. sz. — 2. Boldogasszony hadnagya. (Regény.) I.—II. köt. 304+374 l. — Ism. M. Pogány Béla. Nyugat. 411—412. l. — L. Élet. 48. l. — Berényi László. M. Kultúra. 38—40. l. — M. F. Nkelet. 894—895. l. — Erdődi József. Széphalom 133. l. — K. Nemz. Ujs. 101. sz.
- Dénes Tibor.** Szent Miklós meg a rablók. (Népjáték 2 jelenetben.) 31 l. — Ism. — sz. — Fiatal Magyarság. 160. l.
- Deréki Antal. G. P.** Deréki Antal. Irodört. 25. l.
- Déry Tibor.** Országúton. (Regény.) 216 l. — Ism. Hevesi András.

Nyugat. II. 500. l. — Sebestyén, Karl. P. Lloyd. 83. esti sz. — Esti Kurir. 70. sz. — M. Hirl. 84. sz.

Déryné. C. Sz. K. Hogyan lett a vézna, görbevállu kis Schenbach Rozáliából Déryné ifiasszony. Bp. Hirl. 158. sz. melléklet.

Siklóssy László. Déryné arcképe. A P. Hirl. Vas. 2. sz.

Devecseri Gábor. *Sárközi György.* Készülő költők. Nyugat. 727. l.

Dézi Lajos. Baros Gyula. Dézi Lajos. Irodört. 97—99. l.

Császár Elemér. Századok. 367—368. l. — G. P. Irodört. 116. l. —

Továbbá: — ry — Pásztortűz. 17. sz. — Prot. Tanügyi Szle. 262. l. — Szegedi Hirl. 39. sz.

Dóczy Lajos. Fürst Ilona. Dóczy Lajos mint német író. (Német Phil. Dolg. 50. sz.) 108 l. — Ism. Mult és Jövő. 216. l. — Irodört. 83. l. — e. k. P. Lloyd. 146. esti sz. — (F.) Ung. Jahrb. 365. l.

György József. Dóczy Lajos. 64 l., egy képpel.

Dörits István. G. P. Dörits István. Irodört. 61. l.

Dugonics András. Magyar példabeszédek és jeles közmondások. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 9. sz.) 55 l. — Ism. Irodört. 12. l. — Illyés Gyula. Nyugat. 404. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 137—139. l. — F. J. Nkelet. 891—892. l. — Turóczi-Trostler, J. P. Lloyd. 215. esti sz. — (g.) M. Hirl. 25. sz.

Bibó István. Dugonics András. Népünk és Nyelvünk. 155—161. l.

Edelmann Hédi. Fáradt emberek. (Novellák.) Nagyvárad. — Ism. (X.)

Ujs. 152. sz. — Relle Pál. M. Hirl. 136. sz.

Édes Gergely. Eredeti oktató meséi. Kiadta Zsigmond Ferenc. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 8. sz.) 78 l. — Ism. F. I. Nkelet. 362. l. — Irodört. 12. l. — Illyés Gyula. Nyugat. 402—404. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 137—139. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 198. esti sz. — (g.) M. Hirl. 25. sz.

Emőd Tamás, Komjáthy Károly és Török Rezső. Fizessen nagysád. (Zenés vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Vígszínház 1932. jan. 22-én. — Ism. (B. L.) Élet. 47—48. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 221. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 179—180. l.

Emőd Tamás mondja. M. Hirl. 147. sz.

Endrődi Sándor. Hofbauer László. Endrődi Sándor nagyváradi évei. (1880—1891.) Debr. Szle. 341—347. l.

Rubinyi Mózes. Vajda János és Endrődi Sándor. IK. 89—90. l.

Eötvös József báró. Kristóf György. Báró Eötvös József utazásai Erdélyben. Erd. Múzeum. 1—38. l. Önállóan is: Erdélyi Tud. Füz. 42. sz. Kolozsvár. 40 l. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 435—436. l.

Kristóf György. Báró Eötvös József levelei gróf Mikó Imréhez és a Székely Néplap szerkesztőségéhez. — Jelentések Eötvös székelyudvarhelyi látogatásáról. Erd. Múzeum. 103—115. l.

Novák László. Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. (1930) 76 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 324. l. — Irodört. 13. l.

Véghegy Dezső. Báró Eötvös József «Magyarország 1514-ben» című regényének történeti alapja. 52 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. IK. 92. l.

Ifj. Wlassics Gyula br. Eötvös és a tanító. Néptanítók Lapja. 129—130. l.

A falu jegyzője és a dolgozó nemzet. Dolgozó Nemzet. 1. sz.

Eötvös Károly. Tóth Lajos. Eötvös Károly mint drámaíró. IK. 376—381. l.

Erdélyi János. Schöner Magda. Erdélyi János élete és művei. 113 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. IK. 92. l. — Irodört. 14. l. — Szendrey Zsigmond. Ethnogr. 40. l.

Erdélyi József. 1. Tarka toll. (Versek.) — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. 220—222. l. — Juhász Géza. Debr. Szle. 438—439. l. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 245. esti sz. — 2. Felkelt a nap. (Versek.) — Ism. Szabó Lőrinc. Nyugat. II. 630—632. l. — P. Hirl. 268. sz.

Boross István. Erdélyi József, a költő. Mezőtúr. 45 l. — Ism. Literatura. 787. l.

- Kárpáti Aurél.* Költő az utcán. P. Napló. 266. sz.
- Szabó Lőrinc.* Erdélyi József és versujságja. Nyugat II. 630—632.
- Erdélyi Lajos. G. P.* Erdélyi Lajos. Irodört. 61. l.
- Erdőházi Hugó.* 1. Térkép. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 159. sz.
- 2. Legyen szüret. (Versek.) — Ism. Esti Kurir. 271. sz.
- Erdős Renée.* Örök papok. (Regény.) — Ism. Török Sophie. Nyugat II. 627—628. l. — (— m —) M. Hirl. 262. sz.
- Bánhegyi Jób.* Erdős Renée. Pannonthalmi Szemle. 13—26. l.
- Bisztray Gyula.* Irónök a tükrök előtt. M. Szemle. XV. k. 67—68. l.
- Illés Endre.* Ötven új magyar regény. Nyugat. 663. l.
- Erődi Harrach Béla.* Első irodalmi zsongém. A P. Hirl. Vas. 24. sz.
- Fábchich József. Gálos Rezső.* Fábchich József kiadatlan költeménye Verseggy Ferenchez. Győri Szle. 139. l.
- Fáber-Kovács Gyula.* Ballag már a vén diák.... (Regény.) Pápa. — Ism. K. D. Nkelet. 895—896. l. — (— r — r) Magyarság. 204. sz. — Karácsony Sándor. Prot. Szle. 261—262. l.
- Fábián Gyula.* Faludi útra kél. (Iskolai színjáték 3 felvonásban.) A szombathelyi reálisk. értesítője. 1931/32. évre. — Ism. N. S. Irodört. 83. l.
- Falu Tamás.* 1. A halottak is élnek. (Regény.) Magyar Regények. 6. sz. 216 l. — Ism. Vajthó László. Nkelet. 57—58. l. — Illés Endre. Nyugat. 172—173. l. — r. r. Bpesti Szemle. 224. köt. 318—320. l. — (Kozocsa.) Igaz Szó. 15. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 11. sz. — 2. Öregek. (Regény.) Magyar Regények. 13. sz. 192 l. — Ism. Zsigray Juliánna. Új Idők. 582. l. — (Kozocsa.) Igaz Szó. 32. sz. — P. Lloyd. 116. esti sz. — (b.) P. Hirl. 204. sz. — (sz.) Ujs. 152. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 279. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 37. sz.
- Lányi Viktor.* Ismert nevű költő jelentkezett. P. Hirl. 186. sz.
- Faludi Antal. G. P.* Faludi Antal. Irodört. 116. l.
- Faludi Ferenc.* Caesar Aegyptus földén Alexandriában. Kéziratból kiadta Gálos Rezső. Győr. 46 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 215—216. l.
- Gálos Rezső.* Faludi Ferenc Cupidója. IK. 312—313. l.
- Gálos Rezső.* Faludi Ferenc Shakespeare-meséje. Bpesti Szemle. 226. köt. 51—65. l. Önállóan is. 17 l. — Ism. Heszeke Béla. Erd. Múz. 355. l.
- Faragó Jenő.* Öfelsége a primadonna. (Regény.) — Ism. 8 Órai Ujs. 72. sz.
- Farkas Gyula. Nagy Miklós.* Jegyzetek egy kor irodalomtörténetéhez. M. Kultúra. 200—206. l.
- Németh László.* Irodalomtörténet. Tanu. 124—126. l.
- Farkas Pál.* Egy önkéntes naplója. (Regény.) — Ism. Új Idők. 618. l.
- Fáy András. Tamás Ernő.* A százéves Bélteki-ház. A P. Hirl. Vas. 48. sz.
- A százéves Bélteki-ház. Emlékezés Fáy Andrásról. A bpesti IX. ker. reálgimn. Ért. 1931/32. évre. — Ism. N. S. Irodört. 83. l.
- Fáy Ilona.* 1. Alkonyat. (Regény.) — Ism. (—ő.) Új Nemz. 176. sz. — P. Lloyd. 140. esti sz. — 2. — és *Ujházy György.* Csók a pusztán. (Komédia 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1932. ápr. 30-án. — Ism. V. Nkelet. 441—442. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 611. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 437—438. l. — Radványi Kálmán. Élet. 167—168. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 467. l.
- Fayer Gyula. G. P.* Fayer Gyula. Irodört. 92. l.
- Fazekas Imre. ts.* Beszélgetés Fazekas Imrével. Új Magazin. 5. sz.
- Fehér Tibor.* Lélek a rács mögött. (Versek.) Szeged. — Ism. Juhász Géza. Debr. Szle. 283—284. l.
- Fekete Lajos.* Tengerzúgás. (Versek.) 128 l. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 350—352. l. — Reményik Sándor. Erd. Helikon. 207—208. l. — Illyés Gyula. Nyugat. 168—169. l. — Juhász Géza. Prot. Szemle. 353—354. l. — Nánay Béla. Debr. Szemle. 118. l. — P. L. Korunk Szava. 15—16. sz. — P. Hirl. 188. sz. — M. Hirl. 159. sz.
- P. J. Panaszos levél a Vajdaságból.* Literatura. Júniusi sz.
- Felvinczi György. Szabó T. Attila.* Adatok Felvinczi György életéhez. IK. 422—423. l.

Fényes Jenő. 1. Csöndes muzsika. (Versek.) Debrecen. 100 l. — Ism. Szegő Endre. Nyugat. II. 507. l. — P. Hirl. 199. sz. — (Sz. L.) P. Napló. 209. sz. — (—) Esti Kurir. 225. sz. — (sz.) Ujs. 245. sz. — M. Hirl. 246. sz. — 2. Az ötörai gyors. (Novellák.) Debrecen. 169 l. — Ism. K. P. Nyugat. 226. l. — P. Hirl. 49. sz. — (k.—l.) Esti Kurir. 70. sz. — M. Hirl. 19. sz. — Ujs. 7. sz.

Fenyő László. Szavak, sebek. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarország. 159. sz. **Ferenczi Zoltán.** *Komáromi János.* Emlékezés Ferenczi Zoltánra. Kisz. Társ. Évl. 58. k. 148—151. l.

Finta Sándor. Forrásvíz. (Versek.) Szombathely. 70 l. — Ism. A. Zs. Élet. 200. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 522. l. — Pannonhalmi Szle. 371—372. l. — Várdai Béla. Kath. Szle. 477—478. l. — (—ö.) Képes Krónika. 24. sz.

Firbás Nándor. G. P. Firbás Nándor. Irod. tört. 92. l.

Fodor Erzsébet. Fodor Erzsébet. Literatura júniusi sz.

Fodor László. Csók a tükör előtt. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Magyar Színház 1932. szept. 15-én. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 760—761. l. — Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 344—345. l. — Vajthó László. Prot. Szle. 566—567. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 294—295. l. — Berényi László. Élet. 343. l.

Fodor Pál és Hetényi-Heidelberg Ernő. Fekete szívárvány. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 36. sz.

Főnyad Ernő. Jöttem, hogy átkoktól legyek megáldott. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 277. sz.

Földes Géza. Három úrfi. (Rajzok.) 126 l. — Ism. 8 Órai Ujs. 211. sz. — M. Hirl. 262. sz.

Földes Imre mondja. M. Hirl. 242. sz.

Földes Jolán. Mária jól érett. (Regény.) 264 l. — Ism. Török Sophie. Nyugat. II. 629—630. l. — Rózsahegy György. Névtelen Jegyző. Júniusi sz. — 8 Órai Ujs. 93. sz. — (g. i.) Esti Kurir. 109. sz. — (l.) M. Hirl. 101. sz. — F. R. Ujs. 96. sz.

Földes Jolán irodalmi karrierje. Esti Kurir. 90. sz.

Földi Mihály. Isten országa felé. (Regény.) 417 l. — Ism. J. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 435—436. l. — Nagy Endre. Nyugat. II. 67—68. l. — Bálint György. U. o. 68—70. l. — Németh László. Tanu. 45—46. l. — Ijjas Antal. M. Kultúra. 374—375. l. — K. S. P. Lloyd. 111. esti sz. — Öss László. Pásztorház. 258. l. — Zádor Tamás. Bp. Hirl. 107. sz. — (b. a.) P. Hirl. 118. sz. — (F. i.) 8 Órai Ujs. 104. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 101. sz. — Kárpáti Aurél. Az Est. 98. sz. — Lakatos László. Magyarország. 107. sz. — (k.) Nemz. Ujs. 141. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 113. sz.

Posszonyi László. Földi Mihály. Korunk Szava. 10. sz.

Förster Aurél. G. P. Förster Aurél. Irod. tört. 61. l.

Frankenburg Adolf. *Gálos Rezső.* Frankenburg Adolf első költői kísérlete. Győri Szle. 140—141. l.

Fráter Lóránd. Fráter Lóránd. Uj Magazin. 5. sz.

Füst Milán. *Németh László.* A kapitány felesége. Tanu. 40. l.

Gál Árpád. A sátán bibliája. (Versek.) — Ism. Nagy Tőhötöm. M. Kultúra. 275—276. l.

Gál Imre. Hazudj! (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 271. sz. — (Sz.) Ujs. 278. sz. — M. Hirl. 279. sz.

Galamb Sándor. *Baros Gyula.* Jelentés «A magyar dráma története 1867-től 1896-ig» címen hirdetett pályázat eredményéről. Akad. Ért. 157—159. l.

Galantai Fekete János. *D'Olay, François.* Voltaire et le comte hongrois Jean Fekete de Galánta. Gazette de Hongrie. 32. sz.

Galantai Gyula. Kálváriám. (Kalandok.) — Ism. (b. m.) Esti Kurir. 203. sz.

Galicza J. János. Súlyos örökség. (Versek.) Ujpest. 63 l. — Ism. K. L. Nyugat. 728. l. — Juhász Géza. Debr. Szle. 284. l.

Garai Norbert. Péter és a nagyváros. Bemutatta a Nemzeti Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 64. l. — Radványi Kálmán. Élet. 15. l.

- Garay János.** *Jeney János.* Garay János, (Palaestra Calasanciana. 1. sz.) 112 l.
- Garbai Imre.** Tilinkó a szélben. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 55. sz.
- Gárdonyi Géza.** *Feszty Árpádné.* A tanító ur félszeg szerelme. *Literatura.* 533—536. l.
- Feszty Árpádné.* Egy félbemaradt szerelem. *Literatura.* 553—557. l.
- G. J.* Az öreg tekintetes. *M. Kultúra.* 365—366. l.
- Hofbauer László.** Gárdonyi Géza szegedi ujságíróskodásának története. (1888—1891.) *Debr. Szemle.* 21—28. l. — *Ism. K. B. Erd. Múz.* 243. l.
- Kállay Miklós.** A Gárdonyi Géza szoborpályázat. *Képzőművészet* 186—188. l.
- s. Ida* regénye. *Igaz Szó.* 46. sz.
- Scossa Dezső.** Ami a tollban maradt. *Néptanítók Lapja.* 466—469. l.
- Tordai Anyos.** A láthatatlan embernél. *Nemz. Ujs.* 245. sz.
- Gárdonyi Géza emléke. *A P. Hirl. Vas.* 49. sz.
- Gáspár Jenő.** Isten leventéje. (Regény.) — *Ism. Néptan. Lapja.* 882—883. l.
- Gauss Viktor.** *G. P. Gauss Viktor.* *Irodört.* 92—93. l.
- Gelléri A. Endre.** A nagymosóda. (Regény.) — *Ism. Turóczi-Trostler, Jos. P. Lloyd.* 106. esti sz.
- Állást szerző novelláim. *Nyugat.* 82—83. l.
- Gellért Oszkár.** Őrizd meg titkodat. (Versek.) 52 l. — *Ism. Bohuniczky Szefi. Erd. Helikon.* 209—210. l. — *Gyergyai Albert. Nyugat.* 162—164. l.
- *Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd.* 29. esti sz.
- Nyígrí Imre.** Az ötvenéves költő. *Népszava.* 71. sz.
- Felmentették Gellért Oszkárt, akit vallás elleni vétséggel vádoltak egy verse miatt. *Esti Kurir* 62. sz.
- Gellért Oszkár mondja. *M. Hirl.* 36. sz.
- Gerber Alajos.** Toborzó. (Szavalókórusok.) — *Ism. (N. J.) Igaz Szó.* 33. sz.
- *Uj Nemz.* 190. sz.
- Gergely Sándor.** Valami készül. (Regény.) — *Ism. Harashti Sándor. Korunk.* 69—71. l.
- Gergelyi Oszkár.** Muc! (Novellák.) — *Ism. Ujs.* 261. sz.
- Gerő Gyula.** Huszárok. (Katonadarab 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamara Színház. 1932. okt. 28-án. — *Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat.* II. 507. l. — Rédey Tivadar. *Nkelet.* 901—902. l. — Vajthó László. *Prot. Szle.* 665. l. — Rausch Géza. *M. Kultúra.* 436. l. — Radványi Kálmán. *Élet.* 391. l.
- Gombaszögi Frida.** *Gáspár Miklós.* Gombaszögi Angliai Erzsébetje. *P. Napló.* 54. sz.
- Gosztonyi Lajos.** A Menton-kávéház titka. (Regény.) — *Ism. (—l.) M. Hirl.* 84. sz.
- Görgő Tibor.** Dávid harca. (Versek.) *Miskolc.* — *Ism. (p. h. r.) M. Jövő.* 7. sz.
- Gramantik Margit.** Kigyúló csillagok. (Történelmi elbeszélések gyűjteménye.) — *Ism. Albrecht Dezső. Páztortűz.* 258. l.
- Grandpierre Emil,** ifj. A rosta. (Regény.) I—II. köt. *Kolozsvár.* 182, 187 l. — *Ism. Spectator. Erd. Helikon.* 136—137. l. — *K. Gy. Bpesti Szemle.* 225. köt. 476—477. l. — Gunda Béla. *Prot. Szemle.* 354—356. l. — (k.) Kerecsényi Dezső. *Nkelet.* 821—822. l. — Dóczy Jenő. *Magyarság.* 246. sz. — Haraszhly Gyula. *Perspektíva.* 93—94. l. — (l.) *M. Hirl.* 113. sz.
- Vita Zsigmond.* Üzenem. *Páztortűz.* 72. l.
- Gulácsy Irén.** *P. Pax vobis.* (Regény.) I—III. köt. 351, 258, 316 l. — *Ism. Zsigmond Ferenc. Debr. Szemle.* 117—118. l.
- Bisztray Gyula.* Író nők a tükör előtt. *M. Szemle.* XV. 62—64. l.
- Posszonyi László.* Gulácsy Irén. *Korunk Szava.* 17. sz.
- P. Gulácsy Irén* mondja. *M. Hirl.* 75. sz.
- Gulyás Ferenc.** *Nagyfalusy Lajos.* Gulyás Ferenc. (A kalocsai gimn. ért. 1931/32. évre.) — *Ism. T. K. Irodört.* 84. l.
- Gulyás Pál.** *Pogány Kázmér.* Gulyás Pál. *Nemz. Ujs.* 101. sz.
- Gvadányi József.** *Tolnai Vilmos.* Gvadányi Nótáriusának javított szövege. *IK.* 302—305. l.

- Zsoldos Benő.* Gvadányi estéje. Nemz. Ujs. 158. sz.
- Gyallay Domokos.* Hadrakelt emberek. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. Szinnyei Ferenc. Diarium. 26. l.
- Berzeviczy Albert.* Elnöki üdvözlő beszéd. Kísf. Társ. Évl. 58. k. 226—227. l.
- Gyalui Farkas. Kovács Dezső.* Baráti beszélgetés Gyalui Farkasról. Pásztortűz. 129—130. l.
- Gyomai Imre.* Refoulement. (Regény.) 252 l. — Ism. (Kj.) Szocializmus. 126—127. l.
- Gyóni Géza. Berényi László.* Egy szál virág a krasznajarszki sírra. Vasárnap. 387—389. l.
- E. B.* Fölállítják Gyóni Géza szimbolikus sírját. P. Napló. 5. sz.
- E. B.* Hogyan zajlott le Gyóni tragédiája. P. Napló. 141. sz.
- E. B.* Kossuth Lajos apja mellett lesz Gyóni Géza sírja. P. Napló. 107. sz.
- Elek Béla.* Gyóni Géza hagyatéka. Magyarság. 136. sz.
- Elek Béla.* Gyóni Szibériában. Nemz. Ujs. 141. sz.
- Kemény Gábor.* Amiről a Gyóni-ügyben hallgatnak. Századunk. 252—253. l.
- Kemény István.* Védjék Gyóni Gézát — barátaitól. Literatura. Májusi sz. I—II. l.
- Kodolányi János.* Hogyan lett Gyóni Gézából hazaáruló? Társadalomunk. 17. sz.
- Molnár Kálmán.* Emlékezés Gyóni Gézára. Nkelet. 603—604. l.
- Rátkay István.* A rabmagyarok költőjéről. Dunántuli Helikon. 2. sz.
- Sós Endre.* Gyóni. M. Hírl. 75. sz.
- Szöts Gyula.* Gyóni Géza az iskolában. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 287—288. l.
- Závodszyk Ferenc.* Gyóni Géza. 64 l. — Ism. (Kozocsa.) Igaz Szó. 29. sz. — Irod. tört. 109. l.
- Csak Gyóni szülőfalujában szabad ápolni Gyóni emlékét. P. Napló 78. sz.
- Gyökössy Endre.* 1. Asszonyok párbaja. (Regény.) 268 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 285—286. l. — (D. B.) Élet. 32. l. — F. T. Uj Idők. 614. l. — (ö.) Uj Nemz. 84. sz. — (—ö.) Képes Krónika. 10. sz. — 2. Hiszek. Jubileumi verseskönyv. 1902—1932. — Ism. B. A. Magyarság. 285. sz. — (—ö.) Képes Krónika. 52. sz.
- Gyöngyösi István. Nagy László.* Gyöngyösi és a barokk. 56 l. — Ism. Joó Tibor. Századok. 458—459. l.
- Nyitrai Nagy László.* A «magyar Ovidius.» Debr. Szemle. 30—34. l.
- Waldapfel Imre.* Gyöngyösi-dolgozatok. IK. 41—61.; 164—172. l. Önállóan is: IF. 42. sz. 32 l.
- György Oszkár.* A végtelen fasor. (Versek.) — Ism. Si. Ujs. 192. sz. — M. Hírl. 216. sz.
- Györi Dezső.* Hol a költő? (Versek.) Kassa. 92 l. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon. 210—211. l. — Kardos László. Nyugat. II. 167—168. l. — m. j. Korunk. 481—483. l. — Gogolák Lajos. M. Egyetemi Híradó. 9. sz. — Elek László. M. Minerva. 188—189. l. — (J. B.) Ung. Jahrb. 367. l. — s. i. Ujs. 75. sz.
- Gyulai Pál. Papp Ferenc.* Gyulai Pál külföldi tanulmányai és élményei. Bp. Szemle. 224. köt. 340—366. l.
- Rubinyi Mózes.* Gyulai Pál forrásaihoz. Irod. tört. 48—49. l.
- Hajdu József. Szász Károly.* Merengés a Balaton partján. Bp. Hírl. 181. sz.
- Hajnal Mátyás.* Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatossága. (Magy Irod. Ritkaságok. 17. sz.) 158 l. — Ism. F. J. Napkelet. 892. l. — Vigh Károly. Erd. Múz. 355—356. l. — Nemz. Ujs. 267. sz.
- Halász Imre.* Lányok és fiúk. Bemutatta a Művész Színház. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat. 611—612. l. — György Valentin. Valóság. 46—47. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 467. l.

Halmos Izor. Meghalt Halmos Izor, a leglelkesebb magyar mecénás. M. Hirl. 49. sz.

Hamar Zoltán. Non est. (Regény.) — Ism. Müller Gyula. M. Kultúra. 301. l. — Nemz. Ujs. 209. sz.

Hangay Sándor. Magyar költő. Névtelen Jegyző júniusi sz.

Hargitai Tihamér. Dáriusok és Lázárok. (Novellák.) — Ism. Ujs. 1. sz.

Harsányi Lajos. *Fischer Aladár.* Őszi szántás. Vasárnap. 323. l.

Harsányi Zsolt. 1. Az űstökös. (Petőfi Sándor életének regénye) (Magyar Regények. 8—9. sz.) I—II. köt. 248, 236 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Bp. Szemle. 226. köt. 376—378. l. — Szegedi István. Prot. Szemle. 280—281. l. — Diarium 77. l. — P. Lloyd. 12. esti sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 30. sz. — Ruzitska Mária. Új Idők. 678. l. — B. A. P. Hirl. 13. sz. — I. i. M. Hirl. 7. sz. — 2. Ember küzdj... (Regény.) I—III. köt. — Ism. J. T—T. P. Lloyd. 286. reggeli sz.

Hatvani István. *Lósy—Schmidt Ede.* Hatvani István élete és művei. 1718—1786. I. rész. Hatvani István élete és önéletrajza. Debrecen 218 l. — Ism. Karl János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 215—216. l. — Joó Tibor. Századok. 64—67. l. — (ich.) Nkelet. 667. l. — Hungarus Viator. Debr. Szle. 433. l.

Hatvany Lajos. R. A. «Pózolva, mind a vérpadig.» Bp. Hirl. 75. sz.

Rónai Mihály András. Hatvany Lajos. Társadalmunk. 43. sz.

Hatvany Lili. A varázsige. (Vigjáték 3 felvonásban.) Bemut. a Vig-színház 1932. nov. 19-én. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. 899—900. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 571—572. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 484—485. l. — (B. L.) Élet. 434. l.

Faragó Sándor. Társadalmunk. 47. sz. — *Kadosa Marcell.* U. u. 48. sz.

Havas István. 1. Nyírfakisasszony. (Költői rege.) 82 l. — Ism. Radványi K. Élet. 200. l. — F. T. Új Idők. 702. l. — (r. r.) Új Nemz. 84. sz. — P. Lloyd. 83. esti sz. — Bp. Hirl. 90. sz. — Elekes Boldizsár. Nemz. Ujs. 78. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 24. sz. — 2. Válogatott versei. (1891—1931.) 230 l. — Ism. — i — Nkelet. 58—59. l.

Hazafi Verai János. *Rónay Mária.* Szobrot a pesti utca dalosának! Literatura. 609—611. l.

Hédervári Lehel. G. P. Hédervári Lehel. Irodört. 61. l.

Hegedüs Gyula. *Herczeg Ferenc.* Hegedüs Gyula hangja. Új Idők. 152. l. G. P. Irodört. 25. l.

Győző Lajos. M. Hirl. 19. sz. — Továbbá: Bizalom. 29—30. l. —

Hegedüs Loránt. Gloria. (Regény.) 278 l. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. 659—660. l. — Falu Tamás. Új Idők. 735. l. — P. Lloyd. 74. esti sz. — Csányi Zoltán. Bp. Hirl. 90. sz. — (g—i.) M. Hirl. 113. sz.

Balla Antal. Hegedüs Loránt. A P. Hirl. Vas. 26. sz. — K. A. Nyugat. II. 90. l.

Hegedüs Sándor, ifjabb. 1. A halhatatlan Itália. (Novellák.) — Ism. Új Nemz. 96. sz. — P. Lloyd. 77. esti sz. — Bp. Hirl. 90. sz. — Nemz. Ujs. 186. sz. — M. Hirl. 90. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 24. sz. — 2. A sipkás-fejű veréb. (Regény.) — Ism. Képes Krónika. 13. sz.

Ifj. Hegedüs Sándor mondja. M. Hirl. 136. sz.

Heltai Jenő. 1. Az orvos és a halál. (Mese 1 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. nov. 13-án. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. XIV. k. 38—39. l. — 2. Soba 111. (Regény.) Horvátra fordította: Nikola Audric. — Ism. M. Hirl. 256. sz.

Faragó Sándor. Heltai Jenő. Társadalmunk. 48. sz.

Herczeg Ferenc. 1. A hét sváb. — Ism. Babay József. Új Idők. 773. l. — 2. Breviárium. 208 l. — Ism. F. R. Ujs. 1. sz.

Császár Elemér. François Herczeg. Nouv. Revue de Hongrie. 252—255. l.

Halmi Bódog. Herczeg Ferenc az író és az ember. (1931.) 116 l. — Ism. P. J. Irodört. 10. l. — (y.) Ung. Jahrb. 365. l.

Hegedüs Loránt. A Bizánc felújítása. Új Idők. II. 352. l.

Papp Jenő. Bizánc előadását megbuktatta az új rendező. Magyarság. 202. sz.

- Possonyi László.* Herczeg Ferenc. Korunk Szava. 5. sz.
(s. g.) Herczeg Ferenc konzervdobozban. Literatura. 379—382. l.
- Herczka István.* Kerek mint a földgolyó. (Elbeszélések.) Temesvár.
- Heves Kornél.* Adonáj. (Válogatott versek.) — Ism. M. Hirl. 7. sz.
- Hevesi Sándor.* *Móricz Zsigmond.* Hevesi Sándor. Nyugat. 715—717. l.
- Zsolt Béla.* Hevesi Sándor. Társadalmunk. 13. sz.
- Hevesi Sándor mint igazgató és rendező. Bp. Hirl. 111. sz.
- Hevesi Sándor igazgatásának hibái a Nemzeti Színháznál. Magyarság. 78. sz.
- Hevesi Sándor mondja. M. Hirl. 42. sz.
- Hock János.* Virágmesék. (Leipzig.) — Ism. w. Ujs. 20. sz. — (—n —ó.)
- Esti Kurir. 70. sz.
- Holló Ernő.* Estéli utazás. (Versek.) Gödöllő. 48 l. — Ism. Lázár István. A Székelység. 2. sz.
- Hollósy Kornélia.* (s. l.) Hollósy Kornélia. A P. Hirl. Vas. 2. sz.
- Homoki Ferenc.* Ácsok a malomban. (Versek.) 80 l. — Ism. B. A. Magyarság. 159. sz.
- Honthy István.* Galamb a héjják között. (Regény.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 37. sz.
- Horváth Béla.* 1. Minden kapudon keresztül. (Versek.) 76 l. — Ism. K. L. Nyugat. 728. l. — Marconnay Tibor. Prot. Szemle. 283—284. l. — s. i. Ujs. 107. sz. — 2. Minden mozdulatban. (Versek.) Ujpest. 43 l. — Ism. Zs. Élet. 64. l. — M. Kultúra. 186. l. — Nkelet. 672. l.
- Horváth Döme.* *Váczy József.* Horváth Döme emlékezései. IK. 414—420. l.
- Horváth János.* *Németh László.* Irodalomtörténet. Tanu. 122—124 l.
- Hosszú Zoltán.* Dani bá'. (Székely históriák.) — Ism. (Th.) Magyarság. 42. sz. — K. D. A Székelység. 2. sz. — M. Hirl. 60. sz. — (K. D.) Nemz. Ujs. 84. sz. — (—ő.) Képes Krónika. 10. sz.
- Hunyady Sándor.* 1. Pusztai szél. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Vigszínház 1931. okt. 24-én. — Ism. Bisztray Gyula. M. Szemle. XIV. k. 41. l. — 2. Erdélyi kastély. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Vigszínház 1932 okt. 21-én. — Ism. Porzsolt Kálmán. A Székelység. 24—25. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 898—899. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 455—456. l. — Vajthó László. Prot. Szle. 664. l. — Rausch Géza. M. Kultúra. 384. l. — (B. L.) Élet. 375. l.
- Huszár Mária.* Szenvedések. (Versek.) Kaposvár. 39 l. — Ism. Széphalom. 78. l.
- Huszár Vilmos.* G. P. Huszár Vilmos. Irodört. 25—26. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A PETŐFI-CENTENÁRIUM IRODALMÁHOZ.

Az IK. irodalomtörténeti repertoriumainak néhai összeállítója: Hellebrant Árpád a Petőfi-centenárium alkalmából is derekasan megoldotta feladatát, amikor összeállította a Petőfi-irodalmat nemcsak hazai vonatkozásban, hanem még a messze külföld megemlékezéseit is összeírta Svédországtól Nápolyig.¹ E gondos összeállítás mellett feltűnő, hogy az oláh megszállás alatt levő erdélyi sajtónak a Petőfi-centenárium alkalmából való megemlékezése teljesen hiányzik az összeállításból. E körülmény késztet arra, hogy gyűjtésem adatait közlétegyem.

Szükségesnek látom ezt annál inkább, mert az erdélyi magyarságnak a megszállás szomorú állapotában való ünneplése s a Petőfi-kultusz szolgálataiban született irodalomtörténeti megemlékezések és tanulmányok még ha kisebb értékűek is, nyernek jelentőségükben a helyzet és az idő folytán, melyben születtek. Az erdélyi magyarság ez ünneplése hasonló az abszolutizmus korának Kazinczy-ünnepéhez. Tájékoztul megjegyzem, hogy az erdélyi magyarság a születési évfordulót összekapcsolta július 31. ünneplésével, illetőleg e napot is jubileumi ünneppé avatta.

A felsorolásra elég értékkel bíró lapközlemények és tanulmányok a következők:

Ady Endre Petőfi Sándorról. Napkelet (Kolozsvár, az eredeti) 1922. 12—13. sz.

Aradi Közlöny: A fehéregyházai Petőfi-ünnep. 1922. 164. sz. — Petőfi Sándor. 1922. 165. sz. — Petőfi-est a megyében. 1922. 201. sz. — Az erdődi szerelmi regény. 1922. 203. sz. — Csalogányok és pacsirták. 1922. 214. sz. — A lippai Petőfi-est. 1922. 218. sz. — Erdély ünnepli Petőfi Sándort. 1922. 221. sz. — Petőfi, a megbukott képviselőjelölt. 1922. 165. sz. — Francia írók Petőfi Sándorról. 1922. 233. sz.

Bach Gyula. Petőfi Kalabriában. Brassói Lapok 1922. 151. sz.

Bakon József. Petőfi in Schässburg. Keleti Ujság 1922. 169. sz.

Bálint Dániel. A kereszturi koporsó titka. Keleti Ujság 1922. 194. sz.

Benedek Elek. Petőfi. Keleti Ujság 1922. 170. sz. — Petőfi halála. Nagyvárad Napló 1922. 174. sz. Vasárnap 1922. 31. sz.

Bogdan—Duica. Petőfi. Patria 1922. 165—66. sz.

Brassói Lapok. A Haller-család Petőfiért. 1922. 177. sz. — Felsorakozás a Petőfi-ünnepre. 1922. 165. sz. — A segesvári Petőfi-ünnep. 1922. 167. — Petőfi Sándor. 1922. 172. sz. — A segesvári országos Petőfi-ünnep. 1922. 172. sz. — Az országos Petőfi-ünnep Segesváron. 1922. 174. sz.

Csergő Tamás. Petőfi útja a Parnassus felé. Keleti Ujság 1922. 171. sz.

Csermely Gyula. Július 31—december 31. Brassói Lapok 1922. 172. sz.

Darvas Simon. A tündérvölgyi Petőfi-tanyán. Keleti Ujság 1922. 201. sz.

Dimineața. Centenarul lui Alexandru Petőfi. Serbarile de la Sighisoara. 1922. 5656. sz. — Serbarea centenarului lui Alexandru Petőfi. 1922. 5657. sz.

Dózsa Endre. Záróbeszéd a Petőfi-ünnepen. Ujság 1922. 171. sz. — A fehéregyházi sírnál. Keleti Ujság 1922. 169. sz.

¹ IK. 1923. 213—214. lap és 1924. 77—79. lap.

- Egressy Ákos.* Petőfi utolsó útja. Aradi Közlöny 1922. 163. sz.
- Ellenzék.* Befejeződtek a segesvári Petőfi-ünnepségek. 1922. 171. sz. — Hol láthatta Szilágyi Sándor először Petőfit? 1922. 188. sz. — Kínos incidens zavarta meg a szatmári Petőfi-ünnepséget. 1922. 223. sz. — Franciaország írói ünneplik Petőfi szellemét. 1922. 242. sz.
- H. Fekete Péter.* Petőfi Nagyszalontán. Szalontai Lapok 1922. 297. sz.
- Fekete Tivadar.* Aradon él Petőfi öccsének családja. Aradi Közlöny 1922. 227. sz.
- Ferenczy Zoltán.* Petőfi utolsó két napja. Székelyföld 1922. 174. sz. — Petőfi és a nő. Brassói Lapok 1922. 172. sz.
- Földessy Gyula.* Petőfi, a próféta. Brassói Lapok 1922. 172. sz.
- G. E. Petőfi.* Ellenzék. 1922. 169. sz. — Petőfi-hét. Ellenzék 1922. 250. sz.
- Gyalokay Lajos.* Az utolsó órák. Brassói Lapok 1922. 172. sz.
- Harmath Domokos.* Petőfi szülei. Ujság 1922. 173. sz.
- *ik.* Petőfi. Temesvári Hírlap 1922. 170. sz.
- imán.* Ünnepek után. Székelyföld. 1922. 174. sz.
- i. o.* Szendrey Júlia levele Óváry Kelemenhez. Ellenzék 1922. 273. sz.
- Kassai Napló.* Petőfi-Petrovics Sándor. 1922. 194. sz.
- Katholikus Élet.* A szatmári Petőfi-ünnepségek. 1922. 39. sz.
- Katona Géza.* Hol született Petőfi? Temesvári Hírlap 1922. 101. sz.
- Keleti Ujság.* Petőfi-ünnep. 1922. 249. sz. — Az erdélyi gróf Petőfiről. 1922. 301. sz. — Az erdélyi magyarság hódolata. 1922. 170. sz. — A székely hárskürt Segesvárt. 1922. 171. sz. — Petőfi porladó csontjai. 1922. 175. sz. — Aki még látta Petőfit. 1922. 175. sz. — Egy inkriminált Petőfi-vers. 1922. 224. sz.
- Képes Ujság.* Petőfi kézírása. 1922. 1. sz.
- Kibédi László Sándor.* Petőfi cigányleány szerelme. Vasárnap 1922. 31. sz.
- Kiss Ernő.* Petőfi él. Képes Ujság 1922. 1. sz.
- Krassó-Szőrényi Lapok.* Petőfi. 1922. 61. sz.
- Kürthy Károly.* Találkozás a régi ház előtt. Szamos 1922. 222. sz.
- Meltzl Hugó.* Gondolatok Petőfiről. Brassói Lapok 1922. 172. sz.
- Molnár Gábor.* Petőfi Sándor Marosvásárhelyen. Székelyföld 1922. 169. sz. — Petőfi világhíre. Székelyföld 1922. 191. sz. — Mikor Petőfi Krisztus volt. Vasárnap 1922. 31. sz. — Petőfi Koltón. Székelyföld 1922. 203. sz.
- Nagy Károly.* Bethlen Gábor és Petőfi Sándor demokráciája. Brassói Lapok 1922. 165. sz.
- Nagyvárad.* A Petőfi-centennarium. 1922. 159. sz. — Petőfi. 1922. 171. sz. — Július 31. 1922. 171. sz. — Petőfi szellemét idézi a magyarság a fehér-egyházi síkon. 1922. 172. sz.
- Nagyvárad Estilap.* Petőfi napja. 1922. 172. sz.
- Nagyvárad Friss Ujság.* Petőfi Sándor. 1922. 167. sz.
- Nagyvárad Napló.* Petőfi. 1922. 170. sz. — Évforduló. 1922. 171. sz. — Politikai harcok egy Petőfi-ünnep körül. 1922. okt. 8.
- Napkelet* (Kolozsvár, az eredeti). Petőfi Sándor és kiadói. 1922. 14—15. sz. n. gy. Zarándoklás a fehér-egyházi sírhoz. Ellenzék 1922. 170. sz.
- Nyíró József.* Ahol a dal és Petőfi Sándor találkozott. Vasárnap 1932. 31. sz. — Az alvó gyermek feje fölött. Keleti Ujság 1922. 169. sz.
- Orbán Balázs.* Petőfi. Székelyföld. 1922. 169. sz.

- Ormos Ede.* Petőfi Kolozsváron. Ellenzék 1922. 183. 186. sz.
- 5 Órai Újság.* Petőfi. 1922. 169. sz. — A segesvári Petőfi-ünnep. 1922. 170. sz.
- Paál Árpád.* Petőfi emlékezete. Szamos 1922. 220. sz. — Az erdődi ünnep. Keleti Újság 1922. 225. sz. — Petőfi szelleme. Keleti Újság 1922. 301. sz.
- Pruzsinszky Zoltán.* Az üzenet. Szamos 1922. 224. sz.
- Rácz Sándor.* Versengés Petőfiért. Brassói Lapok 1922. 172. sz.
- Reményik Sándor.* Bartók György: Petőfi lelke. Ellenzék. 1922. dec. 24.
- Rónai János.* Ünnepi beszéd. Szamos 1922. 223. sz.
- Schöppflin Aladár.* Petőfi elébe. Nagyvárad Napló 1922. 209. sz.
- S. J. A* fehéregyházi síkon. Krassó-Szörényi Lapok 1922. 61. sz.
- S. S.* Az első Petőfi-ünnep. Ellenzék 1922. 169. sz.
- Szabolcska László.* A százesztendő Petőfi. Temesvári Hirlap 1922. 170. sz.
- Szabolcska Mihály.* Petőfi lelke. Székelyföld 1922. 169. sz. Temesvári Hirlap 1922. 172. sz. Újság 1922. 170. sz. Brassói Lapok 1922. 174. sz.
- Szalontai Lapok.* Országos Petőfi-ünnepély Szatmáron. 1922. 225. sz. — Petőfi. 1922. 297. sz. — Petőfi és a franciák. 1923. 3. sz.
- Szamos.* A százéves Petőfi. 1922. 168. sz. — Petőfi. 1922. 219. sz. — Ünnep után. 1922. 220. sz. — Petőfi-kultusz és irredentizmus. 1922. 223. sz.
- Székelyföld.* Petőfiért. 1922. 230. sz. — Petőfi ismeretlen levelei. 1922. 169. sz. — Feljegyzések Petőfi Sándor soprani katonáskodásáról. 1922. 190. sz.
- Székely Hírek.* A világszabadság. 1922. 31. sz. — Apróságok Petőfi életéből. 1922. 31. sz. — A Petőfi-ünnep tanulságai. 1922. 32. sz.
- Szentmártoni Bálint.* Petőfi. Székely Hírek 1922. 31. sz.
- Sztura Szilárd.* Petőfi a Bánságban. Temesvári Hirlap 1922. 170. sz.
- Tanódy Endre.* Az igazi Petőfi. Szamos 1922. 229—30. sz.
- Temesvári Hirlap.* Petőfi ismeretlen levele. 1922. 172. sz. — Petőfi Sándornak. 1922. 172. sz. — Petőfi Sándor. 1922. 232. sz.
- Tófalvy György.* Petőfi a népirodalomban. Ellenzék 1922. 221. sz. — Petőfi — a színész. 1922. 252. sz.
- Tormay Cecile.* Petőfi Sándor a mienk. Ellenzék 1922. dec. 24.
- Török Károly.* Petőfi utolsó levele. Újság 1922. 175. sz.
- Tribuna.* Comemorarea lui Petőfi. 1922. 70. sz.
- Újság.* Petőfi emlékezete. 1922. 169. sz. — Hódolat Petőfi szellemének. 1922. 170. sz. — Petőfi Sándor ismeretlen levele. 1922. 172. sz. — Petőfi két levele Bem tábornokhoz. 1922. 177. sz. — Pekár — Petőfi ellen. 1922. 230. sz.
- Varga Zsigmond.* Petőfi koponyájának újabb legendájához. Keleti Újság 1922. 189. sz.
- Vasárnap.* Segesvári Petőfi-napok. 1922. 32. sz. — Petőfi-ünnepségek Szatmáron. 1922. 40. sz.
- Weiss Sándor.* Petőfi, a Magyar Szövetség és a románság. Napkelet (Kolozsvár) 1922. 11. sz.
- Zágoni István.* Fehéregyházán a sírnál. Keleti Újság 1922. 163. sz. — Amikor Petőfi erre járt. Keleti Újság 1922. 186, 188. sz.

Összeállította: H. FEKETE PÉTER.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Ábrahám Ambrus: Az állatok szerepe a gyógyászatban. A szerző kiadása. 49 l.
- Aistleitner József: A győri püspöki nagyobb papnevelő intézet könyvtárának 1500-ig terjedő ősnymtatványai. Győr, Egyházmegyei ny. 1932. 67 l.
- Angyal Dávid: A boszniai válság története. N. 8-r. 44 l.
- Dömötör Sándor, dr.: Vida György facetiái. Kolozsvár, Minerva. N. 8-r. 24 l.
- Entz Géza: I. Albert monacói fejedelem, külső tag emlékezete. M. T. Akad. 1932. 18 l.
- Ferenczi Miklós, dr.: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. Kolozsvár, Minerva. N. 8-r. 19 l.
- Gálos, Rudolf: Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen, 1785. Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter. 1932. 309—325. l.
- Horváth János: Vargha Gyula tiszteleti tag, másodelnök emlékezete. M. T. Akad. 1932. 40 l.
- Husztí József: Hegedűs István r. tag emlékezete. M. T. Akad. 1932. 27 l.
- Hümpfner, Tiburtius: Exordium Cistercii cum summa Cartae Caritatis et fundatio primarum quattuor filiarum Cistercii. Vác, Kapisztrán ny. 1932. 29 l.
- Jakubovich Emil. A Székely-derzsi rovásírástól tégla. — Páls Dezső: Derzs, apapap. Szerző kiadása. 14 l.
- Kardos Tibor: Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez. Pécs, Dunántul. 16 l.
- Kemény Kalain: Erdélyi emlékirók. Kolozsvár, Minerva. N. 8-r. 62 l.
- Kurzweil Géza, dr.: Új embertípus, új ízlés, új irodalom. Pannonhalma. 13 l.
- Laziczius Gyula: A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez. Egyet. nyomda. 9 l.
- Leffler Béla: Ungersk Konst. Stockholm, P. A. Norstedt e Söners. 1928. 94 l.
- Mészöly Gedeon: A «darvadoz» szó eredete. Szeged, Városi ny. N. 8-r. 8 l.
- Mitrovics Gyula: A neveléstudomány alapvonalai. Debrecen, Csáthy Ferenc. N. 8-r. XII, 339 l.
- Molnár Kálmán Összegyűjtött kisebb tanulmányai és cikkel. I. Pécs, Dunántul. N. 8-r. 286 l.
- Ortvay Rudolf: Farkas Gyula rendes tag emlékezete. M. T. Akad. 41 l.
- Pauler Ákos: A klasszikus műveltség értéke. Egyet. ny. 8 l.
- Pazurkiewicz, Stanislaw, dr.: Współczesna Literatura Węgierska. Warszawa. K. 8-r. 52 l.
- Pukárszky-Kádár, Jolantha: Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn. Erster Band. Von den Anfängen bis 1812. München, Reinhardt. 175 l.
- Rajka, Ladislaus: Jókais Abenteurer-Roman. Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter & Co. 1932. 325—331. l.
- Rexa Dezső: Kazinczy Napoleon és Mária Lujza menyegzőjére. Két hasonmással. Gyoma, Kner. 1932. Ívrét. 24, 6, 4, 4 l.
- Szandtner Pál: Érettségizőink számának és pályaválasztásának fontosabb kultúr- és szociálpolitikai tanulságai. Szt. István Akadémia. 79 l.
- Széchenyi István gróf, Naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Vízota Gyula. III. (1826—1830). M. Tört. Társ. N. 8-r. LXXVIII, 810 l.
- Szőnyi Gyula, dr.: A fővárosi hitelintézetek. Statisztikai Hivatal, 1931. N. 8-r. 189 l. (Statisztikai Közlemények, 61. kötet 3. sz.)

* A Budapesti megjelent munkáknál a hely, az 1933-ban kiadottaknál az idő, a 8-r.-üeknél az alak megjelölését elhagytuk.

Trostler, Josef: Goethe und die neuere ungarische Literatur. Szerző kiadása. 20 l.

Vendl Aladár: Pálffy Móric l. tag emlékezete. M. T. Akad. 34 l.

Zelovich Kornél: Kandó Kálmán l. tag emlékezete. M. T. Akad. 1932. 42 l.

Arany Elemér: Északi rokonainknál. Nagyvárad, Erdélyi Lapok. 1932. K. 8-r. adásai és beszédei Arany János halála félszázados évfordulója alkalmából. I. k. M. T. Akadémia, 1932. 129 l.

II. Közérdekű művek.

Bálint Sándor: Szeged népe. Új gyűjtés. I. Gyűjtötte: —. Szeged, Prometheus ny. 86 l.

Bánffy Miklós: Emlékeimből. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh. 1932. 170 l.

Jancsó Elemér: Északi rokonainknál. Nagyvárad, Erdélyi Lapok. 1932. K. 8-r. 110 l.

Kós Károly: Kalotaszeg. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh. 1932. 174 l.

Kosztolányi Dezső: A Pesti Hírlap nyelvőre. Pesti Hírlap. K. 8-r. 224 l.

Molnár Kálmán: Összegyűjtött kisebb tanulmányai és cikkei. II. Háborús emlékek. (A Tábori Ujság). Kézirat gyanánt. Pécs, Dunántúl. N. 8-r. 102 l.

Az Institutum Geometricum (Mérnöki Intézet) alapításának százötvenedik évfordulója. 1782—1932. M. Kir. József Műegyetem. N. 8-r. 92 l.

III. Regények és elbeszélések.

Bárd Oszkár: Liszt. Színpad regény. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh. 1932. 243 l.

Falu Tamás: Öregek. Regény. Singer és Wolfner. 192 l.

Földi Mihály: Isten országa felé. Regény. Athenaeum. 417 l.

Harsányi Zsolt: Ember küzdj... Madách életének regénye. I-III. 280, 238, 251 l.

Karácsony Benő: Új élet kapujában. I—II. köt. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh. 1932. 165, 177 l.

Leffler Béla: Ungerska Noveller. Valda ich översatta av Signe och —. Med förord av Professor Fredrik Böök. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners. 1932. 243 l.

Szalacsy Imre: A fekete ember. I—II. köz. Regény. Káldor. 355, 405 l.

Tamási Áron: Ábel a rengetegben. Regény. Kolozsvár, Erdélyi Szépműves Céh. 1932. 192 l.

IV. Verses művek.

Gyököcssy Endre: Hiszek. 1902—1932. Singer és Wolfner. 410 l.

Harsányi Ilona: Hangtalan éj. Versek. Ujpest, Csanády ny. K. 8-r. 48 l.

Kirckonnel, Watson M. A.: The Magyar Muse. Az Anthology of Hungarian Poetry 1400—1932. Edited and translated, together with Specimens from Ostiak and Vogel by —. Winnipeg, Kanadai Magyar Ujság 222 l.

Nadányi Zoltán: Ezüstkert. Singer és Wolfner, 1931. N. 8-r. 160 l.

Pavel Ágoston: Vak völgy ölen így szolozsmázok. Szombathely, Dunántúl ny. 107 l.

Turoidus: A Roland-ének. Ford. Dr. Varga Bálint. Egyetemi nyomda. 179 l.

V. Dráma.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Függelékül: Madách életének eseményei. Összeállította: Harsányi Zsolt. Singer és Wolfner. 224 l.